De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 36

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 36. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1942

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

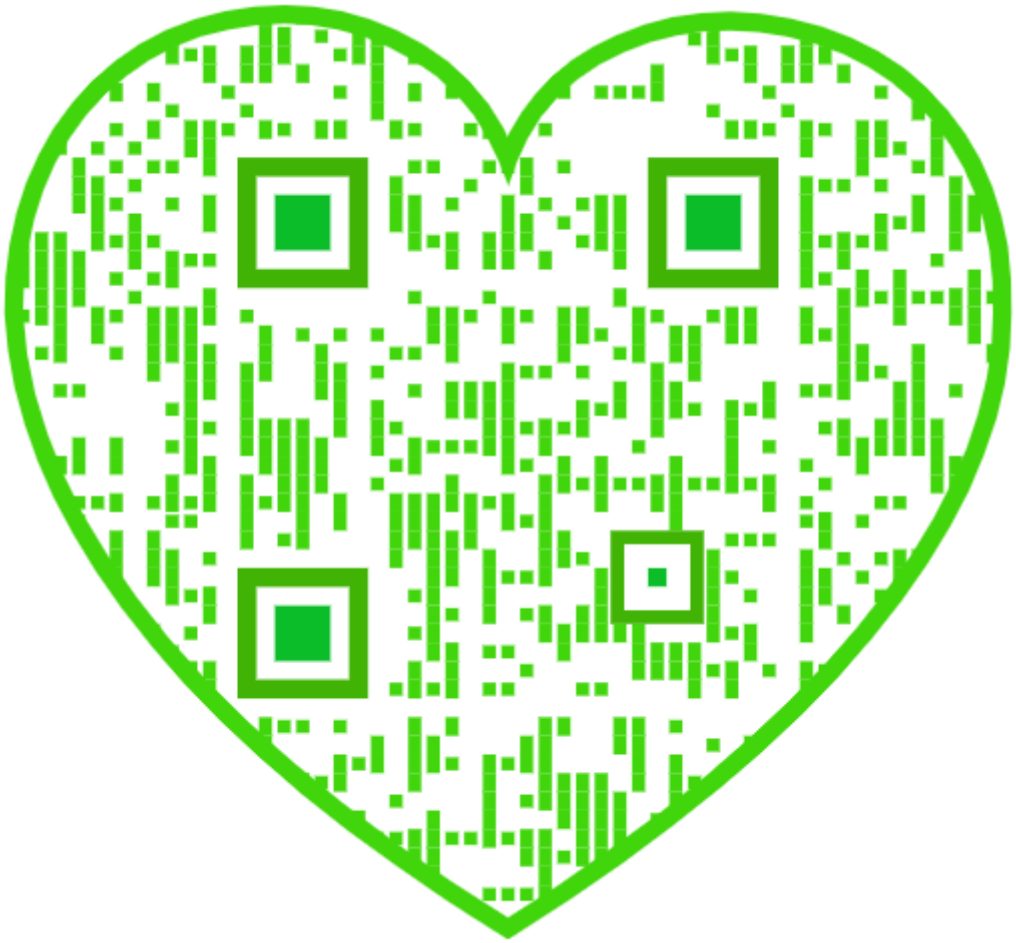

Twee open brieven van Busken Huet. I.

Tot de bekende inrichtingen, in het leven geroepen door het initiatief van O.G. Heldring, behoorde ook het asyl Steenbeek te Zetten. Het doel van deze instelling was: ‘opbeuring en terechtbrenging van boetvaardige gevallen vrouwen, die, geheel vrijwillig, zich ter opneming aanbieden, of door anderen worden aanbevolen.’ Tot de middelen om de aandacht op het gesticht te vestigen behoorde ook de uitgave van een boekje ‘Magdalena. Evangelisch Jaarboekje’, kortweg *Magdalena-Almanak* genoemd. Dit was een jaarboekje in de gewone trant van die tijd. Voorin stond een portret van de een of andere bekende (of onbekende) persoonlijkheid. De titelbladzijde had een tekening van Arie Scheffer, voorstellende de boetvaardige Magdalena aan de voet van het kruis, met het bijschrift: ‘Zij heeft veel liefgehad.’ Verder bevatte het boekje een kalender en een lijst van vorjaardagen van de leden van het vorstelijk huis. Maar de hoofdzaak vormde het mengelwerk, met een paar platen verlucht. De bijdragen werden belangeloos geleverd en tal van bekende letterkundigen werkten mee, zoals Hasebroek, Laurillard, Van Oosterzee, Beets, A.W. Bronsveld, Jer. de Vries, Hofdijk, Gunning. De meesten van hen behoorden tot de kring van het Réveil of stonden daar dichtbij. Aan het slot gaf dan nog Heldring een ‘Verslag van den staat en de verrichtingen van het Asyl Steenbeek’.

In de 10e jaargang nu, die voor 1862, stond een bijdrage van mevrouw Bosboom-Toussaint: ‘De terugkeer van Golgotha’. Aanleiding tot het schrijven van dat stuk was geweest een plaat van Eugène Laville. Het leveren van bijschriften bij platen van binnen- of buitenlandse kunstenaars was toen iets gewoons; Da Costa's grote gedicht *Hagar* heeft daaraan zijn ontstaan te danken. De plaat van Laville stelt voor, hoe de vrouwen en de discipelen bedroefd en ontmoedigd van Golgotha terugkeren. Maria dreigt te bezwijken onder haar leed; Johannes, de leerling die door Jezus werd bemind, ondersteunt haar. Maria

Magdalena, gebroken, valt bijna ter aarde. Op de achtergrond, verduisterd door de nacht, rijzen de schimmen van drie kruisen op.

Toen mevrouw Bosboom het verzoek kreeg, een bijschrift bij deze plaat te leveren, deed ze dat met grote bereidwilligheid, want het onderwerp trok haar. Ze beschrijft het leed van de Moeder des Heren, van Maria Magdalena en van de discipelen, en daarna komt ze tot een bestrijding van de moderne bijbelkritiek. Want, zegt ze, Jezus' volgelingen hebben in werkelijkheid de opstanding en de hemelvaart gezien. En dan vervolgt ze: En het zijn deze menschen, wien men den misdadigen moed of het vermetel dichtvermogen toekent om de verrijzenis van hun Heer uitgedacht te hebben! En deze leugen of die inbeeldinge zou de Heere God stijven en sterken door geloof te wekken voor die verdichting in de harten van duizenden, van millioenen, in alle landen der aarde, van het eene geslacht op het andere; toestaan, dat er een Gemeente gevestigd, een Kerk gebouwd werd op dien grondslag, die niet zou zijn dan een hersenschim of een leugen.... Wat mij aangaat, er zijn ongerijmdheden, die ik mij niet laat opdringen, zelfs al worden zij van den hoogsten katheder met al de majesteit van het gezag der onfeilbare wetenschap gepredikt. Als ik dan op het gezag der Apostelen geen wonderen mag aannemen, kan men althans niet van mij vergen, op het gezag van *gewone menschen*, al zijn ze ook bedeeld met buitengewoon vernuft en buitengewone habiliteit, de vermetele ontkenningen aan te nemen, waarmee zij de gemeente komen verrassen; die, als men ze wel beziet, niet eens met het oog van den christen, maar eenvoudig met den blik van het gezond verstand, nog het allermeest verwondering wekken door de zonderlinge inconsequenties, waartoe zij verlokken. Ik begrijp mij, dat men ongelukkig genoeg kan zijn om niet in Christus te gelooven, maar, als men den Christus aanneemt als historische persoonlijkheid, met leer en leven, tot op den kruisberg, en dààr tot Hem komt om Zijn dood te constateren, dat men dàn vandaar kan afdalen zonder behoefte te hebben aan den levenden Christus; dat men dan Zijn opstanding kan loochenen en Zijn hemelvaart tot een fabel maken om in naam der *realiteit* (die men zegt te zoeken, niet willende gelooven zonder zien en tasten) tot voorstellingen te komen zòò fabelachtig geestelijk, dat zij tusschen de wolken blijven hangen als dunne nevelen, die verdampen bij het doorbreken van een enkele zonnestraal - zie, dat komt ons zoo onbegrijpelijk voor, en zoo kennelijk in strijd

met dat *bon sens*, 't welk de woordvoerders van deze rigting altijd voorop zetten, dat wij tot de vraag komen, of dit alles wel volle ernst is, of het niet een mystificatie is om de Christenheid *en émoi* te brengen en naar een manier, ten onzen tijde nogal in gebruik, *effect te maken* door stoute aanvallen en ruw afbreken zonder opbouwen. De Christelijke Kerk heeft al zoo lang iederen nieuwen paaschmorgen met blijde feestvreugde gevierd, de Gemeente heeft al zoo lang iederen nieuwen paaschmorgen het zegevierende '*de Heer is opgestaan, Hij is waarlijk opgestaan*' elkander toegezongen, dat het wel moeijelijk wordt diezelfde oude boodschap telken jare verfrischt en verjongd tot haar te brengen. 'Laten wij het eens anders doen; laten wij zeggen: "waarlijk de Heer is *niet* opgestaan", dat is een nieuwe waarheid, die wij hebben ontdekt en die treffen zal. "*Nous avons changé tout cela*", en *wij* verzekeren u, dat wij het weten!' Anderen overredende, zijn zij ten laatste geëindigd met zichzelven te overtuigen; maar wat het ook zij, met welk doel, of uit welke oorzaak men tot deze niet-evangelische Evangelieverkondiging gekomen zij, en, wie het ook prijzen, waren het de magtigsten van geest, de welsprekendsten aller geleerden, of de geleerdsten aller welsprekenden, wij voelen ons gedrongen om daartegen te protesteren uit kracht van ons oud Protestantsch regt; om met den Bijbel in de hand te getuigen tegen hen, die ons den Bijbel tot een leugenboek willen maken....

'Een stem als de onze is zeker te zwak om te strijden tegen de mannen der wetenschap en geleerden, gescherpt en geoefend tot zulken krijg. De wapenen zouden al te ongelijk zijn. Wij hebben niet eens den sleutel tot het arsenaal, waaruit zij hun krijsbehoeften halen. *Excusez-moi du Grec*! Maar het is ook niet om te strijden, die strijd is de taak van geloovige Godgeleerden, die niet verzuimd hebben dien op te vatten; het is om *te getuigen*, dat wij gesproken hebben. Te getuigen, juist als ontheologisch lid der Gemeente, van haar geloof, dat zij weet het geloof te zijn van velen met haar, die wel gaarne haar zwakke stem klem en klank zullen bijzetten door er mee samen te stemmen.

Het is voorwaar niet om de mannen der wetenschap te overtuigen, dat wij gesproken hebben, maar om onze zusteren in 't geloof, die geschokt of bedroefd mogen zijn over de schrikkelijke openbaring van het ongeloof onder allerlei vorm in onze dagen, te versterken en te verblijden door, met al den moed en al de kracht, die de Heer ons verleent, Christus, die de op-

standing en het leven is, te belijden voor de menschen, opdat zij die daad des geloofs, ieder voor zich in haar kring, en naar de gaven die haar geschonken zijn, mogen navolgen....'

De aanhaling is lang, maar nodig om de opvatting van mevr. Bosboom te doen kennen en om het woord van verzet dat volgen zou begrijpelijk te maken. Het was een regelrechte aanval op de toen nog jonge moderne theologie en de schrijfster toonde zich een aanhangster van de toenmalige orthodox-protestantse opvattingen, die in haar romans (men denke aan *Het Huis Lauernesse* en de Leycester-cyclus) ook tot uiting waren gekomen en die trouwens in de Magdalena-almanak pasten. Het hele stuk zou gevoegelijk een preek van een orthodox predikant kunnen zijn; het was het getuigenis van haar geloof, gericht tegen de moderne bijbelkritiek, die 'den Bijbel op de ontleedtafel aan flarden snijdt, het Evangelie tot de proportie brengt van een foutief opstel, en den Christus met opstanding en hemelvaart en al tot een onnoozel sprookje maakt, waaraan de simpelheid alleen de naïviteit kon hebben te gelooven.'

Tegen deze bijdrage in de Magdalena-almanak nu, of liever tegen het hier aangehaalde slot verhief Busken Huet zijn stem in een open brief *Aan Mevr. Bosboom Toussaint, door Cd. Busken Huet, Predikant bij de Waalsche Gemeente te Haarlem*. Als motto koos hij een aanhaling uit Hooft: 'Mij is tegens de borst dat men de luiden leelijk ende afschouwelijk in 't oogh der gemeente maekt, daer zy leer en stichting by te zoeken en uit te zuighen heeft.' Fel en scherp (hij was nog aan 't begin van zijn literaire loopbaan, December 1861) nam hij het woord, beginnende met de aanhaling van de Génestets lekedichtje:

> De slechtste christnen hier op aard
> Zijn theologen zonder baard.

Hij vond haar taal onchristelijk: 'de hartstocht verschalkte voor een poos de rechtvaardigheid'. Steenbeek heeft de steun van *alle* protestanten nodig, daarom mag men in die almanak de mannen der wetenschap niet aanvallen. 'Waar was uw gewone takt, mevrouw, toen gij den Magdalena-Almanak tot orgaan van uw grieven koost en dit jaarboekje bezigdet als koelvat voor uw confessionele warmte?.... Gij laat u door den boozen geest der dogmatiek eenige met uw karakter heterogene verdenkingen in het oor blazen en maakt mij en de mijnen "afschouwelijk"

in het oog der schare.' Uw talent ligt niet, als dat van Heine, op het gebied der satire. 'Uw eigenaardig gebied is dat der hulde.' Gij richt u tot de vrouwen, maar deze zullen u niet geloven en niet volgen. Gij erkent zelf, het arsenaal der door u aangevallenen niet te kennen. 'Als strekte u dit tot eer, en met een tegen al uw antecedenten indruischende ligtvaardigheid, geeft gij in gebroken fransch te verstaan, dat gij geen kennis hebt aan het grieksch.... Uitboezemingen als deze hebben sinds lang haar zwaartepunt verloren.' Gij waart, toen gij dat schreeft, niet bescheiden. 'De driestheid waarmede gij het woord voert is een sprekend bewijs dat Uw godsdienstige vorming, voor zoover het verstandelijke betreft, tot hiertoe gebleven is beneden den gewenschten grand.... Drie eeuwen is het autoriteitsbeginsel de onveranderlijke spil der protestantsche dogmatiek geweest. Waarom zou men U euvel duiden dat gij aan dit stelsel de voorkeur blijft geven boven een andere van later dagteekening, de autonomie des geloofs? Er is in Uw zienswijze zoo min iets smadelijks als iets nieuws.... Maar alleen het ruwe ongeloof heeft het voorregt door U begrepen te worden. Niet alzoo de schakeringen en verscheidenheden des geloofs.... Wees in het vervolg omzigtiger; en hoed U, de nakomelingschap te verrijken met nieuwe bijdragen van dien aard tot de approximatieve kennis van Uw bevattingsvermogen.'

Na dan het hierboven reeds aangehaalde te hebben afgedrukt, vat hij haar betoog in 9 punten samen. 'Maar,' gaat hij voort, 'dat gij de intellektuele ontwikkeling van Uw tijd niet hebt medegemaakt, U, die zoo vele andere gaven ontvingt, houdt elk dit ten goede. Doch dat gij, die kennelijk naar het verstand niet genoegzaam zijt ontwikkeld om U een eigen oordeel te vormen over het denken van den tegenwoordigen tijd; die ook blijkbaar te weinig gelezen hebt; die den strijd der menschelijke meeningen in het godsdienstige nooit opzettelijk volgdet; die van slechts één opvatting des christendoms weet, het stelsel van de catechisatie-kamer Uwer kinderjaren, en daarbij zweert; dat gij thans, nu gij wijzer en liefderijker behoordet te zijn, aan een verachtelijke nieuwigheidszucht toeschrijft en prijs geeft aan de baldadigheid der menigte, hetgeen geboren is uit den onweerstaanbaren aandrang eener eeuw, die gij niet begrijpt; hetgeen waarnaar gezocht werd met vast geen minderen ernst dan den Uwen; wat gevonden is met een even reine en onbaatzuchtige blijdschap - deze daad kan ik voor mij U niet toelaten te plegen.'

Huet eindigt zijn open brief met een verklaring van het doel waarmee hij schreef: ‘In tegenoverstelling van het rijk des geloofs, der hoop en der liefde, denk ik mij ook het kwaad in deze wereld bij voorkeur onder den vorm eener welgeorganiseerde en welgedisciplineerde magt. Aan dit rijk der gemeenheid en der booze hartstogten met één slag een einde te maken, is onmogelijk, zulks te willen, strijdig met de bedoelingen van God's voorzienigheid. Nergens liggen de wegen des Heeren duidelijker voor ons open dan in de geschiedenis dier christelijke godsdienst, die het gezamenlijk opwassen van onkruid en tarwe tot zinnebeeld heeft. Doch dit beeld is niet de eenige afschaduwing van het godsbestuur hier beneden. Evenzeer als om zich nevens elkander zelfstandig te ontwikkelen, zijn goed en kwaad bestemd, elkander in evenwigt te houden; en blijkens het vermogen van den christelijken geest, in onze omgeving niet minder dan in ons eigen gemoed, kan dit evenwigt, zoo menigmaal wijzelf of onze medemenschen het verbraken, door ons menschen ook wederom worden hersteld. Wij kunnen de leugen niet vernietigen; doch wel kunnen wij haar magt, door het versterken van die der waarheid, onschadelijk maken....’. Tussen U en mij bestaat gaan kerkelijk verschil: ‘wie een weinig verder zien, bespeuren op den achtergrond van deze catechismuskwestie iets voor ons vaderland belangrijkers: de worsteling van twee tijdperken, twee levensbeschouwingen, tweederlei beschaving. Op zichzelf is in dezen strijd niets onedels. Het is in beginsel een gemeenschappelijk kampen voor waarheid, deugd en godsdienst.’ Uw richting en de mijne hebben geen strijd als die van christendom en anti-christendom. Kunnen wij leden van eenzelfde kerkgenootschap zijn en blijven? Ik antwoord met een volmondig ja.

In deze botsing hadden beide partijen gelijk en ongelijk. Eigenlijk redeneerden ze langs elkaar heen, want mevrouw Bosboom-Toussaint stond op het standpunt van het geloof, dat, zo nodig tegen de logica van het redenerend verstand in, het credo quia absurdum toepast. Busken Huet, als vertegenwoordiger van het strijdbare protestantse modernisme, legde het zwaartepunt naar het verstandelijk begrijpen. Zijn argumentatie is op zichzelf juist: wanneer mevrouw Bosboom-Toussaint erkent, dat ze haar tegenpartij niet kent of begrijpt, verliest ze tevens het recht van kritiek; een aanval zonder bewijzen is ongeoorloofd. Maar de toon van Huets verweer was ongepast scherp. Het was

zijn ongeluk nu eenmaal, dat hij. fel was, zonder voldoende te begrijpen, hoezeer hij daarmee anderen griefde. Wel werd dit in latere jaren wat minder, maar in deze periode van zijn schrijversloopbaan had hij zich nog niet voldoende een rem aangelegd. Geen van beiden kon dan eigenlijk ook vrede hebben met zulk een gedachtenwisseling, en het pleit voor beiden, dat ze niet vijandig tegenover elkaar zijn komen te staan, maar dat de verhouding goed gebleven, of, juister gezegd, goed geworden is, want ze kenden elkaar persoonlijk niet en hebben eerst later kennis gemaakt.

Mevrouw Bosboom-Toussaint echter liet het niet zonder meer op zich zitten. Toen er van haar *Terugkeer van Golgotha* een tweede druk nodig was, gaf ze die uit als *Een overdrukje, voorafgegaan van een woord aan den heer Busken Huet, Waalsch predikant te Haarlem*; ze dateerde dit voorwoord 10 Januari 1862. Onbeschroomd diende ze Busken Huet van antwoord. Ze noemde zijn open brief een aanval. ‘Gij hebt bij dezen aanval mijn persoonlijkheid zoozeer vereenzelvigd met de zaak waarvoor ik had gesproken, dat ik de laatste niet met vrucht zou kunnen verdedigen, zonder tegelijk voor de eerste te pleiten; hetgeen ik mogelijk niet zou kunnen doen met die volmaakte zelfbeheersching die gij in anderen eischt.... Het misverstand tusschen U en mij is zoo groot, dat wij niet dezelfde taal spreken en niet uit dezelfde oogen zien.... Gij acht mijn bevattingsvermogen te zwak om de ruimten te overzien, waarin Uw wetenschappelijke kennis zich vermeit; inderdaad, ik gruwe van de leegte die er mij aangrimt bij de veelheid der zaken die zij omvat, en ik kome hoe langer hoe meer tot de zekerheid, dat niet in de ruimte, maar in de *diepte* de oplossing van het groote vraagstuk der ziele moet gezocht worden.’ De door Busken Huet aangevallen zinsneden had ze geschreven, omdat ze een *charge* had willen geven. ‘Ik hoopte dat de spelende schalkheid der vrouwe ingang zoude vinden waar het ernstig mannenwoord was teruggewezen.... Ik geloof nu zelve dat het beter ware geweest, zoo ik mijn zeer geregte verontwaardiging tegen Uw rigting alleen met ernstige nadruk had uitgesproken, in plaats van haar hier en daar te parodiëren - maar of dat U minder zou gekwetst hebben, is nog de vraag.... Na U deze concessie (van ongelijk te bekennen) gedaan te hebben, vermeen ik, U te mogen zeggen, dat ik niet zoo vreemd ben aan den strijd door en tegen Uw rigting gevoerd, als Gij dat schijnt te onderstellen.’ Hoe ik aan

die wetenschap gekomen ben? Op dezelfde wijze als waarop, naar gij zelf gezegd hebt, de Génestet de Schriften kende, ofschoon hij ze niet geleerd had[1)]. ‘Na die uitspraak van U zelven zult gij mij toestaan hier een vraag te doen waaraan veel gelegen is: namelijk of Gij in vollen ernst beweert, dat een lid der gemeente - ware het vrouw of man - niet het regt zou hebben een godgeleerde of een predikant over zijn openbaar werk te apostroferen en zijn ergernis daarover of zijn verschil van gevoelen daarmede te kennen te geven, dan juist in de *termes techniques* der theologische wetenschap en na volledige kennis genomen te hebben van diens geheele rigting?’ Menigmaal is die vraag practisch met neen beantwoord en daardoor is de gemeente tot een apathie vervallen, die tot verdenking en verbittering inkankert. Gij als modern theoloog behoordet aan deze zedelijke onderdrukking een eind te maken en niet een vrouw, die met haar grieven en bezwaren optreedt, te beschuldigen van ‘zich aan de spits te stellen van kerkelijke zamenzweringen in miniatuur’!

‘Wat mij betreft, het is mij volstrekt onmogelijk om in U mijn kerkelijke overheid te zien, gewapend met het geestelijk zwaard van Paulus. Neen, Mijnheer Busken Huet, ik wil gaarne Uw meerderheid op het gebied der critiek erkennen.... maar: als mijn kerkelijk overhoofd kan ik U niet erkennen.

Gij verwijt mij te staan in het geloof der kinderjaren, en van de catechisatiekamer. Ik schaam mij er niet voor te belijden, dat ik werkelijk *sta* in dat geloof, en doe U alleen opmerken dat het woord *blijven* onjuist is. Ik heb dat veroverd onder allerlei smartelijken strijd en worsteling des uiterlijken en innerlijken levens. Het is nu door Gods genade mijn eigen verkregen goed, en ik heb er de kracht van leeren kennen bij ervaring. Het op deze wijze verkregene moge een *kinderlijk* geloof zijn, een kinderachtig geloof is het niet, en het betaamt geen man van hoofd en hart, die roemt op de onafhankelijkheid en onbekrompenheid zijner beschouwingen, allerminst den herder eener christelijke gemeente, om er met zooveel laatdunkendheid op neer te zien. Het is noch krachteloos noch bekrompen, en ik zal 't U bewijzen.

Het heeft mij lust en ijver gegeven om het Huis Lauernesse

1) Ze doelt op een stuk van Huet, ‘De Génestet's Uitvaart’, herdrukt Lit. Fant. VII.

te schrijven in een tijdperk van algemeene laauwheid en onverschilligheid op het stuk van godsdienst - toen de ster der Moderne Theologie nog niet aan den vaderlandschen kerkhemel was opgegaan om de "*confessionele driften*", zooals gij dat noemt, in beweging te brengen; het heeft mij ruimte van blik gegeven om in de figuur van den kanselier Leoninus regt te doen aan de strenge zedelijkheid en verheven deugd van den stoïschen wijsgeer, en in die van Gideon Florensz aan den Christenleeraar, die zich boven de partijschappen wist te verheffen; - en het geeft mij nu kragt om U te verzekeren van mijn vergevensgezindheid jegens U. Ik meene sober geweest te zijn met mijn aanteekeningen; de rest moet vergeten zijn als gij dit zult lezen. Alle haat en vijandschap is mij tegen, en waar de conscientie mij drong te spreken zonder menschenvrees, is het toch de innigste behoefte mijner ziel om alle bitterheid weg te doen en, zoo veel in mij is, vrede te houden met alle menschen. Zoo dan biede ik U den vrede en hierop wees gegroet.' Zo reikte door deze laatste woorden mevrouw Bosboom-Toussaint aan Busken Huet de hand der verzoening.

De kruising der degens tussen deze kampioenen wekte grote belangstelling; Potgieter echter trad bemiddelend op. Hij was allang, vanaf haar eerste medewerking aan *De Gids*, met mevrouw Bosboom-Toussaint bevriend en stond al sedert 1838 met haar in briefwisseling. Huet was pas in 1859 medewerker aan *De Gids* geworden, maar had dadelijk zijn sympathie verworven. De 22e December 1861 had Huet hem z'n philippica toegezonden met verzoek z'n oordeel te mogen vernemen: 'Zult gij mijn repliek veroordeelen? Dit zal mij niet doen twijfelen aan Uw doorzicht.... Wanneer vrouwen als Mevr. Bosboom *harerzijds* den kijftoon aanslaan, is het dan geen pligt daartegen met waardigheid te protesteeren? Zoo meende ik; en *dit* althans getuigt mijn geweten, dat ik *met weerzin* schrijvend ben geweest tegen iemand die ik in alle andere opzigten hoogacht en bewonder.'

Mevrouw Bosboom van haar kant schreef Potgieter na de verschijning van de open brief uitvoerig en begon, omdat Potgieter in lang niet aan haar had geschreven, met de ietwat spijtige vraag: 'Is dan de nieuwe sympathie warmer dan de oude vriendschap?' Ze beklaagt zich verder over de ongepaste toon van de brief: 'Ik ben toch een geheel andere dan iemand,

die mij niet kent, uit zijn monsterbrief zou gissen. Gij kent mij en weet wel, dat, waar ik tegen zaken of opiniën te velde trek, het althans niet is om personen verdacht te maken, en dat er in mijn malice meer speelsche ondeugd ligt dan zucht om pijn te doen, en allerminst opzet om iemand verdacht te maken.' Busken Huet had haar ir elk geval als vrouw behoren te respecteren: 'mij dacht, er waren grenzen, en er behoorden althans vormen in acht genomen te worden, die B. zeer ruw overziet.'

Tot haar voldoening heeft Potgieter vrede met háár open brief. Maar helemaal gerust is ze blijkbaar niet, want ze komt met enige nadere verklaringen en verontschuldigingen: 'Ware het mogelijk geweest dat wij over den inhoud van mijn stukje vooruit gesproken hadden, ik zou het *nous avons changé tout cela*, dat zoo heel ergelijk schijnt geweest te zijn, geschrapt hebben; maar de ernst die ik er voor in de plaats zou gezet hebben ware zeker niet beter van Uw en veler smaak geweest. Ik, die nog al gemeend had, het op die wijze het beste te doen!' Ook Gunning had die woorden *bedenkelijk* genoemd en betoogd, dat het de hoofdleiders wel ernst was. Een andere fout, erkent ze, was, dat ze in haar *Terugkeer* niet persoonlijker was geweest; ze had niet de moderne richting in het algemeen bedoeld, noch minder Busken Huet of enige anderen die te goeder trouw waren, maar: 'Ik dacht aan Tijdspiegel en Volksbode en wie weet wat al; ik dacht in 't bijzonder aan zekeren jammerlijken professor, dien ik nu niet noemen wil[1)].... Het blijft mij altijd spijten, dat juist B.H. het zich heeft aangetrokken. Ik had in dezen tijd maar regelregt op mijn bedoelden vijand moeten aanstappen, dan hadt Gij mij vermoedelijk minder ongelijk gegeven en niemand had getwijfeld wat en wien het gold. Nu ligt het er toe, maar ik blijf gelooven dat er eerder goeds dan kwaads uit ontstaan zal.'

Belangrijker echter dan dit 'nakaarten' is voor ons, dat niet, wat licht had kunnen gebeuren, een duurzame vijandschap tussen mevrouw Bosboom-Toussaint en Busken Huet is ontstaan, maar integendeel een wederzijdse hoogachting en vriendschap. Beiden hadden elkanders kracht leren kennen. Mevrouw Bosboom, geschrokken door de aanval van Huet, had ingezien, dat ze onjuist had gehandeld en ten onrechte gegeneraliseerd. Ook zal ze haar verontschuldiging, dat ze een charge, een grapje bedoeld had (al valt aan de oprechtheid van deze bewering niet te twijfelen)

1) Ze bedoelt waarschijnlijk Van Vloten.

wel zelf als zwak hebben gevoeld; niemand die haar *Terugkeer* zonder deze waarschuwing leest, zal daarin scherts of ironie ontdekken. Geestigheid, luchtigheid lagen haar als schrijfster niet; of, zoals Busken Huet drie jaar later bij de beoordeling van haar werk zou zeggen: 'Uitgelatenheid is de Scylla waarop haar vaartuig nooit gestooten heeft. Zij is breed van opzet, lang van stof en zwaar van uitwerking. In strijd met den aard van haar geslacht is zij langzaam in haar bewegingen en dreunt de grond onder haar schreden. Zij heeft niets van een sylfide, niets van de dochter van Latona, de vluggeschoeide jagtgodin.'

Maar ook Huet had wat geleerd. Zijn aanval was niet zakelijk gebleven. Niet alleen had hij, door mevrouw Bosbooms karakter aan te vallen en haar bijvoorbeeld onchristelijk te noemen, de voor de criticus nodige objectiviteit uit het oog verloren, maar zich bovendien grof vergist, want haar karakter was onaantastbaar. Terecht voelde zij zich diep gegriefd. Ook was zijn felheid minder gewettigd, omdat, zoals boven is gezegd, zijn aanval langs haar heenging. Toen zij hem een overdruk van haar open brief had gezonden, bedankte hij haar en schreef hij ook: 'Uw laatste bladzijde is voortreffelijk, en ik wensch U van harte geluk met die uitmuntende wending, een wending, die niet minder voor Uw gemoed dan voor Uw letterkundig talent bewijst.'

Gelukkig hadden beiden de mogelijkheid van verzoening open gelaten. Huet had in zijn open brief zonder voorbehoud getuigd van zijn bewondering voor mevrouw Bosbooms schrijverstalent: 'Mijn ingenomenheid met Uw talent is te groot, de herinnering aan menig oogenblik van kunstgenot, mij door Uw schriften geschonken, te levendig; mijn hoogachting voor Uw karakter te ongeveinsd, dan dat de ongunstige indruk kon aanblijven.... Telkenmale als gij uit de geschiedenis van het verleden, door de tooverkracht Uwer zeldzaam magtige fantasie, een of ander grootsch karakter in het leven roept, wekt gij geestdrift en oogst lauweren.... Gij bezit in Uw schitterende verbeeldingskracht een schadeloosstelling voor het gemis aan dialectische virtuositeit zoo ruim, dat velen, anders bedeeld, reden zouden hebben U te benijden, ware het niet dat zij liever nog U toejuichten.'

Mevrouw Bosboom-Toussaint van haar kant had in haar open brief uiting gegeven aan haar bewondering voor Huets gaven als criticus: 'Ik wil U dankbaar zijn voor alles wat ook gij doet voor onze hollandsche taal en stijl, ik wil volgaarne alle hulde brengen aan Uw talent, aan Uw goeden smaak en

helder oordeel, ik heb eerbied voor Uw geleerdheid en wetenschappelijke kennis.' En dat dat geen beleefdheidswoorden zonder meer waren, bewijzen haar brieven aan Potgieter. Al 18 Juli 1861, dus vóór de ongelukkige botsing, had ze haar ingenomenheid betuigd met wat Huet over de Génestet na diens overlijden geschreven had. De 19e Augustus daarop schreef ze: 'Wat heeft B. Huët dat boek van George Eliot wonderlijk mooi vertaald'. En 5 October: 'Hoe dankbaar ik toch het echtpaar Busken Huët ben, dat zij deze schoone kunstgewrochten onder het bereik van het Hollandsch publiek hebben gebragt, met hetgeen Ds. H. in de kerk en tegen de kerk verrigt zal ik nooit vrede hebben. Alware de man nog duizendmaal beminnelijker en geestiger dan hij mij toeschijnt.' Ook na de slag schreef ze aan Potgieter: 'Ik wensch hem geen kwaad, ik heb het U vroeger geschreven; ik vond hem een aangenaam, belangwekkend mensch, en al is 't mij onmogelijk om den dominé in hem te eeren, ik zou wenschen, dat er in ons land plaats was en ruimte voor ieder geniaal mensch van welke rigting ook.' En een week later, nadat ze haar bewondering voor Huets stuk over Hooft geuit had, schreef ze: 'Neen, waarlijk, ik gun B. Huët geen kwaad, en kon ik iets voor hem zijn, juist omdat hij niet meer iedereen voor mij is, *zeker* zou ik het doen.' - 'En,' schreef ze weer later, 'ik blijf gelooven dat er eerder goeds dan kwaads uit ontstaan zal.'

Dat deed het inderdaad. Genie had genie ontmoet en, wat beter was, karakter karakter. Uit deze botsing ontstond waardering, die eerst leidde tot persoonlijke kennismaking en later tot een vriendschap, die, zonder ooit innig te worden (Busken Huet noemde haar in zijn brieven tot het laatst: Hooggeachte Mevrouw), geleid heeft tot een briefwisseling, eerst in 1886 door beider bijna gelijktijdige dood (zij stierf 13 April 1886, hij 1 Mei) afgebroken.

Deze vriendschap, uit botsing geboren, had spoedig betekenis. In *De Gids* van November 1864 schreef Busken Huet een beoordeling van Mevrouw Bosboom-Toussaint, later herdrukt in *Lit. Fant.* II. Deze herdruk is echter niet volledig, want het begin en het einde ontbreken, en die zijn juist voor de zaak die ons hier bezig houdt van belang. Hij begon met te zeggen, dat mevrouw Bosboom-Toussaint eerst aan *De Gids* had meegewerkt, maar later haar eigen weg was gegaan, omdat de gevoelens te

zeer uiteenliepen. Het nadeel was aan de zijde van *De Gids*. Het is mijn plicht, aldus gaat hij voort, dit te erkennen. ‘Gedreven door een misplaatst *esprit de corps*, te kwader uur door mij met ridderpligt verward, heb ik drie jaren geleden ten opzigte van mevrouw Bosboom een onvoegzamen klerikalen toon aangeslagen. Te oordeelen naar haar antwoord van toen - mijns inziens het beste en waardigste van de vele woorden die destijds gesproken zijn - heeft mijn schrijven haar in haar overtuiging niet geschokt. Desniettemin ben ik mij bewust haar verongelijkt te hebben, en voor mij komt dit op hetzelfde neder. Nu weet ik wel, dat deze kerkelijke herinneringen strikt genomen niet raken aan de litteratuur, en ik geloof ook niet dat zij in staat zijn invloed uit te oefenen op mijn litterarisch oordeel. Doch wat zal ik zeggen? De fraaiste en degelijkste romans van mevrouw Bosboom hangen met haar godsdienstig geloof ten naauwste samen; en ik zou over de eersten thans niet met vrijmoedigheid kunnen spreken, indien ik niet op den voorgrond stelde dat mijn meening omtrent het laatste niet meer dezelfde is als voorheen. Zoo komt boontje om zijn loontje! Ware ik in 1861 wijzer en regtvaardiger geweest, ik zou in 1864 de lezers van De Gids niet behoeven lastig te vallen met personaliteiten als deze.’

Zijn oordeel over haar werk is daarna gunstig, al heeft hij bezwaren. Samenvattend eindigt hij in *Lit. Fant.*: ‘Groot is het woord dat beter dan eenig ander haar goede eigenschappen teekent. Zij heeft een groote verbeeldingskracht en een groot boetseervermogen; groote visioenen en groote gevoelens.’

Doch daarna volgen in *De Gids* nog ruim twee bladzijden. Om twee redenen, gaat hij voort, zullen zelfs de fraaiste romans van mevrouw Bosboom-Toussaint niet de plaats van het letterkundig genie innemen. Ten eerste heeft de schrijfster, hoewel ze veel weet, veel talent, veel fantasie, veel eerzucht in de goede zin van het woord heeft, ‘niet gedaan wat men noemt studeren in de litteratuur. Vandaar dat haar werken niet aanstonds in ieders oog het merk der onsterfelijkheid aan het voorhoofd dragen en dat in de gelederen van het nageslacht alleen diegenen haar regt zullen laten wedervaren, die voor het verblijf van één dag in de voorhoven der echte kunst niet plegen op te zien tegen het vertoeven van duizend dagen elders.’ En ten tweede ‘heeft mevrouw Bosboom van haar pen een hefboom gemaakt in de dienst eener godsdienstige reaktie. Van nu af tot aan mijn jongsten snik hoop ik bewaard te blijven voor het pseudo-vrijzinnig zelf-

bedrog, dat men in die rigting geen fraaije boeken schrijven kan.... Doch zoo ik niet aan een godsdienst der toekomst geloof, ik geloof voor mijn vaderland aan een toekomst, waarin de godsdienst een veel beperkter plaats beslaan zal dan het geval was toen mevrouw Bosboom het *Huis Lauernesse* schreef en *Leycester in Nederland* uitgaf. Op dat geloof steunt mijn beweren dat er aan deze romans een vergankelijke zijde is....'

Busken Huet had zich voor dat stuk veel moeite gegeven. Hij wilde niet in de vorige fout van te grote hardheid tegenover mevrouw Bosboom-Toussaint vervallen; hij wilde duidelijk tonen hoe hoog hij haar talent waardeerde, doch wenste tevens zijn onafhankelijkheid van oordeel te bewaren. Daarom had hij het van te voren aan Potgieter ter inzage gezonden en geschreven: 'Ik hoop, ik vertrouw bijna, dat gij met mijn stukje over mevrouw Bosboom tevreden zult zijn. In een tamelijk vierkant slotwoord heb ik het afwijkende van mijn zienswijze duidelijk doen uitkomen; doch het geheele stuk door heb ik mij, onder den indruk van haar brieven, die steeds eenvoudig en somtijds treffend zijn, erop toegelegd om alleen de fraaije zijde van haar talent in het licht te stellen.' Dit tamelijk vierkante slotwoord is niet dat, zoals het in de *Lit. Fant.* staat, maar het weggelatene, hierboven weergegeven.

Busken Huet zond aan mevrouw Bosboom een aflevering van *De Gids* met zijn beschouwing, 'die (schreef hij) wel niet met onverdeelde instemming door U zal of kan gelezen worden, maar waaruit U nogtans blijken zal dat mijn pen ditmaal niet bestuurd geworden is door kerkelijken ijver. Aan mijzelven heb ik het te wijten, indien ik mij U niet voor kan stellen een kritiek van mij over Uw geschriften ter hand nemend, zonder tevens een minder aangename gewaarwording te ondervinden; en zelfs erken ik, dat er voor U reden bestaat om van hetgeen ik al dan niet over U meen te moeten zeggen, geen kennis te nemen. Dubbel stel ik er daarom prijs op U te verwittigen, dat op de bedoelde bladzijden, al zoudt gij meenen over sommige aanmerkingen het hoofd te moeten schudden, niet slechts geen enkele syllabe voorkomt die Uw aandacht of Uw ontevredenheid onwaardig zou zijn, maar dat het geheele opstel geschreven is in den geest dier ingenomenheid met Uw talent die mij steeds vervuld heeft, ook toen ik ten onregte meende dat gij, nu drie jaren geleden, U begaaft op een terrein dat het Uwe niet was....'

Mevrouw Bosboom kon met Huets oordeel tevreden zijn; de gevreesde criticus had haar gewogen en niet te licht bevonden. Daar ze wel begrepen had, dat ook zij te eniger tijd in de weegschaal van *De Gids* zou worden gelegd, had ze er wel wat tegen op gezien. Kort tevoren had ze met Potgieter over Huets critiek gepraat en o.a. gezegd, naar Potgieter aan Huet schreef: 'Mevrouw Bosboom, à propos van Sam Jan en zekere recensie[1)]: Het is slecht van me, heel slecht, maar ik lees toch het eerst van alles die stukken van Huet. En dan verkneukel ik mij, al is het nog zoo ondeugend van me. En dan denk ik in mijzelve: "Als ik ook maar eens niet in zijn knuisten val, dan blijft er niets over, dan drukt hij mij plat." - Zeker iemand: "Hij heeft kleine handen, Mevrouw!" - "Maar dan nijpen zij als de scharen van een kreeft!" - En ik, die wist dat ge bezig waart.'

Nu slaakte ze een zucht van verlichting en ze schreef aan Potgieter: 'Die beschouwing van mij en het mijne was allervriendelijkst; die bekentenis van vroeger - ik zal niet zeggen onregt, maar toch hardheid - deed mij goed en zal menigeen, die er mij nu scheel op aanziet, een weinigje met hetgeen men mijn verkeerde stap achtte verzoenen.... Maar laat mij bij de recensie blijven. Daar komen krasse waarheden in voor, zooals wij ze van hem gewend zijn, maar toch het *zijn* waarheden; had ik het maar in mijn magt ze te verbeteren, die aangewezen gebreken! - En als compensatie daarvan, hoeveel goeds, door mij van die zijde nooit verwacht!'

Het is duidelijk, dat Busken Huet getracht heeft, gedaan onrecht goed te maken, en zelfs in zijn inleiding niet heeft geschroomd, openlijk schuld te belijden. Dat hij daarna niet in een overmaat van lof verviel, eert hem des te meer. En spoedig zou de goede daad haar beloning vinden, want twee maanden later brak er boven zijn hoofd een storm los, waarin mevrouw Bosboom-Toussaint hem een grote dienst zou bewijzen. We bedoelen de crisis in de Gids-redactie van Januari 1865.

(*Wordt vervolgd*).

W.H. STAVERMAN.

1) Bedoeld is de beoordeling van Helvetius v.d. Bergh, van Zeggelen en S.J.v.d. Bergh in *De Gids* van September 1864; herdrukt Lit. Fant. II en VII.

Domineespoëzie in de twintigste eeuw.

Spoedig nadat Cornelis Paradijs' spottende Grasprietjes de wereld inpiepten en de tachtigers de armoeiigheid der geestelijke gedichten met de stukken op tafel hadden getoond, is het werk der rijmelende dominees uit de literaire tijdschriften verdwenen en, voor zover het bleef bestaan, teruggedrongen naar kerkbladen, jongelingsbodes en soortgelijke periodiekjes. De predikant als evangelieverkondiger-verzenmaker had zijn plaats gekregen waar hij kwalitatief behoorde. De enkele theoloog met poëtisch vermogen, die ons land sindsdien leverde, publiceerde als dichter in de erkende letterkundige tijdschriften zonder te pretenderen dichter-evangelieverkondiger te zijn. Er zou dan ook geen aanleiding zijn in een vakblad opnieuw aandacht te schenken aan het werk van in verzen liefhebberende kerkleraren, die gemeenlijk hun uitboezemingen door middel van de kleine Vrijdagavondpers in intieme kring hun volk plegen kond te doen, indien niet een combinatie van theologen een verzenbundel had uitgegeven, die in zo uitgebreide kring verspreid wordt dat ze het wezen van een algemene publicatie gaat aannemen, en door een zeer ruime bekendheid uitlokte tot een onderzoek, dat de stilistische verdienste wenst op te sporen, om deze te vergelijken met wat ons uit vóór-20ste eeuws predikantenwerk werd nagelaten.

De Algemene Synode der Nederlands Hervormde Kerk meende een goede tien jaren terug de bestaande Gezangenbundel te moeten ‘vernieuwen en verrijken’ en stelde een commissie in, die in 1938 de vruchten haars arbeids in de synodale schoot schudde. Het hoge kerkelijke college achtte dit jaar bij uitnemendheid geschikt te zijn om tot de uitgave van een ‘vernieuwde en verrijkte’ bundel over te gaan, aangezien ze dacht ‘in een tijdsgewricht te verkeren, die de behoefte aan het lied, het oude en het nieuwe, in ongewone kracht zag doorbreken.’ De commissie tot samenstelling van de nieuwe bundel[1] heeft

1) Dr. J. Riemens, Ds. B.J. Aris, Ds. C.D. Burger, Dr. L.D. Terlaak Poot, Dr. H. de Bie, Ds. A.J.P. Boeke, Ds. H.W. Creutzberg, Adr. Engels, Dr. H. de Groot, Dr. G. van der Leeuw, Dr. Joh. Wagenaar, Ds. A.B. te Winkel. Toegevoegd: Ds. R. Boeke, Mr. R. Houwink, Kurt Lenzberg, Ds. E.L. Smelik, Ds. J. Jac. Thomson, Ds. D.E. Vorster.

een decennium aan het vernieuwen en verrijken besteed. Van welke grondregels de commissie bij haar arbeid is uitgegaan is uit de voorrede niet duidelijk op te maken: ze spreekt van ‘soberheid en strenge stijl’, van ‘ernst en majesteit die het ware kerklied steeds kenmerken’, van ‘eisen die aan vorm en inhoud van het kerklied gesteld moeten worden’ en van ‘eerbied voor de oorspronkelijke tekst’. Welke nu die te stellen eisen zijn zoeken we verder tevergeefs in de toelichting, zodat we ons met sobere en strenge stijl en eerbied voor de oorspronkelijke tekst tevreden dienen te stellen. Iets minder vaag zijn enkele aanwijzingen in ‘Beknopte Geschiedenis van het Kerklied’ door Dr. G. van der Leeuw[1)], dat werd uitgegeven mede als reclame voor het gebruik van de nieuwe bundel. In een ietwat lyrische uiteenzetting over vocatieve en plastische taalelementen komt iets van de beeldende eis naar voren, terwijl naar het standpunt van de schrijver het kerklied, volkslied behoort te zijn. Tenslotte mogen we nog constateren, dat Prof. van der Leeuw ‘stoplappen, ondichterlijke uitdrukking en gebrek aan ritmisch besef’ voor kerkliederlijke feilen houdt[2)].

Aan dit alles hebben we nog te weinig houvast. De betreffende verantwoording laat niet na de indruk te maken dat de commissie geen heldere voorstelling heeft gehad van wat ze beoogde. Dit is jammer, èn voor de bundel èn voor hen die bij hun beoordeling billijkheidshalve van de werkmethode der commissie wensen uit te gaan. Te constateren valt, wat de bedoeling betreft, in elk geval wel dit:

1° de stijl moet sober en streng zijn; 2° ze moet aan eenvoudige eisen van plastiek voldoen; 3° het kerklied moet volksliedaardig zijn (laten we daarvoor nemen: begrijpelijke en natuurlijke taal, weinig ingewikkelde strofenbouw, duidelijk rijm); 4° de inhoud moet ernstig en majesteitelijk zijn[3)]; 5° de oorspronkelijke tekst moet met eerbied worden behandeld.

Wanneer we de door de commissie zelf gemaakte liederen toetsen aan de onder 1° tot 3° en 5° opgesomde eisen, blijkt de bundel als geheel niet aanvaardbaar te zijn. Soberheid en strengheid is zeer sporadisch te bespeuren, integendeel schier overal bombast en platheid. Dikwijls maakt het de indruk dat de

1) J.B. Wolters, Groningen 1939.
2) Inleiding § 2-7§ 7; blz. 194 en 195.
3) Men lette op de tegenstelling tussen 3° en 4°.

commissie er een grapje van gemaakt heeft, of althans getracht dit te doen. Eén voorbeeld[1)] uit de vele moge dit verduidelijken:

13 : 1 Christus is verschenen
ons met God te enen;
op deez' aardse paden
in arme gewaden,
dat hij ons van zonde
vrij maak' en ontbonden.

De bedoeling van de dichter is waarschijnlijk ons mede te delen dat Christus op aarde is gekomen om ons van zonden te verlossen en met God te verenigen. Met een beetje goede wil is dit - verondersteld dat de lezer een orthodox kerkelijke opvoeding heeft genoten - er wel uit op te maken. Op wie intussen ‘arme gewaden’ betrekking heeft is onbegrijpelijk. Dat Christus in een ‘arm gewaad’ over de Palestijnse wegen liep is mogelijk, in ‘arme gewaden’ niet. Het meervoud kan ook geen verband houden met ‘ons’, want dan zou de rijmer elke welgestelde van de genade Gods uitsluiten. Heeft hij misschien aan ‘gewonden in doeken’ gedacht en dit in deze wartaal getransponeerd? De laatste twee verzen zijn overbodig, als tenminste ‘enen’ (str. 2) verenigen moet betekenen.

Even onbehouwen en onbeholpen als de woordkeus en zinsbouw veelal is, even onjuist over 't algemeen de beeldspraak. Het lijkt alsof de samenstellers lukraak beeldenbrokken hebben samengeflanst tot groteske, wanstaltige producten, die ze slordigweg in de steek lieten voor nieuwe overhaaste gewrochten. Ik volsta met één voorbeeld:

1 Door de nacht van smart en zorgen
schrijdt de stoet der pelgrims voort,
zingend lied'ren van den morgen,
nu het nieuwe licht weer gloort.

2 Stralend wenken ons door 't duister
glansen van 't beloofde land.
Angsten wijken voor dien luister
en Gij grijpt de broederhand.

3 God is zelf vooraan geschreden.
Hij verlicht, verlost zijn volk,
baant het pad dat wij betreden,
en verjaagt de donk're wolk.

4 Eén is 't doelwit onzer gangen,
één 't geloof, dat nooit versaagt,
één ons vurig heilsverlangen
één de hoop, die naar God vraagt.

5 Eén het lied, dat duizend lippen
heffen als met éénen mond,
één de strijd, één de gevaren,
één het doel, in God gegrond.

6 Eén is 't uitzicht van verblijden
aan de verre, eeuw'ge kust,
waar d'Almacht'g' ons heen wil leiden,

1) Men zie voor voorbeelden vooral ook: ‘De dood in den Pot’ door ‘Een uit de zonen der Profeten’. C.J. Terwee. Putten z.j.

waar de ziel in vrede rust.

7 Voorwaarts dan, o reisgezellen!
Voort! Het kruis zij onze kracht.
Draagt zijn smaad en laat u stellen
in zijn dienst. Het moet volbracht!
8 Eens komt dan het groot ontwaken,
eens de zege op den dood.
Dan zal God een einde maken
aan ellend' en allen nood.

In 't kort komt de zaak dus hier op neer: een stoet van pelgrims trekt door de nanacht; in het Oosten *gloort* de morgen. Dit *gloren* blijkt evenwel *glanzend stralen* te zijn. God zelf is plotseling vooraangeschreden, *baant het pad* en *verjaagt* intussen *een duistere wolk*, welke laatste geheel onverwacht te midden van de glanzend stralende gloor is verschenen. Ondanks de aan wezigheid Gods en zijn bevrijdende daden *blijven de pelgrims naar hem vragen* - wellicht de staart van de colonne, die niets van God en zijn wonderdaden heeft bemerkt? Dit neemt intussen niet weg, dat *alle pelgrims een blij uitzicht aan de verre, eeuwige kust hebben* (de rest van strofe 6 is onbegrijpelijk, tenzij men voor ‘aan’ (vs. 2) ‘op’ moet lezen).

De algemene pelgrimsvreugde is zo groot, dat ze elkaar opwekken *voorwaarts te marcheren*, nu met een kruis - ontegenzeggelijk een moedige onderneming, zo maar pardoes het water in! Er schijnt trouwens enige aarzeling te zijn, zoals ‘Het moèt volbracht!’ doet vermoeden. Gelukkig brengt strofe 8 een blij einde: heel het voorgaande blijkt een *boze droom* te zijn, waaruit een *groot ontwaken* zal volgen.

Wellicht hebben onze dichtminnende theologen ook in droomtoestand verkeerd toen ze bovenstaand mirakel beleefden, echter is het groot ontwaken dezer poëtasters uitgebleven; één der laatste gezangen (293) verhaalt ons althans nog van een troon, die een hut is, en gras, dat al drijvende vervluchtigt: men waant zich in het land van koning Wonder.

Wanneer we mogen eisen dat het kerklied, als de commissie het volkslied wil doen zijn, uit natuurlijke, begrijpelijke taal is opgebouwd, verdient dit enige toelichting. We bedoelen daarmee niet, dat het kerklied de geijkte predikantentaalcliché's zou moeten missen. De commissie maakte de verzen voor de geregelde bezoekers der Nederlands Hervormde Kerk, die in de tale Kanaäns zijn opgevoed en voor wie deze kringtaal dezelfde vertrouwelijkheid heeft gekregen als de toga van de dominee en de witte das van de koster. Ons bezwaar gaat dus niet tegen kerkelijke pasmuntuitdrukkingen, noch tegen de plechtige *e*-toevoeging, evenmin tegen genitieven als *der ziele diepste wonden, der gaven schenker, enz*. of tegen veelvuldig voorkomende pro-

nominale aanhangsels als *zijne liefde, éénen mond*, enz. Dit alles is voor de trouwe kerkganger gewenst garnituur, zonder hetwelk een zeker gevoel van onbehagen niet zou uitblijven, het is in bepaalde mate natuurlijke gezangentaal. Wanneer hierbij echter gezondigd wordt tegen ons Nederlands taaleigen of de helderheid vertroebelt, is dit niet meer oorbaar en sticht het allerminst.

Tot de pekelzonden, in dit bundeltje begaan, behoren o.a. het slordig omgaan met pronominale relaties, het misbruik van barbarismen, het vormen van onbegrijpelijke samenstellingen en afleidingen, het onjuist weergeven van zinsverband, het flodderig gebruik van verbale vormen. Kortheidshalve verwijs ik naar de nrs. 11, 18, 40, 54, 61, 77, 91, 112, 127, 146, 213, waar de belangstellende lezer typerende gevallen kan naslaan en citeer als illustratie slechts 219 : 9 en 10:

‘Heer, mijn herder, 'k blijf U beiden;
Gij zijt mijn,
ik ben dijn,
niemand kan ons scheiden.
Ik ben dijn, daar Gij uw leven
en uw bloed,
eens voor goed,
hebt voor mij gegeven.
Gij zijt mijn voor alle dagen,
O mijn licht,
dat ik dicht
aan mijn hart mag dragen.
Gun mij, gun mij mijn verlangen:
Gij zijt mijn,
ik ben dijn,
die mij houdt omvangen.’

Aan de eis van eenvoudige strofenbouw kunnen we die van duidelijk rijm koppelen, aangezien ze samen voor het kerkelijke ‘volkslied’ onmisbare elementen zijn, waarbij we dan regelmatige metrische bouw de trits zouden willen doen voltooien. Het valt niet te ontkennen, dat de samenstellende verselementen in dit boekje tot enige zeer eenvoudige schema's zijn terug te brengen, waarbinnen een vrij grote afwisseling is bereikt, die een aangename indruk maakt. Het rijm is grotendeels ontstaan door een wonderlijk vrijmoedige, sinterklazerige woordschikking en biedt zeer weinig eigens, het metrum heeft de ritmische bewegelijkheid opgezogen en troont in starre stevigheid; het gebrek aan ritmisch besef, waartegen het commissielid Van der

Leeuw in zijn afzonderlijke uitgave opkomt, is in ontstellende mate aanwezig. Al bladerende in deze nieuwe gezangen waant men zich neuzende in de jaarlijkse oogst van een 18e eeuws dichtgenootschap, waaruit angstvallig elke klankoriginaliteit en iedere ritmische vrijheidsbeweging is gewand. Geen zins- of woordverminking werd geschuwd, tenzij ze maar meewerkten tot het formeren van een doodvervelend klank- en maatschema. Toegegeven moet worden, dat de samentrekkingen of 'weglatingen' braaf zijn aangegeven: *loov', vrced', all', belaân, aêm, schaûw, vliên, genâ*, enz.; soms wordt de vorm wel wat heel ingewikkeld: *koon'gen, mensch' - en eng'lenstem, d'Almacht'g'*, enz. Een enkele maal - maar wie zou der commissie zulk ene dichterlijke vrijheid euvel duiden - moet de modusvariatie voor de rijmdwang zwichten:

213 Wat vloek, verlating, weedom groot
hebt Gij verdragen tot den dood;
en dat voor mij, een zondaar, Heer,
die daag'lijks nog Uw smart vermeer!

Het uitroepteken achter 'vermeer' (vs. 4) heeft de dichter waarschijnlijk niet geplaatst om ons te waarschuwen dat er iets aan de hand is. Intussen staat het te rechter plaatse als noodsein. Misschien tracht de hooggeleerde vervaardiger zich er met een logisch-grammatische redenering uit te redden - men lette op 'mij' (vs. 3) en de indicatieve functie en conjunctieve vorm van 'vermeer' - maar de eenvoudige Nederlander, die zijn taal soepel hanteert, zal er niet inlopen.

Ter verzachting van het oordeel over al deze weglatingen herinner ik eraan dat de commissie als contraprestatie een zeer groot aantal e-tjes heeft toegevoegd: *komste, angste, bangste, trouwe, brugge, terugge*, enz. Daarmee heeft ze veel goed gemaakt!

Het 'weedom groot' (vs. 1) is één der honderden gevallen van adjectieve postpositie uit rijmnood, waarbij schier evenzovele kinderachtige verbale inversies zijn te tellen: '*zalig zij, die zijn zachtmoedig', ik volg zijn stem, want zonder hem geen musje valt ter aarde, enz*.

Over de eerbied voor de oorspronkelijke tekst heeft de commissie merkwaardige opvattingen. Welk standpunt ze ter zake inneemt is uit haar pennevruchten niet op te maken. In sommige gevallen 'moderniseert' ze woorden en klanken - *hert, star* worden tot *hart, ster* - in andere laat ze de oorspronkelijke

lezing staan - *kleen, onverveerd*, enz. -. Dikwijls maakt het de indruk dat de commissie niet tot de oorspronkelijke tekst is teruggegaan. Het ‘Wilhelmus’ en ‘O, Heer, die daer’ moeten gedachteloos uit een onzuivere tekst zijn overgeschreven, anders zouden ze niet zoveel onnozelheden bevatten (zie nrs 301 en 303). Niet zonder humor is het feit, dat de commissie, die zich in de ‘nieuwe’ gezangen beijvert te pas en te onpas datieven te spellen, ‘den vaderland getrouwe’ tot een laf ‘het vaderland getrouwe’ degradeerde. Joost van den Vondel is in deze uitgave ‘verbeterd’ voor het voetlicht getreden. De mogelijkheid is niet uitgesloten dat der commissie deze verbeteringen uit eerbied der penne zijn ontvloeid, maar het is dan toch zaak van eenvoudige beleefdheid te vermelden, dat de lezer een gewijzigde tekst wordt aangeboden: Vondels Kerstrei (Gez. 19) bijv. draagt het onderschrift ‘met wijziging van den eersten regel’. De deskundige lezer zal evenwel vijf wijzigingen opmerken en zich blijven verwonderen over het feit dat ettelijke veranderde teksten zonder wijzigingsster zijn opgenomen.

Hier en daar zijn verklaringen bij de tekst gevoegd; ook hierin valt - afgezien van de aanvechtbaarheid van sommige - geen systeem te onderkennen; doodsimpele woorden werden ‘verklaard’, lastige bleven zonder commentaar. Zo staat bij ‘kleene voeten’ uit de juist genoemde Kerstrei ter verduidelijking: *kleen = klein*, terwijl het moeilijke ‘bondig’ uit de Luciferrei aan de interpretatie van het kerkpubliek wordt overgelaten.

Het behoeft niet te verwonderen, dat een college van rijmers, die bij het bewerken van een Nederlandse tekst op een dusdanige wijze tekort schieten als is aangegeven, bij het vertalen totaal de kluts kwijt raakt. Elders werd reeds aangetoond dat schooljongensfouten niet ontbreken[1)]. Zulke vertaalfouten kunnen tenslotte nog verklaard worden uit zelfoverschatting of luiheid om een woordenboek te raadplegen, maar behoeven niet direct een bewijs van taalonmacht te zijn, waarop het gemis aan beeldende tucht en stilistische orde rechtstreeks wijst: het is of de vertalers, na de inhoud van het vreemde vers té hebben nagegaan, hun gedachten daarover lieten drijven op preekstoelrhetoriek en zich alleen de moeite getroostten deze van rijm en maat te voorzien. Hoewel dit voor een ‘volks’ kerklied nog

1) Vgl. verschillende artikelen van Dr. J.R. Callenbach in ‘Hervormd Nederland’.

niet geheel onjuist behoeft te zijn, zou men toch verwachten, dat de bewerkers ter juiste oriëntering iets zouden hebben bijgevoegd als ‘naar aanleiding van’ of ‘in de verte gevolgd’. Ter instructie van de wijze van vertalen volgt hier een enkel voorbeeld:

Hold Thou Thy Cross before my closing eyes;
Shine through the gloom, and point me tot the skies;
Haev'n's morning breaks, and earth's vain shadows flee;
In life, in death, o Lord, abide with me.

282 : 5 Houd hoog uw kruis voor mijn verdonk'rend oog,
Licht in den schemer, leid mij naar omhoog!
De morgen daagt, de schaduw gaat voorbij:
in dood en leven, Heer, blijf mij nabij!

Onbegrijpelijk is de toevoeging ‘hoog’ in vs. 1; op welke wijze stellen de bewerkers zich een stervende voor, wanneer ze veronderstellen dat deze met verdwijnend gezichtsvermogen zal smeken het kruis ‘hoog’ te houden? Ze hadden zich rustig bij de Engelse woorden kunnen bepalen: ‘Houdt Gij uw kruis voor mijn verdonkrend oog’ of - wilden ze de tekening scherper maken -: ‘Houd, Heer, Uw kruis dicht voor mijn brekend oog’. Is de vertaling van ‘point to’ (vs. 2) onder de school-jongensfouten te rangschikken, het geeft meteen een veeg door het hele beeld. Vs. 3 is een onvergeeflijke fout tegen de plastiek, terwijl de omzetting van ‘in life, in death’ (vs. 4) de kracht van de climax heeft vernietigd en bovendien de voorstelling op zijn kop zet.

Wanneer we de geschiedenis van het lied in onze oude staatskerk nagaan valt er een merkwaardige parallel waar te nemen; driemaal heeft haar hoogste regeringsorgaan moeten beslissen en driemaal heeft ze gekozen voor het kreupelrijm: eerst in de 17e eeuw, toen veel betere bewerkingen het tegen Datheen's ingebroederde rederijkersverzen moesten afleggen; daarna in de 18e en 19e eeuw (ik neem de nieuwe psalmberijming en de oude gezangbundel samen), toen het lied van de dichtgenootschappen en derzelver geestelijk nageslacht werd uitverkoren, en nu in de 20ste eeuw, wanneer ze de voorkeur geeft aan houterige stuntelverzen.

Waar moeten we de reden van deze keus zoeken? Allereerst in het feit, dat colleges van willekeurige theologen werden aangewezen om een bundel kerkliederen samen te stellen of te

maken; wat de laatste commissie betreft, met de neiging om volksliedaardige kerkliederen te scheppen. Het kerklied, al of niet volksliedaardig, wordt niet gemaakt op of uitgezocht aan de studeertafel, zelfs niet van de predikant die dagelijks met zijn volkje verkeert. Het moet ergens losbarsten, waar de emotie zo sterk is dat ze in woord en wijs haar uitweg zoekt. Het lijkt me evenwel niet houdbaar, wat Verwey indertijd poneerde toen hij deze materie behandelde: 'Doch zo zeker als de bombast der gelovigen het bewijs is, dat ze de geest niet gevoeld hebben, zo zeker is het, dat wie met dode vormen goochelt in waarheid slechts weinig te zeggen weet'[1)].

Het mag toch zo maar losjesweg niet aanvaard worden dat dé predikant weinig meer te zeggen heeft, zonder dat daar andere bewijzen voor aangevoerd worden dan een gebrekkige taalvorm. Er dient m.i. elders te worden gezocht. De kerk heeft zich, in haar leer en werken, door de loop der eeuwen zien kanaliseren binnen de oevers van vaste gewoonten, waarbij, wat de taalvorm betreft, het pathos de richting heeft getraceerd. Wie de moeite neemt een theoloog van normaal formaat in zijn levensgang te volgen, zal ontdekken dat deze in een warm gesprek van mens tot mens wel degelijk het juiste woord weet te kiezen en het rake beeld te vinden, de 'natuurlijke taal te delven'. Dit zelfde lukt hem ook nog wel in een artikel of preek niet voor de kerkelijke pers bestemd; maar zo gauw hij als verbi divini minister in het huis des Heren voor de vergadering der gelovigen moet optreden, trekt hij over zijn toga de tarnekap der valse rhetoriek aan en kleedt de Goddelijke boodschap in flauwe, afgesleten domineestaal. Sommige predikanten zijn zich deze metamorphose bewust en ondergaan ze actief, omdat de gemeente dit kerkjargon nu eenmaal wil en ze menen als hoogste plicht te moeten aanvaarden het begaan van de weg waarlangs ze de broeders en zusters kunnen bereiken. De reactie op de nieuwe gezangenbundel wijst in dezelfde richting: individueel verzet een aantal predikanten zich tegen de invoering, omdat ze in vele opzichten stilistisch een verslechtering is; als geheel aanvaardt het predikantendom het, aangezien deze vernieuwing blijft binnen de grenzen van de geijkte preektaal.

Het moet erkend worden dat ze gelijk hebben, voor zover ze de kerk aanvaarden als een intiem onderonsje, waar men alles

1) De Oude Strijd, blz. 20.

behoort te laten wat het ongenoegen der gemeenteleden zou opwekken en niets behoeft te doen om buitenstaanders te lokken. Het synodale voorwoord is evenwel met deze opvatting in strijd; dit spreekt van onze tijd ‘die een ontstuimig beroep doet op de kerk om hem te dienen met het enig nodige. Gode zij dank, de Kerk vermag deze dienst te bewijzen.’ Het dunkt me in de voorafgaande bladzijden bewezen te zijn dat de kerk door kortzichtigheid naast haar doel heeft geschoten, en meen de woorden, die Const. Huygens naar de Datheenpsalmen richtte, op deze ‘vernieuwing en verrijking’ te mogen toepassen:

> De vromen zijn er mee te vreen in haar gemoedt.
> 't Mag wezen: maar ik vrees, 't is al te vreen op Godt na.

Verwey had dus toch gedeeltelijk gelijk; zolang de kerk niet genoopt wordt iets naar buiten te zeggen zal ze kunnen volstaan met haar eigen taaltje - ook in haar lied. Wanneer ze zich haar roeping als zendingskerk weer bewust wordt en daaruit tot actie zal overgaan, moet ze een schreeuw naar ‘de wereld’ zijn. Wil ze daar verstaan worden, ze zal in de taal dezer ‘wereld’ moeten spreken - ook in het kerklied, dat in die vorm volkslied zou kunnen worden. Deze mogelijkheid bewijzen enige liederen[1)] uit de nieuwe gezangenbundel, maar meer een iets oudere verzameling met een forse kern van goede liederen[2)], die evenwel door het aanvaarden van het besproken kerkliederenboek de kans op grote bekendheid, althans zeker die op invoering, voorlopig heeft verspeeld. Het zal niet van de geloofsdiepte der predikanten, evenmin van hun behoefte om te getuigen in de kerk, maar wel van de rol der kerk in de ‘wereld’ afhangen of het kerklied eens weer in een voor het ganse volk genietbare taalvorm zal verschijnen.

R. KUITERT.

1) 64 (Hélène Swarth), 203, 221, 227, 239 (E.L. Smelik).
2) ‘Geestelijke liederen uit den Schat van de Kerk der Eeuwen’ door Ds. H. Hasper. Vgl. ook ‘Liederen voor de Onafhankelijk religieuze Gemeenschap’ door (Dr.) A.E. de J(ong).

Hedendaags woordgebruik in Zuid- en Noord-Nederland.

In mijn polemiek met Dr. W. Couvreur[1)], die van afwijkend woordgeslacht en voornaamwoordelijke aanduiding een ‘kloof’ tussen de taal van Zuid- en Noord-Nederland vreesde, heb ik aangevoerd, dat verschil in woordgebruik veel meer opvallend en ingrijpend is. Bij die gelegenheid spoorde ik aan tot onderzoek. Een voorlopige terreinverkenning ondernam ik in de vorige cursus met enkele leerlingen. Op grond van de uitkomsten en van vroeger gemaakte aantekeningen volgen in dit artikel enige gegevens voor verdere studie van dit onderwerp. Vooraf echter een terugblik op de voorafgaande honderd jaar, ter verklaring van de hedendaagse toestand onmisbaar.

Na 1830, toen de toekomst van het Nederlands in België bedreigd werd, waren de Flaminganten vast overtuigd dat alleen van een met het Noorden uniforme ‘schrijftaal’ heil te verwachten was. Bij hun opvoeding, volgens de taalbeschouwing van deze periode en het gezag van Siegenbeek-Weiland, was niet anders te verwachten. Karakteristiek daarvoor is de *Voorrede* die Prudentius van Duyse in 1831 schreef bij zijn in Holland verschenen *Gedichten*. De Vlaamse taal - zegt hij - is een ‘volslagen patois’. Wie het ‘zuivere Nederduitsch’ wil gebruiken, is verplicht ‘dezelve geheel en al gelijk eene vreemde taal aan te leeren’. Hij moet ‘het ingewortelde spreekgebruik afwennen’, om te ontkomen aan ‘de wanluidendheid en dorperigheid van het gesprokene vlaamsch’, dat de Belg zich schaamt. De ‘Gallomanische Belgen verwerpen het hooghollandsch’ als onverstaanbaar. De geestelijkheid moet zich in sermoenen aanpassen bij de volkstaal; de lektuur van de ‘geringere klassen’ bepaalt zich tot ouderwetse stichtelijke geschriften.

Hier wordt inderdaad gewezen op een onoverbrugbare ‘kloof’ tussen ‘schrijftaal’ en omgangstaal. De liberale flaminganten die het voetspoor van Pr. van Duyse volgden, hebben daarin berust. Met meer of min gemak hanteren zij het dichterlijk taalgebruik uit de school van Bilderdijk, Helmers en Tollens; hun proza had de deftigheid van de toenmalige Hollandse stijl.

1) Zie *Leuvensche Bijdragen* 1938 en 1939. Vgl. *N.T.* XXXV, 182.

Het was oen zondagsklecd, bij plechtige gelegenheden voor den dag gehaald.

Weldra blijkt de natuur toch weer sterker dan de leer: onder invloed van de Antwerpse romantiek, van het opkomende realisme, komen Vlaamse woorden en wendingen te voorschijn. Terwijl men bij de lektuur van Van Duyse kan wanen, Noord-Nederlands te lezen, verkeert men bij Conscience (b.v. in de *Loteling*), bij Van Beers (b.v. in *Begga*, de *Bestedeling*) geen ogenblik in onzekerheid: op elke bladzijde vindt men woorden en grammatikale eigenaardigheden, die de Noord-Nederlander als vreemd gevoelt of waar hij opheldering behoeft. Toch werkt, vooral bij minder begaafden, de oude leer na. Stroefheid en onbeholpenheid zijn het gevolg. Dat heeft een dichter als Gezelle, en na zijn bezielend voorbeeld, de groep van Westvlaamse partikularisten begrepen. Hun streven, aanvankelijk door liberale Flaminganten en toongevende Noord-Nederlanders miskend, heeft sedert 1890 over de gehele linie vernieuwend gewerkt. Aansluiting bij de levende taal werd niet alleen bereikt door te putten uit eigen bronnen: opnieuw kon ook het Noorden steun verlenen, doordat daar de befaamde 'kloof' tussen schrijven en spreken vernauwd was tengevolge van de Nieuwe-Gids-beweging, het baanbrekend realisme en het gewijzigd taalinzicht en taalonderwijs. August Vermeylen, de leider, die inzag dat 'ons proza onuitstaanbaar is van gemaaktheid'[1)], erkende dat hij 'door de lezing van Nieuwe-Gids-proza zijn taalgevoel gezuiverd' had[2)].

Na deze korte inleiding zullen wij ons bepalen tot de hedendaagse taaltoestand. Wie het onverbrekelijk verband tussen spreken en schrijven beseft - al is dat in verschillende tijden meer of min nauw - zal allereerst aandacht dienen te schenken aan de gesproken taal. De onderlaag van zeer uiteenlopende en nog in brede kringen gangbare dialekten, heeft steeds de volle aandacht gehad van Vlaamse onderzoekers. De dialektgeografie, met volharding en organisatorisch talent beoefend, staat op een hoog peil. Daarin heeft de Zuid-Nederlandse wetenschap een voorsprong boven het Noorden, waar het dialekt sinds twee eeuwen terrein verloren heeft. Men kan zich in die rijkdom van

1) *Verzamelde Opstellen* II, blz. 105. Hij zal daarbij b.v. gedacht hebben aan de taal van Max Rooses.
2) *Verzamelde Opstellen* II, blz. 33.

materiaal, van linguistisch standpunt, verheugen, maatschappelijk gezien is de verbreiding van een algemeen-beschaafd gesproken omgangstaal een onbetwistbaar voordeel. Trouwens, dat de verbreiding en samenstelling van die beschaafde omgangstaal evenzeer studie waard is, wordt te vaak voorbijgezien. Daarbij doen zich belangwekkende vraagstukken voor, van taalkundige en van paedagogische aard.

Naast de dialektgeografie verdient de woordgeografie van de beschaafde omgangstaal bestudeerd te worden. In Duitsland werd daarop reeds in 1918 de aandacht gevestigd door Paul Kretschmer, in zijn boek over de *Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache*. Deze geleerde, die in Berlijn, Marburg en Wenen gewoond had, was getroffen door het verschillende woordgebruik, en de wijze van verbreiding op verre afstand - door handel, verkeer, verhuizing - die niet op één lijn te stellen is met dialektexpansie. Hij wees op de onjuistheid van een strenge splitsing in ‘Schriftsprache’ en ‘Volksmundart’, en bestreed de mening dat de beschaafde omgangstaal slechts gesproken ‘Schriftsprache’ zou zijn. Voor de studie bepleitte hij een onderzoek, met behulp van vragenlijsten, hernieuwd na niet te korte perioden. Dat zou een belangrijk stuk kultuurgeschiedenis opleveren. Dat hij niet doctrinair maar kritisch te werk ging, blijkt uit de vooropgestelde onderscheiding van de omgangstaal in drie schakeringen: de ‘Vortragssprache’, die de ‘Schriftsprache’ nadert, de ‘Verkehrssprache, geschäftlich und gesellschaftlich’, de ‘Familiäre Sprache’, die het dialekt nadert. Vooral de middelste soort, weer met plaatselijke variaties, maar toch de eigenlijke ‘Gemeinsprache’, trok zijn belangstelling. Wat hij als kenmerken van deze omgangstaal beschouwde, hoe hij de stof begrensde, hoe hij de vragenlijsten voor 350 woorden inrichtte, wordt verder in zijn boek uitvoerig uiteengezet. Wie dit voorbeeld voor het Nederlandse taalgebied zou willen volgen, kan daarin menige nuttige wenk vinden. De keuze van de stof verschilt namelijk sterk van die bij dialektgeografisch onderzoek. Al wat slechts plaatselijk bekend is: woorden uit groeptalen, deels ook namen van planten en dieren die de stedeling onbekend zijn, komen niet in aanmerking. Het geldt meer de kultuur van grotere en kleinere centra, waar de algemene taal ontstaat en zich verbreidt, dan de meer primitieve kultuur van het platteland. Aandacht verdienen dus o.a. de huishouding, kleding, spijzen, lichaamsdelen, ziekten, tijden, bedrijven; soms ook werkingen en eigenschappen. Buiten gesloten

gebieden zal men grote tussengebieden aantreffen, waar beide woorden concurreren, ten gevolge van immigratie of vreemdelingenverkeer.

Aan een reeks voorbeelden van in Noord- en Zid-Nederland verschillende woorden, die tijdens de vorige wereldoorlog een Belgisch student voor mij optekende, ontleend ik de volgende huiselijke benamingen:

schoonmaken × kuisen; de grote schoonmaak × de grote kuis; kachel × stoof; schoorsteen × schouw; bord × telloor; vaatdoek × schotelvod; dweil × opneemvod; gootsteen × pompsteen; eierdop × eierpotteken; hoofdkussen × oorkussen; het bed afhalon × aftrekken; een kamer behangen × plakken; een spijker in de schoen × nagel.

Kleding: jas × vest; vest × gilet; boord × kol; borstrok × slaaplijfje, lijfje, tricot.

Spijzen: ham × hesp; hoofdkaas × varkenskop; aardappelen × patatten; chichorei × bitterpeeën.

Voorwerpen: pennehouder × pennestok; lineaal × regel; vloei × kladpapier, buvard; deksel × scheel; veiligheidspeld × toespel(d), dobbelspel(d); schroef × vijs; nijptang × trektang; klokketouw × klokzeel.

Tijden: middag × noen; Pinksteren × Sinksen.

Beroepen: metselaar × metser; brievenbesteller × briefdrager; veearts × paardenmeester; schoorsteenveger × schouwvager.

In hoeverre deze Zuid-Nederlandse woorden meer in Vlaanderen of in Brabant thuis behoren, laat ik aan de beslissing van betere kenners; eveneens in hoeverre ze in de kringen van ontwikkelden nog als beschaafd-Nederlands gelden.

Er is namelijk aan dit onderwerp ook een belangrijke paedagogische zijde. Moet de onderwijzer de Noord-Nederlandse aequivalenten steeds zijn leerlingen, als de meest beschaafde, niet alleen leren kennen, maar ook leren gebruiken? Op dit standpunt plaatst zich de leraar J. Schooffs, schrijver van een praktisch en in veel opzichten degelijk bewerkt schoolboek: *De School en 't Leven*[1)], een werkje dat voor ons doel biezonder leerzaam is. Hij geeft allereerst een afdeling *Taalzuivering*, waarbij hij in de rubriek ‘Niet’ het ten onrecht gangbare, onder ‘Wel’ het betere, z.i. enig behoorlijke algemeen-beschaafde

1) Lier - J. Van In en Co. - 1938.

woord mededeelt. Onder het afgekeurde is inderdaad allerlei, dat om verschillende redenen minder aanbevelenswaardig is, maar daarnaast ook menig woord dat de Noord-Nederlander zonder enig bezwaar gebruikt of zelfs als het meest gangbare beschouwt; een bewijs dat mondeling verkeer tussen de taalgenoten van Zuid en Noord nog wel voor verbetering vatbaar is! Intussen komt het mij voor, dat het streven naar uniformiteit en woordgebruik niet zo ver behoeft te gaan als de heer Schooffs beoogt. Het zou buiten het bestek van dit beknopte artikel gaan, als ik dat met voorbeelden aan zou willen tonen[1]; bovendien had ik er dan prijs op gesteld, Zuid-Nederlandse vakgenoten te raadplegen, om na te gaan in hoever, de verworpen woorden òf enkel tot de papieren taal, òf reeds tot het ingeburgerde taalbezit van de ontwikkelde Vlamingen, op grond van hun eigenlijke 'moedertaal' behoorden. Wij willen deze ervaren leraar, maar ook Dr. Couvreur, als voorstander van te strenge taaluniformiteit, wijzen op deze uitspraak van de linguist G. von der Gabelentz[2]: 'Wir pflegen unsre Schriftsprache wie eine Taxuswand: was darüber hinausschiesst, wird mit der Heckenscheere des Schullehrers, des Redacteurs oder des Kritikers erbarmungslos abgeschnitten; und das von Rechtswegen, mag auch der Sprachforscher darüber jammern. Die Einheit der Nation verlangt Einheit der Sprache und erlangt sie auch soweit nöthig. Ganz ist aber auch die Schriftsprache nicht mit dem Uniformiren fertig geworden.'

Voor Zuid-Nederland geldt immers, even zeer als voor Duitsland:

'Die Umgangssprache der meisten Gebildeten, also die Muttersprache ihrer Kinder, ist kein reines Schriftdeutsch, sondern ein Compromis zwischen diesem und dem heimischen Dialekte.'

Leerzaam is het voornaamste deel van dit boekje, waarin de schrijver beoogt, in korte samenhangende teksten de woordvoorraad op allerlei gebied samen te vatten, om de leerlingen de juiste termen te leren[3]. Daarin zit veel materiaal voor het

1) In de cursus 1939 heb ik met een aantal candidaten deze teksten nauwkeurig bekeken, en onze aantekeningen aan de auteur, deelnemer van een Utrechtse vakantie-cursus, op zijn verzoek ter toetsing doen toekomen.

2) *Die Sprachwissenschaft*^{2}, blz. 62.

3) Als voorbeeld noemen wij enige rubrieken, waarvan de onderdelen telkens één bladzijde of een deel daarvan in beslag nemen: *Op school, Thuis, Naar zee sporen, Een huis in aanbouw, De Handelaars, Openbare Gebouwen.*

verschillend woordgebruik in Zuid- en Noord-Nederland: op tal van plaatsen schreven wij er onze aequivalente Noordelijke woorden en uitdrukkingen naast. Of al wat Schooffs vermeldt inderdaad reeds idiomatisch Zuid-Nederlands is, dan wel verondersteld algemeen-Nederlands, zouden wij niet durven uitmaken. Dat zou stellig een nader onderzoek, van beide zijden ingesteld, verdienen. In één opzicht verdient het streven naar gelijkmaking van het woordgebruik stellig instemming, namelijk waar het vaktaal betreft. Daar kan een niet-begrepen term aanleiding geven tot wederzijds misverstand. Wanneer van Vlaamse zijde aangedrongen wordt op de samenstelling van vakwoordenlijsten om de Franse namen te vervangen, dan is aanpassing bij de terminologie van het Noorden meer aan te bevelen dan het zoeken van dialektische purismen. Het boekje van Schooffs; dat menig technisch woord aanbeveelt en propageert, doet dus verdienstelijk werk.

Boven de taallaag van het alledaags-huiselijke leven liggen andere: die van het maatschappelijke verkeer: de ambtelijke taal, vastgelegd in wetten en verordeningen, de taal van beroep en ambt, de taal van velerlei wetenschap: taalkringen die deels gescheiden, deels ineenvloeiend zijn, en voor een groot deel zich weer afspiegelen in de machtige kultuurdragers, het dagblad en de tijdschriften. Men bedenke opnieuw dat dergelijke taal weer niet alleen op papier bestaat, maar voor een groot deel tot de ‘innerlijke taal’ van de ontwikkelde volksgenoten behoort, en ook in mondeling verkeer te voorschijn komt, b.v. woorden als *bureel* (N.N. bureau); *bediende* (N.N. beambte), *schepene* (N.N. wethouder), *postmandaat* (N.N. postwissel), *postkaart* (N.N. briefkaart), *statie* (N.N. station), *dreef* (N.N. laan) e.d.

Als graadmeter voor het algemeen-schriftelijk taalgebruik kan men dus het best de dagbladen en de tijdschriften raadplegen. Bij een vergelijking tussen de toestand van vijftig jaar geleden en van nu valt er grote vooruitgang vast te stellen. Een vorige generatie, opgegroeid in een verfranste omgeving of belemmerd door eigen tweetaligheid, drukte zich in het Nederlands vaak stijf of onbeholpen uit. In een artikel over *Peter Benoit en de Vlaamsche letteren*[1] schreef Aug. Corbet onlangs: ‘Het is een onloochenbaar feit, dat Benoit's Nederlandsch doorgaans erg gebrekkig is en dat ook blijft, tot in zijn laatste levensjaren. Wij

1) In Dietsche Warande en Belfort 1941, blz. 27.

moeten hierbij rekening houden met het door hem genoten, haast uitsluitend Fransche onderwijs.'

Vergelijken we b.v. letterkundige kritieken van Max Rooses, in zijn *Schetsenboeken*, met die van August Vermeylen, dan voelen we enerzijds de invloed van boekentaal, anderzijds van het levende Nederlands. Hedendaagse Vlaamse filologen schrijven een taal, die zeer weinig verschilt van die van Noord-Nederlandse vakgenoten. Schrijvers van essays op letterkundig gebied ondergaan vaak meer invloed van oudere of van letterkundige taal. Wat de laatste betreft, herinneren wij aan de verjonging door het Westvlaamse partikularisme, waarop wij in de inleiding reeds wezen[1)], en op vrijmoedig gebruik van volkswoorden. Uit Vermeylen's Opstellen noteerden wij b.v. *weepsche* boeken, glimlachende *snullen*, een *verlapte plunje, konkelfoezen, bepootelen, vernepen, bediedenis*, een *zaagje, afpoffen*, kroeg en *klabberdoes*, een *roffeling* krijgen. Weliswaar zal men ze in zijn latere geschriften minder aantreffen.

In de laatste tijd tekenden wij uit allerlei geschriften en periodieken, van wetenschappelijke en algemene aard, woorden op, die van het Noord-Nederlands taalgebruik afwijken. Ze volgen hier in bonte rij, zonder vermelding van de auteurs:

Werkwoorden: moeten (= behoeven), een genootschap bijtreden, iets doen uitschijnen, iemand vervoegen, verhopen, veropenbaren, iets aanzien als..., verduiken (= verbergen), iets vooruitzetten, iets uiteen doen, een wet stemmen, een einde stellen aan, zich verwachten aan, stilvallen, ergens aan houden, ergens toekomen (= aankomen), onderhandelingen inzetten, betrek hebben met, geen uitstaans hebben met.

Substantieven: verzuchtingen, gebuurte, uitgalming, opwerpingen, kroon (= krans), goesting (= lust), gebuurvrouw, afspanning, den buiten (= het platteland), verdiep (= verdieping).

Adjektieven: spijtig, gekend (= bekend), fel, wreed, geraadzaam, struis, ophefmakend, verschillige (= verschillende).

Adverbia en adverbiale uitdrukkingen: op voorhand (= bij voorbaat), allengerhand, halvelings, korts te voren, van eerst af, seffens, al langs om meer, hoe lang zo meer, stilaan, alrede (= reeds), ten andere (= aan de andere kant).

Pronomina: zulkdanige, welkdanige, dewelke, om 't even welke, gelijk welke (= welke ook), eenelk (= elkeen).

1) Wanneer b.v. André de Ridder, zelf geen West-Vlaming, een essay schrijft over Hugo Verriest, dan gebruikt hij op de eerste twee bladzijden o.a. *troppeling, ommendom, neerewaards, allenthenen, wentel, stilaan, kalzeide, bane, meumelen, veie, smeïg, roten, vlasschaard, smisse*.

Praeposities: spijts, rond, lijk, binst, om wille van (= ter wille van), in stee van (= in plaats van), opzichtens (= ten opzichte van). Opmerkelijk is ook het afwijkend gebruik van gewone praeposities, b.v. onder dit opzicht, over 25 jaren (= vóór), te middag ('s middags), in strijd komen tegen (= met), rekening houden van (= met), acht nemen op, luisteren op.

Conjuncties: nu dat, eens dat, iedermaal (= telkens wanneer), telkens (= telkens als). Hierbij zouden gevoegd kunnen worden: vermits en dewijl, die in Z.-Ned. nog gewoon zijn, en in het Noorden tot plechtig gebruik beperkt.

Het zijn niet alleen andere woorden die de Noord-Nederlander opvallen. Vreemd vindt hij b.v. ook de vele adverbia op *-lijk* (alleenlijk, zekerlijk, ongelukkiglijk, lankmoediglijk), *om* = om te (lastig om doen) en de conjunctieven onder invloed van Franse stijl, b.v. na *opdat*, of in wendingen als: dat worde uitgemaakt, het weze mij toegelaten. Bovendien is nog rekening te houden met het verschil in gevoelswaarde, b.v. in: een beroerde dag, een plezierig verhaal, geniepig, deftig, overbrieven, neerpennen, fel (fel opgemerkte critiken). Ook het aantal germanismen die in het Noorden niet - of nog niet - doordrongen, is niet gering, o.a. sproedelend, afgesmaakt, uitvluchten (= uitstapjes), drollig, betuigen, lijdenschap, tover, nawijzen, bestreven, politieker.

Afzonderlijke aandacht verdient het woordgebruik in letterkundige taal: poëzie en belletrie. Daarbij moet telkens rekening gehouden worden met de aard van de schrijver of schrijversgroep, en met het beoefende litteraire genre. Realistische beschrijvingskunst heeft uiteraard behoefte aan plaatselijke taal. Het Westvlaamse partikularisme heeft - gelijk reeds opgemerkt werd - lang en krachtig nagewerkt, niet alleen in engere kring van streekgenoten, bij Hugo Verricst, Streuvels, René de Clereq, Cyriel Verschaeve, maar ook bij Van de Woestijne, Teirlinck en Timmermans. Opmerkelijk is, dat zowel Streuvels als Timmermans in hun latere werken het gebruik van dialektismen getemperd hebben. Onlangs werd zelfs - niet zonder overdrijving - beweerd ‘dat F. Timmermans het zoo ver gebracht heeft dat hij een keurig en bijna correct Algemeen Beschaafd Nederlandsch schrijft’[1]. De stijl van een goed kunstenaar heeft altijd iets

1) *Dietsche Warande en Belfort* Sept. 1941. De schrijver voegt er bij, dat hij ‘soms de buigings-n vergeet’. Maar dat doet menig beschaafd Noord-Nederlander evengoed!

persoonlijks. Voor de dichtkunst is dat vanzelfsprekend. Ook voor de moderne roman bleek het te gelden, toen wij de taal van vier van de belangrijkste schrijvers vergeleken: Elschot, M. Roelants, G. Walschap en L. Zielens. Toch staat deze taal dichter bij die der Noord-Nederlandse auteurs als die van Streuvels of Timmermans. Een van mijn leerlingen, die deze stof in een uitvoerige scriptie bewerkte, hoopt de uitkomsten later te publiceren. Daarom laten wij deze hier onbesproken.

Dat verschillend woordgebruik de taaleenheid in Noord- en Zuid-Nederland zou verstoren, is eigenlijk nooit beweerd. Zelfs doctrinaire voorstanders van 'schrijftaal'-eenheid zijn nooit zo ver gegaan. Zou dit de angstvoorstellingen van Dr. Couvreur en zijn medestanders niet kunnen verdrijven?

C.G.N. DE VOOYS.

Elckerlijc en het Dal sonder wederkeeren.

Kort geleden heeft A. Borguet een interessant artikel[1)] gewijd aan het eerste deel van mijn studie over 'Elckerlijc, Het Dal sonder Wederkeeren en de Mystiek'[2)], daarbij een ander werk met Elckerlijc vergelijkend en wel 'Le Pas de la Mort' van Georges Chastellain. Op zijn minst acht hij evenveel en zelfs meer overeenkomsten tussen dit werk en Elckerlijc gevonden te hebben dan ik aanwees tussen dit laatste en 'Het Dal sonder Wederkeeren'. Toch durft hij niet het besluit te trekken, hiermede een bron van Elckerlijc te hebben gevonden, omdat, naar hij schrijft, 'de overeenkomende gedachten of voorstellingen in die tijd te algemeen verspreid waren en de *tekstovereenkomsten* al te gering zijn, en op dit laatste komt het toch vooral aan, wil men van een werkelijke bron kunnen spreken.'

Hoewel ik met enkele conclusies van genoemd artikel kan meegaan, meen ik toch in de hoofdzaken een afwijkende mening te moeten handhaven. Ik zou m.n. allereerst de vraag willen stellen, of het bij een bronnenstudie vooral aankomt op 'tekstovereenkomsten'. Men kan zich voorstellen dat een schrijver tot zijn schepping komt door lezing van een ander werk en dat hij dezelfde gedachte in een totaal andere vorm wil weergeven; of ook, dat hij het andere wil bestrijden. In beide gevallen hebben

1) Is 'Het Dal sonder Wederkeeren' de bron van 'Elckerlijc'? - Nieuwe Taalgids XXXV, blz. 326 vlgg.
2) Nieuwe Taalgids XXXIV, blz. 87 vlgg.

we met ‘een werkelijke bron’ te maken, al behoeft er van overeenkomst in de tekst geen of slechts weinig sprake te zijn; wel in de gedachtengang, hetzij door overeenstemming, hetzij door allerlei afwijkingen, die verband houden met de andere opzet. Het spreekt vanzelf dat het bewijs, hier een werkelijke bron te hebben gevonden, moeilijker te leveren is, maar er staat tegenover, dat de voldoening groter kan zijn, omdat het blootleggen van de structuur der ideeën meer zegt dan het naast elkaar plaatsen van soms vrij uiterlijke overeenkomsten in de tekst.

Nu lag mijn voornaamste argument niet in de textuele overeenkomsten. Het belangrijkste was, dunkt me, mijn punt van uitgang en wel deze vraag: hoe komt Elckerlijc er toe aan Gheselscap, aan Maghe en Neve, aan Tgoet te vragen, hem in de dood te vergezellen. Dat is m.i. helemaal niet natuurlijk, men vraagt toch niet aan zijn vrienden en verwanten mee dood te gaan. Ik voor mij heb deze vraag altijd - hoe voortreffelijk de uitwerking ook geworden is - op zich zelf vrij zonderling gevonden. Nu ligt het juist in kwesties als deze voor de hand aan invloed van anderen te denken. Een oplossing van het probleem vermocht ik echter niet te geven, tot ik ‘Het Dal sonder Wederkeeren’ las. Daarin staat volkomen natuurlijk beschreven, wat in Elckerlijc m.i. enigszins verwrongen is. In het kampreglement staat immers, dat de strijder tegen de Dood zich van alle wapenen naar eigen verkiezing mag bedienen, maar niemand zal hem hulp mogen verlenen:

> Noch meer / niemant sal daer comen te baten
> Sinen gheselle.

Nu stel ik het me zo voor. De schrijver van Elckerlijc heeft ‘Het Dal sonder Wederkeeren’ gelezen en er de hoofdgedachte van in een spel willen uitbeelden. Wat in het voorbeeld echter eenvoudig als inhoud van het kampreglement werd medegedeeld, moest nu een dramatische vorm krijgen. Vandaar dan de vraag van Elckerlijc aan de verschillende andere figuren. Ik merk daarbij nog op, dat ‘gheselle’, ‘amye’, ‘deertsch goed’, ‘gout, silver, juwelen’ toch meer overeenkomst hebben met Gheselscap, Maghe en Neve (in vs 291 aangeroepen als ‘*vrienden* en maghe’) en Tgoet, dan de ‘oiseaux, chiens, bracques’ enz., dan de ‘tous biens et vins’, die Borguet uit ‘Le Pas de la Mort’ aanhaalt (blz. 328).

Deze parallel was m.i. juist door zijn afwijkingen bijzonder treffend. Nu lag het voor de hand naar andere overeenkomsten te zoeken en die bleken inderdaad aanwezig te zijn. Stuk voor

stuk gonomen van weinig belang, konden ze toch in hun totaliteit een aanwijzing to meer van een zekere invloed zijn. Ik wil daar nu niet op terugkomen, ook niet als Borguet mijn meningen of woorden niet geheel juist weergeeft. Alleen op een enkel punt zou ik willen wijzen, omdat het op zich zelf wel belangrijk is. In Elckerlijc is nl. niet zozeer bijzonder, dat Tgoet na de dood aan een ander overgaat, maar wel, dat het aan de mens gegeven is om hem ten verderve te voeren. Als mijn opponent nu een zinnetje van mij aanhaalt: 'Tgoet brengt de mens ten verderve; als de bezitter gestorven is, gaat het over aan een ander, om die te bedriegen,' en daarvan cursiveert: 'gaat het over aan een ander[1],' dan neemt hij het bijkomstige voor de hoofdzaak, die in het begin en het eind van die volzin te vinden was: het ten verderve voeren, het bedriegen door Tgoet. Daarvan gaf ik een frappante overeenstemming, niet van het overgaan van het goed, wat nogal vanzelf spreekt.

Ook op enkele andere punten wijkt mijn mening af van die van Borguet, maar ik wil daarvoor geen plaatsruimte vragen. Hoofdzaak is, dunkt me: een onbegrijpelijke vraag van Elckerlije wordt in zijn ontstaan begrijpelijk, indien men 'Het Dal sonder Wederkeeren' als bron mag aannemen. Daartoe komt men te gereder, omdat de voorstelling van zaken ook op andere plaatsen overeenstemt. Daarbij gaat het om het geheel van overeenkomsten en niet daarom, of een enkele plaats ook elders, i.c. bij De Roovere, een zekere parallel vindt. Nu zijn er stellig opmerkelijke overeenstemmingen met 'Le Pas de la Mort', maar m.i. niet op de belangrijkste punten.

Daar komt nog iets bij. Het is ook om andere redenen meer waarschijnlijk, dat de schrijver van Elckerlijc 'Het Dal sonder Wederkeeren' ten voorbeeld had, en wel:

1°. omdat dit een Nederlands werk is en bovendien een Frans origineel heeft; 'Le Pas de la Mort' zal wel alleen in het Frans hebben bestaan.

2°. omdat het in de tijd dichterbij ligt; al geraakten de boeken niet zo spoedig in de vergetelheid als tegenwoordig, wat minder lang geleden geschreven was, had meer kans te worden gelezen;

3°. dit laatste des te eerder, omdat de uitvinding van de boekdrukkunst tussen het ontstaan van beide werken ligt. 'Le Pas de la Mort' is alleen in handschrift bekend, het 'Dal sonder Weder-

1) Waarom niet medegedeeld, dat hij, niet ik cursiveerde?

keeren' is ook gedrukt (de enige ons bekende druk is trouwens van na 1500).

Nu stelt Borguet de mogelijkheid, dat Amé de Montgesoie zijn werk onder invloed van 'Le Pas de la Mort' van Georges Chastellain geschreven heeft, wat stellig heel goed kan. Op blz. 329 haalt hij een opmerkelijke overeenkomst in beide teksten aan; bij Chastellain: 'Et ne sçait-on quant, ne comment', bij A. de Montgesoie: 'Et ne scet ton quant ne comment'[1]. Maar dat zou ons er nog niet toe kunnen brengen het werk van Chastellain als bron van Elckerlijc aan te nemen, omdat de merkwaardigheden waarover ik het had, er niet door worden verklaard. Hier zijn de overeenkomsten in de tekst inderdaad te gering. Bij Elekerlijc en de werken van Amé de Montgesoie en Colijn Caillieu steunen ze echter de overeenkomsten in de gedachtengang en de wijze van voorstellen in die mate, dat men daar m.i. inderdaad aan een bron kan denken.

Scheveningen.

G. KAZEMIER.

Een opmerkelijk gebruik van het bijvoegelijke *ander*.

In Onze Taaltuin VI, blz. 45 heb ik vbb. gegeven van een bijv. vnw. *ander* in eigenaardig gebruik. Ze kwamen in hoofdzaak uit 17de-eeuwse Hollandse kluchten, Mnl. materiaal had ik eigenlijk niet. Zo vindt men in Coster's Teeuwis *de iene warme pancoeck of d'are leckere Wafel* (een warme pannekoek of anders (mogelijk) een lekkere wafel). Een in de Taaltuin niet besproken vb. is: een rekening.... *van de iene Snijer of van de aere Winkelier* (W.D. Hooft's Hedendaagse Verlooren Soon, blz. 17r).

Dezer dagen viel mijn oog op een plaats uit *Jans Teesteye*:

Lantsheren ofte ander papen,

Die altoes plucken ende rapen....[2], dat is dus: vorsten of (anders; ook wel) priesters, die enz. De wending - voorzover ik weet tot dusver niet opgemerkt - komt ook in 17de-eeuwse taal gewoonlijk voor in een zodanig verband, dat men mag aannemen dat er een accent van geringschatting, van kleinering in ligt (zie verder Onze Taaltuin VI). Landsheren en papen hebben hier, in het Mnl. vb., als gemeenschappelijk element hebzucht, schraapzucht.

A.A.V.

1) Overigens is hier invloed van de bekende tekst over de laatste dingen van Marc. XIII aannemelijk: 'De die autem illo, vel hora nemo scit' en: 'nescitis enim quando tempus sit'. Vooral bij A. de Montgesoie, die in dezelfde strophe schrijft: 'Tverkeert haest so tfirmament vast doet'. Vgl. Marc. XIII: 31: 'Caelnm, et terra transibunt'.

2) Zie de Bloemlezing van Verwijs-Stoett II, blz. 180, vs. 103.

Boekbeoordelingen.

Dr. A. Weynen, *De Nederlandse Dialecten*. (Noordhoff, Groningen - Batavia, 1941).

Vergis ik mij niet, dan zal er wel enig verschil zijn in de wijzen waarop de niet-vakman en de vakman op dit boek reageren. De niet-vakman die zich eens wat heeft willen oriënteren op een hem vreemd gebied, zal zich wellicht na lezing van het boek van Dr. Weynen niet onbevredigd voelen. Hij zal de indruk hebben over de verschillende problemen en mogelijkheden op een plezierige manier te zijn ingelicht. Moge hij niet van alles een even heldere voorstelling hebben gekregen, hij zal dit eer wijten aan zijn eigen onervarenheid in de materie dan aan het vormvermogen van zijn levendig, zij het niet steeds even keurig[1)], stilerende gids. Ook bij de vakman is de eindindruk van dit boek echter verward en deze zal minder bereid zijn de oorzaak daarvan bij zichzelf te zoeken. Natuurlijk, hij weet dat de dialektkunde een wetenschap in wording is, maar hij mag toch ook in dit stadium eisen dat de problemen hem ordelijk gerangschikt voorgezet worden. En daar ontbreekt hier nogal wat aan. De schrijver biedt ons eigenlijk een reeks essays.

Men oordele zelf. Weynens boek begint met een onsystematisch praatje over de verschillende redenen waarom men liefhebberij in het waarnemen der volkstaal kan hebben. Hiermee wordt geen enkel probleem gesteld, maar de lezer alleen een beetje in de stemming gebracht. Dan volgt een, zeer oppervlakkige, ‘Geschiedenis van onze dialectologie’, die ons eigenlijk alleen maar inlicht over het ontstaan van de geografische methode en waarin verder ieder historisch perspectief ontbreekt. Het hoofdstukje ‘Ordening’, dat hierop volgt, wijst dan als doel van het boek aan om een verklaring te geven voor de loop van de verschillende isoglossen op het Nederlandse taalgebied: ‘Wij zullen,

1) Ietwat bedenkelijk wordt W.'s slordigheid, wanneer hij geen duidelijk onderscheid maakt tussen zijn eigen woorden en die van anderen. Op blz. 78 vgg. vindt men bv. verschillende passages uit het boek van P.C. Boeren, dat slechts in het algemeen, zonder opgave van bladzij, in een noot als bron wordt vermeld, letterlijk overgenomen zonder aanhalingstekens. Men weet dan niet meer waar W. aan het woord is en waar B.

met de jongste tijden beginnend, op de wijze der geologen eerst de recente taallagen zien af te graven om, steeds verder zoekend, tenslotte de, weliswaar verminkte, sporen van de oudste perioden tot zelfs die der volksverhuizingen toe, in het isoglossenverloop terug te herkennen' (blz. 20). Voordat de schrijver echter tot zijn eigenlijk doel komt, plaatst hij eerst nog een essay over allerlei dialectologische rariteiten, uit iedere provincie wat, onder de titel 'Dialectelementen en dialecttypen', alsmede een dergelijk opstel over 'De dialecten een functie van het volkseigene en het volk', dat laat zien hoe men uit de dialekten illustratiemateriaal kan halen voor psychologische en ethnologische beschouwingen. Ook weinig meer dan een verzameling anekdoten is het hierop volgende hoofdstuk 'Kaartenverscheidenheid', waarin wij over van alles iets vinden: òver eenvoudige en verwarde kaarten, over plaatsen met sterk afwijkend en plaatsen met helemaal geen dialekt, over scherpe en onscherpe isoglossen, over historische dialektkaartjes, enz. Eindelijk krijgen we dan ook nog wat te horen over de verhouding van volkstaal en kultuurtaal, waarbij echter te weinig onderscheid wordt gemaakt tussen de invloed van de beschaafdentaal op de volkstaal van het hele land en de invloed van een stadstaal op de volkstaal van de omgeving. Verdienstelijk is echter dat Weynen wijst op de isoglossen die samenvallen met de moderne staatkundige grenzen, zoals die van *dokter-dokteur, wethouder-schepen, krant-gezet, buskruit-poeder*, enz. Dit zijn mooie voorbeelden van de invloed der officiële taal op de volkstaal, die tevens laten zien dat ook moderne kultuurwoorden, ondanks de 'verkeersvrijheid' van het geschreven woord, bij hun verbreiding met ruimtelijke grenzen te maken kunnen hebben. De invloed van de moderne kultuurtaal op de dialekten, al is hij in wezen van andere aard dan de vroegere expansies, zal in Weynens boek wel fungeren als de jongste taallaag, die het eerst afgegraven moest worden. Logisch volgen op de hieraan gewijde hoofdstukken dan ook de behandeling van de Hollandse expansie (en het Stadsfries), de Brabantse expansie en, verborgen in het hoofdstuk 'Expansiologitis', de Vlaamse expansie. Wonderlijk genoeg krijgen we daarop echter een beschouwing over Franse leenwoorden in verschillende periodes en een hoofdstuk over 'Duitse invloeden', dat voornamelijk handelt over de Hoogduitse voorposten in het zuidoosten van ons taalgebied. Met het uitvoerige stuk 'In het schemerduister van vroege en voorgeschiedenis' komen wij

chronologisch weer op het rechte spoor. Hierin worden o.a. de ingwaeonismen en Van Ginnekens praeslavismen behandeld. In ‘Nog enkele historische verklaringen’ wordt wat kleingoed van weinig belang afgedaan en in ‘Coïncidenties op de grenzen van cultuurprovincies’ nagegaan in hoeverre dialectgrenzen soms overeenstemmen met rechtshistorische, confessionele of volkskundige grenzen. ‘Aardrijkskunde en taalkunde’ behandelt dan de vraag in hoeverre moerassen, rivieren en dergelijke aardrijkskundige factoren het verloop van sommige isoglossen bepalen. EEn hoofdstuk ‘Interne factoren’ bespreekt een aantal voorbeelden van mengvormen, volksetymologie en invloed der homonymie en het boek besluit met een nieuwe poging tot ‘Indeling van onze dialecten’.

Men ziet het, hier is veel aardigs en interessants bijeengebracht, maar er ontbreekt orde in. Een boek over de Nederlandse volkstaal zou toch allereerst moeten vaststellen wat volkstaal is en in aansluiting daarbij nagaan wat de verhouding van volkstaal en kutuurtaal is geweest in de loop der tijden, hoe men de volkstaal heeft gewaardeerd en bestudeerd. Na dit historische deel is een systematische beschouwing op zijn plaats over de verschillende wijzen waarop de volkstaal bestudeerd kàn worden. Ik heb een schets van een dergelijke systematische beschouwing gegeven in *N.T.* 32, 297 vgg. en ben daarbij tot een verdeling van de volkstaalstudie in twee richtingen gekomen, een die zich bezighoudt met de in zichzelf besloten taalgemeenschap en een die zich bezighoudt met de buiten zichzelf tredende taalgemeenschap. De eerste richting heb ik dialectologie genoemd, de tweede expansiologie. Beide hebben zowel een synchronistisch als een diachronistisch aspect[1)]. De indeling van een handleiding bij de studie der volkstaal is hiermee vanzelf gegeven.

1) Kloeke schijnt de mening te zijn toegedaan dat taalexpansie uitsluitend een diachronistisch verschijnsel is (zie *Ts.* 61, 141). Ik ben het hiermee niet eens. Wanneer twee personen die tot verschillende taalgemeenschappen behoren elkaar ontmoeten en met elkaar in mondeling contact treden en een van beiden past zich in zijn taalgebruik bij de ander aan, dan is dat expansie op heterdaad betrapt. Ook expansieverschijnselen van groter omvang en belang kunnen wij dagelijks om ons heen waarnemen. Wanneer de bewoners van een drop tegenover die van een naburige stad andere woordvormen gebruiken dan onder elkaar, dan is dat drop bezig veroverd te worden door een stedelijke expansie. Expansie zie ik voor mijn ogen, wanneer ik in een Noordhollands dorp vraag naar het woord voor *ladder* en tot antwoord krijg: ‘Wij zeggen hier *ladder*, maar *leer* is Mokums’. Het is mogelijk dat, dank zij het *ladder* van de geschreven taal, *leer* het in dat dorp nooit zal winnen, maar het is in ieder geval het taalbewustzijn van de dorpelingen al binnengedrongen en de Amsterdamse taalgemeenschap is met dit woord buiten zichzelf getreden.

Natuurlijk had Weynen zich ook wel kunnen beperken tot de expansiologie, de richting die hem persoonlijk het beste ligt. Het is volstrekt niet verkeerd om in de wetenschap zijn persoonlijke voorkeur te volgen. Het is echter wel verkeerd om een boek te schrijven zonder duidelijk plan. Ik hoop dat Weynen gelegenheid krijgt om zijn boek bij een herdruk terdege om te werken. Het voorziet, hoe ook opgezet, als volledige handleiding of als expansiologische synthese, stellig in een behoefte. Daarom is het jammer dat het niet beter is uitgevallen.

Ik wil mij niet niet in détailkritiek begeven, behalve op één punt, n.l. de indeling der Nederlandse dialekten waartoe Weynen op het slot van zijn boek komt. Deze is m.i. principieel verkeerd. Men moet bij een indeling uitgaan van de dialekten in hun geheel en niet van een aantal losse kenmerken. Weynens ‘centrale groep’, die de dialekten van Belgisch-Brabant, Antwerpen, Noord-Brabant, westelijk Gelderland, Utrecht en centraal Holland omvat, lijkt mij een onding. Historisch komt het gebied van deze ‘centrale groep’ ongeveer overeen met dat van de Brabantse expansie, maar zowel substraat als latere taalontwikkeling zijn in de verschillende delen van zo onderscheiden aard, dat hier toch niet van een werkelijke eenheid gesproken kan worden. Men kan bij een indeling naar het mij voorkomt niet verder gaan dan het onderscheiden van betrekkelijk kleine groepen als ‘Zuidhollands-Utrechts’, ‘Veluws’, ‘insulair Zeeuws’, ‘Westvlaams’, e.d. Wellicht zou men ook verstaanbaarheidsproeven kunnen nemen: iemand uit Bunnik zal waarschijnlijk wel zonder moeite iemand kunnen verstaan die de volkstaal van Hillegom spreekt, maar waarschijnlijk geen Brabander uit St. Oedenrode; dan kan men Utrechts en Zuidhollands wel verenigen tot één groep, maar Utrechts en Noordbrabants niet. Maar het zal wel niet zo heel gemakkelijk zijn om een dergelijk onderzoek praktisch uit te voeren!

K. HEEROMA.

Aankondigingen en mededelingen.

In memoriam
J.H. van den Bosch (1862-1941).

De naam van Van den Bosch is onverbrekelijk verbonden met de vernieuwing van ons moedertaal-onderwijs. Allen die zijn boeiend onderwijs, zijn bezielende omgang genoten hebben, zullen hem dankbaar herdenken, nu hij in November l.l. op bijna tachtigjarige leeftijd na een welbesteed leven heengegaan is. In het biezonder verdient zijn nagedachtenis geëerd te worden in dit tijdschrift. Al heeft zijn naam nooit op het titelblad gestaan, mijn vriend Koopmans en ik beschouwden hem als mederedakteur en nodigden hem steeds tot onze redaktiesamenkomsten uit. Wij beschouwden immers ons werk als een voortzetting van *Taal en Letteren*, waarin Van den Bosch naast Buitenrust Hettema de hoofdleiding had. De rechtstreekse medewerking is door biezondere omstandigheden niet zo groot geweest als wij gehoopt hadden, maar zijn belangstelling in ons tijdschrift is tot het einde toe onverflauwd gebleven. De betekenis van deze zeer biezondere pedagoog en geleerde hopen wij later uitvoeriger uiteen te zetten.

C.D.V.

Verwey's Dichterschap.

Bij de firma C.A. Mees te Santpoort verscheen onlangs een bundeltje met drie opstellen van I.P. de Vooys, getiteld *In het midden van Verwey's Dichterschap*. Het zijn herdrukken van artikels die indertijd gepubliceerd zijn in *De Kroniek* en *De Beweging*, na de verschijning van Verwey's dichtbundels: *Uit de lage landen bij de zee, Het Blank Heelal* en *Het Levensfeest*, om daarin ‘de onderlinge samenhang als een kunstig samenstel’ aan te tonen. Aanleiding tot deze herdruk was, gelijk de uitgeefster verklaart, de uitvoerige studie van S. Vestdijk: *Albert Verwey en de Idee*, waarin een geheel andere en veel minder waarderende interpretatie van het werk van deze dichter gegeven is.

Theorie van den catalogus.

Van de firma J.B. Wolters ontvingen wij een nieuw werk, met bovenstaande titel, van Dr. H.E. Greve (124 blz. Prijs f 3,50), dat een plaats vraagt naast de praktische handboeken, ter beantwoording van de vraag: ‘Wat doet men eigenlijk en hoe denkt men als men catalogi bouwt?’

De Wetenschap der Volkskunde.

Als eerste deel van een reeks brochures, onder de titel *Hockstenen onzer Volkskultuur*, vorscheen een oriënterend overzioht van De Wetenschap der Volkskunde, samengesteld door Prof. Jan de Vries. Het handelt over 'Ontstaan en Groei', over de verzameling en de bewerking van het materiaal, en eindigt met de vraag Wat willen wij? Illustraties en kaartjes dienen ter opheldering van dit deskundig en onderhoudend geschreven betoog, dat door de U.M. Elsevier te Amsterdam in 1941 uitgegeven werd, met steun van het Departement van O., W. en C.

Middeleeuws Latijn op Dietse leest.

Het Latijn van Middeleeuwse dokumenten is vaak naar de volkstaal gevormd. Hoe in Nederlandse bronnen het Diets doorschemert, werd onlangs met veel aardige voorbeelden aangetoond door Dr. J.F. Niermeyer (*Les calques linguistiques dans le latin médiéval d'après des sources néerlandaises* in *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 1941). Wij laten enkele voorbeelden volgens: sibi attrahere = aen hem trecken; circumsedentes = ommesaten; exaquare = uutwateren; excludere = ontsluten; imponere = enen iet opleggen; libertas = der stede vriheit; prospicere en prospectus = scouwen en scouwinge (als toezicht op dijken en wateren van de polder).

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (November-December).

De Gids. Nov. In een artikel over *Diepenbrock's dichters* bespreekt E. Reeser o.a. de verhouding van deze classicusmusicus tot de dichters van de Nieuwe Gids, van wie hij menig gedicht op muziek gezet heeft.

Dec. M. Roelants wijdt een beschouwing aan *Richard Minne, Breugheliaansch dichter uit de vechtstad Gent*, bij gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag. - S. Vestdijk schrijft *Over de compositie van den roman*. - F. Bordewijk beoordeelt *Reis door de Wolken* van C.J. Kelk; H.J.E. Endepols beoordeelt de bundel *Uit Uilenspiegel's Kring* van Th. Enklaar.

De Nieuwe Gids. Dee. Lod. van Deyssel vervolgt de bonte reeks *Gedenkschriften, Opmerkingen, Beschouwingen*.

De Stem. Nov. Critisch Bulletin. Ant. Donker bespreekt het *Verzameld Werk* van J. Slauerhoff en de *Perspektieven* van J.D. Bierens de Haan. - Halbo C. Kool bespreekt de uitgave van de *Liederen uit Valerius' Gedenck-klanck*, verzorgd door K. Ph. Bernet Kempers. - Bertus Aatjes beoordeelt Dirk Coster's bloemlezing *Het kind in de Poëzie*.

Dec. Critisch Bulletin. Fr. van Oldenburg Ermke beoordeelt *De menschenhater* van A. van Schendel; H. de Bruin beoordeelt *Waar mens en koren rijpen* van Jant Nienhuis; J. van der Woude beoordeelt *De familie Hernat* van Felix Timmermans.

Stemmen des Tijds. Nov. Onder het opschrift *Veelkleurigheid* geeft C. Tazelaar een Kroniek van het Proza, met een groot aantal korte boekbesprekingen.

Criterium. Nov. Constant van Wessem schrijft over *Het zwarte boekje van Herman van den Bergh* met ‘embryonale aantekeningen’, voornamelijk uit de tijd van de *Getij*-beweging. - B. Aafjes beoordeelt *Het verleden van Columbus* van de dichter Gilliams. - P.H. Dubois (*Van en over Vlaamsche poëzie*) bespreekt de bundel *Peripatetisch Onderricht* van M. Gijsen.

Dec. In de *Kroniek van de poëzie* schrijft Bertus Aafjes over A. Donker, naar aanleiding van *Orcus en Orpheus*. - Pierre H. Dubois beoordeelt *De Menschenhater* van Arthur van Schendel.

Groot-Nederland. Nov. Hanno van Wagenvoorde publiceert een opstel over *De achtergrond van het expressionisme en zijn vormprobleem*. - D.A.M. Binnendijk beoordeelt in de rubriek Nederlandsche Poëzie de bundel *De Poort* van F.W. van Heerikhuizen. - Johan van der Woude geeft *Kritische aanteekeningen over proza*.

Dec. Gerard van Eckeren schrijft een inleiding bij *Nagelaten werk van Frans Coenen*, nl. schetsen over zijn familie en zijn jeugdjaren, die volledig volgen. - In de rubriek *Nederlandsch Proza* bespreekt Gerard van Eckeren *De Menschenhater* van Arthur van Schendel. - D.A.M. Binnendijk (*Nederlandsche Poëzie*) beoordeelt *In den Vreemde* van Pierre H. Dubois, en *Een Liefde* van Ed. Hoornik. - Johan van der Woude geeft een ‘kritische aantekening’ over J. Brouwer's half-romantische geschiedenis van *Philips Willem*.

Dietsche Warande en Belfort. Okt. De redaktie huldigt de zeventigjarige *Stijn Streuvels*. - Gerard Walschap levert een weinig overtuigend betoog, getiteld *De vos Reinaert is niet*

amoreel: hij wil in de Reinaert niets meer zien dan een eenvoudig dierenverhaal, zonder bijbedoeling. - Pierre van Valkenhoff bespreekt het proefschrift van J. Vandervelden: Staat en Recht bij Vondel (*Vondel als jurist*). - De korte *Kroniek der Poëzie*, door P.G. Buckinx, is gewijd aan vier jonge dichters: Blanka Gijselen, Luc. van Brabant, Rik Huys en Jan D'Haese.

Nov. André Demedts publiceert een hoofdstuk uit 'De Vlaamsche Poëzie 1914-1941', getiteld *De dichters der innerlijkheid*, gewijd aan Paul Verbrugge, Gilliams, Indestege, Melis en Van Gavere. - Bert Ranke (*Een kind groeit in de wereld*) prijst de roman *Bartje zoekt het geluk*, van Anne de Vries. - P.G. Buckinx beoordeelt in de *Kronick der Poëzie* bundels van Luc. Indestege, Jan Melis en B. Peleman.

Dec. M. Roelants geeft een karakteristiek van *Richard Minne*, bij zijn vijftigste verjaardag. Hij schetst hem als 'geboren Gentenaar', als 'Fonteinier en Fransch fantisist', als 'dichter van den haat', als 'delikate levensminnaar'. - P.G. Buckinx beoordeelt *Jong Vlaamsch Proza* van Huib Aerts, Staf Weyts en L. Swerts.

Leuvensche Bijdragen XXXIII, afl. 1 en 2. W. Couvreur schrijft opnieuw over *De Nederlandsche spelling en schrijftaalhervorming*, naar aanleiding van de *Kanttekeningen* die C.G.N. de Vooys in een vorige aflevering van hetzelfde tijdschrift bij zijn werk maakte. De laatste liet hierbij *Nog enige kanttekeningen* volgen. - P. van Valkenhoff opent een *Literatuurhistorische kroniek* over Nederlandse publicaties in 1941. - E. Meeussen geeft onder het opschrift *Beteekenis en bedoeling* opmerkingen bij *Language* van E. Bloomfield. - J. Gessler publiceert een vijfde reeks *Over oude woorden en uitdrukkingen*.

Onze Taaltuin. Oct. Jac. van Ginneken publiceert een statistische bijdrage: *De frequentie der nevenschikking en onderschikking*. Aansluitend bij een vroegere studie, betreft dit onderzoek de zinsbouw in het Mnl. Leven van Jesus, bij Jacob van Lennep en bij Ant. Coolen. - M. van Alebeek bestudeerde *Het stafrijm bij Guido Gezelle*, vergeleken met het Oud-Germaanse vers.

Nov. Jac. van Ginneken wijdt een uitvoerige studie aan *Een mystiek tractaat van Geert Groote*. - A. Weynen bespreekt *Oorsprong, eigenaardigheden en verbreiding van Nederlands 'slang'* door C.G.N. de Vooys. E. de Frémery bespreekt de bloemlezing *Moderne Vlaamsche religieuze lyriek* door P. Sobry, A.J.D. van Oosten en Jan H. Eekhout.

Taal en Leven. Sept. Gerlach Royen wijst in een artikel *Tonologies: Fonologies* op de betekenis van toonverschil met funktionele en semantiese waarde in sommige talen, een verschijnsel dat ook in het Limburgs dialekt voorkomt. - E. Kruisinga (*Darwinistiese Taalwetenschap*) bestrijdt de opvatting van Jespersen, die nog steeds vasthoudt aan ‘Progress in language’: de gedachte aan vooruitgang of verval in de taalgeschiedenis is z.i. bij de taalkundige misplaatst en werkt vaak belemmerend op de verklaring van de feiten, zijn eigenlijke taak. Met voorbeelden uit het Engels wordt dit betoog toegelicht. - W. van Doorn bestrijdt op geestige wijze het zogenaamde ‘stil-lezen’ bij het onderwijs (*Stokpaard van Troje*). - E. Kruisinga signaleert ‘officiële verbastering van de moedertaal’, o.a. ‘Nieuw-Nederduits’, en bespreekt *Is dat goed Nederlands*? van Charivarius, en *Goed gezegd zo*! van J.C. van Wageningen.

Nov. Gerlach Royen publiceert een grondige studie over Nederlandse suffixen, met veel materiaal, aanknopende aan de konsonant-verscherping *Bij -lik en -loos*. Daarbij komen ook (e)nis, (e)naar, (e)laar, (e)nier, (e)nist, (e)ling ter sprake. - E. Kruisinga houdt uitvoerige beschouwingen over *Geleerdheid en Wetenschap*. - Gerlach Royen komt terug op de kwestie *Bijdehante* of *Bijdehande*. - P.H. Greiner beoordeelt zeer waarderend het proefschrift van L.C. Michels: *Bijdrage tot het onderzoek van Vondel's werken*.

Neophilologus XXVII, afl. 1. B.E. Vidos levert een *Bijdrage tot de studie van de Nederlandsche woorden in het Fransch*.

Levende Talen. Okt. G. Karsten bespreekt de oorsprong van de woorden *Paps en Mams* en soortgelijke. - G.W. Wolthuis wijst op verwarring van de woorden *Brigandijn* en *brigantijn* (pantserhemd en kaperschip). - J.E. van der Laan beoordeelt Stutterheim's proefschrift over *Het begrip metaphoor*; G.W. Wolthuis bespreekt uitvoerig de verhandeling *Bilderdijk en Tollens* vna J. Bosch, verschenen in het Verslag van het Bilderdijkmuseum; A.J. de Jong beoordeelt Weynen's boek over *De Nederlandse dialecten* en het proefschrift van L.C. Michels: *Bijdrage tot het onderzoek van Vondel's werken*. - Als schooluitgaven worden o.a. beoordeeld Schneiders' uitgave van Vondel's *Roskam en Rommelpot*, door W.G.J.A. Jacob, en Kuitert en Van der Wijden's *Taalvorming* door A.C. de Jong.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXI, afl. 2. K. Heeroma vervolgt zijn *Etymologische aantekeningen*. - A.A. Verdenius geeft *Losse aantekeningen bij Stoett's uitgave van het Moortje*. - F. de Tollenaere verklaart de zeldzame woorden *Tintelteelken en tinteletene*, en in verband daarmee nog enige uitdrukkingen op erotisch gebied uit de *Spieghel der Minnen*. C.G.N. de Vooys publiceert enige Kleine tekstverbeteringen in *Die Borchgravinne van Vergi*. - Aleida Nijland verklaart *Sp. Brabander* vs. 12 ('Supporteert tot over Meyr'). - G.G. Kloeke beoordeelt A. Weynen's boek over *De Nederlandse Dialecten*. - A. Zijderveld beoordeelt J.H. Brouwer's studie over *Jan Jansz. Starter*. - M.A. Bax-Botha beoordeelt ongunstig over Fr. E.J. Malherbe's *Aspekte van Afrikaanse literatuur*. - C.B. van Haeringen beoordeelt Branco van Dantzig's boek: *De korte o-klanken in het Nederlandsch*.

Afl. 3. A.A. Verdenius geeft aanvullingen en opmerkingen bij het artikel van Mej. Dr. A.R. Hol over *Het prefix in het verleden deelwoord*. - G.G. Kloeke verzorgde een *Diplomatische uitgave van een Fries gedicht van Eelke Meinderts in tweeërlei redactie*, waaruit blijkt dat de Friese volkstaal in de achttiende eeuw niet veel van de tegenwoordige verschilde. - W. van Eeden bespreekt *Vertalingen van H.C. Andersen's autobiographieën in het Nederlandsch*. - J.H. van Lessen schrijft *Over eenige werkwoorden die 'kijken' beteekenen*, en die zij met verklankingen in verband brengt. - G. Kamphuis maakt opmerkingen over *Geuzenliedboek No. 162 en 206*. - Marie Ramondt bepleit eerherstel van *Meester Platus*, en betoogt dat de afloop van de Esmoreit niet in strijd is met de astrologische voorspelling.

Vondel-kroniek XII, nummer 4. Dit nummer is geheel gevuld door het vervolg van B.H. Molkenboer's studie over *Vondels drukkers en uitgevers*. Daarin worden de betrekkingen tot de uitgever Jacob Aerts Colom nagegaan, waarbij ook Vondel's eigen leven en werk in de belangrijke tijd rondom 1625 uitvoerig ter sprake komt.

Nummer 5. De redakteur en Dr. J. Aleida Nijland herdenken de verdiensten van J.F.M. Sterck. - B.H. Molkenboer gaat voort met zijn beschouwing over *Vondels drukkers en uitgevers*. Wij maken nu nader kennis met de interessante figuur van Willem Janszoon Blaeu. - Onder het opschrift *Vondel en Maurits* bespreekt Huib Verstegen, grotendeels afwijzend, het proef-

schrift van J. Bax: Prins Maurits in de volksmeening der 16de en 17de eeuw, dat z.i. 'niet hooger geacht kan worden dan een verzameling bronnenfragmenten.'

Nummer 6. Deze gehele aflevering is gewijd aan *De Vondelaar Jan Sterek*, met portretten en bibliografie.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. XXIX, afl. 4. L.C. Michels publiceert een aantal *Aantekeningen bij Vondel*.

It Beaken. Desimber. G. Karsten publiceert een voordracht over *Sporen van Fries buiten Friesland*, waarin vooral de plaatsnamen ter sprake komen. In de namen op *drecht* en *muiden* ziet hij Friese invloed.

Levende Talen. Dec. Gerlach Royen begint een artikel *Bij paps en mams*, waarin hij nadere verklaring geeft van deze door G. Karsten ter sprake gebrachte vormen met *s*. - A.J. de Jong bespreekt *Bijgedachten en Botsingen in Taal* van Gerlach Royen. - P.H. Schröder beoordeelt het proefschrift van J.F. Heybroek over *De Fabel*; R.W. Lieve beoordeelt 'Goed gezegd zo!' van J.C. van Wageningen; A.C. de Jong kondigt de uitgave aan van *Een fragment van den roman der Lorreinen* door G.S. Overdiep; J. Karsemeyer beoordeelt de *Kleine Dietse Keur*, onder leiding van H. Godthelp en A.J. Schneiders.

Tijdschrift voor Levende Talen. VII. L. Michel vervolgt zijn artikels over *La Phonologie*: in dit nummer behandelt hij 'Les variations dites extraphonologiques'. - Fr. Closset bespreekt, in een bijdrage over *Het onderwijs in de levende talen*, o.a. het uitvoerige werk van H.J. de Vos: *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden* en de *Grondlijnen voor een methodiek en didactiek van het voortgezet Moedertaalonderwijs* van W. Kramer.

Archives néerlandaises de phonétique expérimentale tome XVII. In dit deel publiceert A.W. de Groot een breed opgezette studie over *Structural linguistics and phonetic law*.

Museum. Nov. Gerlach Royen beoordeelt *De Nederlandse Dialekten*, van A. Weynen.

Dec. A.W.C. Zuidema beoordeelt de uitgave van *Dat Dyalogus of Twisprake tusschen den wisen coninck Salomon ende Marcolphus*, een volksboek, uitgegeven door W. de Vreese en J. de Vries. - D.C. Tinbergen beoordeelt W. Kramer's *Grondlijnen voor een methodiek en didactiek van het voortgezet Moedertaalonderwijs*. - A. Zijderveld beoordeelt de nieuwe *Jeptha*-uitgave van A.J. de Jong.

C.D.V.

Allard Pierson als stilist.

In een voordracht, dit jaar voor de Allard Pierson stichting gehouden, heeft Professor de Vooys de draad van zijn beschouwingen omtrent deze belangwekkende figuur en zijn plaats in het geestelijk leven van het einde der negentiende eeuw weder opgenomen, ditmaal in een vergelijking met Huet. Beide studiën, die van 1909 en die van 1941[1)], vragen belangstelling voor de werken van Pierson, niet alleen om hun litterair-historische, maar ook om hun stijlwaarde.

'Stilist', aldus de Vooys in zijn eerste opstel, 'is voor hem het ware woord'; en in de laatste: 'Deze stijl, gegrond op het gestileerde gesproken woord, schijnt zo uit de pen te vloeien, maar is in werkelijkheid vrucht van rijpe overweging, nooit conventioneel, maar alleen door de nauwkeurig weergegeven bedoeling individueel en oorspronkelijk. Onder de volgende generatie is Albert Verwey in dit opzicht het meest met Pierson verwant. Zulke stijl loopt het minst gevaar te verouderen. Naast de meer opvallend originele stijl van Huet verdient ook de degelijkdoorwerkte van Pierson blijvend waardering'.

Deze woorden waren mij aanleiding tot een hernieuwde kennismaking met Pierson's geschriften en een nadere beschouwing van hun stilistisch karater.

Stilist te zijn, in de hoogste zin van het woord, was het ideaal dat Pierson met al zijn krachten heeft nagestreefd. Op verschillende plaatsen heeft hij dat ideaal omschreven en heeft hij gesproken van 'de gedurige inspanning om een goeden en nauwkeurigen stijl te schrijven', van 'de kieskeurigheid, die het lijden en de weelde is van den stilist'. 'Stilist noemen wij slechts hem, die, zijne taal beheerschende en aan de wetten van het stellen onvoorwaardelijk gehoorzaam, bij deze kunstvaardigheid in de behandeling van zijn instrument, aan zijn stijl, aan zijn schrijfwijze een persoonlijk karakter weet te geven'[2)].

Twee eigenschappen van de stilist worden in deze definitie onderscheiden: de technische vaardigheid, die men door aan-

1) *Allard Pierson's Verspreide Geschriften*. De Beweging 1909, herdrukt in *Letterkundige Studiën*. Gron. '10. *Allard Pierson naast en tegenover Conrad Busken Huet*. Gron. '41.
2) *Over stijl*. Verspr. Geschr. III 2 blz. 256 vlg.

houdende oefening kan aanleren, en het geniale, dat men er zelf en uit zichzelf bijvoegt. Vooral op het laatste, het persoonlijke in de stijl, weet hij telkens weer de nadruk te moeten leggen, in zijn tijd, aan oorspronkelijkheid niet rijk en met blote kunstvaardigheid vaak onredelijk ingenomen. Tegenover het vulgaire, het alledaagse, het terre-à-terre stelt hij de eis van het aristocrastiche in kunst en stijl, de heerschappij van het waarachtig *ariston*, het beste wat door de mensheid wordt voortgebracht: ‘op het stuk van stijl en letterkundige vormen behooren wij aristoeraten te zijn in ons hart. Want hetgeen wij in den stijl verlangen - men moet een duidelijken, een sierlijken stijl schrijven, dat spreekt vanzelf, dat weet iedereen -, wat wij er allereerst van verlangen is aristocratie. Een zedige hoogheid, een buigende voornaamheid, een fijnen glimlach, een tartende gematigdheid, een kuische hartstochtelijkheid, een keurige achteloosheid, en met dat alles verbonden iets singuliers, welligt nu en dan iets nuffigs, ziedaar een niet geheel ontoereikende beschrijving van hetgeen ik versta onder een aristocratischen stijl’[1)] Die aristocratie zoekt en betracht hij. ‘Waar die ons te gemoet komt - maar waar komt hij ons te gemoet? Les aristos à la laterne! Ook in de letterkunde heeft de kreet zeker ergens weerklonken en is het snood besluit ten uitvoer gelegd. Heil ons, dat enkelen ontkwamen’.[2)] Onder die weinigen rekent hij Groen van Prinsterer en Thorbecke: ‘Beide schrijvers behooren sedert lang en met ieders toestemming tot de bekwaamste stilisten van onze vaderlandsche letterkunde. Beider schrijwijze is puntig, kernachtig, zinrijk. Beider zeer gestrenge smaak heeft een afkeer van alle ijdele rhetoriek, van al hetgeen goed klinkt en toch niets zegt. Beider stijl is hollandsche stijl: eenvoudig en daardoor waar en oprecht; dikwijls hartelijk, innig soms. Welopgevoed maar niet bevallig. Fiksch maar wel eens stijf. Niet schraal maar wel eens sober’[3)].

Onder de schrijvers in het buitenland waardeert hij in dit opzicht vooral Vinet en Swinburne: ‘Een schrijver’, aldus in een studie over de laatste[4)], is iemand, die niet schrijft, maar graveert; wat hij te zeggen heeft, graveert hij in ons geheugen,

1) *Mr. Groen van Prinsterer's Verspreide Geschriften*. V.G. III 1, 302.
2) t.a.p.
3) *Aankond. v. ‘Hist. Schetsen’ door Mr. J.R. Thorbecke*. V.G. III 2,20.
4) *Alg. Ch. Swinburne*. De Gids 1878 I.

in onze ziel. Hij kent en eerbiedigt de waarde der woorden; houdt de taal heilig als de munt van zijn land; eischt en onderstelt bij zijn lezer verstand, oplettendheid, nauwlettendheid, en beleedigt hem niet door zelfs de tijdelijke afwezigheid van deze deugden bij hem te vermoeden; toont zich daardoor niet beducht voor het misverstand der onachtzamen, ja spreekt tot hen, 'opdat zij hoorende niet verstaan'. 'Een schrijver is een aristocraat, zich richtende tot de besten van zijn tijd of - liever nog - van het nageslacht, in het besef, dat hetgeen hij als goed en schoon bemint, niet het eigendom zou kunnen worden der menigte, zonder iets hetzij van dien stempel, hetzij van dat waas te verliezen, waarin voor een deel de groote aantrekkelijkheid van dat groote en schoone voor hem gelegen is'.

Maar als Pierson zegt, dat de betekenis van de persoonlijkheid in de stijl en de kunst niet te hoog kan worden aangeslagen, dan vat hij dat persoonlijke op in nog dieper zin, namelijk als de voornaamste bron van wat de schrijver in zich opneemt en hoe hij het opneemt: de stilist, de kunstenaar in de beste betekenis van het woord ziet de dingen zoals niemand anders ze ziet, onder een bepaald licht, dat zijn geest er op vallen laat. Zijn opvatting van de dingen der wereld is èn nieuw, zijn bizonder eigendom, èn tegelijk van die aard, dat zij zich vanzelve, zij het ook slechts voor een tijd, aan andere geesten opdringt, zodat deze gedwongen zijn, de dingen voortaan onder hetzelfde licht te beschouwen, waaronder de kunstenaar ze het eerst heeft gezien.[1)] Het is de gave van het oorspronkelijke, van de *artistieke* geest, die stijl geeft aan de natuur, doordat hij de idee schouwt in de werkelijkheid: 'De werkelijkheid is nooit iets anders dan de ruwe schets van de idee, het gestamel der waarheid'[2)]. Door zijn verbeeldingskracht weet hij die schets uit te werken, aan dat gestamel klaarheid te geven.

Daarom is de grote stilist de wijsgeer die aan het kennen de macht der vormgeving paart, 'de ware letterkunde wijsbegeerte, konkreet, plastisch, aanschouwelijk geworden'[3)]. Het is het antwoord op de vraag die Diderot reeds stelde (in zijn 'Entretien entre d'Alembert et Diderot') omtrent de verhouding tussen *connaître* en *construire*, tussen de filosoof en de kunstenaar. Het

1) *Over Alexandre Vinet*. V.G. 1865-'73, blz. 171.
2) *Johann Georg Hamann*. V.G. 1865-'74, blz. 28.
3) *George Eliot*. De Gids 1881, blz. 262.

is de conclusie waartoe Valéry komt in zijn dialoog *Eupalinos*: ‘Les meilleurs écrivains sont ceux qui tentent cette difficile harmonisation: Connaître autant de choses que possible, être savant et homme de science autant que notre temps le permet, puis, toute cette science, l'oublier, la laisser se fondre en notre substance, et la rendre un jour, simplifiée, éclairée, transformée en matière d'art’[1].

Het is die ondeelbaarheid van wijsbegeerte en kunst, ‘schoonheid van vorm waarin alleen waarheid zich aan 's menschen rede en geweten openbaart’[2], die de grondwet is van Pierson's aesthetica en stijlleer.

Hier staat hem het Griekse schoonheidsideaal voor ogen: de onafscheidbare vereniging en innige samenstemming van ziel en lichaam, dat is van gedachte en vorm; niet dat wat de verhevenste gedachte uitdrukt, maar wat de verhevenste gedachte uitdrukt in de verhevenste vorm. Dat ideaal ziet hij verwerkelijkt door Plato, de dichter-wijsgeer, de onovertroffen Meester van al wie spreekt en schrijft[3].

Maar Pierson is te zeer de man met de blik vooruit gericht, te breedziend letterkundig criticus om niet te beseffen, dat de plastische, doorzichtige stijl der klassieken niet meer kan voldoen aan de behoeften van later tijden: ‘Is bij de klassieken de vorm volmaakt geëvenredigd aan de inhoud, omdat hun gedachten en gewaarwordingen de sfeer van het zuiver-menschelijke niet te boven of te buiten gaan, in de letterkunde van het christelijk westen moet de stijl zoo goed mogelijk de hooge vlugt der gedachten, die zich boven de sfeer van het zuiver-menschelijke gedurig trachten te verheffen, bijhouden en de taal strekt dus niet zoo zeer om uit te drukken, dan wel om te laten raden en vermoeden wat er in het hoofd en in het hart der schrijvers is omgegaan’. ‘De diepten van het menschelijk gemoed, ons door het beginsel der humaniteit ontsloten, zijn door den blik van den griekschen wijsgeer niet gepeild. Hij heeft dan ook niet behoeven te worstelen met de taal om die hooggeestelijke gedachten en verfijnde gewaarwordingen uit te drukken, waaraan een later geslacht behoefte had. De godsdienstige bespiegeling van een Paulus of van een Johannes, de weemoed der middeneeuwen,

1) *Eupalinos ou l'architecte*, précédé de *l'Ame et la Danse*. Paris '23.
2) *George Eliot*. De Gids 1879 II, 136.
3) *Over stijl*, t.a.p. 274 en 300.

het wanhopige geloof van een Pascal, de alles omvattende conceptie van een Hegel, zal zich een andere taal scheppen, die beproeft het onuitsprekelijke terug te geven'[1].

Iedere tijd heeft zijn eigen stijl. Staat de stijl met de mens in het nauwste verband, dan moet ook de stijl veranderen als de mens verandert. Zo kan Pierson ook de romantische stijl, die hij op zichzelf een ziekelijk verschijnsel noemt, waarderen als tijdsverschijnsel, maar hij slaakt de verzuchting: 'het is niet te hopen dat die invloed van de romantiek al te sterk worde'. 'Bij hoeveel kunstwerken uit den nieuweren tijd, vooral als wij ons bij het litterarisch gebied bepalen, is de vorm gelijk aan fijn bewerkt maagdelijk albast dat overal het schijnsel van de vlam laat doorstralen', zo vraagt hij met een beeld van Vinet. 'De vorm is hier veeleer gelijk aan de zonderlinge papieren bus waaruit de vuurpijl te voorschijn schiet'[2].

In het nauw verenigen van een weldoordachte inhoud met een volmaakt schone vorm ziet hij het kenmerk van de stilist voor alle tijden; in de zeldzame vereniging van rijkdom van gedachten en een daaraan geheel evenredige rijkdom van vormen de voorwaarde van zijn bestaan. Met arbeid en volharding heeft hij, naar zijn eigen getuigenis, er naar gestreefd zich die erenaam waardig te maken, wetende dat 'een goede stijl geen bovennatuurlijke gave, maar eenvoudig de vrucht van gedurige inspanning is'[3].

Arbeid en volharding, allereerst in de studie van zijn materiaal, de woordenschat der taal. 'Een schrijver', eiteerden we uit zijn studie over Swinburne, 'kent en eerbiedigt de waarde der woorden, houdt de taal heilig als de munt van zijn land'. 'De eerbied voor de taal moet in ons een religie worden' schrijft hij elders[4]. Een eerbied, die de traagheid doet overwinnen, zich tevreden te stellen met het algemene woord, met de *expression toute faite*, in stede van te zoeken naar het bizondere, het eigenaardige, het kenmerkende woord, overtuigd dat voor elke gedachte slechts één uitdrukking volkomen past. Dit is het, wat hij bijvoorbeeld mist in Van Oosterzee's welsprekendheid: 'Er is geen wikken en wegen van het woord, geen kiezen en uitkiezen en dus geen goeden

1) *Over stijl.* t.a.p. 274 en 300.
2) t.a.p. 308.
3) *Waardeering* V.G. III 2, blz. 133.
4) *Feuilletons*, blz. 64 en 1 vlg.

smaak'; - wat hij als een tekort voelt in de stijl van Groen van Prinsterer: 'Het woordenboek waaruit de schrijver put, levert hem een staande, vrij eentonige en, wat het ergste is, zeer rekbare terminologie'.

In zijn feuilleton 'Onze taal'[1] spreekt hij van het genot dat hij vindt in het lezen van de Vries en Te Winkel's *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandsche taal* en van de eerste aflevering van het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, om al de taalweelde die daar aan zijn bewonderende ogen voorbijgaat. En in enkele proeven van woordbeschouwing geeft hij zelf blijk van zijn fijn gevoel voor betekenis- en gevoelschakering. Dat treft ons trouwens in geheel zijn taalbehandeling, die steeds angstvallig (zelf spreekt hij van 'een zekere kinderachtige kieskeurigheid die hem een daemon wordt'[2] streeft naar uiterste nauwkeurigheid van gedachte en daarom volkomen juistheid ten aanzien van de vorm die de gedachte zal aannemen.

Uiterste nauwkeurigheid van gedachte, het was de eis van zijn bij uitstek kritische geest, die, gedreven door volstrekte waarheidsliefde, 'de eigenlijke zedelijkheid van het denken', steeds doordrong tot het wezen der dingen, daarbij geleid door een scherp analyserend vermogen. Stapsgewijs dringt hij in zijn onderwerp en omlijnt het begrip steeds scherper: 'Een van de groote en meest belangwekkende eigenaardigheden van de religie is daarin gelegen, dat zij de zaak is van den persoon die haar bezit. In zijn religie openbaart niet alleen elk zijn persoonlijk karakter, maar in de religie openbaart zich elk persoon, als in het bezit van een gemoedsleven en van een eigen gemoedsleven. De religie is, zou men bijna zeggen, niet in de eerste plaats het gemoedsleven zelf, maar in de allereerste plaats de praktische affirmatie, dat de mensch in zijn gemoed een heiligdom bezit en bezitten mag'[3].

Gaarne werkt hij met tegenstellingen: 'Diepzinnigheid bestaat gewoonlijk niet in het volhouden en uitvoeren van een redeneering tot aan haar laatste konsekwentie; daartoe wordt veeleer een scherp verstand vereischt; maar in het tijdig en zorgvuldig opnemen van al de gegevens, hoe schijnbaar ver ook uit elkander gelegen, waarmede bij de oplossing van een vraagstuk rekening

1) *Feuilletons*, blz. 64 en 1 vlg.
2) *Aankondiging van Leekendichtjes van P.A. de Genestet*. V.G. III 2, 137.
3) *Feuilletons*, blz. 23.

moet worden gehouden. De taak der scherpzinnigheid is het, een gegeven inhoud, bijvoorbeeld een beginsel of eene algemeene stelling, te ontleden, daaruit te voorschijn te brengen, alles wat er in opgesloten ligt. De taak der diepzinnigheid is het, tusschen het schijnbaar op zichzelf staandé verband te ontdekken'[1].

De analyserende stijl diept het begrip uit door al z'n kenmerken naar boven te halen: 'Het scepticisme is weinig aantrekkelijk, want het is koud, het is afgemeten, het bezit zichzelf altijd, het ziet op elk gegeven oogenblik en onverschillig tegenover welk verschijnsel het betrekkelijk karakter van alles volkomen helder in. Door geen lichtzijde wordt het verblind, want het is altijd door de schaduwzijde minstens evenveel getroffen. Het laat zich door geen enkele geestdrift medesleepen, want het vangt elken zonnestraal op het ijskoud marmer eener vitzuchtige kritiek'[2].

Daarom is de amplificatie, die in parallelle zinnen, in telkens nieuwe kwalificaties z'n gevarieerd verdiepend licht op de kern werpt, hem geliefd procédé: 'Het scepticisme: ik heb er geen eerbied voor; het scepticisme is geen rigting, het is vertwijfeling, het is moedeloosheid, het is liefdeloosheid, het is traagheid des geestes, het is een vadsig worden door de begeerlijkheden des vleesches; het is een misgeboorte van onze overprikkelde en sensueele beschaving; het is een ongewone vorm van gewone onzedelijkheid, en heeft dus geen aanspraak op onze achting'[3].

Parallellisme, dat herinnert aan de Bijbeltaal[4] die, als ook elders zal blijken, invloed heeft uitgeoefend op Pierson's stijl. Een enkele maal laat hij zich verleiden tot een congruente variatie op een Bijbelse passage: 'De tegenwoordige wetenschap is eenvoudig; koelbloedig; handelt niet lichtvaardig; denkt gedurig kwaad omdat ze aan veel misleiding heeft blootgestaan; zij ontdekt alle dingen; zij ontleedt alle dingen; zij ontdoet alle dingen van hun individueele levensvolheid om het abstrakte te vinden en tot eenige werkelijkheid te verheffen en die werkelijkheid uit te drukken in formules, die verdwijnen en ten slotte moeten of kunnen opgaan in één'[5].

Uitdiepend werken ook de vele karakteriserende explicatieve[6]

1) *Intimis II*, V.G. 1885-'73, blz. 269.
2) V.G. 1865-'75, blz. 179.
3) V.G. III 2, blz. 160.
4) Over Bijbels parallellisme zie *H. Th. Obbink en A.M. Brouwer, Inleiding tot den Bijbet*. Leiden '35, blz. 109.
5) Vergelijk I Corinthen 13, 4 vlg.
6) V.G. 1882-'90, blz. 185.

bijvoeglijke bijzinnen: ‘Onze eeuw heeft haar noodig, die taal der muziek, die, terwijl er zooveel te zeggen valt, zooveel te zeggen weet; die, terwijl alle woorden aanleiding geven tot kritiek, geene woorden behoeft; die taal, die logisch is als weinigen, maar al haar logica verbergt gelijk een schoon lichaam zijn geraamte; de taal van den weemoed, de liefde en den dans; de taal van het volkslied en den psalm’[1].

Met de uitdieping gaat gepaard het stuk voor stuk opbouwen: ‘De journalist, de echte journalist, hij, die journalist is, zoo als een ander dichter is of schilder; omdat hij niet laten kan het te zijn, is vóór alle dingen een man, wiens hart met zijn tijd medeleeft en medeklopt; een man met een hart, dat is met liefde, liefde voor een ideaal, dat hij aan zijn volk gunt; een man, wiens liefde vurig en oprecht genoeg is, om hem ten hoogste gevoelig te maken, aandoenlijk voor al wat het ideaal in de hand of tegenwerkt’[2].

De ontledende stijl eist een scherp omgrenzen en gevoelig afwegen van de uitdrukking. Vandaar het telkens verbeterend zeggen, het trapsgewijs benaderend omschrijven, het zoeken naar het enig juiste woord, waarin Pierson de lezer zelf betrekt: ‘In dit ééne punt komen zij alle overeen, dat voor hen de leer, welke de leer ook zijn moge, *ik zeg niet* het één en het al, maar de hoofdzaak is; de grondslag; *meer nog*: de bron van al wat verder wenschelijk kan schijnen voor het godsdienstig leven der kerken en der geloovigen[3]; - wanneer waarheid niet de grondtoon van zijn karakter ware geweest. *Of neen, louterheid is hier het juiste woord*’[4]; - ‘Zijn kracht, zijn betoovering, zijn aantrekkelijkheid, - *wie geeft mij hier een beter woord*? - lag in zijn oogen; oogen zoo als ik ze sedert nooit weer heb gezien. Men kan ze levendig, tintelend, geniaal noemen, *ik voor mij, noem ze liever* deelnemend’[5]; - ‘inwendige rust. Deze rust of *liever* deze waarborg van rust in het algemeen; van rust *wel te verstaan in den zuiversten zin van het woord; in dien zin*, waarin rust de voorwaarde is van alle duurzame werkzaamheid, de springveder van alle gezonde kracht, zij is Hamlet ontvallen en dat voor goed’[6].

De behoefte, het afgesleten woord in al z'n oorspronkelijkheid en diepte te doen beleven, verklaart de telkens weerkerende vermaningen: ‘in den meest volstrekten zin der woorden’, ‘in

1) t.a.p. 181.
2) t.a.p. 300.
3) *Oudere Tijdgen*. 36.
4) *Oudere Tijdgen*. 96.
5) *Oudere Tijdgen*. 92.
6) *Feuill.*, 34.

den volsten, den onverzwakten zin des woords' ('Den man van smarten het kruis achteraan te dragen, in den onverzwakten zin des woords, dat is het Evangelie'). Andere middelen om het accent te verzwaren, het relief te verdiepen, zijn versterkingen als: krank, doodelijk krank; die als waarheid, als de hoogste, de innigste waarheid worden omhelsd; verdreven, meedoogenloos verdreven; - de ontkennende tegenstelling: 'Ik zie daarin geen mode, willekeur of voorbijgaande opwinding, maar een verschijnsel dat onze eeuw kenmerkt'; 'want wij hebben ze gemaakt, niet in de officieele taal, maar in vormen door ons hart gestempeld'.

Zijn vrees voor het vage cliché en de tucht zijn Nederlands zuiver te houden, doen hem het vreemde woord zoveel mogelijk vermijden. Waar hij het gebruikt, is het meest met de verontschuldiging 'vergunt mij nog een vreemd woord', 'om nog eens een vreemd woord te gebruiken'.

Soms vervalt het streven naar uiterste nauwkeurigheid in het overnauwkeurige ('aan de medewerking van hun invloed onttrokken'; 'daaraan dankt ook de kritiek haar wording en aanzijn'); in het overvoorzichtige ('Toch meen ik een niet onaanmerkelijk deel van mijn taak te hebben vermeld'; 'Het kan niemand ontgaan dat de stijl van Mr. Thorbecke iets zeer eigenaardigs heeft en in sommige opzichten niet zonder overeenkomst is met die van Mr. Groen van Prinsterer'). Voorzichtigheid ook in zijn beweringen, getuige het vaak ingevoegde: 'Zooveel ik weet; meen ik; naar ik geloof; bedrieg ik mij niet; naar het mij voorkomt'.

Voorzichtigheid, gepaard aan hoffelijkheid van toon, was een grondtrek van zijn karakter. Vandaar zijn pleiten voor goede vormen ook in geschrifte, die hij bij zijn tijdgenoten maar al te pijnlijk miste: 'in dagbladen, in beoordeelingen, in polemiek, schijnt niets meer noodig van die hoffelijkheid, waaraan de laffe franschman nog schijnt te offeren; van die fijne ironie, die immers de dialogen van Plato voor u zoo vervelend maakt'. 'Men schijnt het te volhandig te hebben, om zijne woorden te kunnen kiezen, en neemt dus het eerste het beste woord, zonder zich door de grofheid, die het aankleeft, te laten afschrikken'[1)]

'Hoffelijk, waar en met wien hij discussieerde', zegt zijn levensbeschrijver[2)], maar niettemin 'scherp, bijtend, sarkastisch, raak

1) *O. Tijdg.* 83.
2) *Boersema, Allard Pierson*. 's-Gravenhage '24, blz. 462.

en snijdend, steeds hoog gedragen, beheerscht' in zijn strijd tegen misstanden. Enkele voorbeelden: 'De mensch der 19e eeuw kan zich veel ontzeggen: zelfs het ongestoord genot van oorspronkelijke gedachte en verstandige taal, indien de woestenij van den geest slechts aanhoudend besproeid wordt door plasregens van muziek'[1]. 'De bedeeling der kunst is aangebroken: hare herauten bereiden haar den weg. Geene overbodige moeite, want hare teenen blijven gevoelig'[2]. 'De zwakke broeder strompelt, van examen tot examen, de zachtbekleede trappen zijner opleiding achtereenvolgens naar boven, en erlangt ten slotte het "summos honores", waarvan een vleiend dokument in gedienstig latijn hem voortaan het even onbetwist als misleidend bezit verzekert'.[3]

De Bijbeltaal biedt zijn ironie vaak uitnemende diensten: (in zijn hekeling van de leus kunst is genot): 'Ga uit van mij, Beethoven, want ik ben een opgeruimd mensch'[4]; 'In het badwater der kritische wijsbegeerte moet onze verlamde kunst genezing vinden'[5].

De fijne smaak en geest waarmee hij zijn taal beheerst, spreekt ook uit de aanwending en vernieuwing van de alledaagse uitdrukking: 'Plato bij den arm vast te houden en hem niet los te laten eer men hem begrijpt, gaat voor iemand die zijn tijd noodig heeft, niet aan. Men past geen mouwen aan zijn golvenden mantel'[6]; 'Toch is de wijze waarop Mr. Groen zijn tegenstanders bestrijdt, verre van ons te herinneren aan dat smakeloos mengsel, waarin het water zijn frischheid en de melk haar geur heeft verloren'[7]. Ze zijn het geheim van zijn rijke combinaties: 'Op zijn hoofd dwaalden zegeningen neder, even *mild* als *uitgelezen*'[8]; 'van den man, wiens verdiensten ten opzigte van het vaderland gemakkelijker *door eenzijdigheid miskend*, dan *door kennis van zaken volledig erkend* kunnen worden'[9]; - van zijn verrassende woordspelingen: 'Wij dolende ridders met tallooze *open* vragen, - even zoovele *open* wonden'; - van zijn fijne karakteriseringen: 'In Capadose's gloed onderscheidde men niet in de eerste plaats het blaken van den bekeeringsijver. Zijn licht was niet dat van een *baak*, maar stond op den *kandelaar*,

1) V.G. 1882-'90, blz. 180.
2) V.G. 1882-'90, blz. 180.
3) V.G. 1882-'90, blz. 326 en 333
4) V.G. 1882-'90, blz. 326 en 333
5) *De Gids* 1879 II, 137.
6) *O. Tg.* 139.
7) *V.G.* II, 1, blz. 329.
8) *Geest. Vooroud.* Israël, 47.
9) *V.G.* III, 1, blz. 307.

in de binnenkamer, natuurlijk en weldadig middelpunt van een stiller, intiemer kring'....[1].

In de beeldspraak, overwegend allegorisch, ligt overigens niet zijn kracht. Meestal interpreteert hij ze, hetzij door nadere omschrijving, hetzij door verklaring: '(Goethe) is een dier *occanische* naturen, die altijd een nieuwen aanblik opleveren. Wat maakt het genoegen van aan het strand te wandelen zoo onuitputtelijk? Over de zee heeft men evenmin ooit uitgesproken; geen wonder: de zee is telkens nieuw en weerkaatst den hemel telkens op eene andere wijze. Daarom noemde ik Goethe een oceanische natuur'[2]. Niet zelden gaan zijn beelden mank: 'Dan is gewoonlijk een bepaalde wijsgeerige school bovendrijvende, en deze pleegt dan de theologische dogmatiek op sleeptouw te nemen'[3]; 'Deze aanbidding wordt de bron van een godsdienstig waas, dat zich gemakkelijk over alles verspreidt'[4]. Hier openbaart zich het tekort waarop de Vooys reeds heeft gewezen, toen hij schreef over Pierson's falen als scheppend kunstenaar, blijkens de middelmatigheid van zijn verzen en de zwakheid van zijn roman *Adriaan de Mérival* en van zijn novellistische pogingen: Het zijn louter aangeklede abstracties, die de schrijver ten tonele voert, bijna een parodiëring van 'aanschouwelijke wijsbegeerte'. Het is zijn gebrek aan verbeeldend vermogen: 'Hij weet de ideeën in het leven te analyseren en uit het leven te isoleren, maar de ideeën door de verbeelding tot leven te wekken, is hem niet gegeven'[5].

Een ander blijk van zijn gering aanschouwelijk voorstellingsvermogen zien wij in het cliché-achtige van zijn werkwoorden. De scherpe, fijne onderscheiding die ons trof in het gebruik der substantieven, begeeft hem hier. Telkens stoten we op uitdrukkingen als: 'De samenkomsten *grepen* op vaste tijden *plaats*; daar *grijpt* slechts bespotting *plaats*; die zedelijk-godsdienstige achtergrond *hangt* met die opvatting ten nauwste *samen*; wat het diepste heiligdom *daarstelt* hunner godsdienstige overtuiging; die dit gevoel van verwantschap *aan de hand doen*', enz.

Het is de zwakke zijde van Pierson's stijl, de stijl van de denker, die slechts oog heeft voor het concrete in zoverre het hem

1) *O. Tg.* 106.
2) *Intim* II, 257.
3) V.G. II, 3, blz. 219.
4) *De Gids* 1879 IV, 112.
5) *Letterk. Stud.* Gron. '10, blz. 317.

tot uitdrukking dient van de gedachte; voor wie het woord niet transparant wordt, maar dadelijk verstart tot abstractie[1].

Aan zijn wijsgerige zin voor de abstractie, die in het bizondere immer het algemene, het typische, het blijvende speurt, beantwoordt ook het overwegend nominale karakter van zijn stijl. De abstracte stijl, die karakteriseert en definieert, mijdt het verbum finitum, de uitdrukking van de beweging, van het veranderlijke, en heeft voorkeur voor de infinitief, het nomen agentis, het participium praesentis, het nominale gezegde; substantiveert het karakteriserende adjectief: (uit een dithyrambe op de wetenschap) 'Wij mogen tevreden zijn. Wij hebben het goede deel. Altijd levendiger en dieper belangstelling; rustelooze en geduldige werkzaamheid; allerlei mogelijkheden zoeken bij de verbeelding, mogelijkheden, die wij in vruchtbare hypothesen veranderen; op het gebied der kennis niets willen bezitten als een roof; zonder vertwijfeling, zij het ook niet zonder ontroering, *kunnen* leven met tal van onopgeloste vraagstukken, en inmiddels ons uit- en inwendig leven stemmen op den toon, die door den ernst van zulk een streven naar kennis wordt aangegeven, schijnt mij een benijdbaar lot'; - 'De opteekening van zulke hoofdtrekken is het maken van evenzoovele groote hypothesen'; - 'Niet slechts in zijn gelaatstrekken, in elk zijner lichaamsdeelen was hij de bewegelijkheid zelf, zijn gemoedsstemming verradende in zijn nederzitten gelijk in zijn gaan en staan'; - 'Ook hij was als Da Costa en Capadose, klein van postuur, een zekere hoekigheid met groote bewegelijkheid verbindende'; - 'Is het volgende niet opmerkenswaardig en pleitende voor mijne stelling?' 'Al de dagen zijns levens is hij zoekende, tastende, opmerkende, opvangende, ondervragende met onuitputtelijk geduld'; - 'De stijl is abrupt, dan weer vervallende in breedsprakigheid'; - 'De volstrekte indrukkelijkheid, de onbegrensde ontvankelijkheid wordt de voorwaarde van scheppend krachtsbetoon, en de hoogste wezenlijheid neemt de vorm aan van geestvervoering'.

Het zijn de zware, zinrijke kernen of de hecht gesmede schakels van zijn, meest gedrongen, zinnen, evenals het substantief, waarop de karakteriserende attributieve bepaling zwaar accent zet of verdiepend, scherp begrenzend licht werpt: 'Deze geheime,

1) Zie mijn '*Allegorie als litterair stijlprincipe*', N. Tg. XXXIV.

althans zelden erkende, en daarom te overvloediger, bron van hartstochtelijkheid'.

Kernachtigheid is een noodzakelijk kenmerk van zijn stijl, de uitdrukking van een rijk gedachtenleven en grondige studie. Kernachtigheid, niet te verwarren met beknoptheid; kernachtigheid, die zijn vaak ingewikkelde perioden, met hun telkens onderbrekende bijvoeglijke bijzinnen en tussenzinnen, juist niet tot gemakkelijke lectuur maakt. Maar hij meende inspanning van zijn lezer te mogen eisen: 'waar een schrijver gedachten heeft, die niet voor de hand liggen, mag hij van zijne lezers inspanning vorderen', zegt hij in een verhandeling over 'Wetenschappelijk Nederlandsch'[1]. En wij horen een zelfverdediging in de woorden die hij wijdt aan de stijl van H.J. Koenen: 'Maar het is niet van alle soorten van geesten, dat men beknoptheid kan vergen. Zij is de kracht van een zekere eenzijdigheid. Op hen hebben tegenwerpingen en bedenkingen weinig vat, en door niets worden zij dus genoopt, het oog af te wenden van het ééne punt, waarop zij het oog hebben; hun stijl behoeft dientengevolge omwegen noch tusschenzinnen, evenmin uitdrukkingen of woorden van onzekere beteekenis'[2].

'Tot schetsen en kenschetsen' (een geliefd woord van Pierson) 'moet ik mij bepalen; een langdurig onderzoek vaak samenpersen in één volzin, één tusschenzin, één woord', zo verontschuldigt hij zich in de voorrede tot *Israël*, het eerste deel van zijn *Geestelijke Voorouders*. Maar in dit kenschetsen toont hij zich dan ook een meester, getuige zijn rijke karakteristieken van personen en zaken. Twee voorbeelden: (Na gezegd te hebben, dat Newman een brede plaats heeft ingenomen in de aandacht van zijn tijdgenoten) 'Zijn begaafdheid, ijver en meesterschap over de taal verklaren dit, maar alleen in zoover zij hebben gediend, allen bekend te maken met de beminnelijkheid, den ernst en de verheffing van zijn geest; met zijn zelfstandigheid en waarheidsliefde, bovenal met zijn oprechte begeerte, zelf te komen, en anderen te brengen, tot een verstand en hart bevredigende overtuiging'[3].

(Een typering van de Oud-Testamentische letterkunde); 'Het doorzichtige, de logische samenhang, al wat van tucht des

1) *V. Gesch.* 1865-'73. IIde R.I. blz. 321 vlg.
2) *O. Tg.* 87.
3) *V. Ges.* 1889-'95, blz. 29.

geestes bij een schrijver getuigt, wordt veelal gemist, maar dit gemis vergoed door het oorspronkelijke, het veerkrachtige, het hartelijke, het innerlijk ware, het diep gevoelde, het teekenachtige en pregnante in gezichtspunt, voorstelling, wending, beeld en uitdrukking. De Oud-Testamentische schrijvers zijn volstrekt niet altijd auteurs. Maar als zij het zijn, noem ik hen onovertrefbaar. Dan beschikken zij over al de geheimen der kunst. Kwistig licht; schemer en schaduw; scherpe trekken en mollige lijnen; woorden die streelen en die etsen; volheid van uitwerking, verkregen door zich in te houden, door te laten raden; realisme en poëzie, waarneming en verheffing, het wordt dan alles aangewend, op zijn tijd, met zekerheid van hand en grooten takt; zonder rhetorisch overleg; veeleer in den dienst van een gemoed, dat het gemoed van Israël heeft gezocht en het gemoed der menschheid heeft gevonden'[1)].

Het betoog, de vorm van het ontledend, uitdiepend denken, met z'n behoefte aan scherpe begripsomlijning, bedient zich van de predicatieve zin, waarin de algemene voorstelling wordt ontleed in z'n logische delen subject en predicaat; beide kunnen zich ontwikkelen tot zinnen, waarin het ontledingsproces wordt voortgezet tot hecht doorwerkt gedachtencomplex: 'ziel en lichaam, geest en stof, poëzie en proza, vrijheid en noodzakelijkheid, zelfstandigheid en gezag, bespiegeling en ervaring, mystiek en praktijk, de erkenning van het bestaan van deze en soortgelijke paren (een soort van gnosticke syzygiën), die hij eenigszins verpersoonlijkte of liever: die voor zijn verbeelding een mystieke persoonlijkheid verkregen, scheen hem voorwaarde voor het rechte begrip der dingen en, tegenover de eenzijdigheid der wijsgeerige stelsels, het best gewaarborgd door de denkwijze, die zich allengs in de kristelijke kerk van het westen had gevormd en ontwikkeld'[2)].

Niet zelden groeien dergelijke gedachtencomplexen uit tot perioden van een halve, soms een gehele bladzijde, meer kunstig architectonisch van bouw dan welluidend van klank: 'Wil de heilige iets anders zeggen dan dat, als men de ondeelbare eenheid, het oneindig verband aller dingen wil aanschouwen, de gewone werkzaamheid van het verstand, die altijd in ontleden en scheiden en, waar zij verbindt, slechts in het verbinden van een zeker aantal deelen bestaat, op moet houden, om plaats te maken

1) *Israël*, 37.
2) *O. Tg.* 91.

voor een besef, waarvan men niet pogen kan zich rekenschap to geven, zonder dat het den geest ontvalt'[1)]?

Zijn zucht naar gedrongenheid en behoefte aan zwaar accent, uiting van een levendige geest en krachtig temperament, verleiden hem vaak tot de ongeoorloofde samentrekking: 'Wat uit zulk een hand wordt aangenomen, blijft zijn brevet van oorsprong vertoonen, en de man gekenteekend, die voor hetgeen dezen oorsprong heeft, ontvankelijkheid bezit'; 'Toen vond ik het saai en den gunstigsten uitleg in het vermoeden, dat de schrijver waarlijk beoogd had'; 'Socrates slentert blootsvoets over de marktplaats van Athene en houdt voor de Akropolis stil en een medeburger staande'; 'Voor de 95 theses staat een voorrede, en daarin te lezen, dat....'

Behoefte aan zwaar accent verklaart ook zijn voorliefde voor constructies als: 'Hamann is hooghartig voor rekening van zijn God, *het merkteeken van Wiens verhevenheid* ook daarin ligt, dat zijne wegen aan de nasporing van het menschelijk verstand ontsnappen'; 'In een taal, - *het geheim van welker welsprekendheid* gelegen was in een bij beurte overweldigende en bezielende zeggingskracht'.

Ze verklaart de korte numerus van zijn betogende zinnen, met hun vele pauzen, gemarkeerd door de interpunctie: 'Immers, is het niet opmerkelijk, dat Hamlet, in menig opzicht een zoo aantrekkelijke, in elk een zoo belangwekkende figuur, een persoonlijkheid, die het waarlijk niet aan edele gevoelens, inzonderheid aan waarheid en trouw hapert, toch ons een innerlijk leven toonen moet, waarin wij zoo weinig steunpunten kunnen ontdekken?' 'Nadat, - tot den prijs, de hemel weet, van hoeveel klacht en gemor; van hoeveel dwalen en lijden, van hoevele eigenhandig bedorven levens, - deze hooge veroveringen gemaakt waren, heeft vulgariteit, - ten allen tijde de schaduw van zielenadel, - die veroveringen algemeen verkrijgbaar gesteld....'; 'Waarneming en rede stuiten overal; zij, nergens'.

Ze openbaart zich in de zinsclausulen, waar altijd het hoofdwoord het hulpwerkwoord volgt: 'hebben overgehad; zijn gekenschetst; kon hebben bewezen; moet worden gezocht; die haar thans blijft verzekerd'; - in de voorliefde voor de licht schakerende *en*-verbindingen: 'de gaven en vermogens; onder zijn leiding en aanvoering; wat waarde en belangrijkheid verleent; zijn eer is

1) *O. Tg.* 59.

een boog, waarvan zoor scherpe en doordringende pijlen afvliegen'; - in de synonimieke herhaling: 'Hij heeft iets te zeggen, hij heeft iets op het hart; uit die innerlijke noodzakelijkheid, uit die drang des harten geboren; onvervalschte geestigheid, geestigheid van den echten stempel'; - in de herhaling van het hoofdwoord en z'n versterking door de verdiepende bijvoeglijke bijzin: 'de besmetting van het dogmatisme met den aankleve van dien, een aankleef, samengesteld uit dweepzucht, verbittering, geestelijken hoogmoed, vervolging van andersdenkenden'; 'dat naar oprecht medelijden zweemt, een mede-lijden dat....' - in de onderstrepende herhaling: '(de kritiek wordt gedreven, enkel gedreven door een edele weetgierigheid; het scepticisme is geworden, geworden met noodzakelijkheid uit....'; de menschelijke geest moet leven, leven in den volsten zin des woords.

Kernachtig, zwaar, maar doorzichtig, want logisch van samenhang en ontwikkeling bouwt Pierson zijn betoog in strenge tucht van de geest. Bizondere zorg wijdt hij daarbij aan de overgangen, zodat zijn betoog wordt, wat hij zelf noemt 'een kleed zonder naad'. Dit is een uitdrukking uit een pleidooi dat hij houdt voor de natuurlijke, als vanzelfsprekende overgangen, een der geheimen van de letterkundige compositie: 'In de kunst van overgangen maken, gaat de kunst van schrijven bijna op. Het boeiende van een schrijver of spreker ligt in de werkelijke of schijnbare noodzakelijkheid van den weg dien hij ons doet afleggen'[1)].

Een andere eis die Pierson aan de stilist stelt is, dat hij over verschillende soorten van stijl beschikt, opdat zijn wijze van uitdrukking niet een vaste vorm wordt, maar zich gevoelig wijzigt naar de aard en behoefte van het onderwerp dat hij behandelt. Deze eis is in zijn eigen praktijk tot krachtige, levende werkelijkheid geworden. Blijven de grondtrekken van zijn stijl, die wij hierboven aanduidden, in al zijn werk dezelfde, als fijngeslepen spiegel van zijn rijke geest en gevoelig temperament weerkaatst die stijl een verscheidenheid van licht en kleur, een rijkgevariëerd leven, dat de lectuur vooral van zijn latere geschriften zo aantrekkelijk maakt. Vooral van zijn latere geschriften, want zijn stilistisch vermogen toont een opmerkelijke groei, die bijvoor-

1) *Dr. Kollewijns Bilderdijk. V.G.* 1889-'95, blz. 133/4.

beeld sterk spreekt in een vergelijking van *Intimis* I en II, waartussen een tijdvak van zestien jaar ligt, en nog sterker in die van zijn vroege *Feuilletons* met de letterkundige kritieken van zijn rijpe leeftijd.

Zijn periodenbouw is nooit eenvormig. Hij kent de waarde van de lange zin, die beurtelings de gedachte brede vlucht leent en de zware fundering geeft van zinvolle samenvatting, maar hanteert even meesterlijk de korte, in scherpe polemiek en geestdriftige lofspraak. Met geoefend taalgevoel berekent hij de waarde van de stand der woorden, van hun lengte en kortheid, hun ritme, klank en kleur.

Maar waar vurige bewondering hem drijft, waar hij uiting geeft aan zijn innigste overtuiging en levensbeginselen, waar zijn scherpe kritiek zich richt tegen misstanden in de maatschappij of lamlendig conservatisme in politiek, in onderwijs of literatuur, daar is van deze berekening en angstvallige overweging niets meer te merken, daar krijgt zijn taal een spontaan ritmische drift, vaak een lyrische vlucht; daar volgen de korte zinnen elkaar op in snelle vaart, zonder aarzeling of omzichtigheid, als welgerichte slag op slag, of stapelen zich in onwrikbaar argumenteren tot een rots, waarop alle twijfel en weerstand breekt[1].

Ook zijn sokratische *Gesprekken* hebben die vlotte gang van het, weliswaar gestileerde, gesproken woord. Het gestileerde gesproken woord, want ook hier is kunst hem ‘stijl, gegeven aan de natuur’. Voor de gangbare spreektaal heeft hij dezelfde gevoelens als Dante, die slechts minachting kende voor de volkstalen van zijn schiereiland: ‘Wat van zelf groeit, is onkruid of gemeen; alleen kunstmatige teelt geeft begeerlijke vruchten. Zoo dachten de besten, en hadden zij wel ongelijk’[2]?

Onomwonden heeft hij die minachting uitgesproken in zijn kritiek ‘Wetenschappelijk Nederlandsch’: ‘Met onze taal staan wij bij andere natiën ten achteren. Een beschaafde Franschman, Duitscher, Engelschman of Rus spreekt de taal die zijne gram-

1) Voor voorbeelden wijs ik op zijn lezing ‘*Over Alexandre Vinet*’, de litteraire kritikus naar het hart van Pierson (*V.G.* 1865-'73, IIde R. I) ‘*Bij een onuitgegeven boek*’, met zijn scherpe kritiek op de ‘verstandigheid’ en de ‘onartistieke geest’ (*V.G.* 1882- '90); op zijn beoordeling van ‘*Dr. Kollewijn's Bilderdijk*’; op ‘*Jongere Tijdgenooten*’, ‘*Het Land van Rembrandt*’ (V.G. 1889-'95).

2) *Israël* 35.

matika hem voorschrijft. Een Hollander is een wezen dat met veel moeite zijne spraakkunst leert, het boek sluit, en er dan op los koeterwaalt, juist alsof hij geen spraakkunst bezat. Wij, althans wij in de hollandsche provinciën, spreken een taal, die op Gods wijden aardbodem nergens officiëel bekend is, die geen vreemdeling uit eenig boek leeren kan, een afgesleten volkstongval'. 'Indien men in ons vaderland nog eens een verbond opricht, laat het zijn een verbond tot reiniging, of nog liever tot afschaffing van onze spreektaal'. En voor de schrijftaal heeft hij geen beter woorden: 'Zoo de schrijftaal ons slechts kon troosten! Maar wij schrijven dikwijls gebrekkig. Het is alsof men het gevoel van de waarde der woorden verloren heeft! Alsof de gedachteloosheid onze muze is geworden'[1)].

Zichzelf stelde hij in dit opzicht de hoogste eisen. Nog in *Oudere Tijdgenooten* (van 1888), toch een stilistisch hoogtepunt, constateert hij, sprekende over de stijl van Groen, met enige voldoening: 'Het is bemoedigend te zien, dat onze eerste schrijvers hebben moeten leeren schrijven'. Maar daarna zijn dan ook nog verschenen zijn *Geestelijke Voorouders*, de meesterwerken van zijn volgroeid talent.

Uit de voorouders van onze beschaving koos hij allereerst Israël en Hellas, niet alleen als de voornaamste, maar vooral ook, geleid door de overtuiging die het beginsel is van zijn gehele litteraire kritiek, namelijk dat men alleen kan begrijpen en teruggeven wat men liefheeft; het zijn zijn eigen geestelijke voorouders bij uitnemendheid.

Reeds elders[2)] had hij in een treffende bladzijde de geheel enige, vormende waarde van de Bijbel voor het Nederlandse Protestantisme uiteengezet. In '*Israël*' ontvouwt de zoon van het Réveil de rijkdom en schoonheid van het Oude Testament met grondige kennis van de bronnen en uit eigen visie, in een taal die gloeit van zijn liefde en bewondering. Helder is zijn uiteenzetting, bondig zijn samenvatting, scherp zijn karakterisering, in een verhaal, diep van perspectief, omdat hij Israëls geschiedenis doorlicht in z'n diepe zin; fors van lijnen, rijk van kleur als het Oosterse leven, vorstelijk van taal vaak als die van Israëls dichters en zieners zelf. Het is de korte, kernachtige kroniekstijl, maar die niets heeft van het dorre van de kroniek, omdat hij het leven grijpt in z'n tekenende trekken.

1) t.a.p. 330/1.
2) *O. Tg.* 108/9.

Eenzelfde stijl kenmerkt ook ‘*Hellas*’, voorzover de inhoudsopgave der litteraire en historische werken aangaat. Overigens is de schrijver hier breder beschouwend in zijn karakterisering. Dit is te verklaren uit de bedoeling van het werk: ‘het heeft niet voor de zooveelste reis de geschiedenis van Hellas' staaten letterkunde te verhalen; het moet alleen datgene beschrijven waardoor Hellas nog heden invloed oefent: zijn geest’. Vandaar de sterker algemeen wijsgerig-esthetische inslag: het speuren van de eenheid in de verscheidenheid, van het blijvende in het tijdgebondene; de omschepping en doorlichting van de werkelijkheid door de wijsgerig-artistieke geest.

Die wijsgerig-artistieke geest is het leven van Pierson's werk; daaraan dankt het z'n blijvende waarde. Die geest verenigt en ontwikkelt al zijn talenten en krachten tot steeds rijker ontplooiing. Vandaar geen verzwakking van zijn stijl met het klimmen der jaren, maar groei tot in zijn laatste arbeid; groei, in 't bizonder merkbaar in het ritme van zijn proza, dat in zijn laatste werk alle zwaarte, die het in zijn eerste vaak belemmerde, heeft verloren; gespierd en hecht doorbouwd, maar levendig van beweging, verrassend in z'n wendingen.

W. KRAMER.

Spaanschen Brabander, vs. 982.

Wij allen kennen de scène, waarin Robbeknol, alleen in de kamer zijns meesters, ‘syn buyl eens stroopen’ gaat en de beurs met zijn ‘duysent vouwen’ doorzoekt, zonder er iets in te vinden:

> Dits niet, niet, niet, niet, niet, niet, niet, nichil is hier meest.

Van den Bosch, *Lett. Leesb.* 1^3, 241, is over die zeven nieten gevallen en verklaart hun overvloed: ‘hokje voor hokje zoekt hij de buidel door’. Andere uitgevers hebben zich blijkbaar nimmer het hoofd gebroken over de lelijke regel. Toch is het naar alle waarschijnlijkheid een drukfout.

Een bedrag bestond oudtijds meestal uit drie getallen, zoals nu nog in het Britse Rijk: dat der ponden, der schellingen en der stuivers. Zo nog in *Woutertje Pieterse: een* (wissel) *f'n sefen-en-dertig, sestien, acht, en een f'n driehondert-drie en een f'n sevehondert-dertien, ses, twaalf* (Mult., *Idee* 1227).

Vervangen we, dit bedenkende, het middelste *niet* door *met* en schrappen we de volgende komma, dan krijgen we een echt Robbeknollige optelsom: ‘niet, niet, niet, met niet, niet, niet,’ te vergelijken met de kasregisterstand f 0,00.

Het verdient de aandacht, dat de hier voorgestelde verbetering al is te vinden in de druk van 1638.

C.A. ZAALBERG.

Het gestolte(n) vet.

Dit opschrift is plagiaat uit *Onze Taal* X 19 (Maart 1941), waar Verdenius de verhouding van *stollen-stolten* trachtte vast te stellen. Terwijl het *Wdb. der Ned. Taal* XV 1874 meent, dat het jongere *stolten* 'waarschijnlijk onder invloed van de 3den pers. praes. ind. *stolt* en van het verl. deelw. *gestold*' is ontstaan, vat Verdenius zijn onderzoek aldus samen: 'Voor mij is het volt. deelw. *gestolten* eerst ontstaan en wel naar analogie van *gesmolten*. Eerst daarna, en als gevolg daarvan, kwam er een onbep. wijs *stolten*'. In April van hetzelfde maandblad (31) zegt een lezer dat *gestolten* gaat, maar *stolten* niet: 'Dat 'voel' je'. In Mei (35) verwerpt een ander de verklaring van de amsterdamse hoogleraar, omdat de *o* van *gesmolten* anders gesproken wordt dan die van *gestold*.

Dit laatste argument heeft al heel weinig bewijswaarde: analogiewerking vereist allerminst volkomen gelijkheid van vokaaltimbre. Bovendien neemt deze opmerker als zeker aan, dat *gestolten* in Amsterdam is ontstaan. Verdenius sprak van Holland, van voorbeelden 'uit 18e-eeuwse literatuur, uit het werk van Hollandse schrijvers', maar hij voegde daar geen enkel voorbeeld aan toe. Het *Wdb.* vermeldt drie gevallen: tweemaal *gestolten*; en eens *stoltende* uit Berkhey N.H. 6, 158. Deze auteur vinden we echter ook s.v. stollen (XV 1867 vv.), en wel twee keer met de vorm *stollen*, en één keer met *stolling, stolmelk, stolzwam*.

Het zal onnodig zijn te verklaren, dat het merkwaardige *gestolten* reeds lang mijn aandacht had. Er zijn trouwens meer van zulke gevallen, vooral sporadische ontsporingen, die voor de beoordeling van 'stolten' wellicht van enig belang kunnen zijn. Ook kan het z'n nut hebben eens na te gaan, wat er zoal in 'gestolten' toestand voorkomt. In het *Wdb.* werd gesproken van *gestolten* lava, *gestolten* eiwit en 'eene *stoltende* en verbindende kracht tot zamenrunning der fijngekleinsde spijze' (men let op het transitieve karakter van het laatste deelwoord). In geen van deze drie verbindingen ligt begripsassociatie met 'gesmolten' direkt voor de hand, of het moest bij lava zijn. Intussen spreekt vanzelf: als *gestolten* eenmaal ontstaan is, hoe dan ook, kan die nieuwe vorm ook met woorden worden verbonden, waar 'gesmolten' geen kans bij krijgt.

Ik moge nu de voorbeelden laten volgen, die ik bij mijn lektuur aantekende. Ik begin met Van Deyssel: ‘als een lief klein *gestolten geluid*’ (Verz. Opst. III 270), ‘met zijn ongeschoren ondergezicht van *gestolten*-poeyerend-*grijs*’ (III 213), ‘Haar *werk is* kil en hard, onvermurwbaar *gestolten* en bevroren’ (I 29), ‘in een kletterend *gestolten lijnenregen*’ (V 292), ‘een soort van *gestolten glans*’ (VII 139), ‘de *gestoltene golven* van de kleurendroomenzee’ (II 196). Maar Van Deyssel schrijft bijv. ook: ‘als bevroren in gestold leven’ (II 264), ‘of daaruit... eens een overtuiging zich zal stollen’ (XI 179). - Bij Aart van der Leeuw zag ik: (een *kaas*) ‘waarvan de room nog niet gansch *leek gestolten*’ (Ik en mijn Speelman[13] 29), ‘die geboorte uit geurig, blinkend hout en *goud-gestolten zonneschijn*’ (Kinderland 6, maar blz. 240: ‘Er stolde een vlies over de slooten’). Bij Verwey: ‘maar de afzonderlijke en gedeeltelijke explosies waren van een *gestolten wereld* die in vloed ging gaan’ (Proza VII 168). Ik kwam het ook tegen in Roeping (1932 blz. 502): ‘een kern... van *gestolten modder*’; en bij Heijermans: ‘Kalm, of 'r iets *om* 'r *gestolten* was’ (Droomkoninkje[6] 143); verder nog bij Graumans: ‘lijk 'nen kliek *gestolten vet*’ (Dré III 116). Opmerkelijk is nog bij Jac. van Looy: ‘boven de verbrijzelde eenvoudigheid van den *gestollen stroom*’ (Feesten[3] 202), tegenover: ‘al zijn verstolde ribbelingen’ (250). H. de Man verraste met een substantief: ‘o mensch om er een *vetstolting* om je hart van te krijgen’ (Weideweelde I 96). - Het is jammer, dat Verdenius ook geen enkel modern voorbeeld aanhaalde, om zijn betoog kracht bij te zetten.

Uit het voorafgaande blijkt, dat in al de door mij genoteerde gevallen, d.i. twaalf keer *gestolten*, nergens de infinitief ‘stolten’ of de vorm ‘stoltte’ voorkomt. Van Looy's *gestollen* maakt op een heel onverwachte manier het dozijn (meestal attributieve) deelwoorden op *-en* overkompleet. Afgezien van het naamwoord bij De Man, is er alleen bij de brabander Graumans sprake van ‘vet’; zodat wat de kombinaties betreft, de onderstelde associatie met ‘gesmolten’ in mijn gegevens al heel weinig steun vindt. Men zal dit terecht iets negatiefs noemen. Daartegenover kan dan als iets meer positiefs gelden, dat al die deelwoorden zich als uitgangspunt voor een sekundair ‘stolten’ opdringen. Zou men evenwel kunnen aantonen, dat een participium ‘gestolten’ ook zonder de onderstelde rijmassociatie ‘gesmolten’ kan ontstaan zijn, dan verliest de hypothese van Verdenius weer aan

waarschijnlijkheid[1]. Maar we doen goed eerst enkele etymologica te vermelden, die ons nòg verder van ‘gesmolten’ wegvoeren.

Franck-van Wijk is in het *Etym. Wdb.* 670 van oordeel: ‘De in 't algemeene Ndl. minder gebruikelijke vorm stolten, mnd. *stolten, stulten*, dial. ndl. (Kamp.) *stelten* ‘stollen’ komt, als hij oud is, van de bij stelt besproken verlengde idg. basis *st(h)eld-*’[2]. Wanneer het adjektief stout, oostmnl., mnd. *stolt*, hd. *stolz* oorspronkelijk ‘stijf overeindstaand’ heeft betekend, staat het met ‘stelt’ in ablaut[3], en pleit het krachtig mee voor een oudgermaans verbum op *-t-*. - Van Haeringen (*Suppl.* 163) voegde hier nog bij: ‘Of wij in oudnnl. *bestallen* ‘stollen’, nnl. dial. (nederbetuws) (*be-*)*stallen, bestalten* een ablautende vorm mogen zien (W. de Vries Tschr. 40, 105) is zeer twijfelachtig; het zijn eerder jonge vervormingen’. Voor voorbeelden van *bestallen* o.a. bij Camphuyzen, Oudaan (‘Dat al het bloed *bestalde* om 't hart van Engeland’), zie men *Wdb.* II 2110. W. de Vries zegt dat ‘stallen’ bij Bilderdijk ‘wel als willekeurige vorming beschouwd’ wordt. Toch schreef wederom Berkhey eveneens: ‘men wrijve dat over de zalve, als die wat *gestalt* is’ (*Wdb.* XV 555 s.v. stallen IX). Uiteraard zou dit deelwoord ook van een infinitief ‘stalten’ kunnen komen. Alleen vermeldt het *Wdb.* XV 547 ook nog stalen als een ‘gewestelijke bijvorm’ (Veluwe) van stallen, ‘dat weder een bijvorm is van stollen’. Vormen genoeg!

Nog weer een andere formatie is *stolken*, die voorkomt bij Cats, Vondel e.a. (*Wdb.* XV 1866 v.). Kiliaen vermeldt nog *stolckeren* en *stelckeren*[4], waarnaast *storkelen* in Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen, *strukelen* op Goedereede en Overflakkee zeker de aandacht verdienen. - Ten slotte zij nog herinnerd aan mnl. *stolpen* (*stulpen*) (*Mnl. Wdb.* VII 2197), en aan *stelpen* waarnaast ‘os. *stëlpon* ‘stagnare’ benevens mnd. *stalpen* ‘id.’, *stolpe* ‘een vette stof’, ndd. dial. *be-stalpern* ‘stollen, vast worden’.... op

1) Over het onhoudbare van de mening, dat de vorm *bout(e)* ontstaan zou zijn als rijmassociatie bij stout(e), zie men *Taal en Leven* IV 132-137.
2) Vgl. Walde-Pokorny, *Vergleich. Wtb. der Idg. Sprachen* (Berlin-Leipzig 1927), II 645 v.
3) Franck-V. Wijk 672; Van Haeringen 161; *Wdb.* XV 2019.
4) Vgl. nog *Mnl. Wdb.* VII 2196; *Wdb. der Ned. Taal* XV 1981 v.s.v. storkelen; De Bo, *Westvla. Idioticon* 1106: ‘Het vet *sturkelt*’ enz.

een idg. basis *st(h)elb-* 'vast worden'' wijzen (Franck-v. Wijk 633; Van Haeringen 161). Uit Walde-Pokorny II 646 voege men hier o.m. nog bij: 'engl. (schott.) *stilpers* 'Stelzen, Krücken''[1].

Bekijkt men in het laatstgenoemde woordenboek II 643 vv. de onderscheiden woorden, die vermeld staan bij de basis *st(h)el-*met de verlengingen *stelg-, steld-* en *stelb-* (= germ. stelk-, stelt-, stelp-), dan is duidelijk dat al de boven aangehaalde varianten op *-k-* en *-p-* bij elkaar horen; en evenzeer dat formeel bekeken ook *stolten* (Kamp. stelten!) een idg. basis op *-d-* kan voortzetten. Deze blote mogelijkheid wordt tot een verlokkende waarschijnlijkheid, wanneer men naast de dialektische vormen *stelten, bestalten* ook de mnd. vormen *stolten, stulten* vergelijkt. Het zou immers meer dan toevallig zijn, wanneer het bij *gestolten* onderstelde vormverloop (naar 'gesmolten' - of langs een andere weg, *Wdb.* XV 1874) op verschillende taalgebieden precies eender had plaats gevonden. Terloops zij nog aangestipt, dat *stollen* < germ. **stull-* nog weer een *-n-*formans bevat: *-ll-* < *-ln-*. Hiermee komt het aantal verlengingen op vier.

Neemt men niettemin aan, dat het ndl. (*ge*)*stolten* - hoe dan ook - een jongere vervorming is bij ouder *stollen*, dan rest nog steeds de vraag, hoe dat latere verbum met *-t-*, hoe dat deel-woord op *-ten* sekundair is ontstaan. Als echo van 'gesmolten'? Ik ben daar lang niet gerust op. Wanneer het deelwoord van '*stollen*' niet op *-d* (gestold: gestolde), maar op *-t* eindigde (*gestolt: *gestolte), dan zou het derailleren naar 'gestolten' al heel weinig kunnen verbazen. Verbogen voltooide 'deelwoorden' op *-t* of *-d*: de *verlate* trein, het *gelede* dier, verschillen in een groot deel van ons taalgebied wat de slotklanken betreft, niet van de onverbogen participiale adjektieven op *-en*: het *verlaten* schip, het *geleden* leed; - eventuële intonatieverschillen laten we terzijde. Vandaar op papier allerhande pseudo-deelwoorden op *-en*; al laten de auteurs ons dikwijls gissen, wat die uitgang eigenlijk moet verletteren: een onverbogen deelwoord op *-en*, of een verbogen *-t-(-d-)*deelwoord op *-e* plus een pseudoakkusatief-*n*.

Ik geef enige variërende voorbeelden. Vooreerst dan onderwerpsvormen: 'maar ik zag dat haar gezicht zoo wit werd als een *gewitten* muur' (Hall Caine, De vrouw die gij mij gegeven

1) Voor andere formaties zie nog Falk-Torp, *Norwegisch-Dänisches Etym. Wtb.* (Heidelberg 1911), II 1193 s.v. stylte (= stelt).

hebt[7] 47); ‘Zijn mephisto-achtige, aan twee oorkanten *bekwasten* kop, leek een wreed-lachend lynx-bakkes’ (Querido, De Jordaan I 301); ‘zodat hij er uitziet als een *vetgemesten* doffer’ (A. den Doolaard, Door het land der lemen torens 22); ‘Alleen zijn voorhoofd, glad en rimpelloos als een *gepolijsten* steen, bleef even hoog en hard’ (dez., De herberg met het hoefijzer 77); ‘Uw lichaam zal als de uit den hemel *gedaalden* engel moeten zijn’ (Van Deyssel XI 180), ‘*de* door ons ontvangen, *ontleden*, gevoelsindruk’ (VI 22); ‘een door den afzender niet persoonlijk *gestelden* of geschreven brief’ (T. Post)[1)]; ‘De jonge dame, wier *verstuikten* enkel als bij tooverslag scheen genezen te zijn, vroeg lachend’ (Centr. 29 XI '38): ‘Zijn *vergulden* caduceus zal wel voor velen de gouden tooverstaf geweest zijn’ (Weggeman-Guldemont, De symboliek v.n. Kelten en Germanen 69); elders las ik ‘(de) *vergulden* ossenkop’; ‘De Pater somt in het Register op wat er verloren ging:.... de zilver *vergulden* kelk met pateen’ (Jerusalem 1838-1938, blz. 93).

De -*en*-vormen zijn allerminst tot de masculina beperkt. Maar al is ‘intocht’ mannelijk, de Volkskrant had toch in vereenvoudigde spelling niet mogen schrijven, ‘dat er tot dusver geen bevestiging ontvangen is van de berichten over een *geschieden* of komende intocht van Britse troepen in het zuidelijk deel van Frans Indochina’ (23 VII '41). Wanneer De Maasbode vermeldt: ‘Een uur nadat het radiobericht omtrent *de vermisten* zwaan was verspreid’ (18 IX '39), denke men eraan dat ‘zwaan’ in veel dialekten tot de vrouwelijke klasse behoort. We laten de masculina verder terzijde. De niet-masculina en pluralia zijn interessanter.

Ik begin met een neutrum: ‘Hij draagt een bruin *geruiten*, wollen tweed costuum’ (Fr. Schneiders, Hongarije het lied van den Donau 180). Enkele f e m i n i n a zijn: ‘Tenslotte duwden ze het kind in een met water *gevulden* greppel’ (U.C. 17 III '41); ‘Een jongen, met schuin-getrokken en fluweel-*bekwasten* pet’ (Querido, De Jordaan I 23 v.); ‘met een roodgevoerden mantel, en een met brillanten *omzetten* ster aan den hals’ (Stilgebauer, Inferno II 277); ‘met zijn lijmig-glansend stijve haar onder de zwart lakensche geribte Amsterdamsche pet met blinkend-*verlakten* neêrklep’ (Van Deyssel VI 129). - Biezondere aandacht verdienen de pluralia: ‘de waarheid der *vermelden* feiten’

1) Zie hierover *De Nieuwe Taalgids* XXXV 264.

(Zelle, Mata-Hari p. VII); ‘Tot zoolang gaf hij op de Volendammers en hun *bemotorden* botters flink af’ (Laman Trip-De Beaufort, Parodieën 28); ‘aan strenge en *beperkten* formulen verbonden’ (Weggeman-Guldemont 190). Nog interessanter is de verbuiging van zulke pseudo-*en*-deelwoorden: ‘boven alles voelde ze ene niet *ontledene* pijn’ (Edward Vermeulen, Zwarte pokken^{2} 141); ‘oorblazers, lasteraars, van God *gehatenen*, beschimpers, hoovaardigen’ (Lavaud, De moderne wereld en het huwelijk 254). Enz.

Het behoeft geen nader betoog, dat niet al deze gevallen naar een en hetzelfde - subkonsciënte - recept hun beslag kregen. Wij wilden er alleen mee te kennen geven, dat participiale vormen op -*ten* en -*den* i.p.v. het korrekte -*te* en -*de*, goed mogelijk zijn. Er is trouwens bij de deelwoorden nog heel wat meer mogelijk! Maar dat alles geeft nog geen aannemelijke verklaring van *gestolten* tegenover ‘gestolde’. De rechtstreekse overgang van *gestolde* naar *gestolten* is niet goed waar te maken; het uitgangspunt zou **gestolt*: **gestolte* moeten luiden. Maar die vorm ben ik nooit tegengekomen. Wel honderd andere deelwoord-gevallen van dat maaksel: *afgetobt*, rondgetobt, voortgetobt, weggeëbt, verebt, weggekrabt, gekwabt, geribt, aangeslibt; *gestreeft*, beleeft, vergrooft, ontvoogt, vernietigt, vervolgt, omringt, gewaarschuwt; *bezwijmt*, ontkent, geperfectionneert, verjaart, benadert, gebeurt; *ontwelt*, vertelt, betaalt, verdeelt, verdriedubbelt en zo meer.

Natuurlijk zijn dat allemaal vergissingen, maar van zulke gevallen moeten we het nú juist hebben. En al schuift de dilettant zo iets met een glimlach of een grijnslach aan kant, de taalkundige weet maar al te goed, dat ‘menige’ taalvorm die diezelfde leek als het non plus ultra van korrektheid beschouwt, ook door een vergissing in de wereld is gekomen. Ik heb maar niet gezegd, dat alles wat nu achttienkaraats Nederlands is, dat niet altijd geweest is! Maar we moeten verder.

Terwijl ik bij *afgetobt* enz. de bewijsplaatsen achterwege liet, zal ik dat niet doen bij het verbogen type *afgetobte*: ‘de keisteenen glimmen in *geschrobte* blankheid’ (Fr. Coenen, Vluchtige verschijningen 200); H. Roland Holst-v. der Schalk laat *geschubte* op ‘drupte’ rijmen (De n. geboort^{4} 100); ‘de ronde kuiten in *zwartgeribte* kousen tot aan de knieën zichtbaar’ (Fr. Coenen, Een zwakke^{2} 154), ‘een *geribte* pet zoo als Willem’ (Van Deyssel IV 39; vgl. het reeds geciteerde ‘*geribte* A. pet’ VI 129 na: ‘'t zwarte, in 't midden wit-geribde, dasje’ VI 128); ‘dood-ouê,

ineengekneuste, afgebrokkelde, stil-verre poortjes' (Querido, Over literatuur 81). - Voorbeelden van verba op -*ns*, -*rs*, -*ls* laat ik nu maar onvermeld, en geef liever nog enkele preterita op -*bte*: 'En dan *schrobte* ze deel d'r mit ien gang' (J. Bos, Mooi volk 125); 'Haar handen.... *krabten* aan haar kleine neus' (G.v. Hulzen, De ontredderden 17); 'zoolang je niet beet en *krabte*' (H. de Man, Een stoombootje enz. 179); 'Maar haar vent *lubte* als 't moest óók keuen' (dez., Geiten 65); 'Nonsens! *snibte* ze' (A.v. Gogh-Kaulbach, Op den drempel vol geheim I 118; II 261, 286). Dit 'emotionele' *snibte* noteerde ik herhaaldelijk o.a. bij De Man, Het wassende water[3] 108; Weideweelde II 148; Fr. Coenen, Burgermensen 155. Maar - waar het ons echt om te doen was - in geen van deze en gelijksoortige gevallen heeft de verscherping van de 'stemhebbende' stammen (schrobben enz.) tot een nieuwe infinitief met -*t*- geleid. Fr. de Sinclair moge dan al geschreven hebben: 'toen slikte hij 'n paar maal, *niestte* en dat bracht hem weer heelemaal bij z'n positieven' (Meneer Focus als hypnotiseur 69:184 *niesen*)[1)], de infinitief *niesten* is in de koinê niet aanvaard-wel bijv. in zuidlimb. dialekten (neesten: geneest)[2)].

Zo zijn er nog wel een paar gebeurwoorden met sekundaire -*t*-, alhoewel ze nog niet officieel erkend zijn: 'water.... dat onvermoeid en toomeloos bleef *optasten* en sproeien' (H.v. Booven, Sproken[2] 114). Het *Wdb.* XVI s.v. tassen 1014 formuleert het minder gelukkig, als het meent: 'Tengevolge van verwarring met *Tasten* vindt men een enkele maal dit ww. in plaats van *tassen* gebruikt'. Spellingen als 'tastte op, optastten' zijn even verklaarbaar in het preteritum als: vergistte zich, kustte, lachtte, pastte, verkochtten e.a., ofschoon er geen infinitief 'kusten, lachten' enz. voorkomt; 'tastte op' is ook allerminst gebonden aan een al bestaand (homoniem!) 'tasten'. - Een ander voorbeeld is: 'te-leurstellingen, die geheele levens vernietigen, smarten, die rimpels *griften* voor altijd' (Van Deyssel II 61). Bij H. de Man is nog *schaften* zeer in trek: 'omdat ze hier nu tòch niets meer te *schaften* had' (Geiten 124, 85), 'Mag ik dan niks weerom hebben, om huisraad van *aan* te *schaften*' (162, 87), 'Wat hebben we er *mee* te *schaften*' (Zonen v.d. Paardekop 16, 95, 205, 517),

1) Bij de -*s*-uitspraak denkt men wel aan 'onomatopoëtische verscherping' (Van Haeringen, *Suppl.* 116).
2) Zie ook *Wdb. der Ned. Taal* IX 1993 s.v. n i e z e n , waar een dial. presens *niesten* met een presens als *branden* III 1058 vergeleken wordt.

'Ik zweer dat ik.... al die akelige poespas.... *af* zal helpen, *schaften*' (Het w. water[3] 180).

Dit laatste gebeurwoord mag niet verward worden met *schaften* 'rusten bij het werk (om te eten)', een jongere vervorming van *schoften* - waarvoor men de verdere biezonderheden kan vinden bij Franck-v. Wijk 589, en in het *Mnl. Wdb.* VII 603 v. Het *Wdb. der Ned. Taal* XIV 212 noemt het een 'verbastering van *Schaffen*. Daarnaast, door verwisseling van *Schaft* en *Schoft*, ook *schoften*' (XIV 771). Kiliaen kende ook nog *schoffen*. Het ligt voor de hand in deze laatste twee verba direkte afleidingen te zien van mnl. *schoft* met jongere -*t*[1)] naast ouder *schof* (nog zuidndl. mv. schoven, De Bo 1000). En dan denkt men bij *griffen: griften* onwillekeurig aan de naamwoorden *grif: grift* - eveneens met sekundaire -*t* (Franck-v. Wijk 215; *Wdb.* V 722). Toch kàn de -*t*- van *schoften* en *griften* ook best zonder direkte inwerking van de substantieven schoft en grift zijn ontstaan; en wel andersom dan bij het door Kiliaen vermelde *schiften* en *schiffen* van melk (*Wdb.* XIV 599). Franck-v. Wijk 585 is o.m. van oordeel: 'Beide ww. zijn identisch. De vorm *schiffen* ontstond, doordat het taalgevoel uit den 3 pers. *schift*, het verl. deelw. *geschift* e. dgl. een stam *schif-* abstraheerde'. Met dat al zou schiften 'densari in butyrum' weer van de basis germ. *skif-*, idg. *sq(h)ip-* kunnen komen (met idg. -*d*-, germ. -*t*-formans - vgl. ook Walde-Pokorny II 545 - het zou ons dan voor een nieuw -*t*-raadsel plaatsen.

Laten we evenwel liever de vraag stellen, of de infinitieven (*op-*)*tasten, griften*, (*aan-*)*schaften* ons nader bij de oplossing van 'stolten' hebben gebracht. Ik meen van niet - tenzij men wil vasthouden aan de alleronwaarschijnlijkste verklaring, die het *Wdb.* XV 1874 voor het 'jongere' *stolten* gaf. Alleen is duidelijk, dat *tassen, griffen, schaffen* in veel gunstiger omstandigheden verkeerden (hij tast, taste; getast-e) dan *stollen* (het stolt, stolde; gestold-e), om in de fleksie als stammen op -*t* te worden opgevat.

En zo blijft, na alle tasten in de verschillende richtingen, voor mij de idg. verlengde basis *st*(*h*)*el-d-* nog het meest aannemelijke uitgangspunt. De (germaanse) ablautsrij: **stelten* **stalt* **stolten* **gestolten*, naast *stul-n->*stull- = *stollen* levert de sleutel tot alle varianten.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Vgl. hiervoor Van der Meer, *Hist. Gramm. der ndl. Sprache* (Heidelberg 1927), I § 110.

Over onze leus. Proeve van existentiële taalkunde.

Onze leus is al oud, 't was eens de blijde kreet van onze jeugd, in de tijd van *Taal en Letteren*. Toch durf 'k er ook nu nog mee voor de dag te komen, want 't is zo'n goed vertegenwoordiger van de leus in 't algemeen, en dan is het toch niet iets ouds, 't nieuwste is juist, dat de leus iets onmisbaars werd voor alle staten en standen, een wapen in de bestaanstrijd.

Maar alles heeft z'n voor en z'n voor en z'n tegen. Speciaal in 'n leus is het tegen zo groot dat het ondeugd mag heten; en het ergst is dan nog, dat het die ondeugd is die de deugd moet bevorderen; terwijl dan van zijn kant de deugd de ondeugd stijft.

Die vreemde moraal doet direkt vragen rijzen, allereerst de vraag: Waarin bestaat die deugd, waarin die ondeugd?

Antwoord: De deugd in een leus is de hoge graad van welsprekendheid, de ondeugd is dan de zoveel lagere graad van de logica.

Dat dat lagere werkelijk een ondeugd is, spreekt vanzelf, want mensen zijn kortweg ‘redelijke wezens’, gaan dus prat op hun logica, en dan zal niemand onder hun het een deugd achten dat mensetaal welsprekend wordt gemaakt met onlogische wendingen. En wel heel slecht zal het dan zijn als die welsprekende taal in dienst wordt gesteld van het logische-zelf, d.i. van een of andere wetenschap. Zo nu is het gesteld met onze leus (‘Taal is klank’), die dient de taalwetenschap.

Dat onze leus welsprekend is, bleek herhaaldelijk; de ene keer als we er scharen landgenoten mee wonnen, de andere keer als die leus in staat bleek, onze tegenstanders uit de koers te slaan. Dat laatste gebeurde nog pas toen een Leids geleerde over de ‘Taalwetenschap’ moest schrijven en toen, zodra hij zich daarbij tegen onze leus keerde, een vergelijking schiep die kant noch wal raakte. (Zie de noot in het vervolg van dit artikel). Nog slechter verging het z'n Nijmeegse geestverwant; toen die een geleerd boek ging opzetten over de schrijfwijze der Nederlandse taal maar daarbij niets deed dan heimelijk een strijd aanbinden tegen onze leus, werd de geleerdheid z'n ongeluk.

Gelukkig bestaat er voor zulke gevallen, als men er gauw bij is, een tegenmiddel: men houde dan de opponent andermaal

onze leus voor, maar nu anders geformuleerd, aldus: ‘Taal is hoorbaar’. Dan is de welsprekendheid er uit, de logica er weer helemaal in; Leiden is dan niet meer in last, en Nijmegen zet weer z'n liefste gezicht.

Maar dan is onze leus ook geen leus meer; 't is dan 'n stelling geworden (‘Taal is hoorbaar’), 'n stelling die volstrekt overbodig is want 't is 'n waarheid als 'n koe.

Hoe kon ooit 'n zo bonkige waarheid onzichtbaar worden! Wat was er toch gebeurd dat voor die schonkige waarheid de mensen blind waren geworden en alleen nog te helpen waren met 'n paardemiddel, 'n leus!

Die historische vraag is zeker van belang; toch trekt ons nu een aktueler vraag, nl.: Waar schuilt in ons paardemiddel de paardekracht?

Dat kan alleen 'n grammaticus zeggen. Als er nu maar een te vinden was! Maar die is er nergens een, althans niet in ons land, zei Verdam, en hij voegde er bij: Grammatica moeten we maar aan het buitenland overlaten; wij, Nederlanders, hebben er geen aanleg voor.

Met die woorden trachtte hij toen begrijpelijk te maken waarom hij in z'n overleden meester alleen de lexicograaf kon prijzen; wij voor ons begrepen er uit waarom de Staat zich toen interesseerde voor wie een nieuw woordenboek gingen samenstellen, maar een stok klaar zette voor wie het ooit zou proberen een nieuwe spraakkunst te ontwerpen.

Zullen wij het toch eens wagen?

Dan beginnen we deze keer met de vraag te herhalen: Wat is er toch aan of in onze leus dat er de kracht van een paardemiddel aan geeft, een kracht die blinden van goede wil geneest maar onwilligen nog blinder maakt!

Antwoord: De kracht van onze leus bestaat daarin dat het predikaat er een substantief is (‘klank’) en niet zoals in ‘Taal is hoorbaar’ een adjektief.

Diezelfde grammatische kracht werkt ook in andere leuzen o.a. luidt het devies van zekere slagersbond: Vlees is kracht, niet: Vlees is krachtig; dat laatste zou zeker logischer zijn, maar minder welsprekend. Meer welsprekend is ook de winkelleus: Kijken is kopen, niet: Wie kijkt die koopt ook; want ‘koopt’ is maar een werkwoord, ‘kopen’ is een gesubstantiveerd werkwoord, kortweg: een substantief.

Waarom nu juist het substantief zozeer iets krachtigs blijkt?

Die vraag is eens terloops beantwoord in het opstel ‘Centratie’ (De N. Taalg. XX); tot een verwijzing daarnaar zou ik me thans willen bepalen, want behalve de substantiekracht werkt nog een heel andere kracht in onze leus, en die tweede kracht blijkt al direkt iets merkwaardigs: als we 'm uitschakelen, verliest de eerste kracht z'n effekt; 'n tragisch geval, is dat, zo iets als toen de biceps van Simson machteloos werd zodra z'n hoofdhaar was weggeknipt.

Om dat in ons geval te laten zien, houden we onze leus andermaal aan de tegenstanders voor, maar ook nu weer anders geformuleerd, aldus: ‘Taal bestaat uit klanken’. Direkt is dan de oppositie weer gekalmeerd. Toch is er dan nog altijd het prikkelende substantief (‘klank’), maar dat blijkt nu machteloos want.... de andere kracht, het werkwoord ‘is’, werd uitgeschakeld. Ziedaar dus wat altijd de hoofdkracht in onze leus was: het werkwoord ‘is’, ziedaar de kracht die, nog verhoogd door de substantie-kracht, de paardekracht uitmaakt!

Met diezelfde kracht werkt ook de leus ‘Vlees is kracht’, (niet: Vlees bezit kracht); en hoe volkskrachtig daardoor een leus kan worden, blijkt uit de triumferende taal van het N.V.V.: Eenheid is macht, niet: Eenheid geeft macht, noch: Eenheid maakt macht (L'Union fait la force). Wel zijn die oudere formuleringen logischer; ook de winkelleus ‘Kijken is kopen’ zou logischer zijn als het luidde: Kijken leidt tot kopen; maar dan zou ook diè leus minder welsprekend zijn en dus minder doelmatig voor deze tijd. In deze tijd moet het 'm in alles de macht doen, en die steunt behalve op stoffelijke ook op geestelijke kracht o.a. op krachtige taal. Dat was zo eens in Engeland toen daar het Empire - dat later zou zingen: Rule, Britannia -, werd ingeluid (naar ik meen door Hobbes) met de leus: Kennis is macht, niet: Kennis geeft macht, want ‘is’ maakt de leus sterker, suggestiever bij de nationale propaganda.

Die macht van de is-leus kan behalve een aards ook een hemels imperium dienen. Dat bleek, toen Degene die verklaarde dat Zijn rijk niet van deze wereld was, tot lijfspreuk verkoos: Ik ben de weg, de waarheid en het leven.

Maar wat is er in die waarheidsleus nu eigenlijk waar! Is Hij de weg? of toont Hij die! Is Hij de waarheid? of z e g t Hij die! Is Hij het leven? of geeft Hij het!

Onlogisch is die goddelijke leiderstaal! Hoe kon die taal onder mensen ooit veld winnen ja zelfs in het land van Hugo de Groot de mensen doen geloven dat het opperste waarheid was!

Dat deed altijd het werkwoord ‘is’! In dat kleine woord schuilt een kracht die een wereldmacht kan worden.

Trouwens op menig ander terrein is de macht van het kleine bekend. In de historie hadden vaak, ‘kleine oorzaken grote gevolgen’. In de biologie ontdekte eens een Nederlander een wereld van onzichtbaar kleine wezentjes, een wereld waaruit later de buitenlanders (o.a. Pasteur) de kracht haalden om hele kudden schapen te saneren. Nog kleiner dan een microbe is het atoom. Toen niettemin de physici het ontleed hadden, werd het een middel om in wereldsteden de nacht tot een kleurige dag te maken; zelfs ging uit die nieuwe natuurkennis een licht op over kennis in 't algemeen: het bleek toen, hoe de meest objektieve kennis, (die van de levenloze natuur) ten slotte subjektief moest zijn; dat inzicht bracht de physica op filosofisch peil. Wie weet tot welk hoog peil de grammatica zal stijgen als ook daar de kennis van het kleine inzichtelijk zal worden. Zal daartoe ook een onderzoek van het kleine ‘is’ meehelpen? Klein genoeg is het zeker, 't is soms niets dan 's (Da's Piet). Dan is het even klein als de zuivere substantie-woorden: 't, 'k, 'm, 'r, ze, i; de studie van diè kleinigheden wierp eens een sterk licht op het eeuwenoude probleem van het spraakkunstig geslacht; die zgn. onderscheiding bleek toen slechts een onbewust verschil, en de inhoud van de betreffende woordjes bleek toen minder een bedoeling dan 'n voeling, resp. minder een begrip dan een affekt. Huist ook in het woord ‘is’ zo iets heimelijks, een totnogtoe onvindbare Gefühlswert, een taalaffekt? Komt het daardoor dat de filosofie van dat ‘is’ altijd uitliep op verwarrende uitersten, de ene keer op een ‘vernuftige’[1] zijns- en godsleer, de andere keer op een ‘abstruse’[2] bestaansleer? Is dat bedenkelijk resultaat ook niet te wijten aan het feit dat in de uitdrukking ‘het zijn’, (een substantief!) het werkwoord ‘is’ permanent z'n natuur verloor? 'k Geef toe dat zo'n verkrachting ‘welsprekend’ kan maken, maar kan zo'n permanente verzaking van het logische in de taalnatuur, een goede filosofie geven? De natuur van het woord ‘is’ als werkwoord is iets aktiefs, en dan half intellektief, half affektief.

In de a f f e k t i e v e helft van dat ‘is’ schuilt bedoelde kracht; die kracht is hetzelfde oude en altijd nieuwe oerinstinkt dat zich eens, reeds vòòr Hobbes leefde, uitsprak in een dichterlijke situatie: ‘to be or not to be’, hetzelfde instinkt, dat zich thans uitspreekt in de leuzen van winkeliers en van geleerden: Vlees is kracht; Taal is klank; Taal is letter. Met dat instinktieve

1) Aldus Fred. Sassen in: De vraag naar het zijn in de eerste eeuwen der scholastiek. (Med. d.K.A.v.W. afd. Lett. Deel 83 No. 5 blz. 17).
2) Aldus B.J.H. Ovink in: De Weg der filosofie (Rondom het Boek 1936, blz. 137).

sterke ‘is’ weten dan zakenlui en redenaars de mensen te grijpen en vast te houden om ze te kunnen drijven waarheen ze willen en zo.... hun eigen bestaan te redden.

Maar wat is dat dan voor 'n instinkt! m.a.w. hoe is dat taalaffekt te omschrijven en nader te noemen?

Daartoe helpt ons de taal zelf. 't Kan nl. gebeuren dat het affekt ongewoon welsprekend wordt en zich dan tegelijk met ongewone kracht uit het Onbewuste opwerkt om een uitweg te vinden in een eigen woord. Zo'n woord is o.a. ‘betekent’: Vlees betekent kracht; Convoy means shooting; Kijken betekent kopen; (een schoenmaker schrijft in z'n advertentie:) Jansen betekent soliditeit. Al die waarheden zijn dan wel zeer onwaar, want nergens, in geen enkel woordenboek, staat, dat ‘soliditeit’ hetzelfde betekent als ‘Jansen’, noch ‘Jansen’ hetzelfde als ‘soliditeit’, noch ‘shoot’ hetzelfde als ‘convoy’.

De term ‘betekent’ is hier dus wel zeer oneigenlijk gebruikt, want die term stelt dan volkomen gelijk wat logisch ongelijk is; maar daardoor is het voor ons een uitstekende index want het toont als door een vergrootglas aan, wat voor een gekke streek ons werkw. ‘is’ gewoon is uit te halen: ook dàt woord stelt herhaaldelijk het ongelijke als gelijk voor; dezelfde gelijkheid die werkelijk bestaat in ‘Union is eenheid’ en in ‘convoyeren is begeleiden’, precies diezelfde gelijkheid vernemen we in ‘Eenheid is macht’ en in ‘convoyeren is schieten’, ook in ‘Vlees is kracht’ en in ‘Taal is klank’, alleen met dàt verschil dat in ‘Union is eenheid’ e.d. de gelijkheid bedoeld is, overdacht en dus bewust; maar in ‘Vlees is kracht’ is de gelijkheid onbedoeld, spontaan en onbewust. De spontaneïteit en onbewustheid is juist de geschikte sfeer voor de paardekracht om te werken, want 't is een domme kracht; z'n werk, de gelijkschakeling, zou niet ongestoord kunnen volbracht worden in de sfeer van het bewuste.

Dat het die paardekracht werkelijk om de gelijkschakeling te doen is, blijkt ook, waar de twèède helft van die kracht aan het werk is, nl. de substantiekracht van het predikaat (‘klank’); ook dat substantief bewerkt een gelijkschakeling; immers als dat substantief het adjektief (‘hoorbaar’) heeft verdrongen, constateren we tussen het nieuwe predikaat ‘klank’ en het subjekt ‘taal’ (dat òòk een substantief is!) gelijkheid wat w o o r d s o o r t betreft (e t y m o n i s c h e gelijkheid).

Zelfs helpt in een leus nog een derde gelijkheid mee nl. het

rijm, om zo de welsprekendheid ten top te voeren: Vox populi, vox Dei; soms ook het oudgermaanse, het stafrijm: Bloed en bodem!

In onze leus werkt het ritmische rijm: predikaat en subjekt zijn allebei eenlettergrepig. Daarom ook luidt onze leus niet: ‘Taal is geluid’, ofschoon ‘geluid’ goed zou voldoen als substantief, evenals ‘klank’.

Nog een vierde, meer innige gelijkschakeling heeft tegelijkertijd plaats. Welke? Dat zou men aan de schoenmaker-z'n gezicht kunnen zien zo dikwijls hij z'n leus niet schrijft maar zegt; dan stralen z'n ogen van waardering; want, zoals iedereen, stelt hij ‘soliditeit’ op hoge prijs, vooral als het schoenzolen betreft. En dan ‘Jansen’! die eigen naam waardeert hij niet alleen als mens (met gepast gevoel van eigenwaarde) maar ook als vakman; in zover mag hij het subjekt ‘Jansen’ en het predikaat ‘soliditeit’ gerust gelijk stellen, want het woord ‘is’ (of, ‘betekent’) koppelt dan die twee woorden samen niet wat de zakelijke inhoud betreft. De zakelijke inhoud van ‘Jansen’ vindt men uitgestippeld op de papieren van de Burgerlijke Stand; en de zakelijke inhoud van ‘soliditeit’ geeft het woordenboek aan met de synoniemen ‘duurzaam’, ‘taai’, ‘onverslijtbaar’; wat al die zakelijkheid betreft, zou het woord ‘betekent’ tussen ‘Jansen’ en ‘soliditeit’ iets absurds wezen; neen, de koppeling van die twee woorden geldt niet de secure inhoud, niet de rechterlijk te verantwoorden inhoud, maar de meer gemoedelijke, vaak de gemoedsvolle inhoud; van ‘Gefühl’ spreekt dan Erdmann, nog gemoedsvoller: ‘Gefühlswert’. 't Is dan of we de slager horen spreken: ‘Geachte cliëntèle, U waardeerde altijd de kracht, de lichaamskracht en de daarmee verwante geestkracht; welnu, waardeer voortaan ook zo het vlees, want dat gèèft kracht.’ Ja, zo zou hij spreken als hij dat met volle bewustheid deed; maar de liefde voor z'n zaak drijft 'm, nu mengt zich in z'n speech ook zekere blindheid, dus ònbewustheid, nu spreekt i minder logisch, half in roes; nu gaat i half in orakels spreken en dus zegt i nu niet dat vlees kracht geeft maar dat het dat betekent. Ook wel, dat het dat is; dan wordt de gevoelvolle gelijkstelling minder uitdrukkelijk, maar te meer innig, minder expliciet, meer impliciet. Daarom niet in wezen verschillend; ook op zakelijk terrein geeft dat geen verschil, bijv. in ‘Union is eenheid’ is de gelijkstelling zakelijk en waar, en volstrekt niet minder waar en zakelijk dan in ‘Union betekent eenheid’.

Ten slotte is er nog een vijfde soort gelijkschakeling, maar die wordt juist bewerkt door uitschakeling. Trouwens, dat ook uitschakeling welsprekend kan maken, weet iedereen uit de beeldende kunst. Als daar een Duitser (Liebermann) getuigt: ‘Tekenen is de kunst van weglaten’, dan wordt i bijgevallen door een Amerikaan (Whistler) en - wat meer zegt! - door een Nederlander (Rembrandt). In die kunst is vooral het volk knap, althans op taalgebied. Dan horen we niet (ofschoon het toch wel zo b e d o e l d is): ‘Als we vrachtschepen gaan convoyeren, dan komen we licht ook tot schieten’, neen, dan luidt het kortweg: ‘Convoyeren is schieten’; dan worden dus de twee hoofdbegrippen die de twee samengevoegde zinnen dragen, in één enkelvoudige zin samengebracht als een subjekt en een predikaat en aldus dichter bij elkaar; dat geeft dan wel geen onderlinge gelijkheid (zoals er werkelijk bestaat tussen de twee leden van een schelpenpaar), maar toch, door de nauwe plaatselijke vereniging, heeft het er veel van weg; zulke schijngelijkheid komt aan de welsprekendheid goed te pas, even goed als zoveel andere schijn; en die schijngelijkheid wordt dan haast echte gelijkheid als daarenboven in die enkelvoudige zin het koppelwoord ‘is’ wordt vervangen door ‘betekent’: Convoy means shooting.

Zò ver in de populaire taalkunst brengen taalkundigen het niet altijd, zelfs niet in hun welsprekendste taal, hun leus; die luidt zelden of nooit: ‘Taal betekent klank’. Te begrijpen! hun leus blijft toch altijd een zaak van wetenschap, en wetenschap is geen dronkenschap, kansel- noch podiumroes; als toch ook op de katheder welsprekendheid heerst, moet het onlogisch gehalte er van beperkt blijven. Moet dan o.a. in de stelling ‘Taal is hoorbaar’ de etymonische ongelijkheid tussen de zinsdelen worden weggewerkt, dan mag dat toch niet in diè mate gebeuren, dat de twee zinsdelen uitdrukkelijk elkaars synoniemen worden (: ‘Taal b e t e k e n t klank’), neen, de oratorische gelijkschakeling blijft dan beperkt tot het impliciete (: ‘Taal is klank’); zelfs ook als de gelijkschakeling uiterst affektief is, nl. wat de waarden betreft; en dat kan toch ook in de wetenschap het geval zijn, als het namelijk het dierbare vak betreft en.... het dierbare objekt, de ‘taal’! iets nationaals!

Mocht daarom onze leus eens populair worden en dan gaan luiden: ‘Taal b e t e k e n t klank’, dan kunnen we daarin berusten, het populaire hoeft nu eenmaal niet wetenschappelijk

te zijn, Gelukkig niet! want volle moet z'n energie bewaren voor meer handgrijpelijke en handtastelijke akties, hetzij dat er een kast moet getimmerd worden hetzij dat er moet gewerkt worden aan de instandhouding van de soort. Handelt hetzelfde volk toch ook buiten die sferen van werkplaats, tafel en bed, o.a. als een volzin moet worden 'gebouwd', welnu, - zo onberedeneerd, spontaan en kwistig de copulatie op lichamelijk terrein kan wezen, zo is vaak de copulatie ook op geestesterrein, kwistig en spontaan, o.a. in de syntaxis; maatloos worden dan subjekt en predikaat gelijkgeschakeld; het subjekt, anders beslist verschillend van het predikaat, kan nu van dat predikaat zeggen wat eens op het oorlogsveld de ene kameraad van de andere zei: 'Er liegt mir vor den Füssen, Als wär's ein Stück von mir'; in die bijna lijfelijke gelijkheid tiert het copulatiewoord 'betekent', 't viert z'n triumfen in volkslied, volkstaal, volksleus[1)].

Voor de taalkundige zijn dat evenzoveel buitenkansjes; telkens strekt hem dan het woord 'betekent' tot een index; die wijst hem de moeilijk vindbare inhoud van het woord 'is'; zo krijgt die taalkundige dan een stukje zijnsleer, werkelijk een stukje levensleer; ook wat de terminologie betreft; want niet alleen dat hij dan een stukje inhoud van het werkw. 'zijn' ziet, hij weet dan dat stukje ook te omschrijven als: 'gelijkheidsaffekt'. En ziedaar dan tegelijk de oplossing van het opgegeven raadsel: 'Waarin bestaat de paardekracht van de is-leuzen?' Antwoord: in het gelijkheidsaffekt.

(*Slot volgt*).

Ph. J. SIMONS.

Boekbeoordelingen.

H. Meert: *Onkruid onder de Tarwe. Proeve van taalzuivering*. Uitgave, bezorgd door Const. H. Peeters. (Turnhout - N.V. Brepols - 1941.)

Hippoliet Meert (1865-1924), de bekende stichter van het *Algemeen Nederlandsch Verbond*, is een ijverige taalzuiveraar geweest, overtuigd dat alleen van nauwe aansluiting bij het beschaafde Noord-Nederlands heil te verwachten was voor onze taal in het Zuiden. Dat bracht hem in botsing met de taalparti-

1) Concurrenten van dit 'betekent' zijn o.a. 'wil zeggen' en 'heet': Meine Ehre heisst Treu (leus van de Hitlerjugend).

kularisten, wier invloed omstreeks het begin van deze eeuw nog machtig was. Als geharnast strijder bond hij reeds in 1891, in *De Toekomst*, de strijd aan met D. Claes. Van 1892-1897 verzamelde hij de stof voor een kakografie uit Zuid-Nederlands proza, die met de titel *Distels* in 1897 gedruk werd, en daarna bekroond. Dit moedigde hem aan om zijn geschrift uit te werken, van een nieuwe inleiding te voorzien, en in 1899 ter uitgave aan te bieden aan de *Koninklijke Vlaamsche Academie*, die het aanvaardde met de nieuwe titel: *Onkruid onder de Tarwe*. Tussen de eerste en de tweede redaktie bestaat een opmerkelijk verschil: de eerste uitgave, voor het onderwijs bestemd, gaf slechts naamloze aanhalingen, terwijl de beknopte inleiding bezadigd van toon was; in de omwerking werden alle auteurs aan de kaak gesteld, terwijl de inleiding scherp van toon was en partij koos voor de vereenvoudiging van spelling en buiging volgens Kollewijn, die juist door dezelfde Academie beslist afgeweken was. Aanstoot gaf vooral de krasse bewering: ‘Op al onze schrijvers kleeft de erfzonde; geen schrijft onberispelijk; allen zijn de slachtoffers van historische verbastering’. Toen het eerste gedeelte van dit boek (100 blz.) gedrukt was, brak de storm los. De oude tegenstander, D. Claes, las in de Academie een fel verweerschrift voor[1)], waarin met grote uitvoerigheid bijna alles verworpen werd wat Meert beweerd had over noodzakelijke aansluiting bij Noordelijk taalgebruik, en de tegenstander op zeer persoonlijke wijze gehoond werd. Zijn rede maakte blijkbaar diepe indruk op het in meerderheid konservatieve college, en het gevolg was dat de druk van het boek gestaakt werd. Voor een vele jaren later gegeven cursus in taalzuivering heeft de auteur het handschrift nog enigszins bijgewerkt.

Dat Const. H. Peeters het bewaarde handschrift na zo lange tijd volledig in druk deed verschijnen, is een daad van piëteit: dat blijkt uit de vier portretten en de sympathieke inleiding. Niet duidelijk is de volgende mededeling van de bewerker: ‘Dit

1) In druk niet minder dan 135 blz. lang! *Verslagen en Mededeelíngen* 1899, blz. 384-519: ‘De onkruidkunde van H. Meert gewikt en gewogen’. Gelijktijdig had Meert's medestander W. de Vreese een aanval te verduren van Prayon van Zuylen op zijn bekroond werk *Gallicismen in het Zuidnederlandsch* (1899): ‘Over taalpolitie’ (in dezelfde *Verslagen en Mededeelingen*, blz. 278-312. D. Claes trok in 1903 nog eens ten strijde tegen een nieuwe vijand, Prenau, van wie een opstel over *Het jongste zuivere Nederlandsch* opgenomen was.

boek mocht niet verouderen voor onderwijsgebruik in den tegenwoordigen tijd en daarom heb ik in menigeen der behandelde gevallen rekening gehouden met verschillen van inzicht die zich sedert het ontstaan van het handschrift hebben opgedaan.' Was het niet raadzaam geweest, van deze 'verschillen van inzicht', in noten of aantekeningen, rekenschap te geven? Dan zou het aandeel van latere taalzuiveraars, en voornamelijk van de bewerker, duidelijker uitgekomen zijn. Er bestaat namelijk een uitgebreide litteratuur over dit onderwerp, besloten door het uitvoerige verdienstelijke *Woordenboek van Belgicismen* van de bewerker zelf[1)]. De vraag kan nu rijzen: In hoeverre is dit werk van 1899 nog aktueel? Past het zich nog aan bij de veranderde omstandigheden? Er is in de laatste veertig jaren heel wat veranderd! Niemand zal de stelling van Meert nog verdedigen dat er bijna geen Zuid-Nederlanders, geen journalisten zijn, die onberispelijk schrijven. De beschaafde omgangstaal heeft onder ontwikkelde Vlamingen veld gewonnen, al is nog lang niet het gehele terrein veroverd. De kloof tussen voorstanders van absolute gelijkvormigheid met het Noorden (in de trant van Meert en De Vreese) en partikularisten (van het slag van Claes, met hun los-van-Holland-leuze) is aanmerkelijk vernauwd. Aan een Algemeen Beschaafd behoeft geen afbreuk gedaan te worden door Zuidelijke schakering[2)].

Ondanks dit alles is er in de opmerkingen en wenken van een ervaren pedagoog als Meert nog veel behartigenswaardigs. Het inzicht dat een beschaafde omgangstaal de noodzakelijke grondslag zal zijn voor een zuiver schriftelijk taalgebruik (blz. 48), is nog geen gemeengoed. Evenmin het besef dat de vereenvoudigde spelling 'in Vlaamse scholen de zuiverheid van uitspraak ten zeerste zou bevorderen' (blz. 23). De onafgebroken strijd tegen gallicismen, in een tweetalig land bijna onuitroeibaar, is nog niet volstreden. Afschrikwekkende voorbeelden, al zijn ze in dit boek soms van oude datum, kunnen nog goede diensten bewijzen. Maar ook voor de geschiedenis van het taalgebruik in het Zuiden biedt dit werk met zijn overvloed van aanhalingen, waardevolle gegevens.

1) Zie de opsomming bij Peeters, blz. XVIII van de Inleiding op zijn Woordenboek.
2) Dat dit mijn standpunt is, tegenover dat van Meert-De Vreese, heb ik nog onlangs (in onze vorige aflevering) uiteengezet.

Dat wij het niet in alle opzichten met Meert eens zijn, behoeft nauwelijks gezegd te worden, maar een in biezonderheden afdalende kritiek zou te uitvoerig worden. Wij mogen verwachten dat deze nieuwe uitgave het onderwijs in de Vlaamse scholen ten goede zal komen, al zullen de leraren goed doen, het met de nodige kritiek te bestuderen.

C.D.V.

G. Stuiveling: *Rekenschap*. (Amsterdam - Querido - 1941. f 4,90.)

Wie essays schrijft over wetenschappelijke onderwerpen, maakt het zich niet gemakkelijk. Hij eist van zichzelf een wetenschappelijke verhandeling, die tevens een boeiend betoog is. Hij werkt in de wetenschap én in de litteratuur. En zeker is dit niet gemakkelijk, indien hij ernaar streeft de gedachtenwisseling over een aantal kwesties verder te brengen, zodat hij voor bizondere problemen, voor details, de meer algemene belangstelling vraagt en wil vasthouden.

De essays van Stuiveling - waarvan hij een aantal eerder publiceerde, maar sindsdien sterk bewerkte - hebben dikwijls de strekking duistere aangelegenheden op te helderen en een debat bevredigend te besluiten. Dit geldt bovenal voor zijn opstellen over *Coornhert en zijn Lied-boeck, Gijsbert Japicx' Friese psalmen, Van Douwes Dekker tot Max Havelaar, De romantiek in Troelstra's poëzie, Van Eeden, Tachtiger of Nieuwe-Gidser, Herman Gorter, de onbekende*. En alle essays slagen erin de belangstelling gaande te houden. Zij zijn met vaart geschreven en bevatten tegelijkertijd de zeer precieze en heldere gedachtengang van een nauwgezet onderzoeker, het samenspel van grondige kennis, scherpzinnige hantering der feiten, duidelijk geformuleerde begrippen en vruchtbare ideeën.

De zeer uiteenlopende onderwerpen horen bijeen in hun ondergeschiktheid aan het doel, dat de schrijver zich heeft gesteld. Dit is aanvankelijk het verzet tegen het bedrijven der litteratuurhistorie als aesthetische kritiek, waarbij dus het aesthetische gevoel de norm der beoordeling is en slechts verheerlijking of een min of meer welwillende houding of verguizing mogelijk blijkt. Hierbij wordt de waardering voor het verleden belangrijker dan het beeld van het verleden. St. keert zich krachtig tegen deze vereenzelviging van litteraire kritiek en beoefening der letterkundige geschiedenis. Uiteindelijk is voor hem het doel van de

litteratuurhistoricus dat van elke historicus, nl.: onvermoeid en met steeds nauwkeuriger hulpmiddelen te zoeken naar het beeld van het verleden, al zal immer onzeker blijven of, wat men opdelft, het gave beeld is. St. geeft zich in dit werk voortdurend rekenschap van de methode, die het wetenschappelijke litteratuurhistorische onderzoek daarbij dient te volgen.

Zijn streven is, zoveel mogelijk te vermijden, dat het voorwerp van onderzoek bij voorbaat gedoodverfd is. Hij weert zich tegen het bekende verleden, tegen het laten gelden van de waardering der latere generaties. Het duidelijkst blijkt dit uit zijn opstel over *Vosmaer en zijn jongere tijdgenoten*. Dit is een onderwerp uit een tijdperk en overgangstijd, waarnaar reeds lang zijn belangstelling uitgaat. Zijn kritiek op de meeste letterkundigen is, dat zij de tien jaren, die aan de oprichting van de Nieuwe Gids voorafgaan, steeds beschouwen in verband met dit tijdschrift en niet als een tijd, waarin men van een dergelijke vernieuwing nu eenmaal niets afwist. St. bepleit het begrijpen van een periode bovenal door bestudering van haar eigen geestelijk leven, voor zover dit in tijdschriften en kritische en essayistische werken te vinden is. Zodoende stelt hij t.a.v. het bovengenoemde tijdperk vast, dat Vosmaer de leidende figuur op letterkundig gebied is geweest en bewijst dat o.m. uit de inhoud van *De Spectator* tussen 1879 en 1834, die een belangwekkende reeks bevat van bijdragen der latere Nieuwe-Gidsmedewerkers, welke bijdragen alle door toedoen van Vosmaer zijn geplaatst.

Een dergelijk verweer richt zich tegen de legende-vorming. Zo geeft de mening - die op volslagen onkunde berust en toch tientallen jaren voortgewoekerd heeft - dat Gorter na 1890 eigenlijk geen behoorlijk vers meer heeft geschreven, hem zijn stuk over *Herman Gorter, de onbekende*, in de pen. Indien men zou willen opmerken, dat het hier en daar zaken recht zet, die dit niet meer behoeven, zeker geldt dat niet voor zijn andere opstel tegen veel legenden, nl. dat over Douwes Dekker in Lebak, waarvan men de vaardigheid in het hanteren der vele feiten en mededelingen kan bewonderen en de consequente gang naar de conclusie dat ‘de Max Havelaar het betrouwbare verslag (is) van wat in Lebak plaats vond’. St. gaat uit van de documenten betreffende het befaamde geval, door du Perron gepubliceerd; hij stelt vast in welke verhouding de Max Havelaar staat tot hun inhoud en behandelt de wijze waarop Multatuli ze litterair heeft verwerkt.

De instemming, die men met dit betoog kan hebben, verhindert niet dat althans op één punt St. niet overtuigt, waarschijnlijk doordat hem hier, zoals een enkele keer elders, de neiging parten speelt overal nieuw licht op te werpen. Terecht schrijft hij op blz. 104, dat de sleutel tot het begrijpen van alles wat zich zal afspelen, is het bestaan van een persoonlijke verhouding tussen Dekker en de G.G. Duymaer van Twist. Dat de eerste echter uit die verhouding en uit de wijze van zijn benoeming zou mogen besluiten, dat er 'iets buitengewoons van hem verwacht werd, iets groots' zoals St. schrijft (blz. 105), wordt door de verwijzing naar de brief van 1882 en naar het regeringsreglement van 1854 niet waar gemaakt. Immers, in die brief schrijft Duymaer van Twist - ook St. stelt hem ons voor als een tamelijk vooruitstrevend man, die vele kleine verbeteringen aanbracht - niet anders dan dat hij Dekker voor Lebak, waar de toestand van de bevolking veel te wensen overliet, de rechte man op de rechte plaats vond. Hij kan daar blijkbaar nog allerlei verbeteren en werkzaam zijn in overeenstemming met het regeringsreglement van 1854, dat een langzame, zeer langzame vermindering der herendiensten beoogde. Die brief verraadt geenszins een zo verre strekking als St. er op blz. 105 aan wil toekennen. Alles ademt slechts een zeer voorzichtige, gematigd vooruitstrevende geest, die *niet* eigen is aan Dekkers eis tot preventieve hechtenis van de regent, welke eis tenslotte de botsing veroorzaakte. Dat Dekker zich kon voelen als iemand die wordt uitgezonden met een bizondere missie, waartoe hij alleen waardig is gekeurd, moet, als dit het geval is geweest, een fout van Dekker genoemd worden. Men mag zeker niet schrijven, zoals St. doet op blz. 124, dat Dekker terecht mocht menen gehandeld te hebben volgens de eigen wensen van de G.G. En àls men al wil opmerken, dat Dekker Duymaer van Twist als mens en ambtenaar heeft overschat (blz. 129), dan verschijnt de vraag, of dit niet de schuld van Dekker zelf is, die zich in de ogen van Duymaer van Twist een waarde toekent, welke aan hun werkelijke verhouding niet is te ontlenen. Hetgeen ons bij Dekker niet hoeft te verbazen!

St. richt zich in een aantal essays tegen de tendenz het beste werk van de belangrijkste schrijvers en dichters kenmerkend te achten voor de litteratuur van een bepaalde tijd en hun o.i. minder geslaagde scheppingen snel af te doen evenals het werk der tweede- en derderangs schrijvers. Dat men op die manier geen goede kijk krijgt op die litteratuur en met name nooit goed

zal begrijpen wat zij voor de mensen van die tijd heeft betekend, blijkt uit zijn beschouwing over het werk van Wolff en Deken. Die gaat ditmaal niet over Sara Burgerhart of Willem Leevend, maar over hun véél meer gelezen economische liedjes, wier succes voor hem aanleiding is de samenhang tussen de kunst en de maatschappij van die dagen na te speuren. In de essays over Coornhert (waarin de vraag wordt behandeld of hij tot de katholieken dan wel tot de protestanten behoorde), *over de romantiek in Troelstra's poëzie* en over de vraag of van Eeden beschouwd moet worden als Tachtiger of als Nieuwe-Gidser, treft de helderheid van begripsbepaling, waardoor deze schrijvers een duidelijker plaats krijgen dan zij hadden bij de hantering van algemene begrippen in de strijd der meningen over hen, zonder dat behoorlijk werd vastgesteld, wat de gebruikers er precies onder verstonden. Tenslotte is het stuk over *Gijsbert Japicx' Friese psalmen* een aardig voorbeeld van de vindingrijkheid van de schrijver als gevolg van de concentratie op persoon en tijd, die meer inzicht verschaft dan de diepzinnigste theorieën.

Vanzelfsprekend zijn de genoemde beginselen, die aan Stuivelings methode van litteratuuronderzoek ten grondslag liggen, niet nieuw. Elke litteratuurhistoricus, de een meer, de ander minder, zal ze bij zijn arbeid laten gelden. Voor het hier besproken werk geldt bij uitstek, dat zij zeer consequent en in goede onderlinge verhouding worden toegepast, tot verheldering van menig punt, waartoe de meestal gelukkige formulering tevens bijdraagt.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Marius Valkhoff, De expansie van het Nederlands (Bibliotheek voor weten en denken, no. 20). Leopold - Den Haag.

Toen voor enige jaren J.W. Muller zijn aardig boekje ‘De uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied’ schreef, beperkte hij zich in hoofdzaak tot het Oosten en Noorden: Duitsland, Scandinavië, Rusland. De romanist Valkhoff brengt ons allereerst naar het zuiden, waar zijn eigenlijk studieterrein ligt, en neemt ons voorts mee naar Zuid-Afrika, waar hij enige tijd te Stellenbosch is werkzaam geweest.

In een uitvoerige inleiding schetst hij oorsprong en ontwikkeling van onze taal, daarbij opklimmend tot de Bataven (de *spuma batava* van Martialis). Het tweede hoofdstuk handelt over het ontstaan en de betekenis van de Frans-Nederlandse taalgrens. Grondslag is daarbij het bekende werk van Petri, wiens opvattingen

V. aanvaardt. Volgens deze voorstelling hebben de Franken een aanzienlijk deel van Gallië gekoloniseerd, en daar althans de Salische Franken uit het Noorden kwamen, kan men zeggen, dat het Nederlands in dat deel een kans gehad heeft: onze taal werd eens gesproken - naast het Gallo-Romaans - wellicht tot de Loire, zeker tot de Seine toe. Echter is later de keer gekomen; het Romaans drong op tot waar zich ten slotte de taalgrens vormde.

In een volgend hoofdstuk handelt Schr. over de invloed, die het Zuid-Nederlands in de 13de en 14de eeuw op het Frans geoefend heeft, dank zij de fabelachtige bloei van Vlaanderen: talrijke handels- en zeemanswoorden vonden hun weg naar het Frans en nog verder. Niemand kon dit gedeelte beter schrijven dan de auteur van 'Les mots français d'origine néerlandaise'; wij zien hierin dan ook het hoogtepunt van het boek, boeiend ook als het is door de levendige schildering van het Vlaamse koopmansleven in die tijd. Of het woord *expansie* hier toepasselijk is, betwijfel ik; in elk geval is deze van andere aard dan die in het vorige en zeker dan die in het slothoofdstuk, dat gaat over het Afrikaans: immers in het laatste geval betreft het een zich vastzetten van het Nederlands op Afrikaanse bodem en de ontwikkeling daaruit tot Afrikaans. Schr. aanvaardt de theorie van Hesseling over de invloed van het Maleis-Portugees en pleit verder met geestdrift voor het moderne Afrikaans, dat wel anders, maar niet minder is dan het Nederlands.

Naar zijn opzet van populair-wetenschappelijke aard, zal het boek de ontwikkelde leek aantrekken door de heldere uiteenzetting en de warme toon. Maar ook de vakman zal het gaarne ter hand nemen, daar V. telkens kans ziet, eigen wegen te gaan; b.v. wanneer hij het Zuid-Afrikaans vergelijkt met het Vulgair-Latijn, 'die stammoeder aller Romaanse talen'.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

G.J. Uitman: *Hoe komen wij aan onze namen? Oorsprong en betekenis van onze familie- en voornamen*. (Amsterdam - N.V. Uitgeversmaatschappij 'Kosmos' - 1941).
P.J. Meertens: *De betekenis van de Nederlandse familienamen*. (Naarden - N.V. Uitgeversmaatschappij A. Rutgers - 1941).

Bijna gelijktijdig verschenen deze beide boeken over een onderwerp dat velen, uit buiten de kringen van taalkundigen, zal interesseren. De Heer Uitman, die als ambtenaar ter sekretarie

belangstelling voor dit onderwerp kreeg, schreef een aardig onderhoudend boek (195 blz.), gebaseerd op het standaardwerk van Johan Winkler: *De Nederlandsche Geslachtsnamen*, van 1885, maar met gebruikmaking van buitenlandse geschriften. Bescheiden zegt de schrijver: 'Ik heb getracht een algemeen leesbaar betoog to leveren, gespeend van alle geleerdheid, die slechts de vakman kan interesseren. Men verwachte dus geen wetenschappelijke noviteiten.' Dit doel heeft de auteur m.i. bereikt, door tal van goed gekozen en kritisch besproken voorbeelden, waarbij voor dillettantisme en fantastische verklaringen gewaarschuwd wordt. De lezer zal intussen bemerken dat Uitman ook zelfstandig materiaal verzameld heeft, en uit zijn ambtenaarspraktijk aardige staaltjes weet te vertellen.

Het veel beknoptere boekje van Meertens (62 blz.) richt zich eveneens, als 'populaire inleiding', tot een groter publiek. Hoewel ook deze schrijver zijn verplichtingen aan Winkler erkent, en getuigt dat zijn werk 'generlei wetenschappelijke pretenties' heeft, en maar zeer ten dele op eigen onderzoek gegrond is, geeft hij, door oorspronkelijkheid van compositie en eigen gegevens, o.a. uit Zeeuwse archieven, ook de taalkundigen nieuwe gezichtspunten. Ondanks de beknoptheid doet het boek in leesbaarheid niet onder voor Uitman's werk. Opmerkelijk is al dadelijk in de historische inleiding de opmerking en het bewijs dat 'tot diep in de vijftiende eeuw in de erfelijkheid van de familienamen nog niet de minste regelmaat te bespeuren is' (blz. 6): zonen en dochters uit één gezin dragen een verschillende van. Meertens komt tot een eenvoudige indeling in vier groepen: I *Patronymica* (waarbij de lange lijst van oude voornamen, op blz. 21-28, een verrassend-gewichtige rol speelt!) II *Geografische namen, huisnamen, en namen ontleend aan uithangborden en gevelstenen* (waarbij de specialisatie van Winkler, als onwezenlijk, terecht vervalt) III *Beroepsnamen* (ook historisch interessant) IV *Namen ontleend aan lichamelijke en geestelijke eigenschappen*. De laatste rubriek, met inbegrip van scheld- en spotnamen, is in verhouding tot de andere wel wat schraal uitgevallen. Als dialektgeograaf toont Meertens ook volle belangstelling voor De geografische verbreiding der familienamen, door reeds enkele kenmerkende groepen aan te wijzen, in Noord- en Zuid-Nederland. Ten slotte wijst hij met treffende voorbeelden - evenals trouwens ook Uitman deed - op het gevaar van dilettantische verklaringen en de moeilijkheden van een werkelijk gegronde afleiding. De lezer van Uitman's boek zal dus bij Meertens nog veel nieuws en belangrijks kunnen vinden.

C.D.V.

***Middelnederlandsch Woordenboek, doel XI. Aanvullingen en verbeteringen op het gebied van dijk- en waterschapsrecht, bodem en water, aardrijkskunde, enz*. door Dr. A.A. Beekman ('s-Gravenhage-M. Nijhoff-1941. Vijfafleveringen à f 3,-.)**

Verdam heeft zijn onvolprezen *Middelnederlandsch Woordenboek* niet geheel kunnen voltooien: het negende deel werd ten einde gebracht door Stoett; het materiaal dat Verdam voor een supplement verzamelde, berust nog onverwerkt op de Leidse bibliotheek. Er waren meer onvervulde wensen: allereerst de onmisbare *Bronnenlijst*, waaraan W. de Vreese zijn welbeproefde kracht wijdde, en die - gelijk men weet - nu door Dr. Lieftinck voortgezet wordt, als tiende deel bestempeld. Nu verscheen nog, als verrassing, een omvangrijk elfde deel, dat een speciaal karakter draagt, en bewerkt werd door een bij uitstek bevoegd specialist, de bekende geograaf Dr. Beekman. In ons water- en polderland heeft van de oudste tijden af een vaktaal bestaan, die alleen iemand die voldoende historisch en geografisch geschoold is, vertolken kan. Het is dus Verdam allerminst kwalijk te nemen dat hij op dit terrein wel eens mistastte. Bovendien ontbraken hem voldoende gegevens uit Gelderse, Utrechtse en Friese plakkaatboeken en charters. De rijke gegevens uit al deze bronnen zijn nu door Beekman bewerkt en deskundig toegelicht. Zijn werk bevat 600 dicht gedrukte kolommen met een Bronnenlijst. Terecht heeft de schrijver zoveel mogelijk tijd en plaats van zijn aanhalingen aangewezen, en daarmede de woordgeografie en de dialektgeografie van het Middelnederlands kostbare gegevens verschaft. Hij heeft zich dus niet beperkt tot nog onopgetekende woorden, maar ook artikels van Verdam verbeterd of voorzien van aanhalingen waaruit plaats en tijd op te maken vielen. In 't algemeen koos hij voorbeelden vóór 1550 enkele malen werd naar voorbeelden van later tijd verwezen.

In het biezonder zullen historici, geografen en juristen hun voordeel kunnen doen met deze voortreffelijke aanvulling, en de bekwame auteur dus dankbaar zijn.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1940-1941.

Dit deel begint met een aantal *Levensberichten*, o.a. van Henri Dekking, Dr. J.F.M. Sterck en Alie van Wijhe-Smeding. Volledig

is afgedrukt de rede van de voorzitter M. Nijhoff, waarin hij o.a. de vraag: ‘moet dramatische poëzie rijmen’, bevestigend beantwoordt. Beknopte verslagen zijn opgenomen van voordrachten, op de maandvergaderingen gehouden, en een alfabetisch register op de *Levensberichten* sedert 1915.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponomie en Dialectologie XV (1941). Prijs 50 fr.

A. van Loey beproeft een verklaring van de persoonsnaam *Ronsefael*, bekend uit een zestiende-eeuws esbattement. - A. Carnoy bestudeerde *De voornaamste namen voor omheining in de Vlaamsche en Waalsche Toponomie*. - V. Verstegen O.F.M. tekende een kaartje van *De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland*. - J. Leenen bepaalde cartografisch de grenzen *Tussen ‘Oud’, ‘Old’ en ‘Alt’*. - H. Draye geeft het eerste deel van een uitvoerige studie over *De gelijkmaking in de plaatsnamen* (*Ortnamenausgleich)*. Als gewoonlijk besluit dit deel met een overzicht van *De Nederlandsche dialectstudie in 1940*, door L. Grootaers, en *De plaatsnamenstudie in 1940*, door H.J. van de Wijer en H. Draye.

Toponymische Verschijnselen, geografisch bewerkt door Dr. J. Lindemans. ('s-Gravenhage - M. Nijhoff - 1942. Prijs f 2,-.) Dit deel van 104 blz. met twee kaarten is een overdruk uit de bovengenoemde *Handelingen* XIV (1940). Deze studie geldt: De *Heem-namen*, de *-inge*-formaties en de *kouter*-namen.

Vijftig jaren van strijd. 1891-1941 en *Opstellen uit de Spellingstrijd, 1906-1941*.

In 1941 was het een halve eeuw geleden dat Dr. R.A. Kollewijn de spellingstrijd inzette. Ter herdenking gaf de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling twee geschriften uit. Het eerste, een duidelijk overzicht van al wat in die vijftig jaren van strijd geschied was, met een bibliografie, werd samengesteld door de ijverige sekretaris J.A. Daman, en werd op ruime schaal gratis verspreid. Het tweede, een huldeblijk aan de redakteur C.G.N. de Vooys, bevat 22 polemische opstellen, grotendeels verschenen in het orgaan *Vereenvoudiging* en in *De Nieuwe Taalgids*, en vormt dus een pendant en illustratie van het eerste. (Purmerend - J. Muusses - 1941. Prijs f 1,25).

Het onderwijs in de Nederlandse taal en letterkunde op de middelbare school.

Met deze titel is onlangs het *Rapport* verschenen, uitgebracht door de ‘Commissie ter bestudering van de middelen tot ver-

betering van het onderwijs in het Nederlands aan scholen voor middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs' ('s-Gravenhage - Algemeene Landsdrukkerij - 1941) 171 blz. (Prijs f 1,25). Het bevat de volgende twaalf hoofdstukken: I Inleiding (Klachten over het resultaat van het onderwijs in het Nederlands; hun gegrondheid en oorzaken). II Doel van het moedertaalonderwijs. III Het lezen. IV Het spreken. V De spraakkunst. VI Het stijl- en stelonderwijs. VII De letterkunde. VIII Urenindeling. IX De taak van de leraren in andere vakken. X Het eindexamen. XI De opleiding van leraren in het Nederlands. XII Voorstellen en conclusies. Als *Bijlage* is een literatuur-opgave toegevoegd.

Uitgaven van het Nederlands seminarie aan de Luikse Universiteit.

Prof. Dr. R. Verdeyen, directeur van het 'Séminaire de Néerlandais' te Luik, opende een reeks uitgaven, waarvan reeds twee delen verschenen zijn. Het eerste is een overdruk van Verdeyen's Academie-voordracht: *Petrus Dasypodius en Antonius Schorus, bijdrage tot de studie van de lexicographie en het humanisme*. Wij maken daarin kennis met de merkwaardige Nederlandse humanist Antonius Schorus van Hoogstraten, die een Nederlandse bewerking leverde van het *Dictionarium latino germanicum* van Dasypodius, en daardoor een der bronnen van Kiliaan geworden is.

Het tweede deel is een belangwekkende studie *Over den dichter Raymond Hcrreman* door Fr. Closset.

Proza van August Vermeylen.

Het jongste deel van de *Bibliotheek der Nederlandse Letteren* brengt een bundel proza van Vermeylen, ingeleid door Prof. Dr. F. de Bakker (blz. VII-XXVIII). Behalve een groot fragment uit *De wandelende Jood* en een keuze uit de twee bundels *Verzamelde Opstellen* bevat dit deel nog een aantal minder bekende *Latere Opstellen* (blz. 219-304).

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januari-Februari).

De Gids. Febr. Chr. Kroes-Ligtenberg publiceert het eerste gedeelte van een artikel over *Een vriend van Aagje Deken*, nl. de Amsterdamse koopman Jacobus de la Lande (1739-1817), een bekende door de omgang met de Rijnsburger collegianten.

De Nieuwe Gids. Febr. Lod. van Deyssel vervolgt zijn *Gedenkschriften*, over de jaren 1893-1901, en geeft weer enige *Opmerkingen en Beschouwingen*. - Martien Beversluis bespreekt een

groot aantal bundels poëzie onder het opschrift: *Demonstratic van verdeeldheid*.

Groot-Nederland. Jan. In de rubriek *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren de bundel *Rekenschap* van Garmt Stuiveling. Daarop volgen *Kritische aantekeningen over proza* van Johan van der Woude, over de reeks oorspronkelijke novellen *De Tuinspiegel*. De *Poëzickroniek* van A. Marja, met de ondertitel 'Het tuintje der epigonen', is gericht tegen de overschatting van de jongste dichtergeneratie.

Febr. In de rubriek *Nederlandsch Proza* bespreekt Gerard van Eckeren *Mijn Broeders in Apollo*, van Constant van Wessem, waarin deze herinneringen geeft 'uit een litteraire periode, die van het epigonisme van De Nieuwe Gids naar Forum leidde.' - A. Marja schrijft *Kritische aantekeningen* over Binnendijk als dichter en als criticus. Dezelfde schrijver polemiseert ten slotte met H.M. van Randwijk, die in deze aflevering de verhouding van het Jong Protestantisme in de letterkunde opnieuw ter sprake bracht.

Stemmen des tijds. Jan. C. Tazelaar geeft in een artikel *Nog voor dezen tijd* een beschouwing over Van Lennep's *Ferdinand Huyck*, naar aanleiding van de onlangs verschenen pracht-editie.

Febr. W. Sleumer publiceert een artikel, getiteld: *Rondom Da Costa en zijn verhouding tot het economisch onderwijs*. - C. Tazelaar geeft een reeks korte boekbesprekingen onder het opschrift *Goede wijn.... en toch een krans*, o.a. *Pastoor Poncke* van J.H. Eekhout.

Roeping. Jan. Een uitvoerige studie schrijft Gerard Knuvelder over *Bordewijks 'Apollyon'*. - In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt Jos. Panhuysen de bundels *Tijdelijk Isolement* van Max Dendermonde, *Boven Puin en Asch* van Robert Franquinet en *Wederkomst* van Freek van Leeuwen.

Febr. Karel Meeuwesse geeft als 'proeve van analyse' een artikel over *De poëzie van Jan Engelman*. - A. van de Lisdonk bespreekt de *Legende van den tijd* van Anton van Duinkerken, een 'vrucht van denken en verbeelden'. - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt G. Knuvelder o.a. de laatste romans van Arthur van Schendel en *De familie Hernat* van Felix Timmermans.

Taal en Leven. Jan. Willem van Doorn geeft een *Interpretatie* van Perk's sonnet *Sluimer*. - Gerlach Royen signaleert *Elf malle gevallen* van ondeskundigheid en dilettantisme op taal-

gebied. - E. Kruisinga schrijft over *De spellingkwestie en de taalwetenschap* en bespreekt *Ongaaf Nederlands* van Gerlach Royen.

Onze Taaltuin. No. 5. Jac. van Ginneken geeft een uiteenzetting over *Gedekte en ongedekte klinkers* in het Nederlands. - W. Janssen wijdt een uitvoerig artikel aan *Venlo als kultuurhaard*. - B.v.d. Eerenbeemt bespreekt de uitgave der Gentse *Spelen van zinne* door Van Dis en Erné; A.G.M. de Haas bespreekt *Taal en Leven* van J.A. Meyers. - A. Weynen wijst er op, dat J.F. Niermeyer's uitgave van *Honderd Noord-Nederlandse oorkonden en akten uit de jaren 1254-1501*, reeds in 1939 verschenen, ook voor de taalkunde van belang is.

Levende Talen. Febr. Gerlach Royen besluit zijn rijk gedokumenteerd artikel *Bij paps en mams* met de konklusie dat hij in de *s* 'een gevoelsexponent' ziet, zonder de herkomst afdoende te kunnen verklaren. - J.A. Rispens schrijft, naar aanleiding van Jan Prins' bundel 'Later Werk' een studie over *De metamorphose van het alledaagsche*. - W.H. Staverman wijst op een verkeerd gebruik van de onvoltooid verleden tijd in plaats van de *Voltooid verleden tijd*, waarvan hij voorbeelden aanhaalt bij een groot aantal hedendaagse auteurs. - A.J. de Jong bespreekt het proefschrift van A.P. Kieft over *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*.

Leuvensche Bijdragen XXXIII afl. 1-2. Bijblad. J. Gessler's bijdrage 'Over oude Woorden en Uitdrukkingen' betreft de woorden *Lijfkoek en lieverkoek*. - L. Grootaers publiceert Vragenlijst No. 36 van het *Zuidnederlandsch Dialectonderzoek*. Daarna volgen een lange lijst van *Boekbesprekingen*, o.a. Overdiep's *Onze renaissance in proza* en *Lorreinenfragment* door E. Rombauts, De Bruin's bloemlezing uit *Mnl. geestelijk proza* door J. Deschamps, Rispens' *Richtingen en figuren in de Nederlandsche Letterkunde* door R.F. Lissens, Kloeke's *Taalatlas* door J. Leenen, en G. Royen's *Ongaafs Nederlands* door L. Grootaers.

Germanisch-Romanische Monatsschrift XXIX. Heft 4-6. Een artikel van Herbert Grimme handelt over *Der musikalische und der dynamische Akzent im Neuhochdeutschen und ihr Verhältnis zueinander*. Hij betoogt, op grond van zijn Westfaals taalgebruik, dat 'der musikalische Akzent als das Kernstück der neuhochdeutschen Akzentnation zu gelten hat', en onderscheidt daarbij zeven klanktrappen, 'deren jede auf eine syntaktische Besonderheit eines Satzgliedes hinweist', wat hij met voorbeelden tracht aan te tonen.

C.D.V.

Twee open brieven van Busken Huet. II.
(Vervolg van blz. 15.)

De feiten van de Gids-crisis zijn bekend genoeg. In het Januari-nummer verscheen een stuk van Busken Huet, *De Tweede Kamer en de Staatsbegrooting*, ondertekend ‘Een abonnë op het Bijblad’. In hetzelfde nummer had Buys, hoogleraar te Leiden en mederedacteur van *De Gids*, geschreven *De donkere dagen vóór Kerstmis*. Busken Huet onderwierp in zijn stuk de welsprekendheid der kamerleden aan een onderzoek en bracht een ongunstig oordeel uit. In 't bijzonder keurde hij Thorbeckes stijl af: ‘Uit het oogpunt van den stijl gezien is elke redevoering van den heer Thorbecke, elke zijner memoriën van toelichting, overdreven gesproken, een geniale kakografie’. Maar tevens oefende hij critiek op diens politiek en verweet hij hem o.a. gebrek aan zedelijke moed. Buys echter verkondigde de lof van de liberale partij en meer in 't bijzonder van haar leider. Tevens bleek hij een andere opvatting van het begrip ‘democratie’ te hebben.

Dat het stuk van Busken Huet[1)] vrijwel een mislukking mag heten, o.a. doordat de schrijver niet op zijn eigen, letterkundig gebied bleef, maar ook politieke meningen ten beste gaf, kan hier buiten beschouwing blijven. Het gevolg was echter een botsing in de redactie van *De Gids*. De kern van de vraag was of het tijdschrift twee zulke afwijkende meningen mocht verkondigen. Potgieter had het stuk van te voren gelezen en goedgekeurd: ‘Gij herinnert U dat ik de gedachte, *De Gids* eindelijk het woord te doen nemen over parlementaire welsprekendheid (?), toejuichte - het verheugt mij dat ge haar zoo gelukkig hebt uitgevoerd, gij B.H.’. Ook had hij de ondertekening ‘Een abonné op het bijblad’ voorgesteld. Hij en Huet stonden op het standpunt, dat *De Gids* niet een (liberaal) partijblad mocht worden, maar voor alle meningsuiting openstaan moest. De andere redactieleden oordeelden anders. Een zekere afgunst van hun zijde tegenover Potgieter en Huet, die in deze jaren innig samenwerkten, moge in hun onderbewustzijn hebben meegesproken,

1) Het is herdrukt in de *Nalezing* op de *Lit. Fant.*; ook te vinden in *Uit de Lit. Fant. van B. Huet*, II, door De Vooys en mij uitgegeven.

de gedachtenwisseling was in elk geval zakelijk-vriendschappelijk. De uitslag was niettemin, dat Potgieter en Huet uit de redactie traden.

Veel groter landgerucht echter maakte een ander stuk van Busken Huet in dezelfde aflevering, het bekende *Een Avond aan het Hof*. De dorre feiten zijn deze. Tot de jaarboekjes in de trant van de hierboven genoemde Magdalena-almanak behoorde ook de *Aurora*, onder redactie van S.J. van den Bergh en met medewerking van bekende en minder bekende schrijvers; ook Busken Huet had een enkele maal een bijdrage geleverd. ‘Aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden, geboren Prinses van Wurtemberg, wordt dit Jaarboekjen met verschuldigde hoogachting eerbiedig opgedragen door Harer Majesteit onderdanigen dienaar A.C. Kruseman’, aldus opende elke jaargang. Busken Huet nu redeneerde als volgt: ‘De koningin is de hoogst geplaatste in het land en tevens een vrouw van smaak en ontwikkeling. Wat men haar aanbiedt moet dus het beste zijn dat onze letteren opleveren. De *Aurora* voor 1865 is de 26e die aan H.M. wordt opgedragen. Op welk peil staat nu dit werk?’ Voor de uitwerking van deze gedachte vond hij de vorm, dat hij de koningin en vier hofdames op een avond dat er verder niets te doen is bijeen laat komen om de pas verschenen *Aurora* samen te bespreken. Freule van Dedem is voorlezeres, de freules van Heeckeren, van Pabst en van Zuylen geven haar oordeel, en de koningin als opperste kunstrechter vat dat samen en verzacht of vergoelijkt menigmaal. Het gaat er huiselijk toe; de dames handwerken; een harer schenkt thee en presenteert gebakjes, en de koningin plaagt freule van Dedem met het portret van Elliot Boswel, referendaris aan Koloniën en in z'n vrije tijd letterkundige, wiens afbeelding dit jaar het boekje opende.

Het oordeel van de dames valt heel ongunstig uit. Zonder dat de namen der schrijvers worden genoemd worden hun stukken onbarmhartig veroordeeld; en onder hen Boswel, De Kanter, De Rop, Gram, J.J.L. ten Kate, Hofdijk, Nicolaas Beets, Hasebroek, B. ter Haar, Van Koetsveld en de redacteur zelf, ‘Sam Jan’ van den Bergh. Huets redenering nu is duidelijk; als het beste wat onze letterkundigen aan te bieden hebben zulk prulwerk is, dan heeft men hierin een afdoende maatstaf voor het letterkundige peil in Nederland. En wie het boekje doorleest moet hem volkomen gelijk geven.

Busken Huet zond 5 December dat stuk aan Potgieter en schreef: ‘Zeg mij s.v.p. openhartig Uw meening. Een afkeurend oordeel zal ik des te gemakkelijker kunnen verdragen, omdat ik omtrent dit stukje zeer kalm ben. Mijn doel is goed, en de greep vast. De vraag kan dus alleen zijn of drukken raadzaam is, en of de andere leden der redaktie zich niet ergeren zullen.’ Potgieter antwoordde: ‘“Openhartig mijn meening over Uw opstel?” Gij kunt het gerust doen.... Of de redactie het goed zal keuren? Het is moeijelijk voor zoo heterogene elementen in te staan, maar van ergeren kan dunkt mij geen sprake zijn. Sprake! Ieder zal moeten erkennen dat Uw doel goed is, en Uw greep niet enkel vast, maar ook in vele opzigten nieuw. De Koningin geeft menig koninklijke les.’ Tevens gaf hij enige wenken, die Huet dankbaar aanvaardde. Twee weken later schreef Potgieter nog: ‘En nu de *Avond aan het Hof*, het stukje wordt met verlangen tegemoet gezien’.

Veel meer dan het stuk over de tweede kamer ontketende deze boekbespreking een storm van verontwaardiging. De Grootmeester van 's Konings Huis, dienstdoende bij H.M. de Koningin, graaf van Randwijck, richtte tot de redactie de volgende brief: ‘H.M. de Koningin, kennis genomen hebbende van zeker in de le aflevering van “de Gids” opgenomen, hoogst ongepast opstel, getiteld “Een avond aan het Hof”, waarvan de schrijver met schending van den eerbied aan Hare Majesteit verschuldigd, zich niet ontzien heeft de Koningin met Hare Hofdames handelende en sprekende te doen optreden, heeft den ondergeteekende gelast aan Uwe redactie de uitdrukking van Haar ernstig ongenoegen te doen toekomen wegens het opnemen in Uw tijdschrift van bovengenoemd opstel.’

De kranten, de Haagsche Courant, het Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage, de Arnhemsche Courant, de Nieuwe Rotterdamsche Courant e.a. bemoeiden zich er mee. Heel het ‘betere’ publiek in den Haag was verontwaardigd; men sprak van Jan Vlegel en van majesteitsschennis, omdat Huet de koningin ten tonele had gevoerd en de hofdames met name genoemd. Een soort Oranje-hysterie maakte zich van het publiek meester. Kneppelhout schreef een anonieme open brief *Aan C. Busken Huet, naar aanleiding van zijn opstel*: ‘*Een Avond aan het Hof*’, gedateerd 12 Januari 1865. Hij zei o.a., dat Busken Huet in zijn zoeken naar nieuwe vormen een *bévue* had gemaakt. ‘Uw opstel is een uiterste resultaat van een verkeerde letter-

kundige methode, een loszinnige wijze van streven op letterkundig gebied.... Wat toch is het, dat bij U, als bij den reus in Klein Duimpje, een periodieke trek naar letterkundig wildbraat doet ontstaan? Dit toch zijn in ons landje, waar het jagtveld niet zoo heel uitgestrekt en zoo mild voorzien is, versnaperingen, waaraan men zich niet al te onbedachtzaam mag toegeven.... Impertinentie in de kritiek dreef U tot indiscretie in den vorm.... De knuist van Santerre om den blanken arm der prinses de Lamballe.... Ook hebt ge, realist als ge wilt zijn, fouten gemaakt; gij behoort te weten, dat zich nooit alle vier de staatdames tegelijk bij de Koningin bevinden, daar er altijd slechts twee van dienst zijn. Ook twijfel ik eraan, of de Koningin zich aan haar theetafel wel zoo heel ijverig op handwerken toelegt.... De onnoodige uitweiding der Koningin over haar jaren en haar zilveren bruiloft - het hindert mij het onderwerp niet geheel te kunnen laten rusten - is ten hoogste ongepast. En dan een geheele bladzijde lang op dat *scabreuze* en met de haren er bij gesleepte onderwerp gedrukt! Ik verzeker U sine ira et studio *que c'est très-lourd*.... Ik verbeeld mij, dat gij het maar half aardig zoudt vinden, als een ander Uw gebrek aan tact, aan kiesch gevoel, aan goeden toon, uit Uw ontwikkeling, de toevalligheden van Uw levensloop uit een misschien halve of verwaarloosde opvoeding trachtte te verklaren, welke U thans, terwijl gij Uzelven mogelijk niet eens een denkbeeld kunt vormen van wat gij mist, ontbreekt.' En aan het slot van zijn 15 bladzijden lange brief betoogde Kneppelhout, dat hij geschreven had uit sympathie voor Huet en eerbied voor zijn talent, en hij ondertekende 'een Uwer meest toegenegene en belangstellende vrienden'.

En achter al deze aanvallers stonden de aangevallen schrijvers, wier lauwerkransen hun hardhandig van de slapen waren gerukt, en van wie velen toch al een rekening met de gevreesde criticus hadden te vereffenen en nu hun tijd gekomen achtten. Daar stond Busken Huet, verstomd over zulk een storm, verontwaardigd over het vuil waarmee hij werd gegooid. Maar hij was niet de man om ongelijk te bekennen waar hij dit niet had, of te wijken voor geweld. En om zich te verweren schreef hij zijn tweede open brief. Eerst dacht hij er over, die aan Potgieter te richten, maar omdat deze alles van te voren had geweten en goedgekeurd, zowel het politieke stuk als de *Avond aan het Hof*, en de besprekingen in de redactie natuurlijk ook had bij-

gewoond, was het wat gezocht, hem de zaak nog eens uit te leggen. Daarom zocht hij mevrouw Bosboom-Toussaint in den Haag op en hij vroeg en kreeg van haar verlof, zijn brief aan haar te richten. Hij was voor die welwillendheid zeer dankbaar, en terecht, want voor mevrouw Bosboom kon haar partij kiezen onaangename gevolgen hebben, temeer, omdat zij ook in nauw met het hof verbonden kringen verkeerde en haar man meermalen persoonlijk met Willem III in aanraking kwam (al was Z.M. jegens de kunstenaar vaak niet erg vriendelijk). -Maar de dappere vrouw was geheel op Huets hand; ongetwijfeld zal haar verlangen, iets van haar eigen aanval goed te maken, en ook haar dankbaarheid voor zijn gunstige beoordeling een duidelijk woord hebben meegesproken.

Doch ook zag ze in, dat Huet gelijk had. Weliswaar bewonderde ze de opzet van het stuk niet: ‘Ik kon er niet mee instemmen, dat hij zijn fiksch en juist oordeel door dezen mond laat gaan. En ik ben al bang, dat hij er verdriet van zal hebben en dat ik nu door velen weer met toorn over hem zal hooren spreken, ik, die hem hoogacht en mij aan hem verpligt gevoele’. Ze had de gevolgen wel voorzien: ‘Wat ik B. Huët propheteerde blijkt uit te komen. Of hij er al van gehoord heeft weet ik niet. Maar hier in den Haag spreekt men van niets anders. “De Gids” wordt gelezen! gelezen! gelezen! en helaas, nog belasterd. Iedereen commenteert op zijn wijze. Zelfs die niet gelezen hebben, vooral die *niet* gelezen hebben!.... Naar aanleiding van nieuwjaarsvisites, die ik anders nog al negligeer, heb ik zoo eens onder de menschen rondgehoord. Iemand zei: “B. Huet moest naar Meerenberg”. “Dat zou mij spijten, zei ik, want ik neem raad van hem voor mijn werk!”.... Ik ging in het vijandelijke kamp - de camarilla der Koningin. Ik moest al sinds verleden jaar November een contra-visite maken. Ik heb daar nooit gevleid of gesmeekt; men houdt er niet van mij. Maar men is beleefd. Ik viel met de deur in 't huis. De beste diplomatie is er geen te gebruiken, dan de rondborstigheid.

- Hoe vindt de Reine het stuk van B. Huët? - Ze heeft het niet gelezen!

- Maar zij zal het nog lezen. - Ja, ze heeft er naar gevraagd! Dat affreuze stuk, waarin ze zoo beleedigd wordt.

- Heeft U het gelezen? - Ik lees den *Gids* nooit!

- Ik wel, ik heb het gelezen. Er is *geen* beleediging voor de Koningin bedoeld; er is bedoeld het verkeerde van *zekere* kunst-

bescherming aan te wijzen. Ik voor mij wenschte, dat de auteur uit zijn eigen naam had gesproken, zoo fiks en krachtig als hij het altijd doet, want U weet toch zelf, hoe het met de kunstbescherming van H.M. gaat, enz., enz.

Zij moest wel kleuren, want zij wist wel wie bij die kunstbescherming het meeste profiteerden.

- De auteur is Uw vijand ook, nietwaar?

- Integendeel, wij zijn beste vrienden, wij correspondeeren. Heeft U dan zijn welwillende kritiek van mijn werk in den *Gids* niet gelezen?

- Ik herhaal U, “de Gids” wordt bij ons niet gelezen.

- Dat is jammer; mag ik U hem dan eens zenden?

- Hé ja, dat zou ik toch graag willen lezen.

- Dan zal ik er die kritiek over Van Lennep bij doen, want ik weet vooruit, dat de Reine het daarmee eens zal zijn.’

Een week later berichtte ze aan Potgieter: ‘De onder-bibliothecaris van Sire kwam gistren (eerst gistren) bij Nyhoff, die 't mij zelf vertelde, vragen naar “dat blaadje”! - Welk blaadje? - Och ja, dat blaadje daar iets in moet staan.... de Koningin - enfin, je begrijpt me, hoop ik. - Toch niet de Gids? - Precies, zoo wordt het genoemd. - De Gids, mijnheer, is een *tijdschrift* dat maandelijks uitkomt. - O zoo, excuseer, ik wist dat niet - mag ik u verzoeken, mij de Gids mee te geven? Iemand wenschte hem in te zien.... Overigens zal het wel zakken. Laat B.H. maar weer spoedig een van die fiksche en krachtige artikels letterkunde geven, zooals wij ze van hem gewend zijn; fier en waardig zwijgen op al het geblaf dat er nu heerscht, en 't zal als alle Haagsche praatjes binnen zes weken afdrijven. De aristocratie is opmerkzaam geworden op de Gids en vraagt er naar. Ze weten dat er een Hollandsche *Revue des deux mondes* bestaat. Een bloedverwant van freule van H. heeft zelfs gezegd, dat aan deze vrij wat meer vernuft en oordeel is toegekend dan zij bezit, dus - van die zijde *geen duel*. Een van de jonge hofluitenants, die den Koning zouden verzocht hebben te mogen *loten* wie den onverlaat den hersenpan zou inslaan, voor die jonge luitenants ben ik zelf niet bang.’

Weer een week later schreef ze: Het is waarheid, dat ieder Nederlander, die het stuk leest, hem ongelijk geeft, zonder onderscheid van partij of vriend- of vijandschap. Gij, met Uw vriendschappelijk vooroordeel voor hem, hebt het gelezen als

een aardigheid, wetende dat er niets ergers mee bedoeld werd, en zonder op de buitenwereld te denken; dat is jammer, maar ik kan het zoo goed in U begrijpen; wat gaat U de hofwereld aan! Maar zij bestaat, haar invloed doet zich gelden, en iedereen stemt het haar toe, dat B.H. ongelijk had, met haar te spelen, Ik voor mij zou wel met luider stemme willen roepen: ‘menschen, gij hebt van hem den kemel doorgezwolgen, waarom zift gij nu deze mugge uit?’

‘Toen B. Huet mij in bewoordingen, die ik nog niet zonder een rilling kan herdenken, bewees dat ik hem *onregt* had aangedaan, bewees dat ik niet had moeten schertsen met zijn *ernst*; toen heb ik gevoeld, dat ik het mijzelve zoowel als hem verschuldigd was dit onregt te belijden, en ik heb ondervonden, dat mijn zaak er sterker door geworden is. Het *is* geen waardige fierheid, bij erkend onregt te volharden, zelfs niet voor een man.’

En daarom weigerde mevrouw Bosboom het verzoek van Huet niet: Het spreekt vanzelf, dat ik, wat hij voor zich ‘een gewichtige dienst acht’, met alle vreugde heb toegestemd, al ware er meer bezwaar aan verbonden dan ik nu voorzie. Hetgeen hij nu schreef staat teveel boven het vulgaire, om zoo populair te worden, neen, laat ik liever zeggen, zooveel rumoer te maken als zijn eerste brief aan mij. Maar zooveel te beter. Dit zal nu, zoo ik hoop, komen in de hoogere kringen, en men zal zien dat hij wat anders is dan een pamflettenschrijver. Mogt het hem goed doen!

‘Hoe jammer dat zoo iemand niet eens een leerstoel voor de letteren heeft gekregen; dat moest toch immers zijn, nietwaar? Ik kan mij zoo begrijpen dat gij veel van hem houdt en met hem sympathiseert; hij is, wat den geest betreft, als voor U geknipt! Welk een oog, welk een mouvement in dat spiritueel gelaat. Arme Koningin, de hof-camarilla zal haar wel altijd verbieden zijn kennis te maken, en toch - zij smacht naar wat anders, wat fijners.’

Nog een ander tafereel schetst mevrouw Bosboom, een vervolg op het gesprek met de dame uit de hofkringen en een tegenhanger van het toneeltje in Nyhoffs winkel: ‘Een voorbeeld hoe men hier leest. Gisteren kwam mevrouw W., zoowaar en grande toilette, een allerliefst geestig vrouwtje inderdaad, die van alles weet en hoort, van alles meepraat, en door wier salon alles heentrekt uit den vreemde, wat tot de Reine wil komen. Eh bien! Zij bragt mij de beide Gidsnummers terug,

Van Lennep en mijn werken, door B.H. gekritiseerd, inhoudende; mooie nummers, niet waar? Zij had ze ruim drie weken gehad. Hoe ving ze aan? Hartelijk dank voor de interessante *brochures*! - Heeft u ze gelezen? - O zeker, dat van u - zij wist niet regt wat zij er bij voegen zou.... En dat over Van Lennep, hoe juist, nietwaar? hielp ik haar voort. - A vrai dire, ik las de werken van Van Lennep niet! - Niet eens Van Lennep! de poète lauréat de la Cour! Foei, Mevrouw, mogt ik zeggen, met den vinger dreigende. - C'est comme cela, hernam zij, de schouders ophalende; het is bij ons aan huis zoo druk. - Ja, het is er druk, het komt er tot de Hollandsche kunst en litteratuur niet aan toe, tenzij als aalmoes, zooals bij een opdragt. Is het wel de moeite waard, daar iets voor of tegen te doen?'

De aanhalingen uit mevrouw Bosbooms brieven zijn misschien wat lang, maar ze teekenen zozeer de plaats van de haagse aristocratie in onze letteren; ze bewijzen zo duidelijk, dat het verwijt, dat onze hoge standen de vaderlandse letteren links lieten liggen zich niet beperkt tot de 18e eeuw, dat daarmee de lengte is verontschuldigd.

De 2e Februari 1865 verscheen Busken Huets tweede open brief, andermaal getiteld: *Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint*. Hij begint aldus: 'Mevrouw. Onverdiende belangstelling in den persoon van den jongsten beoordeelaar Uwer schriften heeft U doen vragen, waarom ik dezer dagen niet voortgegaan ben met mijn lezen uit Molière in de Hollandsche Maatschappij te Rotterdam; waarom ik mijn ontslag ingediend heb als mederedakteur van den *Gids*. Laat ik U de redenen van dat aftreden, van dat niet weder optreden allereerst, in het openbaar mogen mededeelen; en ontvang bij voorbaat mijn dank voor het belang dat mijn schrijven ontleenen zal aan Uw naam.' Daarna zet hij 3 zaken uiteen.

1e. In 't vorige najaar had ik een drie-tal voordrachten uit Molière in de Hollandsche Maatschappij te Rotterdam zullen houden. Hoewel in alle opzichten daartoe bevoegd en in staat, kreeg ik van het bestuur bericht, dat mijn eerste lezing 'een hoogst ongunstigen indruk' had gemaakt, en werd ik, 'zelf erkennende, dat de herhaling van een soortgelijke voordracht niet wenschelijk was', verzocht, de twee volgende keren te spreken over 'een aantrekkelijk onderwerp'. Vanwaar deze mislukking?

Dat kan naar mijn mening alleen daaraan liggen, dat de Rotterdammers zooveel nagemaakte meesterwerken hebben te hooren gekregen, dat ze een echt meesterwerk niet meer begrijpen. Het spreekt vanzelf, dat ik eershalve bedankt heb voor de twee volgende lezingen. Het voorgevallene is een bewijs, ‘dat de goede smaak te onzent op dit oogenblik in een staat van krisis verkeert’.

Men kan over dit geval anders denken als Huet en menen, dat aan zijn wijze van voordragen of voorlezen wat gehaperd heeft, m.a.w., dat het een vervelende avond is geweest. Maar dat is niet voldoende om een zo botte brief van het bestuur tegenover een man van de naam, de positie en de erkende sprekerstalenten van Busken Huet te verklaren. Het kan niet anders of achter de schermen heeft de vijandschap gewerkt, die hij door zijn kritieken had gewekt. Doch wat heeft dit met het ontslag aan *De Gids* te maken? Hiermee zij we aan punt twee.

2e. Bij dit ontslag hebben dezelfde factoren invloed geoefend. De *Avond aan het Hof* was in de redactie slechts zeer zijdelings oorzaak van de crisis, al ‘hebben enkele leden der redactie, en het gaat mij aan het hart, zulks te moeten bekennen, hun burgerlijk bloed bij deze gelegenheid verloochend’. Maar ik heb geleerd, dat zekere soort van menschenkennis mij te eenemaal ontbreekt. Slechts is het een onjuiste voorstelling dat ik onbezonnen zou gehandeld hebben. Ik bemin als alle menschen den lof mijner tijdgenooten, doch hooger stel ik de rustige goedkeuring van een volgend geslacht. Aan den herbloei van onze letteren staan sommige beletselen in den weg, die ik voorgenomen heb tot iederen prijs te helpen verwijderen. De letteren van een volk zijn de standaard zijner beschaving. In den loop des tijds is het jaarboekje *Aurora* een vernedering voor ons vaderland geworden. Door velen wordt dit gevoeld en erkend; doch de meesten halen er de schouders over op en lachen er om. Ik niet. Mij ergert het, mijn liefde voor de nationale vlag wordt er ten diepste door gekrenkt, dat men tegen beter weten in niet ontziet, burgers en boeren bij voortduring in den waan te laten, dat ons Hof gediend is met de opdragt van dit uitvaagsel onzer litteratuur. Dat Hof en onze letteren te zuiveren van die blaam; dit te doen in het eerste tijdschrift des lands en als orgaan van het ontwikkeldst gedeelte der natie, is mijn langdurig aangestaard en van alle zijden opgenomen wit geweest. Wie voor den ernst, voor het verhevene, voor de heiligheid van zulk een streven geen hart heeft, aan diens oordeel onder-

werp ik mij niet; de zoodanige mist ten deele hetgeen in mijn oogen den edelgeboren Nederlander kenmerkt. Mijn doel was goed, en het middel geoorloofd....

'Thans is te onzent, naar mijn ondervinding van de laatste weken, de kieschheid aan de beurt. Dat in den naam en onder aanroeping dier deugd het Ghetto van onze litteratuur, overtuigd dat ieder mij ditmaal raken kon, uitgeloopen is om mij met de aldaar gebruikelijke projektielen te begroeten, reken ik niet mede. Ik had van de vaderlandsche beunhazen in proza en poëzie, de bloei van wier nering tijdelijk door mij verstoord is, sedert lang iets verdiend. Van welk gehalte de bestrijding van mijn stuk is, blijkt uit een anonieme gedrukte Haagse brief aan mijn adres' (Huet bedoelt de boven aangehaalde open brief van Kneppelhout, maar kende de schrijver blijkbaar niet). 'De schrijver noemt de 25-jarige echtverbintenis van onze koning ""een scabreus onderwerp, niet vatbaar voor idealisering, zelfs niet voor tweederlei beschouwing, maar kortaf en regtuit scabreus"". Had de ongenoemde auteur met den Huize van Oranje een oude rekening te vereffenen en heeft hij zich, tot afdoening dier schuld, van mijn rug bediend? Sommige uitdrukkingen in den aanhef van zijn brief doen iets van dien aard vermoeden.' En de kranten prijzen dat pamflet! - Verontwaardigd gaat Huet dan voort: 'Hoe nu? Mij, die met onberispelijke bedoelingen een nederlandsche fantasie-vorstin, omringd van schrandere hofdames, een blijkbaar verdicht gesprek heb laten voeren over de nederlandsche litteratuur; die haar daarbij met onderscheiding gewag heb laten maken van haar koninklijken echtgenoot, mij arresteert, mij vonnist, mij steenigt men. Verheft zich daarentegen de stem van een dubbelzinnig persoon, die op het huwelijksleven, het eigen huwelijksleven van het Hoofd van den Staat een smet werpt, dan heet die schrijver een getrouw orgaan der publieke opinie in Nederland. Zou zoo iets kunnen gebeuren, indien er onder onze tijdgenooten vastheid van beginselen was?'

Nadat Huet dan heeft gezegd, dat die anonymus ook aan mevrouw Bosboom zijdelings een veeg uit de pan geeft, vervolgt hij: 'Men mag in het tegenwoordig Nederland niet onder een ongemeenen vorm in het strijdperk treden voor de eer der vaderlandsche letteren. Maar wel mag men, en zelfs is dit het middel om door het publiek erkend te worden voor een man van humaniteit en fatsoen, eerst in bastaardtermen een vorstelijk zilveren bruidspaar verachtelijk maken in de oogen hunner

kinderen, en daarna aan een vrouw als gij, de voorbeeldige echtgenoot van een uitnemend kunstenaar en zelve kunstenares, van wie de heer Fruin gezegd heeft dat gij met den tooverstaf van uw bewonderenswaardige fantasie de nietigste gegevens der vaderlandsche geschiedenis weet te bezielen en te doen leven,.... wel mag men aan u in het voorbijgaan een kinnebakslag toebrengen; toebrengen zonder waarschuwing, onder het beneficie der anonymiteit! Geloof mij, mevrouw, het is met de kieschheid in Nederland op dit oogenblik evenzoo gesteld als met den letterkundigen smaak der Hollandsche Maatschappij te Rotterdam. Beiden verkeeren in een tijdperk van overgang.'

3e. Wat nu het stuk *De Tweede Kamer en de Staatsbegrooting* betreft, dit heeft de crisis in de redactie veroorzaakt. Tussen prof. Buys en mij was verschil van inzicht betreffende het begrip 'democratie'; tussen de heer Vissering en mij betreffende 'vooruitgang'. Ik stel de heer Groen van Prinsterer zeer hoog. De andere kamerleden moesten aan zijn parlementaire beschaving een voorbeeld nemen. Ik heb een debat willen schetsen, waaraan de stem van de heer Groen heeft ontbroken. Overigens heb ik voor Thorbecke de grootste eerbied: Zijn krachtig gouvernement beschouw ik als een weldaad voor ons vaderland. Zijn aftreden zou in mijn oogen een nationale ramp zijn.... Doch verpligt mij dat, hem te prijzen wanneer ik een opstel wensch te leveren over onze parlementaire welsprekendheid?

'Zoo goed als met de eigen woorden van heeren bestuurderen der Hollandsche Maatschappij te Rotterdam hebben mijn mederedacteuren mij verwittigd, dat mijn opstel over de Tweede Kamer een hoogst ongunstigen indruk op hen gemaakt had. Mij is veroorloofd aan te blijven op voorwaarde dat ik èn mij verbinden zou om in den loop van 1865 niet weder over politiek te spreken, èn in de dagbladen bekend zou maken dat mijn stukje, ook nadat ik mij als den schrijver ervan in het openbaar genoemd had, opgenomen en afgedrukt was zonder medeweten der juridische fakulteit te Leiden. Dit, dit is de oorzaak geweest, dat de heer Potgieter en ik samen teruggetreden zijn. Wij meenden namelijk dat er in het kader van den *Gids* altijd speling geweest was, en ook altijd speling behoorde te zijn, voor een verscheidenheid van gezigtspunten als ik daareven gepoogd heb u te schetsen. Is de oprigter-zelf van een tijdschrift niet de aangewezen persoon om zoo noodig te beslissen over hetgeen de oorspronkelijke roeping van dat tijdschrift al dan niet medebrengt?'

Van twee zijden heb ik tegenstand ondervonden. Van de zijde des grooten publies heb ik een manifestatie van met trouweloosheid vermengde serviliteit beleefd, die ik in ons land en in onzen tijd voor onmogelijk zou gehouden hebben, en die ongetwijfeld ook uw opregt en fier gemoed met walging heeft vervuld.... In beperkter kring heb ik een tegenstand ontmoet dien ik in een despotiek gouvernement of in een regtzinnig kerkbestuur zou weten te waarderen, maar die mij van den kant der redaktie van een onafhankelijk tijdschrift inderdaad verbijsterd heeft....

Staring noemt hem een verstandig man, die het onverkrijgbare kan missen; en van dien voortreffelijken dichter wil ik leeren er mij in te schikken dat de *Gids* heeft opgenhouden het tijdschrift te zijn waarin men alles kritiseren mogt, met inbegrip van het kritiekste. Doch in het andere gemis kan ik mij zoo gemakkelijk niet voegen. Een wedergeboren Nederland blijf ik verkrijgbaar achten. Een van mijn vurigste wenschen zou vervuld zijn, indien ons volk, na gedurende meer dan een eeuw dien naam verbeurd te hebben, opnieuw een volk werd. Ben ik onbruikbaar, alleen omdat ik een afwijkende meening omtrent den oorsprong der koninklijke magt aankleef? Een ernstige, een van haar hooge roeping zich eenigszins bewuste journalistiek zou aan onze natie diensten kunnen bewijzen. Doch voor het oogenblik is daar niet aan te denken. Voorloopig hebben wij, indien ik wel zie, ons heil alleen te verwachten van de kunst, in den algemeenen zin des woords.... Wij hebben op het gebied der nationale zelfontdekking nog menige schrede te doen, en zelfs is de opbeuring van ons volksbestaan aan die eene groote voorwaarde gebonden....

'Zal ik u ten slotte in het openbaar mijn meening zeggen over dien voortreffelijke vriend van u en mij, die mij in de laatste weken ter zijde gestaan heeft met een getrouwheid, beter tijden waardig?' Volgens sommigen is de heer Potgieter een belangwekkend oud man geworden, een aankomend grijsaard voor het minst, voor wiens strammen voet nog één wiek rookte en glom, op wiens vreugdeloozen levensweg een laatste najaarsroosje bloeide - *de Gids* - welk bloempje door mijn onbesuisdheid thans vertreden nederligt, welk graflampje door mijn baldadigheid uitgegaan is.... Anderen laten den heer Potgieter geslagen zijn met een blinde genegenheid voor mij.... Met al hetgeen ik schrijf, heet het, stemt hij onvoorwaardelijk in; en

nu men hem onder het oog brengt dat ik geëindigd ben met in één dag twee vervaarlijke misslagen te begaan, handelt hij als een verliefd jong meisje dat de studenten-zonden van haar aanstaande ongeteld voor haar rekening neemt. Is het geval wel inderdaad zoo sentimenteel, mevrouw?.... Hij is er de man niet naar om van een tijdschrift, waarvan hij gedurende meer dan het vierde eener eeuw het onopgemerkt maar altijd werkzaam middenpunt geweest is, te scheiden zonder een weemoedig gevoel. Doch sedert men hem te kennen heeft gegeven dat het wezen van de *Gids* een wijziging ondergaan heeft; nu van dien kansel niet langer de leer der vaderen zal verkondigd worden, heeft hij met het genomen besluit volkomen vrede. Nooit is het hem om de plaats te doen geweest, steeds om de zaak.

'En thans, mevrouw' (en hiermee eindigt Huet zijn open brief), 'vaarwel. Door mij vrijheid te schenken tot het schrijven van dezen brief aan u, hebt gij mij een gewigtige dienst bewezen; hebt gij mij getoond ook in het leven kunstenares te zijn; hebt gij voor een onbekenden gildebroeder een beschamende genegenheid aan den dag gelegd. Het loon dezer edele daad kan u niet ontgaan. Al zouden sommigen voortaan twijfelen aan uw voorzigtigheid, allen zullen erkennen, dat er grootheid in uw goedheid is.'

Men moet na lezing van deze open brief (evenals de eerste slechts zeer verkort weergegeven) erkennen, dat Busken Huet gelijk had. Het werkelijk ontwikkelde publiek moest wel aan zijn zijde staan, gelijk mevrouw Bosboom ook deed; en zijn tegenstanders konden moeilijk iemand aanvallen op grond van de vergissing, dat hij ons volk te hoog had aangeslagen. 'De rustige goedkeuring van het volgend geslacht' is hem ongetwijfeld verzekerd.

Moeilijker is het, een oordeel over de houding der andere redactieleden te vormen. Dat Potgieter Huets zijde koos is begrijpelijk. Niet omdat hij een oud man zou zijn geweest en aan Huets leiband hebben gelopen. Maar hij had de beide stukken van Huet, ook dat over de Tweede Kamer, *van te voren* gelezen en goedgekeurd: '*Ik* heb kennis gedragen van beide stukken, *ik* heb geen bezwaar tegen den *Avond aan het Hof* gemaakt, integendeel! het is dus billijk, dat ik de schuld meêdrage. Ik wenschte wel dat ik dit niet had gedaan, geenszins om der

gevolgen wil, maar dewijl dan *mijn* partijtrekken meer af zou doen.' - En twee dagen later: 'Mee gevangen, mee gehangen, en zijt Gij schuldig voor Uw opstellen, ik ben medepligtig, want ik zette er "Afdrukken!" onder.'

Maar afgezien daarvan zou hij Huets partij hebben gekozen, want ook voor hem was niet de *Avond aan het Hof* de hoofdzaak, maar het verschil in politicis, of liever het feit, dat de andere redacteuren verschil in politiek inzicht onverenigbaar met de eenheid van *De Gids* achtten: '"Het ligt niet aan het *Avondje*", zeg ik dan, "daar zouden de Leydsche Heeren zich over heen zetten, maar de politiek, maar de democratie!" - "En is men daarin dan niet vrij?" - "Het blijkt van neen", beweer ik.' - Afkerig van halfheid, bij alle wellevendheid en tegemoetkomendheid in de vorm niet in staat te schipperen, sneed hij zonder aarzelen een band door, die hem in een dubbelzinnige positie dreigde vast te snoeren; en zo kon hij schrijven: 'Hoe lief mij de *Gids* zijn moge, ik getroost er mij niet voor cette infâme torture De se dire à part soi: j'ai fait une oeuvre impure!' En een paar dagen later, toen hij voorgoed had bedankt: 'Ik heb er geen berouw over, geduldig twee weken te hebben geleden; ik heb vollen vrede met den stap van Zondag - en het einde.' Hij bedankte niet ter wille van Busken Huet, hij offerde zich niet op, maar deed eenvoudig wat hij moest doen. Hoezeer hij dat vanzelfsprekend vond, blijkt uit zijn treffend antwoord aan mevrouw Huet, toen deze hem een brief vol dankbetuigingen had geschreven, waarin ze hem 'een man van goud' had genoemd. 'Voor alles,' schreef hij, 'mijn hartelijken dank aan Mevr. Huet voor liever briefje, dan ik verdiende. Met welke schepsels moet Gij hebben omgegaan, welke droevige ervaringen zijn de Uwe geweest, als Gij U verheugt alledaagsche eerlijkheid aan te treffen.' - Laat ieder voor zich beslissen of hij Potgieter dan wel de andere redacteuren gelijk wil geven.

Met Huets open brief was het incident gesloten. Wel werd nog wat kritiek vernomen en waren de tegenstanders natuurlijk niet overtuigd. Al klonk nu en dan uit de achterhoede nog een eenzaam schot van een nog niet geheel ontwapend strijder, de kogel deerde noch Huet noch iemand anders. Maar de gevolgen van de Gids-crisis waren voor onze letteren belangrijk. Voor *De Gids* was het uittreden van zijn twee bekwaamste redacteuren een gevoelig verlies. Potgieter had ongetwijfeld de schoonste rol

gespeeld, en terecht had mevrouw Busken Huet hem bedankt voor zijn ‘vorstelijke trouw’, op wie ‘te bouwen viel als op een rots’; ‘gij zijt een man van goud’. Voor Potgieter was, hoezeer door de breuk met *De Gids* een bijna 30-jarig tijdperk uit zijn leven gewelddadig afgesneden werd, zijn uittreden in zekere zin een verlossing. Niet meer gedwongen zijn tijd te geven aan het handwerk van een maandblad te vullen, kon hij zich op werk van groter opzet toeleggen en schonk hij ons als in een tweede jeugd poëzie van even grote betekenis en van diepere schoonheid als in zijn eerste jaren.

Voor Busken Huet was het afscheid van *De Gids* het verlies van een spreektribune, een verlies even groot voor hem als voor ons volk. Tevens legden, meer dan iets anders, de ervaringen uit deze tijd de grondslag voor het pessimisme waarmee hij ons volk ging beschouwen. Moeilijk kon hij het verkroppen dat hij, terwijl hij met de beste bedoelingen bezield was geweest en als redacteur slechts van zijn recht gebruik had gemaakt, door Buys en zijn medestanders, mannen die hij geenszins als zijn meerderen behoefde te erkennen, gedwongen zou zijn, in 't openbaar schuld te belijden en de smaad van een jaar stilzwijgen op zich te nemen. Erger was, dat bijna de hele nederlandse letterwereld hem nu had durven aanblaffen, mannen en vrouwen, die hij misschien hooghartig, maar geheel terecht, van hun plaats op de Helicon had verjaagd. En achter hen had het grote publiek gestaan en meegeblaft, dat van kunst weinig begrip had en de striemen van zijn afstraffing nog in 't gezicht droeg. Want niet de schrijvers waren volgens Huet de schuld van het lage peil onzer letteren, maar het publiek, dat hen toejuichte en met kunst van de derde rang tevreden was. Dit alles griefde hem te dieper, omdat hij in de grond van ons volk hield, en zo hem een verwijt mocht treffen, het kon alleen zijn, zoals hij later schreef, dat hij door een te vurige liefde voor de eer der nationale letteren bezield was. Wil men opmerken, dat Potgieter toch geen verachter van ons volk geworden is, dan bedenke men, dat de ene mens anders reageert als de andere. In de ‘Persoonlijke herinneringen aan Potgieter’, door Huet na de dood van zijn vriend geschreven, vindt men in een voortreffelijke karakterbeschrijving van deze voortreffelijke mens de sleutel tot de verklaring van hun beider reactie op de gebeurtenissen van Januari 1865.

Huets vertrek naar Indië stond met dit alles voor een deel

in verband. Maar ook van uit de verte bleef hij de grootmeester onzer kritiek, en zonder zelfverheffing kon hij later (hij woonde toen in Parijs) verklaren, dat ons land op dat ogenblik geen ander letterkundig leven kende dan een hetwelk volstaan kon met leiding uit de verte.

Mevrouw Bosboom bleef werken en streven, schreef niet alleen *De Delftsche Wonderdokter*, maar nog in 1874 de roman, die het jeugdigst van al haar werken aandoet en die het minst van alle 'het kenmerk der vergetelheid aan het voorhoofd zou dragen': *Majoor Frans*. De vriendschap tussen de drie schrijvers bleef onveranderd bewaard en hun briefwisseling werd eerst afgebroken door de dood.

En voor ons, die nu leven, is de herlezing van die twee open brieven en van hun voor- en nageschiedenis belangwekkend. We leren daardoor de verhouding van drie van onze beste schrijvers der 19e eeuw beter kennen en slaan een blik in hun ontwikkeling. Belangrijker nog is, dat wij op de hoogte komen van het letterkundig en godsdienstig leven in ons land rondom het jaar 1860. De geschiedenisboeken leren ons, en ook Potgieter geloofde het, dat de 18e eeuw de tijd van de verfransing onzer litteratuur is geweest en dat onze nationale letteren, aan zichzelf overgelaten, kwijnden. Maar we zien nu, vooral uit de brieven van Mevrouw Bosboom-Toussaint, hoe de hogere kringen in den Haag, en ook het Hof, dachten. Bijna met hetzelfde recht als haar voorgangsters Wolff en Deken had mevrouw Bosboom op het titelblad van haar romans kunnen zetten: 'Niet vertaald'. Busken Huet streed tegen het burgerlijk karakter van onze dichters en voordrachtskunstenaars en zocht de schuld van het lage peil der letteren bij ons publiek. Maar wordt niet een deel dier schuld gedragen door de aristocratie, die in zake de vaderlandse literaire kunst even onnationaal dacht als die der 18e eeuw? De strijd van Potgieter, voortgezet door Busken Huet, wordt dan geheel gerechtvaardigd.

Deventer.

W.H. STAVERMAN.

Wie over deze zaken nog meer wil weten, kan, behalve de genoemde artikelen en open brieven, lezen: Potgieter, *Brieven aan Busken Huet*. - Busken Huet, *Brieven aan Potgieter*. - Busken Huet, *Brieven*. - A.L.G. Bosboom-Toussaint, *Brieven aan E.J. Potgieter*. - *Gids* 1902 II 148-158; 1931 III 228-235.

Over onze leus. Proeve van existentiële taalkunde. (Vervolg van blz. 83).

Maar dat is niet de hele oplossing! Want direkt rijst nu een tweede vraag: Al weten we nu, dat de kracht van het koppelwoord ‘is’ in een overmàtige koppeling bestaat, in gelijkschakeling, hoe dan verder te verklaren dat dat s y n t a k t i s c h effekt tegelijk zo'n groot effekt heeft op o r a t o r i s c h terrein!

Antwoord: Doordat op dat terrein zelf reeds, de gelijkschakeling zo'n voorname aktie is, en... soort zoekt soort, de ene gelijkschakeling zoekt de andere, de syntaktische de oratorische, (om samen als het kan de hele wereld te veroveren en.... te nivelleren; dit zal uiteengezet worden in een ander opstel).

- Maar waarin bestààt dan die tweede, die oratorische gelijkschakeling?

- Oratoria schept gelijkheid tussen Spreker en Hoorder; anders immers zou het niet mogelijk worden dat een Spreker z'n hoorders grijpt en drijft waarheen hij wil. Zulk grijpsucces van een Spreker is een bewijs dat de hoorders hem begrijpen; en iemand begrijpen doen alleen zij die hem reeds gelijken: ‘alleen wie ons gelijkt begrijpt ons’, zei Goethe. Als wij hier Goethe willen begrijpen, moeten we de aktie ‘begrijpen’ zien als een beleven, een meeleven, in de zin van meev o e l e n ; dat voelen is het eerste stadium van elk intellektueel begrijpen; het tweede stadium, waarin naast het gevoel het begrip gaat werken, is door het eerste stadium voorbereid en die voorbereiding bestaat dan in de affektieve gelijkschakeling door het werkw. ‘betekent’ of door het werkw. ‘is’.

Daarbij helpt nog een derde: de Overtuigdheid, want ook dat is een gelijkheidsfactor; overtuigdheid toch is het stellig gevoel dat hetgeen men zègt, o v e r e e n k o m t met hetgeen inderdaad is. Juist met het oog op die overeenkomst zei eens een leider van de Lenin-jeugd toen hij hun een les in de welsprekendheid gaf: ‘Wèès overtuigd en je zùlt overtuigen’ m.a.w.: Je zult de mensen aan je gelijk maken als je eerst zorgt voor zekere gelijkheid in je zelf, voor de veristische gelijkheid, de overtuigdheid. Dat die werkelijk veristisch is te noemen, begrijpt de lezer: 't is een soort waarheidsgevoel (onverschillig of de overtuigde de waarheid wèrkelijk bezit dan wel wàànt te bezitten) en de

waarheid definieerden de scholastieken terecht als volgt: "t Is de a d a e q u a a t h e i d van Intellekt en Zaak', resp. van hetgeen iemand zègt en hetgeen realiter is.

Zo blijkt uit al het voorafgaande dat het taalbestaan een complex is van samenwerkende gelijkheden, hoofdzakelijk een wereld van gelijkheids a f f e k t e n .

Die samenhang geeft vooral ook aan een zinsleer een belangrijke paragraaf, want 't is een van de gevallen dat een zinsaffekt (i.e. de overtuigdheid, het veristische gelijkheidsgevoel) samenwerkt met zeker w o o r d affekt, nl. met het gelijkheidsaffekt van het woord 'is'.

Over dit zins affekt is eens apart gehandeld onder de naam 'Gevoelswaarde van de Zin' (De N. Taalg. XXXII); we gaven toen een voortzetting van het baanbrekende werk dat een halve eeuw te voren was begonnen door Erdmann[1)]; thans geven we een tweede voortzetting, tegelijk een direkter, want we hebben het nu, evenals Erdmann c.s., over het w o o r d , n.l. het koppelwoord 'is'. Evenwel.... dat woord behoort tot de groep a a n d u i d e n d e woorden, terwijl Erdmann slechts de n o e m e n d e woorden besprak (:'Lowe', 'speihen' enz.). Nu is op taalgebied een aanduiding op zichzelf veel vager dan een noeming, daardoor ook lastiger bewust te maken voor een onderzoek; immers in Erdmann's woorden is het affekt, als men eenmaal vermoedt dat het er is, niet zo lastig te vinden (een 'Löwe' verwekt dan 'ontzag', 'speihen' verwekt afkeer) maar in aanduidende woorden (*is, 't* e.d.) is het affekt haast onvindbaar. Maar de moeite kan beloond worden, ook daardoor dat het vage tegelijk het algemene is en dat dus aan de onderzoeker van dat vage tegelijk een achtergrond wordt geboden waardoor hij kontakt krijgt met alle mogelijke mensen, want het algemene, (liefde en haat, zorg en vreugd), het wordt door alle mensen verstaan. Hoe kan in ons geval die achtergrond zijn? Als volgt:

Als mensen zich onderling volkomen gelijkschakelen, is dat conventionele niet alleen 'fatsoenlijk en net', maar ook existentieel: de grote totaliteit maakt sterk tegenover het gevaar. Dat voelen ook de dieren; 't betreffende affekt is daarom ook instinkt te heten en men ziet het o.a. werken in paarden die uiteen lopen te grazen maar zodra ze wolven zien naderen, zich aaneensluiten tot één cirkel van dreigende achterpoten. De gelijkheid blijkt dan zorgzaamheid, zorg voor het eerst nodige bestaan. Dat is iets angstigs, iets pessimistisch, met een maskerende

1) En door De Vooys, die Erdmann's theorie op Nederlandse taalfeiten toepaste (De N. Taalg. I: De Gevoelswaarde van het Woord). - Van Ginneken wees er eens op, dat Erdmann's theorie een herleving was van wat reeds de scholastieken wisten.

term: iets pragmatisch. Dan is gelijkheid onder de mensen een element in de oeconomische en staatkundige zorg, zorg van de citoyens in de achttiende eeuw, zorg van de arbeiders (en daarop ook van de bazen) in de negentiende eeuw, zorg van de kameraden in de twintigste eeuw; dan is gelijkheid ook een element in de oratorische zorg, n.l. zorg van subjekt en predikaat om samen een sterke zin te vormen. In al die sterke gehelen op oeconomisch en syntaktisch gebied zou het bestaan van de leden soms groot gevaar lopen als ze hun individuele zorgen niet bleven afwentelen op de gemeenschap.

Maar behalve die aaneengesloten zorgzaamheid is er ook de weidse zorgeloosheid van de bohemiens; hun zingt het volk na: ‘Zie de leliën des velds!....’; met dat lied overstemmen ze dan de burgers die hun in de nood verwijten: ‘Wie 's zomers heeft gezongen, moet 's winters maar dansen’. Naast die moraal van de sekure mensen doet ons dan het lied van de leliën meer kunstzinnig aan, en het maakt daarna onze kijk op de gelijkheidsdrang van de mensen breder, minder benauwd. We zien dan die drang overeenkomen met een trek van ons aller moeder Aarde. Die laat met eeuwenlange nonchalance haar hoogste bergen afslijpen; weer en wind, lawine en water, dik en dun, dat alles laat ze begaan als het samenwerkt om de oneffenheden te slechten, de dalen te vullen. Lyrici noemen dan die ‘Evolutie’ een ‘mooi’ werk van ‘het Onbewuste’; ze kunnen aan hun lofrede een vervorg geven, want ook onder Aardekinderen voltrekt zich bij tijden een spontane machtige evolutie, aan het slot een revolutie zelfs: nadat jarenlang redenaars de uiteraard ongelijke mensen tot zich hebben getrokken, slepen ze ze ten slotte met zich mee, door dik en dun, vaak langs onlogische wegen, ook - volgens Erdmann! - door modder van onwaarheden. Zo kwam eens heel een wereldstad terecht op zeker Veld, en daar had toen een onderlinge omhelzing plaats, één groot tableau vivant van het principe Vive l'Egalité!

Dat leek toen wel een heel ‘zuiver’ affekt d.i. ‘geheel belangeloos’; zoals later in hetzelfde land de leus zou gelden ‘l'Art pour l'art!’, zo leek het nu enkel een Egalité pour l'Egalité! Jammer echter gingen, vlak er op, de linker en de rechter Rijnoever elkaar te lijf. Maar toen bleek tegelijk hoe de omhelzing op het grote Veld toch ook een toekomstig nut had gediend: de Egalité kwam ten goede aan la Défense de la Patrie; 't bleek een kollektieve kracht in de bestaanstrijd. Trouwens zo doelmatig kan onbewust ook moeder Aarde doen; die is behalve krekel ook mier; ze toont naast zorgeloosheid ook zorg voor het bestaan: Als ze met een zelfde nonchalance op de ene plek haar bergen laat wegslijpen en op de andere plek nieuwe laat ontstaan, kan men daar met enige goede wil toch ook doelmatigheid in zien; men ziet dan in het aardgeheel zeker evenwicht bewaard en dat is bij de voortdurende vitale maar gevaarlijke veranderingen en schommelingen een waarborg voor het voortbestaan.

Een zelfde bestaansmogelijkheid (door wicht èn tegenwicht) scheppen

zich Aardekinderen, als ze naast onderlinge gelijkheid onderling verschil betrachten. In het laatste geval wordt de zorg individueel; dan zijn er op oeconomisch gebied heel wat die zelf hun peultjes doppen. En zo blijkt ook op taalterrein menig woord ‘eigenwijs’, een kind van de differentiëring, niet van de gelijkmaking. Toch ten bate van het zinsgeheel; ook in dat geheel wordt dan de gelijkheid door de ongelijkheid opgewogen, en omgekeerd de ongelijkheid door de gelijkheid, en zo kunnen dan beiden groeien. Toch is het niet regel dat de mensen die zo'n volgroeide zin bouwen, zich de doelmatigheid van die dualiteit bewust zijn; gelukkig niet! want juist als ze over de bouw gaan nadenken, maken ze zich liefst alleen de ongelijkheid bewust; dat wordt dan hun stokpaard, hun *art pour l'art*: de beruchte zinsontleding; let wel: zinsontleding, niet zinsgeleding.

Toch, in principe, is de ontleding zolang het eenvoudig blijft, een goede theorie van de syntaktische ongelijkheden; die theorie strookt trouwens met hetgeen met het werkw. ‘is’ wordt b e d o e l d n.l. te prediceren. Over die bedoeling is nader te spreken in een apart opstel. Nu het echter hier over de syntaktische v o eling gaat, is alleen de syntaktische gelijkheid aan de orde, d.i. iets van de zinsgeleding.

- Dat *ge-* betekent ‘samen’ zegt nu de lezer.
- Daarom dient over dat ‘samen’ van subjekt en predikaat nog een en ander gezegd te worden, want:

Nu eenmaal is aangetoond, hoe het w o o r d affekt in ‘is’ (nl. het syntaktisch gelijkheidsaffekt) gesteund wordt door zeker zinsaffekt (de overtuigdheid), nu moet ook het verder verloop van die steun worden nagegaan. We zullen dan die steun zien groter worden, het gelijkheidsaffekt in ‘is’ zullen we zien aanwassen, ten slotte zal dat woord er zo vol van lopen, dat de hele zaak er door omslaat. En toch in de grond hetzelfde blijft nl. iets existentiëels.

Om die groeiende werking in het obscure onbewuste goed te zien, helpen ons weer indices, d.i. drie bewuste, duidelijke woorden. Zo'n eerste index was hierboven het woord ‘betekent’; een tweede doet zich thans voor, nu de overtuigdheid van Spreker nog sterker wordt, door herhaalde tegenspraak; dan zegt i ten slotte: ‘Heus! taal is klank! Taal ìs klank!’ Die zware klem op ‘is’, ziedaar onze tweede index. Als zodanig kon reeds het inleidende woord ‘heus’ gelden; ook dat wees op de verdubbelde overtuigdheid en op de verdubbelde gelijkheid van ‘taal’ en ‘klank’. Werpt de lezer dan tegen, dat dat ‘heus’ toch eigenlijk geen woord was maar slechts een tussenwerpsel, welnu, dan bewijst dat juist, dat het hier gaat over een affekt. Uit

zich daarna datzelfde affekt in het accent op ‘is’ (‘Taal is klank’), dan is dat ‘is’ wel zeer dienstig om de gelijkschakeling van subjekt en predikaat definitief te maken. Immers te voren, in de eerste zin (Heùs! Taal is klànk) viel de sterke klem nog op ‘klank’, en daar tegenover is dan het subjekt (‘taal’) fonetisch de mindere, dus is er in dat opzicht nog altijd ongelijkheid; maar als daarna het accent van ‘klank’ op ‘is’ springt, missen beìde zinsdelen (‘taal’ en ‘klank’) het affektieve relief.

Die onderlinge gelijkheid wordt nog erger (en dus duidelijker voor ons, waarnemers), in geval de leus wordt beaamd; dat luidt dan: ‘'t ìs zo!’ of: ‘zo ìs 't!’ Dat zinnetje is de specifieke tolk van de overtuigdheid, en dan blijkt het centrale ‘is’ van zòveel belang dat daartoe de flankwoorden moeten worden lam geslagen; 't worden dan allebei slechts aanduidende woordjes, onbeduidendheidjes ('t, zo), gelijke slachtoffers van de verdrukking.

- ‘Maar toch niet gelijk wat betreft woordsoort’, werpt de lezer tegen, ‘want 't subjekt (*'t*) is een substantie-woord maar het predikaat *zo* is een kwaliteitswoord’.

- Maar ook dat kan terecht komen, als de spreker maar sterk genoeg overtuigd is. Bijv. m'n vroegere chef was gewoon, mijn stellige beweringen als i het er mee eens was, te beamen met een even stellig ‘Da ìs 't!’; in dat ‘da’ merkte 'k dan altijd het dialektische op (Spreker was geboortig uit Z.O. Brabant); eerst veel later, toen 'k een kwarteeuw lang geen taaldresseur meer was, kreeg 'k erg in iets meer wezenlijks, nl. in de etymonische gelijkheid van het predikaat ‘dat’ en het subjekt ‘'t’, een grammatische gelijkheid die een steun is voor de oratorische en de veristische gelijkheid.

Dat al die gelijkheden nu samen zo duidelijk gemarkeerd worden door een index, n.l. door het accent op ‘is’, dat opvallende feit moet niet uit het oog doen verliezen wat ook zonder die markering een feit is, - volgens de filosofen althans, bijv. Hobbes -; die zeggen ons:

In alle zinnen met ‘is’, ook zonder dat het leuzen zijn (dus ook in de kalmste zinnetjes: ‘die roos is rood’ en ‘taal is hoorbaar’) bestaat gelijkheid tussen subjekt en predikaat.

Dat wil ik dan toegeven, want die syntaktische gelijkheid bestaat, zoals we in dit opstel reeds aantoonden, slechts voor het gevoel, d.i. in het onbewuste; en zulk gevoel is nu eenmaal een doordraver; als het heeft gelijkgeschakeld op sterke wijs met duidelijke indices, kan het dat ook nog wel enigzins blìjven doen, op zwakker wijs, voor ons onwaar-

neembaar; trouwens zulk gevoel werkt in de wereld van het obscure en occulte. Maar volgens de filosofen gaat het nog verder; ze zien dezelfde gelijkheid ook in de zin ‘De wolf heeft een vale pels’ (zie Beysens: *Logica of Denkleer*, Leiden 1902, blz. 50), dus ook in zinnen die het koppelwoord ‘is’ missen, kortweg: in alle zinnen zijn predikaat en subjekt gelijk.

Maar dan is die gelijkheid wel zeer absurd, en we geloven er dan niet aan zonder streng bewijs. Ik kom daar op terug in een ander opstel; hier zij alvast opgemerkt, dat die filosofische gelijkschakeling een van de absurde vervolgen is op de scene die eens het Champ de Mars te zien gaf; in zo'n vervolg voltrekt zich de gelijkheid over alles en nog wat, de drang naar gelijkheid wordt dan een manie. Ook in de taaltheorie, en dan kan uit zo'n absurde theorie de maniakke gelijkheid zelfs de praktijk binnendringen; dat gebeurde eens in Frankrijk; het land ging toen overlopen van exercices grammaticaux betreffende kunstmatige analogieën, vooral in zake geslacht en getal, de zgn. concordance. Ongelukkig was ook op dat punt Frankrijk lange tijd de opvoeder van Europa en toen werd de leerling nog knapper dan de meester, ook in zake naamval mocht toen de grammatische gelijkheid triumferen.

En nu de derde index! Die doet zich voor, zo dikwijls het woord ‘heus’ of het zwaar accent op ‘is’ nog te weinig zou zeggen; dan horen we: ‘Taal is klank, a b s o l u u t!’ of de beaming: ‘'t Is a b s o l ù ù t zo!’

Om dan te beseffen wat ons die index te zeggen heeft, plaatsen we er de equivalente beaming naast: ‘'t Is zo zeker als tweemaal twee vier is.’ Niet alleen is nu de o v e r t u i g d h e i d driedubbel, dus ‘absoluut’, en ook niet alleen is dan de gelijkheid tussen subjekt en predikaat absoluut, maar ook het predikaat zelf. Dit ‘vier’ immers kan hier n i e t s a n d e r s zijn dan ‘vier’. In ‘taal is klank’ kan het predikaat ‘klank’ ook ‘letter’ zijn (ook volgens ons, bijv. met het oog op de letter s in ‘da's een spin’; de klank is hier: z); maar in ‘tweemaal twee is vier’ moet het predikaat blijven zoals het is, 't kan niet ‘drie’ noch ‘vijf’ worden, zelfs niet ‘vier en een kwart’.

Vandaar het heftig protest te Leiden als we een keer onze leus met veel overtuigdheid uitspreken. ‘Wat?’ klinkt dan het wederwoord, ‘taal zou klank zijn? niets dan klank? Maar dan kunt u even goed zeggen dat Rembrandt's Nachtwacht niets dan verf is!’ De mankheid van die vergelijking[1] doet

1) Zoals taal leeft van de klank, leeft een schilderij van de kleur, niet van de verf. Aan de verf van een schilderij beantwoordt in de taal de adem of de lucht, iets louter physieks. Onze leus betreft het psychische; Kollewijn en Van den Bosch waren psychologen.

niets af aan de duidelijkheid, de hoofdzaak blijft goed belicht, nl. dat het hier gaat om de a b s o l u u t h e i d van het predikaat in beide leden van de vergelijking. We geven dan ook direkt toe, dat in onze leus het woord ‘is’ erg absoluut aandoet, let wel: aandoet; maar we ontkennen ten stelligste dat we het zo absoluut bedoelen. Volgens onze bedoeling betekent ons ‘is’ heus niet: ‘is gelijk aan’. Dat is wel het geval in de cijferzin ‘tweemaal twee is vier’ of: ‘tweemaal twee = vier’; trouwens zo'n wiskunde-zin heet in de logica een identiteitsoordeel; zo'n oordeel is ook elke wetenschappelijke definitie; dan is Spreker zich de absolute gelijkstellingsfunctie van z'n werkw. ‘is’ bewust en hij acht er zich dan ook ten volle verantwoordelijk voor; maar in een ander soort oordelen, o.a. in leuzen, is ons de gelijkstelling door ‘is’ nìet bewust, en dus geven we achteraf direkt toe, dat, al hebben we met onze leus nooit een absolute gelijkheid b e d o e l d , we het toch wel misschien zo hebben g e v o e l d , al is het maar een ogenblikje, blijkens ons verhoogd stemgeluid of onze meer stralende blik; een mens is nu eenmaal steeds met zich zelf in strijd, de ene keer in z'n willen, de andere keer bij z'n bedoelen; als hij zulke kruispunten op z'n levensweg niet meer ontmoet, ‘dann stirbt der Mensch’, zou Goethe zeggen.

't Blijft dus zaak, de kruispunten niet weg te werken maar ze met oordeel te benutten en ons dus levenslang voor de vraag te stellen: inhoever moeten we ons de b e t r e k k e l i j k h e i d van onze leus b e w u s t zijn en toch onbewust de a b s o l u u t h e i d er van blijven v o e l e n ? Op die vraag antwoordde eens een redenaar ('k meen Cicero): ‘Dat hangt van het auditorium af; ten aanhore van zeer absoluut voelende mensen (dus het gros van het volk) moet men zeer absoluut spreken.’ Maar dat wordt dàn een moeilijk geval als het gehoor zeer absoluut voelt en toch ook de wetenschap beoefent dus toch niet graag absoluut hoort spreken (tenzij hun eigen leus gehuldigd wordt!). Voor zo'n gekompliceerd geval plaatsen ons sommige vakgenoten als we hun oppositie moeten beantwoorden. Omdat ze nog meer dichter zijn dan denker (dus nog meer volks dan akademisch), zijn ze nog meer absoluut dan relatief; zulke naturen hoeven in onze leus maar een vonkje van absoluut-heid te voelen en ze beleven het als een brand; die ze ons dan ernstig verwijten. Zo doet bijv. de Leidse geleerde, geestverwant van eén bekend dichter (Greshoff). De Nijmeegse geleerde voelde ons vonkje eens als een ‘wereldbrand’, en z'n poging om die brand te blussen (z'n geleerd boek over de schrijfwijs der Nederlandse taal) werd toen even dithyrambisch als indertijd z'n schoolboek over de kleutertaal. In beide geleerden werkt dan het vuur dat zich eens te Jeruzalem deed gelden:

Oratoria sprak daar op Pinksterdag zeer hel, niet alleen met stem en blik, het vuur tekende zich ook af op elke kruin van de sprekersgroep.

Zo iets is onder mensen niet goed als kritisch moet geoordeeld worden; al heeft bij de stichting van de Leidse en van de Nijmeegse hogeschool een apostolisch doel voorgezeten, vurig apostelschap lijkt ons toch het best betracht op geloofsgebied; daar achten we het welsprekend in goede zin. Het pinkstervuur te Jeruzalem maakte, dat in de hoorders de grote, heilloze verschillen verdwenen; blanken en zwarten en bruinen werden allen gelijk van hart en van geest, ze verstonden toen zelfs in de éne prediktaal al hun talen tegelijk; de gelijkheid bleek toen dus niet alleen oratorisch maar zelfs linguistisch. Kort er op kreeg die volslagen gelijkschakeling z'n symbolisch beslag in het kerkgebouw: daar gebeurde toen wat later op het Veld van Mars een openluchtvoorstelling zou worden: wildvreemde mensen omhelsden elkaar: ‘Vrede zij met u!’ was toen de kerkleus; alle oorlog was verdwenen, voorgoed (meende men!), absoluut, zò absoluut, dat de Egalité Identité kon heten en de Kameradschaft Brüderschaft.

En nu de vierde index! 't is, na de drie indices (‘betekent’, ‘is’ en ‘absoluut’) de laatste; ook de aktueelste, maar dan ook de luidruchtigste; er zit het geronk van vliegmachines in en het gedonder van bommen. Men hoort het in de volgende hooglopende discussie tussen een Leids of Nijmeegs student en Schr. dezes:

(Student:) U zegt dat taal klank is? Onmogelijk!
(Ik:) Toch wel! Taal ìs klank!
(Student:) Absolùùt niet! Dat bestààt niet!!

Nog meer raak zou geweest zijn: ‘U bestaat niet!’ De student had dan bij voorbaat mijn bestaan vernietigd om het zijne te redden. Maar zulke eerlijke taal zou ongekleed zijn geweest, een soort paradijstaal. Maar daardoor juist zou het ons goed hebben doen zien, hoe subjektief taal kan zijn; we hadden dat dan openlijk gezien, nu blijkt het heimelijk, gekleed. Toch had die meer nette subjektiviteit zich te voren enigzins ontkleed, nl. toen we de fonetisch zo sterke indices mochten genieten; die maakten toen de heimelijke kracht van het ‘is’-affekt enigzins openbaar.

Geleerden die daar nooit erg in hadden, zitten nu al duizend jaren op ons ‘is’ te turen: ‘Essentia’? vragen ze dan, of ‘existentia’? ‘Wezenheid’ of ‘bestaan’? ‘Sosein’ of ‘dasein’? Zo turen nu ook wij, maar op onze manier: grammatisch, Nederlands en aktueel; dus essentieel; tegelijk ook existentieel, want we worden nu onverwachts geholpen door zeker synoniem van ‘is’, nl.

‘bestaat’, een sterk oratorisch ‘bestààt!’. Dat affektvolle en toch duidelijke synoniem maakt nu op zijn beurt een geheim affekt van ‘is’ openbaar; ook op zijn manièr, nl. revolutionair; immers van al het vroegere (de herhaalde ‘syntaktische gelijkheid’!) is nu geen spoor meer over. Dat kàn trouwens niet, want nu is het machtige koppelwoord afgezet, de oude zin ‘'t is nièt zo!’ is nu vervangen door ‘'t b e s t a a t niet!’ en met het verdwenen ‘is’ ging ook het oude predikaat ‘zo’ weg.

Te begrijpen! Een bruut ‘bestaat’ wortelt in een eerst nodig zelfbestaan en dan duwt dat brute woord (‘bestaat’) het woord ‘zo’ naast zich weg; dat deed trouwens ook reeds het brute ‘zijn’ in ‘to be or not to be’; in al zulke uiterst prikkelbare, bijna uitzinnige taal is geen plaats meer voor een woord dat (zoals ik eens zal aantonen) een kern van menselijke bezinning bevat.

- Dus is iemand die roept ‘to be or not to be’, z'n bezinning kwijt?

- Half wel. Als een passagierschip gaat zinken en ieder naar de sloep dringt, dan is het niet meer de vraag of men na de redding gelukkig zal zijn of ongelukkig, rijk of arm, zus of zo; 't is dan alleen zaak te leven, zoals dat in het algemeen ook voor een dier de enige zaak is: leven! ziedaar dan alles! Primum vivere, deinde filosofari, zeiden de heidenen op hun kansel; de christenen zeggen het nu op hun schepen en in hun vliegmachines; wij herhalen het nu op onze katheder als een studieobjekt: ‘Eerst: to b e , dan pas: h o w to be; eerst: bestaan, en dan pas: zus of z o bestaan!’ Juist die voorafgaande zo-loze existentie is het eerst existentiële. Dat geldt niet alleen tijdens de nood van het lichaam. Ook wanneer ons geestelijk goed o.a. een princiep, wordt bedreigd, - ook al s p r e k e n we dan niet, zoals die student, van ‘bestaat’ -, dan tòch kunnen we, als de strijd z'n hoogtepunt bereikt, dat ‘bestaat’ v o e l e n ; dat essentiële wordt dan impliciet; o.a. in onze leus ‘Taal is klank’ kan het dan heimelijk gaan branden; al is dan onze taal uiterlijk (wat stem betreft) kalm, innerlijk kan het borrelen, bruisen zelfs, want:

Juist dan werkt toch weer het g e l i j k h e i d s affekt; nu niet syntaktisch maar enkel existentieel; nu niet enkel tussen Spreker en Hoorder maar ook tussen Spreker en z'n Zaak, z'n Leus; het bestaan van die zaak en van die leus is dan Sprekers eigen bestaan, ‘als wär 's ein Stück von ihm’; dan is die leus voor hem niet een studie-objekt (zoals thans voor ons) maar een stuk Subjekt (zoals ook voor ons in propaganda-geschriften).

Die subjektiviteit brengt thans ons studieobjekt (het gelijkheids-affekt) voorgoed in een ander opstel, over ‘Objektief en subjektief’[1]. Wat daar het werkw. ‘is’ betreft, wil 'k een voorproef geven. Maar dan eerst een ander werkwoord! bijv. in de zin ‘Het zit hier lekker’ (lees: Ik zit hier lekker); in dit geval ligt de subjektiviteit voor 't grijpen. Een grote groep van zulke gevallen gaf eens W. de Vries, in verband ook met de bekende impersonale gevallen ‘het regent’ en andere natuurverschijnselen (Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk., Deel XXIX). Of dan ook te lezen is: ‘Ik regen’? Zeker niet; maar toch ligt ook in zake natuurverschijnselen de persoonlijke belangstelling voor de hand; het ‘im personale’ karakter van die zinnetjes is goeddeels schijn. En nu ons werkw. ‘is’! bijv. in ‘da's mooi’; ‘'t is wit’; ‘'t is vierkant’. Hoe subjektief die gevallen zijn, ondanks het objekt *t*, zeiden ons eens de filosofen (Locke; Berkeley); ik voor mij wist 't ook zònder hun, vooral sinds de volgende gebeurtenis: Tijdens de vorige oorlog (er was ook toen distributie) stonden bij de eindhalte van een tram de kondukteur en de bestuurder te pauzeren voor 'n winkel, waarin een stapel worst lag geëtaleerd. Na enig bewonderend stilzwijgen zei me de kondukteur (met een knipoogje tegen z'n kollega): ‘Hij is allang lekker’. Ziedaar toen ruiterlijk vertolkt wat de subjektieve inhoud is van de meer geklede volzin ‘D i e w o r s t is lekker’. Zulke gekleedheid verbergt, dat alle taal vàn mensen tòt mensen affektief slaat òp mensen en dat daar-door de meest objektieve werkwoorden toch altijd nog half subjektief zijn. Mèèr dan half subjektief is het werkw. ‘is’, en onze index voor dat geval is niet alleen de ruiterlijke volzin van de kondukteur maar ook het woord ‘bestaat’ van de spontane student.

Dan is de leus van de student (‘Taal is letter’) iets waarvoor hij strijdt, moedig en offervaardig, zoals een ouder het doet voor z'n kind omdat het leven van een kind het leven van de ouder is. En zo was ook onze vijftigjarenlange strijd voor ònze leus (‘Taal is klank’) een strijd voor ons eigen leven, nl. voor onze levenslust en onze' levenskracht bij ons taalonderwijs en bij onze eigen taalpraktijk.

Daarom begrijpen we nu ook iets van de oorlog met z'n millioenen paardekrachten: Achter de motoren kan een hand zitten die gericht wordt door een kompakte gedachte, hetzij een politiek princiep, hetzij een filosofische leus. Een soortelijke gedachte ging aan het gevlieg en gerij vooraf; vòòr de huidige bestaanstrijd die oorlog heet, was er een geestelijke bestaanstrijd, een filosofisch to be or not to be, zekere moderne zijns-

1) Een prachtonderwerk voor een dissertatie! (zodra eens het program-DeVries-Verdam zal afgewerkt zijn). Zou Nijmegen er niet eens z'n kracht aan beproeven? Docent Van Ginneken kon dan een goed psycholoog blijken.

leer, een existenzfilosofie waarin het begrip ‘dasein’ sterker word dan het ‘sosein’, volgens sommigen al te sterk.

Juist daardoor zeer welsprekend, vol oratorische paardekracht Scharen van geleerden werden door Heidegger gedwongen tot luisteren en volgen, te meer omdat steeds uit de wortel van het eerst nodige bestaan een plant opschiet waaraan ieder zich, al is het ook heimelijk, verwant voelt.

Daarom bleef ook in ons land de invloed niet uit. Zelfs onder de velen die hier zich zelf bleven, werd een waarderend woord gehoord: een ‘baanbrekend werk’, noemde filosoof Sassen Heidegger's boek ‘Sein und Zeit’[1)] en al noemt filosoof Ovink de taal van dat boek abstruus, ‘stamelend in orakeltaal’, juist wat een scherp denker verward noemt, kan een ander ‘heerlijk’ vinden en ‘best te begrijpen’.

Trouwens begrijpen en begrijpen is twee. Een moeder die nooit aan zielkunde deed, ‘begrijpt’ de gebaren en de mimiek van 'r baby. Dat ‘begrijpen’ is dan synoniem van ‘meevoelen’, niet van ‘meedenken’. In een tijd van verjonging zoals de onze, wordt de zin van de woorden jeugdiger, d.i. affektiever, minder wetenschappelijk. Ook in de wetenschap zelf; o.a. in de zielkunde worden de termen minder zielkundig; dan gaat ook in wetenschappelijke betogen de zielkundige term ‘begrijpen’ hetzelfde betekenen als ‘meevoelen’; dat was o.a. reeds het geval in de Groningse inaugurele rede van Huizinga; hij ‘begreep’ toen allerlei objekten van schoonheid.

Heeft Sassen misschien het boek van Heidegger als schoon begrepen, meer als schoon dan als logisch? Dan pleit dat voor Heidegger's uiterste welsprekendheid[2)].

Onze moraal. Dezelfde God die zich op Pinksterdag voorstelde als een vlam (symbool van ‘vurige’ welsprekendheid), rekende ook eens met ‘koel’ verstand aan zon en planeten hun gang voor; terecht werd Hij daarom eens door Thoma afgebeeld als een stralend hoofd in een geometrische draadfiguur. Zo stralend èn wiskundig is ook Zijn schepsel de zon, zo voelend èn denkend is ook Zijn schepsel de mens; die is welsprekend èn logisch.

Voor wie dat heeft nagegaan in allerlei taalfeiten, is het moeilijk, zomaar te spreken van deugd en ondeugd, goed en slecht; 't is allemaal goed: zon en aarde, logica en gevoel, welsprekendheid

1) Zie noot op blz. 118.
2) Dat Heidegger vaak de meest gebruikelijke woorden op ongebruikelijke wijs begrijpt en wil doen begrijpen (men kan dan van ‘wendingen’ of ‘tropen’ spreken), dat getuigde eens openlijk filosoof H. Krekel.

en wetenschap, bewustheid en onbewustheid, dromen en waken, affekt en intellekt. Als we toch in het begin van ons opstel spraken van ‘deugd’ en ‘ondeugd’ en daarbij het onlogische de ‘ondeugd’ achtten, was het, om ons even gelijk te schakelen met de gangbare mening. Maar algauw stuurden we toen op een ander taalbegrip aan; toen betrof voortaan onze moraal niet meer het logische en het onlogische elk op zich zelf maar de verhouding er tussen, en het dengdideaal ‘volkomenheid’ ging toen schuilen in de volmaakte v e r h o u d i n g e n .

Met die verhoudingen is het sinds eeuwen mis. Wat nu te doen? Schelden op dialektiek en intellektualisme, ja op het intellekt zelf? En door die welsprekendheid tonen, aan een nieuw -isme te zijn gaan geloven?

Ook hier hangt veel van de geaardheid af. Er zijn mensen die op alle gebieden een antithese wensen om zich dan dapper te werpen op een van de twee tegengestelden, op een -isme; dat is hùn volkomenheid; zo is hun levenspraktijk. Anderen zetten graag de antithesen om in synthesen, om zo te komen tot een modus vivendi. Menskundigen noemen dat mildheid, staatkundigen spreken dan van een compromis. Met de mild-heid van zo'n synthese hangt ook samen dat het zwaartepunt er nooit precies in het midden ligt want ook dat zou weer onmenskundig zijn, immers het zuiver-symmetrisch duale maakt dood, 't is even moordend als het monale.

Een synthese op taalgebied werd eens, na vier eeuwen van intellektualisme, geschapen door Kollewijn en Van den Bosch, twee mensen die in de taal de klank èn de letter huldigden, maar de klank het meest; vandaar hun leus: Taal is klank. Het waren pedagogen, dus mensen die dagelijks als ouderen tegenover jongeren stonden en zònder een compromis die jongeren zouden gedood hebben, op z'n minst verlamd. Dat ze liever het leven en de gezondheid dienden, bleek me o.a. eens in een gesprek met Van den Bosch; die zei toen bezorgd: ‘Hoe hebben we ons te gedragen jegens het drukke pleonasme in school-opstellen?’ Pleonasme is een affektuiting, vooral druk in de jaren dat de mens jong is en - als i dan zeer gezond is - van affekt overloopt. De pedagogische vraag van Van den Bosch stond dus midden in de dualiteit ‘affekt-intellekt’. Een goed antwoord op zo'n vraag kan geen Franse slag zijn, 't eist veel ervaring, gesteund door gezette studie over intellekt en affekt, over elk apart en in onderlinge vergelijking.

Tot een aparte studie van het affekt was mijn opstel een bijdrage, nu niet in zake het pleonasme[1)] maar in zake de leus. Misschien dat het voordeel brengt aan het bestaan van de taal en van wie de taal gebruiken, ook aan wie de taal doceren. Dit nuttig effekt zij dan een praktische hulde aan hun die eens onze leus schiepen en het duurzaam bestaan er van verzekerden.

September 1941.

PH. J. SIMONS

De archaïserende stijl van Aernout Drost.

In zijn belangrijke inleiding op de uitgave van *Hermingard van de Eikenterpen* heeft P.N. van Eyck de stelling verdedigd dat de archaïserende taalelementen in 'De Pestilencie van Katwijk' afkomstig zijn van Potgieter, en dat Aernout Drost zich aan een dergelijke 'pseudokunst' niet schuldig gemaakt heeft[2)]. Dit hangt ten nauwste samen met het gelijktijdige betoog, dat Drost van dit verhaal slechts twee hoofdstukken geschreven heeft en dat alle andere, waarin juist die archaïserende taalelementen voorkomen, van Potgieter en Bakhuizen zijn[3)]. Afgezien van de mogelijkheid dat dit betoog voldoende gegrond is, staat het vast dat Drost met het archaïseren van de stijl, met gebruikmaking van zeventiende-eeuwse schrijvers, een begin gemaakt heeft. In de *Almanak voor het Schoone en Goede* van 1834 publiceerde Drost, in zijn laatste levensjaar, de schets *Meerhuyzen*, 'Letterkundig zedentafereel uit den aanvang der 17de eeuw', in 1835 in de *Schetsen en Verhalen* herdrukt. Mej. De Waal schreef reeds in haar proefschrift (blz. 128): 'Dit stuk bedoelde Bakhuizen, toen hij vermeldde in de recensie van De Roos van Dekama, dat Drost proeven nam met den archaïstischen dialoog op voorbeeld van een Franschen romanschrijver La Croix'. Het staat dus vast dat Potgieter inderdaad het voorbeeld van Drost gevolgd heeft. Of hij voor De Pestilencie van Katwijk nog kon beschikken over klad van Drost, of mondelinge gegevens, zal wel altijd verborgen blijven. Dat er in de nalatenschap van Drost dergelijke embryonale gegevens aanwezig waren, is wel aan te tonen: Potgieter kon immers *Het Christen-Leger* in de *Tesselschade* van 1838 publiceren, 'naar eene naauwelijks aangelegde schets van mijnen onvergetelijken vriend A. Drost voltooid'.

C.D.V.

1) Daarover schreef ik, op duale wijs, in Taal en Leven II blz. 101: 'Onzakelijke taal (I Pleonasme)'. Over dit taalverschijnsel denken veel pedagogen nog altijd monaal; ze vinden het enkel 'beslist verkeerd'; o.a. Charivarius; ook z'n geestverwant Staverman in *Levende Talen* No. 114 blz. 96.

2) Zie blz. XXXIX en XLVI.

3) In Drost-Studies III (Tijdschr. v.N.T. en Letterk. LX, blz. 161 vgl.)

Nog eens: de algemeen secretaris.

In het jongste van zijn overrijk gedocumenteerde artikelen toont Prof. Royen ons de in het opschrift bedoelde eigenaardigheid in ruim verband. De kern van de zaak raakt de Schr. als hij betoogt, dat het verschijnsel zich het meest voordoet bij titels van functionarissen, 'waar het begeleidend adjectief min of meer tot de "titel".... behoort' (N. Tg. XXXV, 373).

Een van de voornaamste punten bij de verklaring er van dient dus te zijn, dat de titel in officiële en verenigings-bescheiden vooral optreedt zonder lidwoord, namelijk als bijstelling bij een eigennaam, en derhalve geheel regelmatig met onverbogen bijvoeglijk naamwoord. Zeer ad rem wijst de Schr. ons nog op de onverbuigbare basterdwoorden, die veel in zulke termen voorkomen, als *adjunct, aspirant*. Zeker mag ook andere buitenlandse invloed, bijv. van de samenstellingen met *zivil-* en *sozial-* niet buiten beschouwing worden gelaten, hetgeen de gedachte weer brengt op oudere prefixen met een Frans karakter, zoals *oud-* en *schoon-*. En als Prof. Royen ons herinnert aan het overoude *Rooms-Koning*, dat heel iets anders betekent dan *Roomse koning*, dan vraagt de lezer zich af, gedachtig aan het artikel van Dr. W.H. Steverman over *rauwkost* e.d. (N. Tg. XXXIII, 29), of er ook verschil is tussen een *algemeen leider* en een *algemene leider*. De voorbeelden (Royen t.a.p. 374) doen vermoeden van niet, hetgeen niet voor de nieuwe vorm pleit.

Zo doet het opstel allerlei interessante vragen opkomen, waarvan er een door de Schr. wel gesteld, maar met een 'haarkloverij' (t.a.p. 369) onbeantwoord gelaten wordt, nl.: is het onverbogen attribuut in deze uitdrukkingen een bijvoeglijk naamwoord of een bijwoord? Wij willen trachten die vraag rijper voor beantwoording te maken.

Vergelijken we eens de zinnen *hij is vast en zeker onderwijzer* en *het is vast en zeker een onderwijzer*; of *zijn broer, die moet advocaat worden* en *zijn broer, dat moet een advocaat worden*; voorts *die boeken van jou, die zijn allemaal even naar* en *die boeken van jou, dat zijn allemaal even nare prullen*. Wij zien: zodra bij het predicaatsnomen een lidwoord verschijnt, wordt het pronominale onderwerp onzijdig. Blijkbaar geldt iets dergelijks voor het Mnl.: *die paues dat was een wijs man* en *Venus die was in dat lant gheboren* (Stoett Mnl. Synt.^{3} § 45).

Het naamwoordelijk gezegde met substantief zonder artikel, en dat met een bijvoeglijk predicaatsnomen worden dus gelijk behandeld, evenals het werkwoordelijk gezegde. Een voorbeeld uit de krant illustreert de tegenstelling tot het predicaat met lidwoord duidelijk: *Hij heeft de facto een motie van vertrouwen gekregen, het is een stilzwijgende motie van vertrouwen en ze is naar den tijd begrensd. Maar een motie van vertrouwen is het toch en ze wordt alleen mogelijk gemaakt doordat*.... (N.R.C. 7 Dec. 1932, ocht. B 1).

Zonder overigens op de aan- of afwezigheid van het lidwoord te letten, heeft Ph. J. Simons een mooie verklaring voor deze onlogische neutra gegeven in *Woordgeslacht als Eenheidsgraad* (N. Tg. XIII, 205): het substantief eist een zo groot aandeel in de voor een zin gewoonlijk beschikbare psychische energie, dat er voor het onderwerp maar weinig overblijft en dit een klasse zakt. Reeds eerder (N. Tg. VI, 34) had bhij de verklaring gezocht in dezelfde stereotypering, waarop Dr. H.B.A. Bockwinkel zich beroept in N. Tg. XXXIV, 308 vlgg.[1)].

Waar het ons om te doen is, is: dat het substantief zich in sommige gezegden juist zo gedraagt als het adjectief, hetgeen wil zegen, dat voor ons taalgevoel het predicaatsnomen zonder lidwoord min of meer een adjectief is. Maar dan ligt het voor de hand, dat het attribuut bij dat onzelfstandige substantief zich min of meer adverbiaal gedraagt! Voor het gevoel van schrijver dezes is dit ook bepaald het geval in *algemeen leider zijn, waarnemend rector worden* enz.

Misschien is het niet uitgesloten, dat het bijwoordelijke karakter van de bepaling in de door Prof. Royen bedoelde titels mede van invloed is op het wegblijven van de buigingsuitgang. Dit lijkt ons inmiddels ternauwernood een excuus voor *de algemeen leider* of *de nationaal gildeleidster* en het is niet de bedoeling geweest, een lans te breken voor deze monstra.

C.A. ZAALBERG.

1) De jongeren onder onze lezers, die het begrip ‘klasse’, zoals S. dat ontwikkeld heeft, niet uit zijn Tg.-artt. kennen, mogen verwezen worden naar zijn bijdr. *Hij of Zij of Het* in *Opst. over Spell. en Verb.* door J.H.v.d. Bosch e.a., Wolters 1932.
Sommige feiten schijnen in strijd met onze mening: men kan bijv. zeggen *Jan die is de knapste jongen van de klas*. Maar die zin kan ook met *dat* voorkomen, en *Jan dat is knapper dan Piet* is onmogelijk.

De verbreiding van de uu-uitspraak.

W.A.F. Janssen, De verbreiding van de *uu*-uitspraak voor Westgermaansh. *û* in Zuid-Oost-Nederland. Met bijbehoorenden atlas met isoglossenkaartjes. Diss. Nijmegen 1941. Uitgevers-Mij. Gebrs Van Aelst, Maastricht. [XVI + 125 + 48 blz.].

Afgaande op bovenstaande titel zou men een statistische dialect-beschrijving verwachten. De eigenlijke inhoud van het boek is echter uitgedrukt in de titel van het eerste deel: ‘Dr. G. Kloeke's bewijsvoering voor een 16e- en 17e-eeuwsche Hollandsche *uu*-expansie faalt voor Zuid-Oost-Nederland’. In hoofdzaak is hier dus sprake van een polemiek tegen een theorie van ondergetekende; in een aangekondigd tweede deel zal schr. daar een eigen theorie tegenoverstellen. Het doet mij genoegen te kunnen constateren, dat de toon der polemiek over 't algemeen zakelijk en correct is. In verschillende opzichten betekent dit boek ook een vooruitgang op mijn summiere behandeling van de zuidoostelijke *uu*-hoek; in 't bizonder geldt dit voor het historisch overzicht, waar J. 19 blz. weet te stellen tegenover één blz. van mij. In taalkundig opzicht heb ik echter verschillende bezwaren. De precisie, die men met het huis-, tuin- en keukengereedschap der linguistiek kan bereiken, wordt door schr. sterk overschat. Zodoende worden zijn argumenten ‘überspitzt’, d.w.z. tè fijn geslepen, en knappen bij het hanteren maar al te gemakkelijk af. De constructie, waarvan hier de onderbouw, op zeer smalle basis, wordt opgetrokken, vertoont dan ook reeds dadelijk zwakke plekken en verzakkingen en het staat te vrezen dat het geheel daardoor topzwaar zal worden. Ik moge dit met enige voorbeelden toelichten.

Een zekere over-accentuering (en die is min of meer symptomatisch voor dit boek) is reeds in de titel op te merken. Deze immers spreekt van een verbreiding in Z u i d - O o s t - N e d e r l a n d . Op blz. 7 blijkt deze naam ‘in hoofdzaak slechts betrekking te hebben op het Land van Cuyck, Noord-Limburg en Oost-Gelderland’, dit laatste te verstaan in de wel zeer beperkte zin van De Lijmers en een klein strookje ten oosten daarvan - tezamen opleverende niet veel meer dan een staartje van het

grote *muus*-gebied. De vraag mag gesteld worden, of iemand, zelfs met volledige kennis der anatomie van dit muizen-'staartje' - men vergeve mij de banale beeldspraak - daarmede voldoende inzicht heeft verworven om de anatomie van het gehele muizenlichaam te kunnen beoordelen. De heer J. is, als ik hem goed begrijp, geneigd tot de opinie 'dat bezwijken van Dr. Kloeke's argumentatie-front op één plaats van het *huus-muus*-gebied, een ineenstorting van diens bewijsvoering over de gehele lengte van het *huus-muus*-gebied tengevolge zal hebben' (blz. 6). Dat lijkt wel op een berustend aanvaarden van horizon-vernauwing en hiertegen weegt niet op een zwakke adhaesie-betuiging naar aanleiding van mijn interpretatie der Friese feiten (blz. 114). Aan Friesland worden in dit boek trouwens in het geheel 23 regels, aan Groningen, Drente èn Overijsel tezamen 11 regels gewijd. Al wil ik gaarne toegeven dat Janssen's gebied in mijn boek stiefmoederlijk is bedeeld, ik meen toch dat hij wat al te zeer het gevoel voor proporties uit het oog verliest, als hij mijn Friese 'sleutel' ter verklaring der 'muis'-kaart nu zonder meer zou willen vervangen door een Kuikse sleutel. Toch straalt ons reeds vrij duidelijk een 'ex Venroda lux' tegemoet. J. is n.l. geboortig uit Venraai en het is aan zijn boek goed te merken, welk een centrale plaats het dialect van dit dorp in zijn bewustzijn heeft.

Het lot schijnt hem wel bizonder gunstig geweest te zijn, doordat hij de hand heeft kunnen leggen op een verhaal van de stichting en de vroegste lotgevallen van het in 1422 gestichte klooster Jerusalem te Venraai en bovendien op een lijst van rente-aangiften van de kapel te Oostrum bij Venraai, lopende van 1533-1558. De taal van beide geschriften, maar vooral die van het eerste heeft volgens schr. zodanige kenmerken, dat ze 'ons vrijwel overtuigen, dat de schrijvers of schrijfsters van Venray of naaste omgeving afkomstig waren'. We vragen ons af, hoe de schr. aan een zo vaste overtuiging kan komen, daar immers in het eerste geschrift drie schrijvershanden aan het werk geweest zijn, terwijl van de beide laatste schrijfsters (of schrijvers) elk slechts 2 blz. zijn overgeleverd. Welk filoloog zou wel de moed hebben om twee blz. zestiende-eeuws Oosters-Nederlands op t a a l k u n d i g e gronden zo eng te localiseren, dat hij het gewest-in-engere-zin of zelfs de plaats van herkomst kan aanwijzen? Geen der taalkundige argumenten heeft mij overtuigd dat deze tekst of een gedeelte ervan in dialect van

Venraai, of zelfs van enige andere plaats zuidelijk van de Rijn, is geschreven. We lezen trouwens in de kroniek zelf, dat de zusters door de bewoners van Venraai als ‘bannighe ketterynnen’ werden beschouwd, en dat zij soms door het publiek ‘mit dreck’ werden nageworpen. Het klooster vormde dus cultureel een eiland in Venraai en uit de gehele inhoud blijkt, dat voornamelijk geestelijk contact werd onderhouden met Deventer. Venraaise boerendochters zullen onder deze intellectueel ontwikkelde zusters wel niet veel zijn geweest en onmogelijk is m.i. de veronderstelling dat hier drie zusters, allen geboren in of nabij Venraai, hun kroniek in Venraais dialect zouden hebben geschreven.

Uit de *uy*-s c h r i j f w i j z e n in deze tekst trekt J. nu, zonder nader bewijs, de conclusie, dat de *uy* wel als *uu* uitgesproken zal zijn. Het schijnt schr. niet bekend te zijn, dat schrijfwijzen als *huys, buyten* enz. ook vrij geregeld (en niet maar zo sporadisch of toevallig, maar wel degelijk met een zekere consequentie) voorkomen in onmiskenbaar Zuid-Limburgse teksten, waar de *uy* dus zonder enige twijfel als *oe* moet worden g e l e z e n . Ook houdt hij er geen rekening mede, dat o.a. in de Kleefse Teuthonista de schrijfwijze *cuyckuyck* voor ‘koekoek’ voorkomt. In ditzelfde wb. wordt ook *duyve* gespeld, terwijl Kleef toch (naar men op grond van Janssen's kaart XVII mag vermoeden) ten oosten van de *duuf/doef*-lijn ligt (en althans in de 15de eeuw stellig gelegen heeft). Vooral een woord als *cuyckuyck* kan toch moeilijk anders dan met *oe* worden gelezen. Toch wordt de mogelijkheid ener interpretatie van *uy* als *oe* in J.'s boek nergens onder het oog gezien.

Op een paar staaltjes van schr's neiging tot over-accentuering en uitpersing van het materiaal moge ik nog de aandacht vestigen. In het eerste stuk van bovengenoemde tekst vond J. éénmaal *butten*, waarvan hij *oe*-uitspraak veronderstelt; in het tweede éénmaal *buyten*; verdere gevallen komen in geen der teksten voor. J. uit hieromtrent nu het volgende vermoeden: ‘Daar we hier *buyten* vinden naast *butten* in het eerste deel, mag ik misschien concludeeren, dat dit woord ± 1500 te Venray zijn *oe* voor *uu* verwisseld heeft’ (blz. 18). Een soortgelijke veronderstelling vindt men ten opzichte van *ruteren* (dat éénmaal in het tweede deel voorkomt) en *rutteren* (éénmaal in het derde deel). De *u* van *rutteren* wordt als *oe* geïnterpreteerd, maar ‘in *ruteren* staat de *u* nu in open sylbe, in *utersten* en *wtersten* even-

eens[1]. Zouden we daarom thans niet, zoowel voor *ruter* als *wt*, de *uu*-klank mogen aannemen?' Tweemaal zou dus een 'Venraaise' ontwikkeling in flagranti zijn betrapt, dank zij het feit, dat de kloosterzusters de nieuwste snufjes der dialectmode getrouwelijk weergeven. Dit alles is te mooi om waar te zijn. Bij den onbevangen lezer vermogen zulke argumenten vermoedelijk alleen de indruk te wekken, dat schr. het gras kan horen groeien.

In 't bizonder zij nog de aandacht gevestigd op schr's methode van statistische verwerking. Op blz. 44 zijn in het geheel 118[2] *ui*-woorden opgesomd (ten onrechte noemt hij ze *ui*[1]-woorden). Daaronder zijn woorden met wg. *iu* als *duister, getuige, huilen, huiverig, lui* (= lieden), *tuig, zuinig*, ook *duivel* en woorden met umlautsfactor als *bruidegom, buidel, buil, kruis, kruimen, luiden, pluizen, Pruis, puimsteen, verzuimen, zuiver*. Wat heeft deze groep (als groep) met de *oe>uu*-substitutie uit te staan? En meent de heer J. inderdaad, dat ze voor zijn statistiek van enige waarde zouden zijn, waarom dan ook maar niet de hele *ui*-serie compleet gemaakt met andere woorden als *Duits, kuis, snuiten* enz.?[3] Waarom zijn ook *abuis, beschuit, buit, fluisteren, fortuin, guit, kluit* (vogel) *kuiken, pruik* opgenomen, waarvan immers om

1) *Uterste* zal in deze streken umlauts-*û* gehad hebben en had dus niet in het geding mogen worden gebracht voor een reconstructie der uitspraak van *wt*.
2) Op blz. 7 spreekt J. van 'een lijst van ongeveer 130 Nederl. *ui*-woorden'. Op blz. 91 rekent hij daarentegen weer met 'een gemiddeld totaal van 110 voorbeelden met Alg. Ned. *ui*[1]'. De schr. blijkt hier, en elders, niet erg vast in zijn getallen. Dat animeert weinig tot een narekenen van zijn statistieken, waarvan ik trouwens de gehele grondslag als ondeugdelijk beschouw. Ik betwijfel of er enige Nederlandse plaats is te vinden waar het aantal *oe*'s (voor germ. *û*) de 60 à 70 te boven gaat. Bij de rest (dus die met *iu, û* + umlaut en *ui*[2] is immers - afgezien dan van een enkele gewestelijke anomalie - geen sprake van een antithese tussen *oe* en *uu*? Wil de heer J. de umlauts-*û* er ook bij halen, dan had de opzet van zijn boek heel anders moeten zijn en dan had hij in 't bizonder de meervoudsvormen, de diminutiva enz., o o k o p h e t u i t g e s t r e k t e N e d e r d u i t s e g e b i e d in zijn onderzoek moeten betrekken. Dat umlaut van *û* en 'Hollandse expansie' diametraal t e g e n o v e r e l k a a r staan, behoeft toch wel geen nader betoog.
3) En met alle gevallen waarin umlauts-*uu* in declinatie en conjugatie voorkomt.

verschillende redenen vermoed mag worden, dat ze in deze gebieden nergens met *oe* worden uitgesproken. Erger is, dat ook woorden met *ui*[2 1)] als *fornuis, fruit, gruis, huik, kuif(?), schuin, stuiten* în dit allegaartje zijn opgenomen.

Ook moet men er rekening mee houden, dat woorden als *bruidegom, duig, guit, huik, kruien, kruim, kruiwagen, pruilen, ruig, schuit* en zelfs *ruim* in een deel der Noordlimburgse plaatsen in 't geheel niet of zelden gebruikt worden. Dat er van J.'s lijst dan ook heel wat 'tarra' zal moeten worden afgetrokken, blijkt, als men de vertaling voor Sittard[2)] vergelijkt. Sittard is een plaats die, zowel ten aanzien van een eventuele 'Hollandse' als van een (door J. wellicht te reconstrueren?) 'Brabantse' expansie toch wel geheel 'buiten schot' zal zijn gebleven; het behoorde immers tot het hertogdom Gulik en zijn taal zal daardoor eerder oostelijk dan westelijk georiënteerd geweest zijn. Welnu in deze plaats, waar men dus een maximaal aantal *oe*'s mag verwachten, oogstte ik met J.'s lijstje in het geheel slechts 58 *oe*-woorden, dat is dus nog beneden de helft van het aantal *ui*-woorden dat J. in de *oe-uu*-kwestie betrekt. Als grondslag voor statistische berekeningen omtrent *oe>uu*-substitutie is J.'s lijstje hiermede veroordeeld.

Een zekere voorliefde voor de statistiek blijkt uit schr.'s herhaald hanteren van 'Häufigkeitswörterbücher' en dgl. Ik kan dergelijke tellingen niet als aanwinst voor het taal geografisch onderzoek beschouwen. De frequentie van woorden loopt van plaats tot plaats uiteen[3)]. Niemand, die er niet zelf geweest is of door een bewoner is gewaarschuwd, kan er b.v. op verdacht zijn, dat de frequentie van woorden als *schuit, ruim* en *bruidegom* in verschillende Limburgse plaatsen nihil is. Dergelijke 'globale' berekeningen zijn m.i. ook in strijd met het karakter der taalgeografie, die er immers op uit moet zijn om alle plaatselijke afwijkingen zo lang mogelijk tot hun recht te doen komen, daar juist de kleine détails soms een verrassend licht werpen op de gehele taalgeografische situatie.

Nimmer verlieze men ook uit het oog, dat er allerlei externe

1) Vgl. hierover J.W. Muller in Tschr. XL (1921), blz. 140 vv.
2) De heer W. Dols was zo vriendelijk, mij hieromtrent in te lichten.
3) J. zegt zelf op blz. 75: 'M.i. kunnen de hier gevonden frequenties niet zonder meer als maatgevend[!] beschouwd worden voor de dialecten van N.-Limb. en L.v. Cuyk.'

en interne oorzaken kunnen zijn, waardoor een bepaald woord in een bepaald gewest wat losser van zijn groep kan komen te staan. Zo heeft de vorm *ruun*[1] een geheel eigen verbreidíngsgebied, dat vrijwel geheel Limburg ten noorden van Maaseik omvat en zich dan aan beide oevers van de Maas zelfs tot bij Maastricht uitstrekt. De Belgisch-Limburgse ontronde vorm *rien* wijst trouwens ook op oorspronkelijke *uu*. Ik weet niet, of J. dit alles aan een Brabantse *uu*-expansie zal willen toeschrijven. Voorlopig ben ik eerder geneigd aan een zuiver w o o r d geografisch probleem (marktwoord?)[2] te denken dan aan een uitvloeisel van *uu*-expansie. Deze veronderstelling wordt wellicht nog bevestigd door de verbreiding van *ruun* in het aansluitende Duitse gebied, waaromtrent men zich kan oriënteren in Anna Luise Brockmans' Untersuchungen zu den Haustiernamen des Rheinlands, blz. 15. Op haar kaartje blijkt, dat het *ruun*-gebied in Duitsland niet heel veel verder dan Emmerik en Kleef reikt. Te meer reden om aan te nemen dat de opvallend lange *ruun*-uitloper in de richting Maastricht aan zeer bizondere oorzaken moet worden toegeschreven.

Bepaald ondeugdelijk voor de algemene statistiek zijn ook die woorden, waarbij de *uu*-*oe*-wisseling niet zo zeer van taalgeografische als wel van historisch-grammaticale aard is. De antithese *uu*-*oe* bij het woord *uil* is b.v. in het noorden een klankgeografisch probleem, omdat de Saksische en Friese vorm *oele* luidt. Maar in het zuiden is daarvan geen sprake, omdat de *uu* daar uitsluitend als umlautsvocaal opgevat kan worden; zie Du. *Eulc* (het is nu voor ons de kunst om te weten te komen waar ‘het noorden’ ophoudt en ‘het zuiden’ begint). Een soortgelijk probleem doet zich denkelijk voor bij *ruiken, stuiven* en misschien ook *zuigen*, die in het noorden wèl met *oe* voorkomen, maar die in het zuiden umlautsvocaal hebben. Bij *schuiven* is het welhaast ondoenlijk om voor elke plaats uit te maken, of men met een umlauts- dan wel met een ‘expansie’-*uu* te maken heeft. Ook bij *kruin* en *kuip* zien wij een *uu*-verbreiding (ook in Duitsland) die kennelijk geheel op zichzelf beschouwd zal

1) Zie Taalatlas, afl. 2, no. 10. Op blz. 62 geeft J. nog enige steekproeven van dit woord, waaruit blijkt dat de *uu*-vormen ‘wel erg ver de *huus*-*hoes*-grens’ overschrijden. Vermoedelijk heeft J. nog niet kennis kunnen nemen van de ‘ruin’-kaart.

2) Men vergelijke de sterke verbreiding van Du. *Wallach* ‘ruin’.

moeten worden. Omgekeerd komen bij *luiden* en naar het schijnt ook bij *verzuimen* in het zuiden van Limburg umlautloze vormen voor[1]. Hier vereist dus niet de vermoedelijk normale noordelijke *uu*, maar de abnormale zuidelijke *oe* verklaring. Zo zou ik nog wel verdere woorden van het toch al gehalveerde, ja bijkans getiërceerde lijstje van J. de revue kunnen laten passeren en een 'maar' kunnen laten horen. Men kan de woorden nu eenmaal niet altijd als knikkers uittellen, daarvoor zijn de afwijkingen in betekenis, gebruikssfeer, stijl en voorgeschiedenis vaak veel te groot. Een behoren tot de *û*-kudde veronderstelt ook een zeker historisch-gefundeeerd 'kudde-instinct'.

Ook bij de vervaardiging der kaartjes heeft de heterogene groep van *ui*-woorden den schr. parten gespeeld (al is het daar, buiten het betoog, niet zo hinderlijk, omdat de gebruiker-zelf de 'tarra' links kan laten liggen). Om welke reden zijn b.v. op kaart II de woorden *stuiven, kuiken, ruiken, gruis* en *paardentuig* verenigd? Zoveel woorden, zoveel problemen! Drie ervan zijn géén *û*-woorden en de twee andere (*stuiven* en *ruiken*) slechts met het zoëven gemaakte voorbehoud. Hiermee deel ik den heer J. niets nieuws mede, want hij zegt het zelf met zoveel woorden op blz. 60 en 93. Maar het-hele-boek-door spoken de niet-*û*-woorden (die hij principieel van zijn argumentatie had moeten uitsluiten of in een apart hoofdstuk behandelen) op de achtergrond van zijn bewustzijn en hij opereert ermee of ze toch wèl iets met de *oe>uu*-substitutie hebben uit te staan. Zo wordt op blz. 93 door de titel 'woorden met *uu*-vocalisme in het Oostgeld. hoes-gebied' gesuggereerd dat er toch nogal aardig wat *uu*-woorden in het zuivere *hoes*-gebied voorkomen[2]. Uit de volgende paragraaf blijkt echter, dat schr. van de 12 woorden 'wier *uu*-gebied zich in O.-Gelderl. [bedoeld

1) *Loeen* blijkens J. ook in de Achterhoek (atlas, blz. 17).
2) Men zou ze gemakkelijk nog met een paar dozijn kunnen vermeerderen, wanneer men de diminutiva, de meervoudsvormen enz. daarbij opnoemde. Het is heus niet zo dat het aantal *uu*'s als fonemen beschouwd in het oosten kleiner is dan in het westen. Het aantal meervouds-*uu*'s neemt b.v. in oostelijke richting toe. De umlauts-*uu* kan men met recht oostelijk noemen, maar bij ons probleem gaat het om de speciale *uu* die, naar algemene opvatting (ook die van J., al denkt hij aan Brabantse origine) van onmiskenbaar westelijke herkomst is.

is het zuidelijk gedeelte daarvan] verder uitstrekt dan het *huus*-gebied' al dadelijk 7 moet laten vallen.

Blijven over 5 [J. zegt abusievelijk 9] n.1. *kuip, pluim, luistcren, tuimelen* en *schuilen*. Had J. even het Oostfri. Wb. geraadpleegd, dan zou hij geweten hebben, dat men zelfs op Duits gebied *lüsteren* en *tümelen* zegt[1]. Het woord *kuip* werd reeds boven besproken. *Pluim* is een leenwoord, dat ook in Groningen alleen in de vorm *pluum* voorkomt[2]. Reeds hierdoor valt het stellig buiten het kader der normale *û*-woorden, maar bovendien kon in Overijsel-Gelderland een hinderlijke homonymie met *plocme* 'pruim' ontstaan, die haar invloed zou hebben doen gevoelen. Blijft dus nog over: *schuilen*, waarvan echter J., m.i. terecht, zegt: 'Het is dus wel mogelijk dat *schuulen* nog van vrij jongen datum is en beschouwd moet worden als een leenwoord uit het Alg. Nederl.' (blz. 94). Op de keper beschouwd blijft er dus geen enkel normaal *û*-geval met autochthoon karakter over. Hetzelfde geldt voor de woorden *luisteren, zuigen, ruin, stuipen, luiden, kruien, kruiwagen, pluim, kuip*, die J. op blz. 61-8 behandelt. In abstracto kan men toegeven, dat een enkele provinciale deserteur het *huus/hoes*-front wel eens in oostelijke richting overschrijdt, maar dat doet niets af aan de werkelijke stand der krijgsverrichtingen, die zich naar mijn overtuiging - althans in de noordoostelijke provinciën - inderdaad in hoofdzaak afspelen tussen *huus/hoes*- en *muus/moes*-lijn[3].

1) Eveneens te Venlo, zie J. blz. 74.
2) De verspreiding der *uu*-vormen in Duitsland bewijst volgens Frings, Germ. Rom. blz. 145 'gallisch-niederländische' (dus niet direct-Latijnse) herkomst.
3) Behalve de *uut*-uitzondering waarop ik zelf reeds attent maakte (Exp. blz. 42) kan ik dus mijn bewering, dat we binnen de *huus/hoes*-grens de *û/uu*-ontwikkeling in haar grootste geografische uitgestrektheid zien, volgens de huidige stand der wetenschap nog onverzwakt handhaven. Om misverstand te vermijden moet ik hierbij verklaren, dat ik kennelijke *uu*-leenwoorden (zoals wij die zelfs tot in Oostfriesland, Bentheim en verder oostwaarts vinden) principieel uitschakel. Niet-germaanse woorden kunnen m.i. slechts dan als *û*-woorden worden beschouwd, wanneer hun saamhorigheid met de *û*-groep, 't zij historisch of taalgeografisch, voldoende gewaarborgd is. Ik hecht er waarde aan, deze noot te plaatsen, omdat het hier één van de twee dingen betreft, waaraan J. 'eminent belang' toekent (het andere is mijn waardering van de *muus/moes*-grens, waarop ik echter thans niet in kan gaan mede ten gevolge van J.'s onzuivere en daardoor verwarrende statistische berekeningen). Deze waardering van de *huus/hoes*-grens heeft geen eeuwigheidswaarde, maar wie aan de juistheid ervan twijfelt, moge een ander *û*-woord met groter *uu*-verbreiding in kaart brengen. In deze belangrijke aangelegenheid mag men verlangen dat ook de twijfel aannemelijk gemaakt wordt en wel over de volle uitgestrektheid van het gebied.

Zo zou ik voort kunnen gaan, maar ik vrees dat schr. mij dan ‘kleine kritiek’ zou kunnen verwijten. Ik heb in 't bizonder willen doen uitkomen, dat J. een zuiverder grondslag zal moeten kiezen, wanneer hij ons in staat wil stellen, de zegevierende *uu*-krachten en de weerstrevende *oe*-krachten nauwkeurig te meten.

Laat mij dus ten slotte mijn indruk van het geheel kort samenvatten. Een belangrijke aanwinst vormt allereerst de ‘atlas met isoglossen-kaartjes’. De historische beschouwingen, waarvoor veel voorstudie vereist is geweest, verdienen alle lof en zullen vooral waardering vinden bij elderswonenden, voor wie het vaak zo bezwaarlijk is de gewestelijke literatuur te raadplegen. Schr. beschikt over grote kennis van historie en taal van zijn gewest en heeft zich blijkbaar met hart en ziel (en denkelijk ook wel gedurende lange tijd) aan zijn taak gewijd. Het betoog is over 't algemeen levendig en boeiend. Men heeft hier te doen met een vaardig debater die een intelligent (soms: over-intelligent) gebruik maakt van de hem ten dienste staande argumenten. De beschaafde toon van debat mag den blijkbaar jeugdigen en temperamentvollen schrijver hoog aangerekend worden. Maar tegenover al deze waardeerlijke eigenschappen staan ernstige tekortkomingen. De wijze waarop ‘Venraais’ materiaal geperst wordt uit oude teksten, verraadt gemis aan routine en een pijnlijk gebrek aan inzicht in de problemen die de geschreven ‘Oosterse’ taal oplevert. Onbegrijpelijk is de blunder met de zogenaamde *ui*[1]-woorden op blz. 44, waarvan de noodlottige gevolgen zich in de statistieken en ook verder door het gehele boek doen gevoelen. Te raadselachtiger is deze misgreep, omdat schr. op verschillende plaatsen wel degelijk blijk geeft (hoewel niet altijd geheel juist) de *iu*-woorden, de *ui*[2]-woorden en de woorden met umlautsfactor aan de ene kant en de echte *û*-woorden anderzijds te kunnen uiteenhouden. Het is haast of dit boek in twee tempo's is geschreven, waarvan het eerste dan

moet vallen vóór schr.'s historisch-grammaticale scholing[1]. Maar dan kan men schr. niet het verwijt besparen van een zeker gemis aan zelfkritiek, immers dan stond hij al heel gauw niet meer 'boven zijn stof'. Het al te veel zitten 'in' de stof van zijn beperkt gebied is ongetwijfeld ook oorzaak geweest dat J. zich min of meer met oogkleppen heeft gewapend tegenover de feiten in Friesland, Groningen, Drente, Overijsel en (ten dele) Gelderland. Dat wordt niet goed gemaakt door enkele excursies in Lijmers en Achterhoek (waar hij echter slechts zeven plaatsen persoonlijk bezocht[2] heeft). Wat hij omtrent Gelderland, hoofdzakelijk op grond van schriftelijke enquête, meedeelt, heeft mij niet de indruk gegeven, dat de kennis van het Gelders hem in vlees en bloed is overgegaan. Op de kaartjes hangen de Gelderse 'isoglossen' ook grotendeels min of meer 'in de lucht'.

Mocht J. reeds begonnen zijn aan het tweede deel van zijn studie dan zou ik hem toch willen aanbevelen zijn betoog wat zuiverder te houden in dien zin, dat hij uitsluitend zijn argumenten put uit de geografische verspreiding der 'echte' umlautloze *û*-woorden. Verder moge hij nog eens overwegen (en dan liefst op grond van uitgebreid 'Oosters' bronnenonderzoek) of men inderdaad uit Oosterse *uy*-s c h r i j f w i j z e n zo positieve conclusies mag trekken als hij bij zijn 'Venraaise' teksten heeft gedaan. Voelt hij zich na deze voorzorgen voldoende beslagen om een middeleeuwse Brabantse *uu*-expansie in zijn gebied aannemelijk te maken (Zie Stelling I), dan zal hij zich moeilijk aan de taak kunnen onttrekken tot nadere afbakening van deze zuidelijke invloedssfeer tegenover de noordelijke. Dit laatste natuurlijk in de veronderstelling dat J. het opdringen van *uu* b.v. in het Fries niet aan Brabantse invloed zal durven toeschrijven. Laat mij eraan toevoegen dat ik bij voorbaat zeer

1) Uit dit tijdperk moet ook wel § 81 dateren, waar schr. er mij op attent meent te moeten maken, dat ik mijn betoog had dienen te wijzen op de woorden met wgm. *û* + Umlautsfactor, omdat hiervoor (naar hij heeft ontdekt) in zijn *hoes*-gebied ook *uu*-vormen voorkomen. Die vanzelfsprekende eigenaardigheid heeft zijn gebied gemeen met het gehele Nederlandse *hoes*-gebied en zij geldt aan gene zijde van de grens over het hele uitgestrekte Nederduitse gebied, waar *û* als *oe* wordt uitgesproken.

2) Een daarvan (Zevenaar) leverde hem slechts 'gedeeltelijk' materiaal op (atl. blz. 3), voor een tweede (Beek) was het materiaal, naar hij eerlijk erkent 'niet geheel betrouwbaar' (blz. 91).

wel ontvankelijk ben voor een betoog, dat zich in dit drierivieren-gebied eigenaardige complicaties voordoen, complicaties, waarmee ik in mijn, wel zeer korte, historische beschouwingen (Exp. blz. 163-6) niet dadelijk rekening heb gehouden (tegenover het, alweer sterk 'überspitzte', betoog van J, op blz. 105-113 kan wellicht een verwijzing naar het kaartje in de linkerbovenhoek der 'muis'-kaart kalmerender uitwerking hebben dan vele woorden).

Alles bijeengenomen kunnen we den heer Janssen dankbaar zijn, dat hij zijn loupe op dit zeer bizondere gebied heeft gericht en we willen sluiten met de wens, dat hij, bij het volijverig zich verdiepen in de taal van eigen gewest, toch het v e r b a n d m e t h e t g e h e e l niet al te veel uit het oog moge verliezen.

Leiden, December 1941.

G. KLOEKE.

Boekbeoordelingen.

Dr. J.F. Heijbroek. *De Fabel. Ontwikkeling van een literatuursoort in Noord-Nederland en in Vlaanderen*. (Amsterdam - H.J. Paris - MCMXLI).

Deze dissertatie bestaat uit een Inleiding die ontstaan, theorie, doel en nut van de fabel behandelt, en een overzicht over 'de Nederlandse fabelliteratuur'. Het eerste gedeelte bevredigt het minst, het tweede voldoet beter, maar een gebrek van beide is, dat de beschouwingen slechts tot conclusies over de historie van de fabel voeren. Toch zou voor den lezer het meest interessant geweest zijn, het antwoord op de vraag: Wat is de fabel in wezen? Waarin onderscheidt die zich van andere literatuursoorten? Een antwoord dus dat langs de weg der methode van Jolles (in *Einfache Formen*) of van Dr. van der Kun (in *De handelingsaspecten in het drama*) - methoden die in wezen niet zoveel verschillen! - bevredigend de kwestie zou hebben opgelost die Dr. H. nu openlaat: de eerste alinea van het boek, waarin verklaard wordt dat de onderzoekingen over de fabel niet tot een bevredigend resultaat hebben geleid en dat 'ook hier geen oplossing verwacht mag worden', is dan ook de meest teleurstellende.

Naast dit hoofdbezwaar staan enkele kleinere: het Nederlands is niet altijd fraai, er staan nogal wat drukfouten in vooral wat de eigennamen betreft: Dr. H. spelt zowel Bauer als Baur,

Van der Venne als Van de Venne e.d.m. Dit zijn vlekjes die het werk niet mooier maken, maar die toch minder belangrijk zijn dan het feit, dat een antwoord op *de* vraag in een genologisch werk niet gegeven wordt.

Het boek heeft ontegenzeggelijk verdiensten. De invloeden van Aesopus en Phaedrus, van Gellert en La Fontaine en de wegen waarlangs die gewerkt hebben, zijn duidelijk aangewezen; vooral voor de oudere perioden van onze letterkunde, heeft Dr. H. hiermee een uitstekend werk gedaan. Een andere verdienste is, dat de gegevens hier verzameld, het antwoord op de vraag: Wat is een fabel? *mogelijk* maken. En ten slotte: Dr. H. heeft de kunstmatige scheiding op cultureel gebied, die 'grens' heet, omvergestoten en de fabel in Nederland én Vlaanderen behandeld. Niet alleen het titelblad geeft het aan, het werk zelf levert de bewijzen ervoor dat Dr. H. in Vlaanderen heeft gezocht.... en gevonden. Het is te hopen, dat in dit laatste opzicht Dr. H. veel navolgers zal vinden.

Wat is nu een fabel? Langs twee wegen kunnen wij trachten tot beantwoording van deze vraag te komen: langs de weg der historie vinden we de opvattingen van dichters en kunstbeschouwers die kritisch beschouwd kunnen worden, langs de weg der fabels zelf kunnen we, mede door de grenzen te zoeken tussen fabel en andere genres, komen tot de kern van de soort; men zou deze laatste de existentiële methode kunnen noemen. Vooral langs de eerste weg is Dr. Heijbroek een betrouwbare en veilige gids.

Het eerste onmisbare element voor de opbouw van de fabel is, dat dier of plant of ding de 'handelende personen' zijn. Het ding is uitzondering; in de ook in het Nederlands vertaalde *Dialogus creaturarum* komt het enkele malen voor (zon, nacht, olie, water). Negatief zou men kunnen zeggen: in de fabel zijn nimmer mensen de handelende persoon. Lessing en Herder hebben weliswaar beweerd dat de dierenwereld voor de fabel niet typisch is, maar zij redeneerden in abstracto in een eeuw die liever naar de ratio dan naar de zaken keek. Het is trouwens opvallend, dat de kwalificatie 'fabel' voor verhalen waarin uitsluitend mensen of geesten of allegorische figuren optreden, vooral voorkomt in tijden waarin fabel en parabel nog dikwijls werden verward, waarin zelfs fabels parabelen werden genoemd (b.v. de *Parabelen van Cyrillus*), óf in een periode, als in de humanistische, toen opdrachten tot het verzamelen en maken van

fabels werden verstrekt voor schoolgebruik (b.v. Faërnus). De zes fabels van Cats laten alleen dieren en planten optreden; ook bij Poirters is dat zo. Vast staat dat dier en plant (soms het ding) de handeling in de fabel dragen. Ook bij den meest oorspronkelijken fabeldichter der 17e eeuw, Pieter de la Court, is dat het geval! Weliswaar komen onder de meer dan 100 fabels ook andere gevallen voor, maar dat is gemakkelijk verklaarbaar uit de staatkundige opvattingen van dezen vriend van Jan de Witt. De ‘fabel’ van den bootsman die vertelt van een eiland met een dokter die er belang bij heeft de zieken te doen sterven, een tweede eiland met een dokter die veel doet om de zieken in het leven te houden en een eiland zonder dokter, bedoelt een allegorische voorstelling te geven van de 17e eeuws regenten. Zeer veel heeft De la Court te danken aan Steinhöwel's fabels, aan die van Cyrillus, van Faërnus, van de Pançatantra enz., maar hij heeft deze vaak op staatkundige toestanden toegepast en oorspronkelijke met deze bedoellng geschreven. Van een fel partijman is niet anders te verwachten. - Van de 33 fabels van Nicolaas van Winter zijn 17 dierfabels, één plantenfabel en de rest ‘zijn gewone menselijke gevallen waaruit een bepaalde moraal is te halen.’ Deze laatste zijn geen fabels, maar exempelen, parabels, allegorieën. In deze 18e eeuw staan de zaken bij allen precies eender: de *Heldhaftige ofte Vorstelijke fabelen* (1722) bevatten weer voor het grootste deel dierfabels, enkele plantenfabels, en bij uitzondering gevallen uit het dagelijks leven. De laatste komen veelvuldiger voor bij Dr. Themmen, maar het is duidelijk dat zij niets meer met de fabel gemeen hebben. Ik kies er een van kleine omvang uit het tweede deel:

Een knaap, te Londen, die een paard gestolen had,
Wierd door 't gerecht gevat,
En tot de galg verwezen.
Een van de rechters, die
Hem, zeer eerbiedig, zag de heilige litanie
En andere gebeden leezen,
Zeide: ô Hy heeft berouw van all' zyn gruweldaên,
En hy mag, namaals, op vergiffenis nog hopen.
Ja, 'k heb berouw, sprak toen de dief, doch bovenal
Dat ik geen groote sommen stal,
Om dus mijn rechters om te koopen:
Want, 'k weet, men hangt toch overal
De kleine diefjes op; de grooten laat men loopen.

Wie zal aarzelen, dit anecdotisch geval als ‘fabel’ te verwerpen? De bundel heet trouwens: ‘Fabelen en *vertelsels*’. De verhalen in de Pançatantra worden achteraf fabels geheten, en de vertaling van het *Directorium humanae vitae* van Joh. Capua is getiteld: *Voorbeeldsels* etc.

Mij dunkt, dat men onomstotelijk kan vaststellen dat die verhalen waarvan ieder zonder twijfel het fabel-karakter erkent, meestal handelen over dieren, soms over planten, een enkele maal over dingen. Handelt een verhaal over mensen dan is het een vertelling, een anecdote, een parabel, een allegorie, géén fabel. Nog duidelijker spreekt het tweede, het hoofdelement: de moraal. *Steeds* leert de fabel iets, niet in abstracto, niet door het verhaal van een geval uit het dagelijks leven, maar in de inkleding van een verhaal, waarin dieren, planten en dingen als mensen handelen en spreken. Het is juist dit element, dat niemand als essentiëel voor de fabel loochent. Soms wordt de moraal gegeven in een soort proloog, soms in een soort epiloog, soms niet, maar ontbreken doet de lering nooit. Dit is oorzaak dat de fabel zo bij uitstek geschikt was of leek voor het kind: reeds in de 16e eeuw worden fabelboeken speciaal verzameld of gemaakt om als schoolboek te dienen en in de tijd der Aufklärung - in de 18e eeuw - beleeft het genre dan ook zijn grootste bloei. Geen ander element bepaalt ook zo beslissend de vorm: de fabel is steeds van geringe omvang, kort en eenvoudig en onmiddellijk in zijn bedoeling te overzien. Vreemde invloeden tasten *dit* karakter niet aan: de humanistische allegorie, het anecdotische geval en alle zaken die wel de inhoud kunnen wijzigen in een zin waarin het zijn fabelkarakter verliest, laten het didactische beginsel onaangetast. De ervaring der eeuwen legt hiermede voor ons vast dat de moraal het hoofdelement is van de fabel. Van het sprookje onderscheidt de fabel zich als verstandelijk product tegenover fantastisch, met als consequent gevolg voor de vorm: verschil van omvang, verschil in beeldenrijkdom en fantasiewerking; het wonderlijke staat tegenover het nuchtere, dat slechts in zoverre tot het wonderlijke wordt als er dieren en planten en dingen in spreken.

De allegorie is louter abstractie, maar de verwarring met de fabel is begrijpelijk, omdat bij beide gevoeld wordt dat het essentiële niet in het voorgestelde ligt, maar in datgene wat de menselijke geest er uit puurt. Van de vertelling verschilt de fabel door een meer gecompliceerde handeling; in de fabel moet die, krachtens de opgave die zij te vervullen heeft, eenvoudig blijven.

Van de parabel verschilt ze door de stof - die ook op mensen betrekking heeft - en door de voorstelling van het gebeurende: in de fabel spreekt men van *de* vos, *de* raaf enz.; in de parabel van: *een* vader had twee zonen enz. Meer dan in de fabel blijft in de parabel steeds voelbaar dat het niet om het verhaal maar om de lering te doen is. Een bijkomstig verschil ligt in de omstandigheid, dat de parabel meestal op het godsdienstig of geestelijk leven betrekking heeft, de fabel d.e.t. op allerlei levensomstandigheden toepassing kan vinden.

Het zou gewenst zijn geweest, dat Dr. H. in deze richting zijn onderzoek verdiept had. Is hij niet de aangewezen man om het alsnog te doen?

Roosendaal.

JOS. J. GIELEN.

Aankondigingen en mededelingen.

Rederijkersleven te Gouda in de zestiende en de zeventiende eeuw.

In de derde verzameling bijdragen van de *Oudheidkundige kring 'Die Goude'* (Gouda - 1941) is een artikel opgenomen van C.G.N. de Vooys, met bovengenoemde titel, waarin o.a. de aandacht gevestigd wordt op de schoolmeester Jacob Jacobsz Van de Vennip, die behalve refereinen ook een *Tafelspel van vier Personagien* geschreven heeft.

De beleefde Friese aanspraak met jou.

Over dit onderwerp publiceerde G.G. Kloeke een uitvoerige verhandeling, als 'een hoofdstuk uit de geschiedenis der betrekkingen tussen Fries, Gronings, Hollands en Nederlands' (Meded. der Ned. Akademie van Wetenschappen - Amsterdam N.V. Noord-Hollandsche U.M. - 1941.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids. Maart. Top Naeff wenst Frans Mijnssen geluk op zijn zeventigste verjaardag en viert hem niet alleen als schrijver van toneelstukken, maar ook als 'een geboren tooneelmensch'. - Chr. Kroes-Ligtenberg besluit haar opstel over *Een vriend van Aagje Deken*. - Anton van Duinkerken bespreekt in zijn gewone *Kroniek* interessante *Problemen van het tweede plan*: de geschiedenis van de roem bij de tijdgenoot, de vraag in hoeverre deze van betekenis is voor het nu levende geslacht, en de houding die de geschiedenis van de letterkunde daar tegenover heeft aan te nemen.

April. In de rubriek *Bibliographie* schrijft F. Bordewijk uitvoerig over S. Vestdijk's roman Rumeiland; M. Nijhoff beoordeelt de opstellen *In het midden van Verwey's dichterschap* van I.P. de Vooys.

De Nieuwe Gids. April. Lod. van Deyssel vervolgt zijn *Gedenkschriften* (1893-1901). - M. Beversluis schrijft in zijn 'Chroniek der Poëzie' over *Volksche poëzie*, naar aanleiding van Jelte Dijkstra's Groningse gedichten.

Groot-Nederland. Maart. S.M. Noach stelde een artikel samen *Uit de brieven van Frank van der Goes aan Frederik van Eeden*. - In de *Poëziekroniek* bespreekt D.A.M. Binnendijk de *XXVIII Sonnetten* van N.E.M. Pareau. - Johan van der Woude geeft enige *Kritische aantekeningen over proza*.

April-Mei. F.W. van Heerikhuizen doet *Een poging tot eerherstel van E.J. Potgieter*. In de rubriek *Nederlandsch Proza* bespreekt G. van Eckeren de roman *De zevende dag* van Leonard Huizinga. - A. Marja geeft *Aantekeningen over Poëzie* ten opzichte van een vijftal bundels.

Stemmen des Tijds. April-Mei. A. Hallema publiceert *Uitgegeven en onuitgegeven brieven van beroemde personen*, en een bijdrage met de ondertitel 'een rondgang door den tuin der historie aan de hand van enkele brieven, die toch wel eens gelezen mogen worden'. Vooraf gaat een beschouwing over 'het type brief en historische brievenboeken'.

Criterium. April-Mei. In een artikel *Het uur der vervulling* overziet Cola Debrot 'psychologisch het werk van M. Nijhoff'.

Roeping. Maart. Ferdinand M. de Louvick bespreekt in een artikel *Zonder reisgenoot naar het derde land* de ontwikkeling van de dichter M. Nijhoff in zijn bundels *Vormen* en *Nieuwe gedichten*.

April. In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Wouter Paap twee romans, beide eerstelingen, nl. *De vriendschap van mijn vrienden* door J.W. Hofstra, en *Vrouw en Vriend* van Anna Blaman. - Karel Meeuwesse bespreekt *Vijf portretten van Nederlanders* van C. Busken Huet, opnieuw uitgegeven door Dr. Staverman. - Dr. L.G.J.V. bespreekt de tweede uitgave van F. de Pillecyn's *Hugo Verriest*.

Taal en Leven. Maart. Ph. J. Simons publiceert een artikel, getiteld *Oude heren over nieuwe Jeugd. Begrijpen en voelen inzake naamval*. - G. Royen schrijft, naar aanleiding van zijn publicatie Ongaaf Nederlands, over *Recensenten en recensies*. - E. Kruisinga

(*Het decemviraat voor het onderwijs in de moedertaal*) geeft een radikaal-afbrekende kritiek op het onlangs verschenen Rapport over het moedertaalonderwijs. - G. Royen vervolgt zijn behandeling van *Elf malle gevallen*. - A.J. Schneiders bespreekt *De Nederlandse dialecten* van A. Weynen; E. Kruisinga bespreekt J.H. Brouwer's inaugurele rede: *Joost Hiddes Halbertsma*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LXI, afl. 4. M. Schönfeld meent, op grond van een onlangs gevonden Latijnse inscriptie, het *Sacrum nemus Batavorum* te kunnen aanwijzen in de omgeving van Herwen in de Overbetuwe. - A. Zijderveld maakt *Opmerkingen over Vondels 'vocaliseren'*, d.w.z. de klankwaarde van de geschreven taalvormen bij deze dichter. - B. van den Berg publiceert een uitvoerige studie over *Geert Grote's psalmvertaling*, naar aanleiding van een nog ongebruikt handschrift, waarvan de tekst op menige plaats de oorspronkelijke lezing beter bewaard schijnt te hebben dan de door Van Wijk uitgegeven tekst. Ook door uitgebreid vergelijkend taalgeografisch materiaal is deze bijdrage van belang. - H. Bonger beoordeelt een boek van F.G.M. du Toit over *Eugène N. Marais, Sy Bydrae tot die Afrikaanse Letterkunde*.

Neophilologus XXVII, afl. 2. J.E. van der Laan schrijft een uitvoerig artikel over *De metaphoor*, dat bedoeld is als 'een weergave van C.F.P. Stutterheim's onderzoekingen' in zijn belangrijk Amsterdams proefschrift: *Het Begrip Metaphoor*, waarin deze auteur streeft naar duidelijkheid en zuiverheid op een terrein 'waar zoveel onbegrip en verwarring en vaagheid heerst'.

Volkskunde I No. 4. A.C.J. van Vrankrijker verzamelde *Kinderspelen in het Gooi*, die in een uitvoerig artikel beschreven worden. Onder de *Kleine Mededeelingen* vindt men *Nog 'onbekende' kindervertelsels*; verder een lange reeks *Boekbesprekingen*.

Tijdschrift voor Geschiedenis LVI, afl. 1. In een artikel *Het historisch onderzoek van de landstaal* geeft H.L. Bezoen een overzicht van het dialektonderzoek in Nederland, waarbij vooral het werk van Kloeke en van Heeroma ter sprake komt.

Museum. April. Gerlach Royen oordeelt zeer ongunstig over een geschrift van W.L. Thieme; *Spraak, taal en rede*, geschreven 'in een jargon, dat buiten de kring van de adepten der Zuivere Rede geheel en al onverstaanbaar is'. M. Schönfeld beoordeelt het boekje van G.J. Uitman: *Hoe komen wij aan onze namen*?

C.D.V.

Willem Kloos[1].

Men kan t.o.v. Kloos twisten over de vraag of hij een ‘leider’ mag heten. Erens ontkende, Donker, Van Eyck e.a. bevestigden zijn leiderschap. Nimmer echter komt de kwestie van zijn meesterschap als dichter in het geding. Onvoorwaardelijk erkennen wij allen, dat Kloos' dichterlijke werkzaamheid in zijn eerste periode behoort tot de waardevolste die onze letterkundige geschiedenis heeft aan te wijzen. Treden we echter in bijzonderheden, dan doemt de verscheidenheid der meningen op: Dr. de Raaf en Rispens wensen den dichter gehéél; zij rehabiliteren Kloos, als zij schrijven over de scheldverzen en de Binnen-gedachten, Dr. de Raaf vergoelijkend, ten dele zelfs prijzend; Rispens met het argument, dat wie den dichter wil, hem gehéel moet willen. Beiden menen dat het niet aangaat scheldverzen en Binnengedachten te verwerpen omdat zij poëtisch minder betekenen en soms, zoals Donker schreef, ‘wartaal van een overspannen geest’ zijn. Van Dr. de Raaf, de vriend, begrijpen wij dat; van Rispens, ingesteld op een mythische litteratuurbeschouwing, verwondert het ons, temeer nu Kloos zelf in de vierde druk van Verzen I de scheldverzen wegliet. Donker en Van Eyck oordelen, dat men den dichter in Kloos volledig recht doet, als men rekening houdt met de poëtische productie van zijn eerste periode en de rest als onbelangrijk buitensluit. Feit is, dat noch De Raaf noch Rispens er in geslaagd zijn de verzen van na 1894 de plaats te geven die zij ze toekennen willen; feit lijkt mij ook, dat anderzijds deze verzen hun belang hebben. Voor de mythe is Kloos: de poëet van die galerij van prachtige sonnetten waarmee Verzen I opent, en waarin ieder ontwikkeld Nederlander enigszins thuis is; de Kloos van later is onbekend, althans trekt de aandacht klaarblijkelijk niet en.... poëtisch gezien heeft men niet geheel ongelijk.

Er is echter nog een andere zijde te bezien. Uit welke levenssfeer stammen deze verzen? Verzen toch van een dichter wien

1) Het onderhavige artikel is een deel van een reeks waarvan de bedoeling is de wijsgerige bronnen op te sporen waaruit de Nederlandse letterkunde na 1880 in bepaalde opzichten is voortgevloeid, terwijl tevens getracht wordt de verhouding van letterkunde en wijsbegeerte te onderzoeken.

niemand een prachtig talent ontzegt! Kan de kennis van de latere bijdragen tot een beter begrip en juister waardering van de beginverzen? Is er ontwikkeling op te merken? Waarin kan de reden liggen van het opdrogen der bronnen, waaruit toch eenmaal zo'n heerlijke verzen welden?

Kloos bestudeerde vroeg het werk van den Amsterdamsen professor Spruyt - tegenstander van den positivist Opzoomer en in den grond een scepticus - over ‘de geschiedenis van de leer der aangeboren begrippen’ (1879). Daarbij werd hij bijzonder getrokken door de figuur van George Berkeley, wiens Treatise concerning the principles of human knowledge (1710) sindsdien Kloos' bijzondere aandacht had. Een portret van Berkeley hing op Kloos' studeerkamer. Berkeley vatte zijn leer samen in het ‘esse est percipere’ en ‘esse est percipi’: het zijn van het Ik bestaat in het waarnemen, het zijn der dingen in het waargenomen worden. Van Berkeley kwam Kloos tot Kant en Schelling, en tot Schopenhauer en Von Hartmann, terwijl Bolland's studies in de Nieuwe Gids, alsmede de gesprekken met zijn wijsgerigen vriend Dr. Ch. van Deventer (de ‘Chap’ van de leuke versjes uit de negentiger jaren van de Nieuwe Gids!), Kloos' denken beïnvloedden. Op Schopenhauer komt Kloos herhaaldelijk terug (Veertien Lit. gesch. II, 241, 244, 248, 251 enz.). Nog in zijn laatste levensjaren beroept Kloos zich op Schopenhauer en Von Hartmann als hij in een ‘kritiek’ op Willem de Mérode, om duidelijk te maken wat hemzelf de eenheid van zijn dichten leek, schrijft: ‘Door alle opeenvolgende perioden van mijn steeds innerlijk-psychisch zwoegend persoonlijk Leven heen.... is mijn in-diepste, ver-afste geestelijkheid, dus hetzelfde wat door wijsgeren als Schopenhauer en Ed. Hartmann de Onbewustheid werd genoemd.... in de intellektuele Ziel.... onafgebroken in mij werkzaam geweest.’ (N.G. 1931, 1e dl. 446). En ook Dezaire wees onlangs in dit ts (XXXV) er op, hoe Kloos' lyriek berust op overtuigingen die aan die van Schopenhauer verwant zijn.

Wat uit deze kennismakingen geworden is, valt moeilijk in één enkele formule te vangen. Want dit is juist kenmerkend voor zijn wijsgerige opvattingen én voor zijn latere verzen, dat zij vaag en onhelder zijn, dat zij afwisselend op de ene dan op de andere gedachte hinken. Weliswaar kan men in de kritieken en in de Verzen gemakkelijk aanwijzen, waar zich verwantschap met al deze wijsgeren vertoont, maar nimmer komt hij - ook

niet na 1920, zoals Dr. de Raaf meent - tot een afgerond geheel dat vlees en bloed van hem werd. In dat opzicht is er een groot verschil met Albert Verwey: ook deze dwaalt van Spinoza naar Hegel, maar, behalve dat hij reeds aanstonds in innig contact komt met den Amsterdamsen wijsgeer en Rijnsburger lenzenslijper in diens opvattingen over God en Wereld, groeit met de jaren in Verwey het leven naar een eenheid toe, die weliswaar door Verwey niet intellectueel werd verantwoord, maar toch een levensbeginsel bleek van zo sterk bevruchtende kracht, dat zijn poëzie bijna tot zijn levensavond in waarde stijgen kon. Hoe meer Kloos een wijsgerig dichter wordt of.... schijnt, hoe meer het dichterschap verzwakt; hoe meer Verwey vanuit een wijsgerig standpunt leven en wereld overschouwt, hoe hoger zijn poëtisch vormvermogen reikt. Dat Donker in zijn dissertatie weinig waardering toont voor den dichter Verwey is begrijpelijk, want eerst met Het Zichtbaar Geheim (1915), als Spinoza hem geheel ingenomen heeft en hij van uit diens zekerheden leeft, wordt hij dichter van een grootheid, die m.i. vaak miskend is, omdat men zich te weinig de - noodzakelijke! - moeite getroostte zich in Verwey's gedachten in te leven. En, merkwaardig, van danaf wordt Verwey ook waarlijk de ‘leider’; niet alleen dichterlijk maar ook geestelijk, zelfs van hen die hem afwezen. Ik moet hierbij wel denken aan de beschouwingen van Oskar Walzel over *Grenzen von Poesie und Unpoesie* (Frankfurt a.M. 1937), toen hij - uitgaande van Goethe's woord: ‘Die Dichtkunst verlangt im Subjekt, das sie ausüben soll, eine gewisse gutmütige, ins Reale verliebte Beschränktheit, hinter welcher das Absolute verborgen liegt’ - over Friedrich Schlegel's *Gespräch über die Poesie* en Novalis en Hölderlin heen, de eis stelde van een gesloten wereldbeschouwing voor alle ware poëzie. Daaraan nu heeft het Kloos ontbroken en het komt mij voor dat hier de oorzaak ligt van zijn falen na het prachtig begin.

Het kennisprobleem heeft Kloos vanaf zijn jongste dichterjaren aangegrepen. In zijn oudste werk, het dramatisch fragment Rhodopis (in 1878 gedicht en in 1880 in Nederland gepubliceerd), leeft reeds zijn lust aan het leven naast de smart om zijn vergankelijkheid. Terecht heeft Donker voor dit gedicht Verwey's verwijt van grootsprakigheid teruggewezen. Maar ook voor de kennis van de levenssfeer vanwaaruit Kloos dichtte, is het van gewicht: het wees duidelijk aan, hoe de dichter het leven beschouwde als een ontwaken uit een droom, een ont-

waken tot veel leed en verdriet, tot weinig vreugde, tot een wankelen tussen geboorte en dood naar een nieuwe nacht. Blinde machten drijven de mens voort, waarin alleen de liefde aandoet als een genade, maar waarin het kennen niet mogelijk is. Verzen I toont ons dezelfde dichter. Het prachtige sonnet waarmee de bundel opent (Ik denk altoos aan u....), hanteert de droom niet alleen als beeld, maar als aanduiding van het leven zelf, dat is ‘een wondre, ontzetbre droom, dien eens de nacht weer vaagt’. Telkens komt het beeld van de droom in deze sonnettengalerij terug: Ik *droomde* van een kalmen blauwen nacht.... (3), Zij hoorde 't twisten.... zij dacht: ‘Is 't al een *droom*?’.... (4); En leven kan ik niet, dan als ik kniel, 't zij voor Mijzelf, een Godheid, of een *Droom*:

> De Godheid stierf.... Ikzelf ben als Haar Graf:
> Kom Hij dan, nu ik val, Ziel van mijn Ziel,
> Die *niets* dan *droom* zijt.... (8)

Leef in uw lichte *dromen* voort.... (9), O lichte *visioenen* mijner jeugd!.... De grote *dromen* mijner zieners-vreugd.... (10). Diep uit de *nooitdoordringbare gewelven* Van Uwe Ziel klonk eens het vorstelijk woord, 't Woord van Uw Liefde.... (11).

Deze verliefdheid van den dichter op het beeld van droom en visioen, wijst er op, dat geen beeld beter uitdrukken kon dan dit, wat hijzelf begrepen, gezien had: dat het leven uit het onbewuste voortkwam en ertoe terugkeerde. Uit het onbewuste schiep hij zijn kunst, in het onbewuste leefde hij zijn eenzaam bestaan, overtuigd maar ook diep-ongelukkig in die overtuiging, dat alle werkelijkheid slechts schijn is, althans nimmer zekerheden biedt. Zelfbedrog is het een wereld buiten ons aan te nemen, want het zijn der dingen bestaat enkel in het waargenomen worden door een Ik, waarvan de werkelijkheid op haar beurt weer enkel bestaat in het waarnemen. De stoffelijke wereld is niet meer dan de wereld der voorstellingen in ons.

Een andere gedachte dan deze van Berkeley leeft echter eveneens in den dichter. Zij spreekt het sterkst in dat ‘meest representatieve vers’, zoals Donker het karakteriseerde, n.l. sonnet V, een van de weinige verzen die hij vóór de publicatie van de bundel Verzen I nimmer aan de openbaarheid had prijsgegeven. ‘Ik ben een God in het diepst van mijn gedachten’: de trots van den schepper van kunst naast het gevoel van ondraaglijke eenzaamheid spreken zich hier gelijkelijk uit. Is

het toeval, dat daarop onmiddellijk volgt het sonnet waarin als nergens anders zo heerlijk de behoefte aan rust is uitgesproken? ‘Nauw zichtbaar wiegen op een lichten zucht de witte bloesems in de schemering....’ Maar het moede hart, dat niet rusten wil, en altijd luider slaat, verstoort de vrede van de avond. En is een onweerstaanbare drang naar het uitzeggen van het Leven, van ‘al mijn lieve voelen, zoeken, tasten’, zoals dat in ‘dit somber doek’ is uiteengelegd (7). De Liefde alleen is troost. Want zij openbaart hem aan zichzelf, als de God-op-aard, de Nooit-gekende, Die zelf zijn Zelf niet zag, dan eens op 't laatst, ‘Toen opstond en de kroon op 't hoofd zich drukte’ (11). Maar ook deze liefde was geen blijvende heul voor zijn smart om het leven; en dan komt de doodsgedachte (13), die van nu af, enkele sonnetten lang, hem pijnigt (16, 19, 20, 21, 22, 23), om dan het Leven in 24, 25 en 26 opnieuw tegenover de Dood te stellen (27 t/m 32), niet als gedachteprobleem, maar als levenservaring. In de eerste publicaties waren de titels - hoe weinig zij dat overigens voor de gedichten van Kloos' bundel ook zijn! - veelzeggend: Doodgaan, Het Leven, Doodsliedjes, Pathologieën.

> Eén hoop slechts, één, één enkel zoet vermenen,
> Eén weten, maar ik kan het niet geloven....
>
> Ach, dit: dat rusten onder groene stenen
> Een eeuwig rusten is, in één verdoven,
>
> En dat de doden niet in donker wenen
> Om 't zoete leven met hun lief daarboven.

De ‘hoge Trots’ van dit boek en de ‘Glorie om (de) eigen bleke slapen’ (19) vermochten niet de levenservaring te vernietigen van dood-en-leven.

Van nu af worden de verzen zwakker.... de wijsgerigheid duidelijker. Er komen nog enkele prachtige sonnetten, maar stilaan drijven we af naar de scheldsonnetten ‘voor de jongste generatie’, die het boek poëtisch vanaf vers 93 minder groot maken: de genitieven, soms duidelijk ineengeworsteld, de bijwoorden en verkleinwoordjes, de ‘dichterlijke’ samentrekkingen, zij nemen toe; het schelden begint reeds in een sporadische regel: tegen het Beest Beschaafd Publiek (25); hij tekent zichzelf in het aan Van Deyssel oorspronkelijk opgedragen Snikken

(38). Het leven ziet hij als één orgie, waarin hij wégdroomt in weelde: ijdel is alle daad -:

Over ons allen koom het Niet-zijn machtig (55).

De ‘nacht des Doods’ en de ‘duistrer nacht van 't Leven’ kwellen hem (57) en iedere blik wekt in den dichter de bede:

> Och, mochten ze eeuwig dus onwetend dromen,
> Of 't was der vreugd of 't floers der smart hen dekt (58).

Dood, Leven, Liefde, God: zij blijven van nu af de wijsgerige bestanddelen van Kloos' poëzie. De prachtige hartstochtelijkheid, die terecht zo geroemd wordt, spruit van nu af minder uit het eigen gemoed, ontvonkt slechts zelden nog aan de uiterlijke ervaringen met ‘een ellendig knoeier met Hollands taal’ als Gorter, ‘een pseudo-volksleider’ als Van Eeden, ‘een musculeus poëetken’ als Verwey, ‘een vies verkrachter van 's Werelds eeuw'ge schoonheid’ als J.K. Huysmans. Daartegenover staat de dichter als de drager van 't Hogere. Ook Christus doet thans zijn intrede in Kloos' poëzie; diens verheven Leven vormt duidelijk mede het wereldbeeld, van waaruit Kloos dichtte, maar Hij werd nimmer inspiratiebron, hoogstens een hem intrigerend verbeeldingselement (18, 40, 59, 60, 65, 69).

Ofschoon in Verzen II scheldsonnetten ontbreken, is deze bundel toch de voortzetting, naar den geest, van het laatste gedeelte van Verzen I. De drang om het wezen der dingen te doorgronden wordt sterker: is zij mede een gevolg van de Nieuwe Gids-crisis van '93-'94? Is zij mede veroorzaakt door de zenuwcrisis van '95-'96? Wat er van zij: deze feiten kunnen deze drang slechts versterkt, niet veroorzaakt hebben: vanaf de eerste gedichten leeft zij in Kloos, om in Verzen III en de gedichten van de ouderdom (*Dieper Levensinkijk - Mystisch pantheisme*, beide van 1922; en 28 sonnetten n.a.v. de dood van zijn trouwen vriend Witsen en de dan volgende *Binnengedachten*) geleidelijk aan krachtiger. te worden. De grote hartstochtelijkheid der eerste verzen, toen eigen gemoedservaringen méer dan het verlangen tot weten tot dichten drongen, vindt een flauwe afschaduwing in de cyclus Liefde uit Verzen III, klaarblijkelijk in verband staande met Kloos' huwelijk met Jeanne Reyneke van Stuwe. In deze 277 gedichten, meest sonnetten, hoort men af en toe de volle toon van den jongen Kloos doorklinken.

Er is een duidelijke verschuiving waarneembaar, naar de jongste gedichten toe, als we letten op de hoofdmotieven van Kloos' verzen: Liefde, Trots, Dood en Leven; de Trots verzwakt tot de houding die bereid is deze prijs te geven, indien maar zekerheid ontstaan zou omtrent het andere. Er is eigenlijk geen schijn meer van zelfbewust dichterschap, maar alleen van een wijsgerig, wankel-gefundeerd, bewustzijn van eigen goddelijkheid als deel van het Al. De uitspraken worden minder onduidelijk. Vaker kan men zeggen: daar is Schopenhauer, daar Eduard von Hartmann, hier iets van Spinoza (dit laatste speciaal in zijn *Gedachtenis aan Herman Gorter*, N.G. 1931, 2e dl. p. 58), ginds iets van Hegel. Zelfs het kennisprobleem wordt meermalen direct aan de orde gesteld en vanuit gevoelen en schouwen belicht.

Niet als dichter, wel als criticus had Kloos zich over dit alles reeds vroeger en duidelijker uitgesproken. Bewijst dit niet opnieuw hoe, wat hij intellektueel te veroveren leek, nimmer geheel deel van zijn wezen werd? In *Verleden, Heden, Toekomst* reeds - nog in zijn rijke periode dus - heette het, dat de levens tot één doel gedrongen werden ‘door den donkeren levenswil, stromend en dringend door alle delen henen vanuit dat onwankelbare punt, het Ik. De Ikheid, dat onaantastbare, onverklaarbare, raadsel, die geen stof is en geen geest, maar een ander dan deze, is voor zijn organisme, wat voor de wereld God.’ In gelijke bewoordingen spreekt Kloos er over God. Wij kunnen niet weten, ‘wij vermoeden slechts, en voelen ons, dien onnoembaren God-God, achter onze zielen.... Die geen geest is en geen stof, maar een ander dan deze, het Enige dat Is.... Het Leven is het Leven, de opperste Abstractie en het Kernwezen beide van alles wat bestaat.... Schoonheid is het Leven in zijn fijnste essence, 't Leven-Leven zelf.’

Twintig jaar later.... worstelt Kloos nog met deze problemen, hij heeft ze niet veroverd en zou het nimmer, zoals Verwey wél bleek te kunnen. Hierin ligt de verklaring van zijn gezonken dichterschap, zoals Verwey's poëtische stijging na de overmeestering der levensproblemen (negatief) demonstreert. Dat Kloos zich leegdichtte, zoals dat heet, betekent niet dat zijn creatief vermogen verdwenen of verzwakt was, maar dat er, na de belijkdenis der directe levens*ervaringen* geen equivalent ontstond door de verwerving van een bezielend levens*inzicht*. Hierin ligt óok één der oorzaken, waarom zijn creatief dichter-

schap zich tot het kleine opus beperken zou: nooit komt hij boven het sonnet uit, tenzij in dramatische.... fragmenten!

Verzen II eindigt met het bekende: Ik ben de Zoeker naar het Nooit-Behaalde.... Is deze regel reeds een bekentenis, zij zou nog niet noodzakelijk hoeven te leiden tot de conclusie dat in de wijsgerige ontwikkeling van Kloos de verklaring ligt van 's dichters falen. Ook in het streven en zoeken immers ligt een rijkwellende bron voor prachtige verzen. Ook het zoeken bezielt, soms meer dan het vinden. Maar Kloos kwam nimmer verder, zocht niet in de edele zin des woords, bleef passief: zijn geest bleef zweven om de ideeën van Schopenhauer en Von Hartmann, om Spinoza en Schelling, om Berkeley en Kant. Hij kwam er niet uit, verwierf zich geen leven-bezielend inzicht, dat in de vreugde om de verworvenheid en de smarten om de onvolkomenheid de inspiratie zou vinden voor heerlijke verzen. De gespletenheid bleef, nimmer werd zij overbrugd door de klare erkenning van een bepaald levensbeginsel. Voor een wijsgerig ingestelde geest moest dit, toen de ervaringen der Liefde plaats moesten maken voor die van Leven en Dood, ten slotte funest blijken. Daarom was er geen dichterlijke ontwikkeling, daarom was er ten slotte niet veel anders meer dan de technische beheersing van het veelbeoefende sonnet waarin getracht werd het probleem een aanzijn te geven, dat nieuwe aangrijpingspunten mogelijk maakte voor verdere evolutie. Maar de vicieuse cirkel werd op die wijze gesloten, en het dichten en het leven stonden voortaan als twee gescheiden grootheden naast elkaar.

In Verzen II heet het Leven ‘een Feest Gods’ (1). Op aarde heerst enkel het begeren, goed en kwaad zijn ‘bewustloos’ (4). Het menselijk verstand is niets, het gevoel is alles:

> Zwak-trotse mensjes, gij, die brast in zwelging
> Van uw verdoemelijk verstand, dat niets
> Mag zijn voor elk Zelf, als dat Zelf is Iets. (6)

Slechts dit is waar: wat wordt *gevoeld* is goed. (8) Het goede bestaat, het slechte niet. (23) Om deze opvatting noemde Rispens hem ‘een demonisch dichter’.

Uit het onbewuste leven is de mens voortgekomen. Het Noodlot bestuurt het. (32) Zelf staat men machteloos:

> Streven is het niet, 't is aleen maar laten gaan
> Je zelf op des levens eindeloze deining,
> En zachtjes aan je laten bestaan
> Tot dees vreemden levens algehele verdwijning. (35)

Het Onzichtbare zendt den mens de dromen (68); de Oorsprong aller dingen ligt in ons zelf (106). Het leven is een onoplosbaar raadsel:

> Wij lopen allen in dit heldre donker
> Van koud-goud, geheimzinnig zonnelicht:
> Wij staren vragend, wetend niets, en blonk er
> Soms ook een vage vlaag van hoop, zij zwicht
> Voor zelfbezinning.... Blijft alleen 't geflonker,
> In enkler borst heel diep, van stralend dicht! (114)

Ook Christus is den dichter geen troost: Hij lijdt eeuwig, omdat Hij, als 't heelal, onsterfelijk is. (184)

De Afgrond des Doods, wie peilt hem? Onnodig -

Als toch daarachter niets meer schuilt dan 't Niet! (217) Inderdaad, maar het gevaarlijke voor den mens ligt in dit ‘als’.

Verzen III is een zwakke stijging na Verzen II. Ik wees reeds op de samenhang, die er m.i. bestaat tussen het latere falen van Kloos' dichterschap en het feit dat hij zich nimmer een levensovertuiging die bezielend werkte, veroverd heeft. Opvallend is nu, dat Kloos' overtuigingen na Verzen II minder onduidelijk worden. Het valt dan ook gemakkelijker van III een overzicht te geven.

Op 's levens hoogvlak verglijden de smarten van het Zijn; het schone Zelf is het ‘zichzelf nog niet vermoedend, goddelijk Zijn’. (1) In Bollands geest spreekt Kloos ook in 3 van ‘het innigst Zijn’, in 7 van ‘het diepste Zelf’, dat door den Levenswil omhooggetogen is ‘uit d'onbewusten Nacht’. (76) Uit het onbewuste leeft de dichter: ‘Ik ben een dromend mens onder de andren.’ (40) En tot de geliefde zegt hij: ‘Uw Onbewustheid, eindloos-drachtig, Als eens de Al-Chaos, vóor 't begin des Tijds, werpt werelden naar voren, kreits na kreits, Opstuwend uit haar diepte, in vuurgloed prachtig.’ (179) Later heeft Kloos dit aldus geformuleerd in een Literaire Kroniek van de N. Gids XXXIII, 1e dl, 272: ‘In zijn hele Poetica maakte de goede Aristoteles met geen enkel woord melding van dien geheimzinnigen achtergrond onzer geesten, dien de nieuwere wijsgeren de Onbewustheid hebben genoemd en waaruit (door de genieën).... het allerbeste tot ons gekomen is, wat de Mensheid bezit en waar dus ook de hoogste, of juister, de enig-wezenlijke Poëzie haar aanschijn aan dankt.’

Verschijningsvorm van het Onbewuste, waartoe hij weer terug-

keren zal: zo spreekt hier de Philosophie des Unbewussten (1869- 9e dr. 1892) van Von Hartmann. Maar daarmee is iets verbonden van Darwin's evolutieleer. Kloos voelde zich opnieuw bestaan (Vroeger Bestaan en 177). In *Levens-raadsel* I wordt naast de opvatting dat niemand weet, toch de overtuiging uitgesproken, dat wij mensen zijn een ras

> Dat, opgeworsteld uit de laagste laagte,
> Nauw weet, wat honderd jaar geleên het was.

In zijn beroemde *Verleden, Heden, Toekomst*, vele jaren terug, had de criticus reeds geschreven: ‘daarom is het Christendom schadelijk voor de mensen, in den langen duur der tijden, omdat het de mensen geen mensen laat wezen in de dierlijke evolutie van Protplasma-cel tot God.’ De ‘komende mens’ zal zó zijn: God. ‘De komende mens, zoals hij zich al hoger en schoner ontwikkelt met zijn menselijke vermogens, met zijn goddelijken wil.’

Dezelfde stem, helaas niet die van een dichter, horen we spreken in het tweede sonnet van een drietal, dat *Levenswijsheid* heet:

> De loutre schoonheid slechts der aardse landen....
> Blijft van u over als een hoop en beê,
> Dat eenmaal nog de latere geslachten
> Zullen geboren worden voor de vreugd,
> Die uit de Al-Schoonheid, met haar duizend Machten,
> Daalt op ons neder als de Hoge Deugd....

Het ontstaan en het wezen van het menselijk Zijn voelt Kloos blijkbaar als een opgroeien door de eeuwen heen uit chaos tot orde, uit de laagste vormen tot de hoogste, uit het onvolkomene tot het volmaakte. Het wezen van het Leven blijft evenwel ‘het onbegreepne’ (202) en elders zegt de dichter: (61)

> Wij lopen door dit leven als geblinddoekt,
> En tasten rond met schijnbaar-vaste hand....
> Als die ten slotte dan een ding omspant,
> Is 't nog de vraag, of men, hetgeen men vindt, zoekt.

Uit het Al voortgekomen, keert de mens bij zijn dood daartoe weer terug, wordt weer ‘een deel van 't Al’ (*Ter gedachtenis aan Mevr. J.M.W.R.v.S.-de J.* I). En nog eens in dezelfde reeks (VI):

Nu alles uit is, en wij zeker weten,
  Dat Ge in een andren vorm van Zijn vergingt -
Nu laat ons trachten, om, met rein geweten....
Ons willen met den Al-wil, die ons sloeg, stil te meten.

Is dan het Onbewuste gelijk aan het Al? En is het Al gelijk aan den Al-wil? Kloos geeft ons nergens een antwoord daarop, laat ons alleen maar vermoeden, dat Von Hartmann sterk op de geestelijke achtergrond raakte, Schopenhauer minder, terwijl een soort pantheïsme, waarbij ik nauwelijks de naam van Spinoza noemen durf, in de plaats treedt. De mens wordt door ‘een donkre kracht’ gedreven, maar ‘God en Geest’ zijn slechts woorden:

Wij weten niets, dan dat er Iets bestaat,
  Waarnaar we, onmachtig zelfs, om 't aan te kijken,
Met breed-verlangende armen henenreiken....!

(*Levens-raadsel*). In dat Onkenbre ligt de zekerheid onzer Onsterfelijkheid. Niet in de boeken vinden wij dat, maar ‘uit onszelf ruist het omhoog, een zeekre konde’.

De agnosticus die Kloos hier is, komt nog herhaaldelijk onder onze aandacht. Toch laat het probleem hem niet los; nog eens wijdt hij (3) sonnetten aan *Leven en Onsterfelijkheid*. De oplossing is.... een vraag!

Als diepste waarheid zag de dichter:

  geen van allen, die daar spraken, weet,
Waarom wij, mensen, komen en verdwijnen,
Waartoe de jubel en de gruwbre pijnen,
Die iedre ziel hier beurtlings smaakte en leed....

God, God! Die altijd waart mijn hoogste Wens!
  Geest, waar mijn geest uit vloeide in de oude tijden,
  Toen 't was bepaald, dat ik óok moest strijden,
Als een bescheiden, stil-verdragend mens.

Ik voel, dat ik, als alles, uit u kwam....

Eerst ‘aan het slot’ zullen we 't Wezen van het Leven doorgronden en

Waarheen Gij zelf, van uit Uw diepte, streven
Gingt om te kunnen voelen: ‘Ik ben God!’....

Wat is God eigenlijk in Kloos' voorstelling? Er is geen sprake van een persoonlijk God. In sonnet 270 zegt hij:

God denkt niet, weet niet, ziet niet. Zelf-gepijnd,
Wil hij en werkt gestadig, om te koelen
Het gloeiende versmachten, dat blijft woelen
Diep in Hem naar een daad, die overschijnt,

In grootheid, al wat is: vast-klaar omlijnd
Wil Zijn Bewustheid worden. Zijn diepst doelen
Is om niet langer slechts Zichzelf te vóelen,
Is om Zichzelf te *zien*, op 't heerlijk eind.

God breidt Zich eindloos, als de aleerste Dader,
Achter al ziele', en als 'k mij vroomlijk buk
Neder voor U, mijn hemels, aards geluk,
Kom ik dus de Oorsprong alles levens nader
En 't eeuwge Raadsel, waar 'k weer in verdwijn,
Als 's levens spel ten einde is, met zijn Schijn.

Dit alles is als een paraphrase van Bollands studie in de Nieuwe Gids van 1890 dl I over *De Wereldbeschouwing der Toekomst*. En Bolland volgde weer ‘den gigantischen denker Eduard von Hartmann’, die ‘staat op de schouders van het hele verleden’. In de eerste Binnengedachten van 1924 zou Kloos verklaren: ‘God is de grote Al-Onbewuste, buiten Tijd en Ruimte, willend zonder weten, 't Enig Zijnde’, steeds strevend ‘om zijn diepste Godskracht uit zichzelf omhoog te stoten’. En tussen deze opvatting en de Bollandse van sonnet 270 had hij ons verklaard: ‘En zeker is, dat een denker, indien hij een Godsbegrip wil handhaven, dit alleen kan opvatten op de wijze zoals Spinoza dit deed’ (Lit. Kron. N.G. XXXIII dl I 270). Ook hier weer: een heen en weer wankelen tussen verschillende gedachten. Een terugkeer tot oude, een verlaten van latere meningen! Kloos zelf heeft in Verzen II de tegenstelling tussen de ‘ouden’ en den ‘nieuwen’ God aldus aangegeven:

God is geen Koning, op een troon aan 't pralen,
Met, rond hem, englenstoeten, wijd-uit zwierend,
Die, diep door gouden loftrompetten gierend,
Een enkel ding steeds aan elkaar herhalen....

God is in eenvoud van spontane woorden,
In zelfgenoegzame muziekaccoorden,
In 't hart, dat in zichzelf zijn glorie vindt,
God is in zonneschijn en mededogen,
In klare azuurglans van onwetende ogen,
In 't luid-uit lachen van het schuldloos kind.

Dat Kloos zich - tijdelijk - meer vastheid won, kan blijken uit het gedicht van 1922 *Mystisch Pantheisme*:

Oneindige Geest, die onbewust te dromen
Ligt stoorloos aan des eeuwgen In-Zijns zomen,
Gij, mijn al-verste Binnenst, die 'k niet ben,
Maar toch als Hoogst en eigenst Zelf erken,
Dat sluimrend als op wijde wolkensponde,
Zweeft.... Hoor mij aan! ik roep U.... doe mij konde!
Gij ziet mij hier op dees vreemde aarde staan,
Een vleeschen beeld, die niets ben dan een waan,
Uit diepte van daarginds omhooggedreven,
Waar 'k eenmaal leefde en wederom mag leven,
Als 't zinloos schouwspel dezer aarde viel
Onder uws voelens kim, o vreemde ziel!

Ik durf vragen: is dit eigenlijk wel vastheid? Of een belijdenis van den agnosticus, die méent iets gevonden te hebben waarop hij het wankel leven bouwen kan? Er is niet zó veel veranderd sinds hij vier jaren vroeger in de Literaire Kroniek van zijn tijdschrift schreef: ‘Over de diepste wezenlijkheid van het Heelal, de ontijdelijke Kern, waar alles van uitgaat en alles toe weerkeert, zal zelfs de kranigste en kundigste mens ten allen tijde in volslagen onzekerheid blijven verkeren.... Over het diepste, het enig-waarachtige Zijn des Heelals, het Grondpunt der Kracht, dat alles te samen houdt, valt niets te constateren.’

De dood van zijn vriend Witsen heeft zijn denken nog eenmaal opgedreven o.a. tot de Binnen-gedachten, maar ook hierin ligt weer nergens een centraal punt verborgen van waaruit het leven zich verklaren laat.

In één der verzen *Ter nagedachtenis van Mevr. J.M.E.R.v.S.-de J.* had Kloos ‘God en Geest’ lege woorden genoemd. Maar in een aparte reeks van vijf sonnetten handelt hij nochtans over *God en Geest*. In het eerste heet God géen geest, ‘en toch bestaand onwraakbaar. Naar Wien ons hart van binnen altijd huilt, En roept en hoopt.’ Maar in het derde: ‘Al stof is schijn: de Geest is d'enig-ware.’ Wij zijn slechts delen van de Al-geest, door wie hij zichzelf wil kennen.

Zo geeft Kloos' Godsbegrip evenmin houvast; het ergste - want een tragisch levenslang moeizaam gedragen levenslot -, was dit voor den dichter! Of wij het al niet thuis kunnen brengen in het stelsel van een wijsgeer is van minder betekenis: voor

Kloos zelf is het een ramp, voor zijn dichterschap een nederlaag geweest.

Toch had Kloos zich in wijsgerige zin ‘opgewerkt’. Ofschoon agnosticus, begint hij zich in Verzen III en later scherper en vaker rekenschap te geven van het kennis-probleem. Kennen doet de dichter door het gevoel! Maar het kennen dat zijn verzen openbaren, wijst duidelijk aan dat gevoel hier niet sentiment, maar schouwend zien betekent, waarvan het beginpunt inderdaad in het persoonlijk gevoel gelegen is.

> Schijn-god van redenering is de Kwade, -
> De God des voelens is de Goede Geest. (203)

‘Ja, logisch moet men wezen!’ roept de schare....

(*Levensraadsel* IV), maar deze schare heet dan in het sextet ‘de nuchtre bende’, die nooit heeft kunnen begrijpen, ‘dat de êelste vruchten uit teêrst bloeien rijpen’. En in *Modern en eeuwig* vervloekt Kloos de ‘redenatie’.

Het kunstscheppen is naar Kloos' opvatting een daad van de Onbewustheid:

> 't vers is spiegel van de ziel, waar 't vage,
> Dat diep-in zingt en schemert, wordt geklaard
> Door drang der Onbewustheid, die het baart,
> Zonder dat onze wensen er om vragen.... (III, 273)

Kunst is ‘'t zuivre Wezen diep Van 't Leven zelf, gebeeldhouwd tot Verschijning’ -

Daarom ‘mag Zij niets zijn dan vlekkeloze omlijning van wat in 's Kunstenaars ziel bewustloos sliep.’ (203) Dit onbewuste schept en staat daarom boven het bewuste dat alleen ordent en oordeelt, vergelijkt en controleert. Omdat de schoonheid is de fijnste essence van het Zijnde, is de Kunst ook in wijsgerige zin de hoogste Levensvorm, en de Kunstenaar de hoogste Geest. ‘De Kunst is oneindig, zowel in haar verfijning als in haar diepte, omdat de grote kunstenaars, als emanatie's van de Heelal-ziel, óok in hun diepte en verfijning oneindig zijn.’ (Lit. Kron. N.G. XXXIII, 1e dl. p. 458).

Zo verschijnt Kloos ons in zijn verzen als de beklagenswaardige mens, die nimmer houvast vond, om zijn leven te steunen. Naar mijn overtuiging ligt dáarin de hoofdoorzaak van zijn falen na een prachtig begin. Dat dit zo is, verklaren ons beter zijn latere gedichten dan zijn eerste. Voor de kennis van zijn ‘ontwikkeling’,

voor het begrip van zijn eerste verzen als openbaringen van directe levenservaringen, zijn zij daarom van gewicht. Voor mijzelf verscheen Kloos in deze, soms jammerlijk-slechte gedichten, als een ontluisterde koning, die geen afstand wil doen om althans zijn eerste roem te kunnen handhaven in de vlekkeloze staat waarop hij recht heeft. Desalniettemin erkennen wij gaarne zijn groot meesterschap en de onschatbare verdiensten die Kloos zich voor onze letterkunde heeft verworven. In de moderne wijsbegeerte heeft hij echter nimmer het houvast gevonden, waar dan ook, waaraan hij - ook als dichter - zozeer behoefte had. Hij was als dichter niet méér dan de meester van het sonnet, maar dit dan volkomen in een kortstondige periode van rijke bloei.

Roosendaal.

JOS. J. GIELEN.

Enkele opmerkingen over onze visserstaal.

De beschrijvende, monografische dialectliteratuur, die in het hoogtij-tijdperk van de dialectgeografie, dat we thans beleven, wat op de achtergrond dreigt te geraken, heeft een waardevolle aanwinst verkregen in het boek van de Groninger hoogleraar Overdiep over de volkstaal van Katwijk aan Zee[1)], dat in vele opzichten als een model van een moderne dialectmonografie mag gelden.

De ‘Kattekers’ hebben geen reden om zich over gebrek aan belangstelling in hun dorp te beklagen. Al in 1688 schreef de predikant Adriaan Pars zijn bekende boek over de ‘Catti aborigines Batavorum’, dat in 1697 en 1745 herdrukt werd, en van de vele andere geschriften, die aan dit vissersdorp gewijd werden, bleef ook het arcadische ‘Katwijk's zomertogtje’ (1805) van Adriaan Loosjes Pzn. bekend. Ook voor hun dialect bestond van ouds belangstelling. Al in 1790 stelde Mr. F.W. Boers, een der eerste voorzitters van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, een lijst van 30 blz. op van ‘Woorden en spreekwijzen, bij Katwijk's vissers zeelieden in gebruik’, die in de bibliotheek der Maatschappij berust. Een ander ‘Katwijksch woordenlijstje’

1) G.S. Overdiep, De volkstaal van Katwijk aan Zee. Met medewerking van C. Varkevisser. Antwerpen, N.V. Standaard-boekhandel - 's-Hertogenbosch, Teulings' Uitgevers-mij., 1940. (247 blz.; ing. f 3,05, geb. f 4,10).

van 17 blz. bevindt zich in de Prov. Bibliotheek van Friesland. Ik vermeld deze met opzet, omdat Prof. Overdiep ze niet geraadpleegd heeft en ze ook niet noemt. Voor Winklers bekende Dialecticon schreef niemand minder dan Kneppelhout de gelijkenis van de verloren zoon in het Katwijks dialect over, en voor enkele particularismen van deze streektaal vroeg Cosijn de aandacht.

Het boek van Prof. Overdiep beschrijft de volkstaal der vissers van Katwijk aan Zee, in het bijzonder die van de bejaarden, wier herinneringen teruggaan van het midden tot het einde der vorige eeuw, en die in hun taal nog veel van het 19de-eeuwse dialect bewaard hebben, dat bij de jongeren als ouderwets verdwenen is. Het bevat een ontleding en uitleg van de zinsbouw, de denkstijl en de taalstijl, zoals men die van Overdiep, omnium consensu de belangrijkste Nederlandse syntacticus, mag verwachten, en verder een bijdrage tot de ‘leer van het woord’, die het grootste deel van het boek in beslag neemt, en een karakteristiek van de klanken. Aan dit alles gaat een inleiding over de Katwijkse volksgemeenschap en de geschiedenis van Oud-Katwijk vooraf, waarvoor de schrijver de medewerking verkreeg van een rasecht Katteker, de directeur der visserijschool C. Varkevisser, die door zijn naam alleen al bewijst van een oud vissersgeslacht af te stammen.

De zin, waarmede de schrijver zijn inleiding begint, wijst al dadelijk op de grote betekenis van deze monografie voor onze taalstudie. Het Katwijks immers is niet alleen een Hollandse dorpstaal, het is tegelijk een visserstaal, d.i. een in sociologisch opzicht bijzondere vaktaal. Bovendien is het - deze toevoeging is van ons - de eerste Nederlandse visserstaal, die enigszins uitvoerig wordt beschreven. Om deze reden verdient dit boek belangstelling van een wijdere kring van filologen dan die der dialectologen alleen.

Het is geen gemakkelijke taak, in het korte bestek van een tijdschriftartikel van beperkte omvang een volledige indruk te geven van het vele, dat de belangstellende filoloog in dit boek aantreft. Uit de rijke inhoud kunnen we dan ook maar enkele grepen doen. Allereerst noemen we dan de invloed van de visserstaal op de algemene taal, waarover deze studie enkele interessante gegevens bijeenbrengt (blz. 45-48). Prof. Overdiep oppert de mogelijkheid of maakt zelfs aannemelijk, dat uitdrukkingen als ‘in het nauw zitten’, ‘voor iets moeten opdraaien’, ‘er zit niet veel schot in’ e.a., en woorden als 'n zoodje, opdoeken, 'n bak

(een grap), driftig, verkassen (verhuizen) aan de visserstaal ontleend zijn. Voor enkele van deze (o.a. opdoeken, opdraaien) noemt het Wdb. trouwens al bronnen, die op dezelfde herkomst wijzen. Een opzettelijk onderzoek van dit belangrijke onderwerp zou voor ons van ouds zeevarend volk zeker geen overbodige weelde zijn. Hetzelfde geldt voor een onderzoek naar de invloed van het Engels op onze vissers- en schipperstaal, waarvoor ook dit boek een aantal gegevens bijeenbrengt (o.a. blz. 36, 81). De Katwijker visser gebruikt soms een Engels woord om er dingen, die in zijn kringtaal taboe zijn, mee aan te duiden; zo spreekt hij liever niet van scha of averij aan boord, maar van *demmes* (eng. dammage). Mogelijk heet op zee om diezelfde reden een vuurschip wel *lait*. Wanneer men onder de Engelse woorden ook *loeke* = kijken aantreft, rijst de vraag of dit woord, dat in dezelfde betekenis ook in het Bargoens voorkomt, daarin mogelijk uit de visserstaal is overgenomen, waartoe te meer aanleiding bestaat omdat het aantal Engelse woorden in onze gabbertaal uiterst gering is.

De Katwijkers vormen van ouds een typische vissersgemeenschap. We lezen al in de Informacie van 1514 ‘dat zy hem generen met visschen ter zee ende mit visch te vercoopen’, en wie zal zeggen hoevele eeuwen ze dat destijds al deden. Als in de primitieve samenleving vormt deze volksgemeenschap een gesloten groep, waar zelfs de bewoners van het ‘boerendorp’ Katwijk aan den Rijn buitenstaan. Overdiep wijst er op, dat herhaaldelijk bepaalde taalverschijnselen uit dit sociale kenmerk verklaard kunnen worden. De zeevarende ‘burgers’ vormen het ‘volk’; daarbuiten staan de ‘vreemde’. Dezelfde terminologie vindt men in vrijwel alle gesloten gemeenschappen. Een aardig voorbeeld van de bijzondere betekenis, die een woord (in het zinsverband) aanneemt door de bijzondere sociologische kenmerken van de groeptaal geeft Overdiep (blz. 43 vlg.) van het ww. *staen. Staen* betekent aan boord o.a. ‘te wacht zijn’: *Hoe lang motte we stáen? Je staet pas 'n góed úur*! Het betekent verder: ‘gelegen zijn’, en wel bij peiling van de vaardiepte, gezegd van de kust of een eiland: *Hoe staet Terskélling van je? In 't Oost*. Ook het net, dat tot op de grond moet hangen, *staet goed bij de grond*. Een bijzonder gebruik van het hulpww. is er in de omschrijving van een dreigende lucht, die *staet te zwelle* of *staet te dringe*.

Hoe in de vaktaal specialisering en differentiatie van betekenis samen kunnen gaan, blijkt uit het woord *stiere*, dat eigenlijk

'sturen' betekent, maar ook of vooral voor de betekenis 'stuurman of schipper zijn bij een reder' wordt gebruikt, verbonden door 'van': *Ik stierde doe van Jan Paerle*. Andere voorbeelden van een betekenisdifferentiatie, die de kultuurtaal niet kent, zijn de drie benamingen voor pantoffels: *sloffe* (pantoffels), *slippers* (zonder achterkant) en *muile* (vrouwenslippers, die 'kleppen' bij het lopen), en het onderscheid dat deze groeptaal maakt tussen een (metalen) *skuttel* en een *skael* (van aardewerk).

Onder de specifieke visserijtermen vindt men er meer dan een van duistere oorsprong, terwijl bij andere de invloed van de zeer beperkte, gesloten taalkring van het leven en bedrijf aan boord o.a. tot afwijkende klinkervormen heeft geleid. Zo heet het uit het ruim halen van de haringnetten om ze te luchten of schoon te maken: *te wâa-gaen*. Overdiep ziet daarin een vervorming van ndl. *weide* i.d. bet. voer, weide, het voedsel zoeken, jacht, visvangst, en oppert de mogelijkheid, dat het uithalen der netten na een periode van tegenslag een in oorsprong magische handeling kan zijn. Het optuigen en gereedmaken, provianderen incluis, van netten en schuit heet in Katwijk *grâaie* of *grâeje*. Zonder twijfel is dit hetzelfde ww., dat in het ndl. *greien* (*graaien*) heet, en van oudgerm. *garaidjan* komt, waarvan ook *gerei* is afgeleid. Het ww. *beilen*, dat meermalen in het Dagverhaal van Jan van Riebeek voorkomt, en waarmee het Wdb. (II^{I} 1545) geen weg weet, vindt zijn verklaring in het Katwijks *bâale*: spartelen, spelen, krioelen, dat in het Schevenings als *bâele* voorkomt. Weer vinden we hier die eigenaardige klinkervorm, waarvan de verklaring waarschijnlijk eerder langs psychologische dan langs klankhistorische weg gezocht moet worden. Is deze Katwijkse â, die de representant van nl. ei is, en die men ook nog in *krâole* (heen en weer slenteren, ijsberen, uit *kreile*) en *kâoll* (een ronde blokschijf, uit keil, kegel) en het daarvan afgeleide *kâole* (keilen) vindt, misschien een uitspraakaffectatie, ontstaan door de zucht om ook in de taal de geslotenheid van de groep te accentueren? Voor deze veronderstelling pleit, dat deze klankwisseling alleen in enkele oude en weinig gebruikelijke woorden optreedt. We treffen hetzelfde verschijnsel nog aan in het bijwoord *plâon* in de betekenis 'expres', 'opzettelijk', 'met dat doel': *ik ben er plâon nae toegaen*. Waarschijnlijk is dit het uit de rederijkerstaal bekende *plaan, plein*: ontwijfelbaar, onmiskenbaar enz. Overdiep suggereert hier invloed van de rederijkerskamer, die hier in de zestiende eeuw heeft bestaan (blz. 83), en die hij

tevoren al heeft genoemd als een mogelijke bron van Romaanse woorden in het Katwijks (blz. 35). Hoe verklaart hij dan echter het voorkomen van ditzelfde *plein* in andere Zuidhollandse dialecten, b.v. in het Westvoorns: *ze lòpe d'r maer plein* (vrijuit) *nae binne* (Van Weel, 132)? Waarschijnlijker is, dat we hier een voorbeeld hebben van Vlaamse expansie, en dat dit woord eenmaal in de gehele volkstaal van Zeeland en Zuidholland bekend is geweest.

Het is jammer dat de typische vakwoorden van de Katwijker visserstaal in dit boek niet in één hoofdstuk systematisch gegroepeerd zijn. Wel komen er vele in hfdst. II (Oud Katwijk) ter sprake, maar vele andere zijn over de andere hfdstn. verspreid (vgl. blz. 37-38, 44-48, 49-51, 56-57, 58-66 passim, 79-86 enz.). Vooral ook mist de lezer van dit inhoudrijke boek een woordenlijst. In het voorbericht deelt de schr. mede, dat de heer Varkevisser een Katwijks woordenboek heeft samengesteld, dat hij later hoopt uit te geven. Intussen zal wie dit boek geregeld wil raadplegen goed doen met er zelf een register op te maken; zonder dat is het een onbegonnen werk om de weg te vinden in de overvloed van materiaal, die hier bijeen werd gebracht. Alleen met behulp van een woordenlijst zal men zich kunnen overtuigen hoeveel onze vissersdialecten met elkaar gemeen hebben. Tal van woorden en uitdrukkingen uit de groeptaal der Katwijker vissers komen, soms met een geringe klankwijziging, in dezelfde betekenis in de taal van de Scheveningers, de Noordwijkers, maar ook bv. van de Urkers en de Vollenhovers voor, waaruit blijkt dat in bepaalde gevallen de vak- of groeptaal de overhand heeft over de streektaal.

Uit sociologisch oogpunt zijn vooral ook de taboe-vormen belangrijk, die in alle vissersdialecten een grote rol vervullen. De wisselvalligheid van de zee en van het bedrijf der vissers, die ploegen noch zaaien, maar hun netten slechts op hoop van zegen uitwerpen op het water, heeft enerzijds tot een diep en sterk geloofsleven, maar anderzijds ook tot veel ‘bijgeloof’, liever gezegd primitief geloof geleid. De visser heeft dezelfde schroom als de primitieve mens om woorden uit een bepaald gebied bij hun ware naam te noemen, en gebruikt daarom liever een omschrijving of een eufemisme. We zagen al hoe de Katwijker niet van ‘scha’ of ‘averij’ spreekt, maar daarvoor het Engelse *demmes* gebruikt. In plaats van ‘schipbreuk lijden’ zegt hij: *'t ongemak krijge*, bij aankomst van een schuit met een man minder

aan boord: *hij is binne, mit 'n mensch wech*, voor: ‘hij is verdronken’ zegt hij eufemistisch: *hij is ebleve*. De visser op zee zal bij voorkeur niet het gewichtige woord ‘vangen’ gebruiken; hij vermijdt dat meestal door vage woorden, zoals in deze zinnen van een praaigesprek tussen twee schippers: ‘*Arie hadde innelek* (= dicht bij de kust) *elege, in die hâai òòk niks vernome*’. *‘Heb jíj nog wat ehad vanochtend?’ ‘Wij hebbe vaertien kantjies ehad* (= gekregen)’. ‘*'k Heb ezien dat je zwaeger òòk iet en hâai* (= niets had)’. Zo heet ook ‘'n bries’ bij voorkeur *'n gelegenhâaid*. De Urker visser vermijdt het, de af- of aanwezigheid van haring in zijn netten met name te noemen, maar zegt: *we eawen gien kleur ezien* of *we eawen de kleur niet*. Wanneer de Amelander aan de zilvergroene flitsen in het water bespeurt, dat de vis in zijn netten is gevangen, zegt hij: *groen is ie*, en de buitenstaander die in zijn onwetendheid ‘alweer een’ of iets dergelijks zou uitroepen, ziet zich afgestraft met een honend: *hebben we soms te veel*? Vooral deze taboe-vormen zouden in de verschillende vissersdialecten met elkaar vergeleken moeten worden teneinde er - en dan nog met de grootste voorzichtigheid - conclusies uit te kunnen trekken, die vooral voor de studie van het volksgeloof en de volksaard en hun inwerking op de taal van het grootste belang zouden blijken te zijn.

Weinig minder interessant zijn Overdieps mededelingen over de verwantschapsnamen en de aanspreekvormen in Katwijk (o.a. blz. 130, 242). Wanneer eenmaal het materiaal, dat het Centraal Bureau voor Nederlandsche en Friesche Dialecten hierover bezit, op kaart is gebracht, zal blijken of ook op dit gebied een zekere onderlinge verwantschap tussen de vissersdialecten bestaat. Zo vindt men *neef* als vocatief (i.d. bet. vriend) ook op Urk. Is dit een overblijfsel uit de tijd, toen de Katwijkers (en de Urkers), geringer in aantal dan tegenwoordig het geval is, door onderlinge huwelijken inderdaad vrijwel allemaal familie van elkaar waren? In dit verband herinner ik er aan, dat men ook in de tot voor kort vrij afgesloten gemeenschap van de Zeeuwen de verst verwijderde familieleden met neef en nicht aansprak (en nog wel aanspreekt), ook al weet niemand te zeggen, op welke wijze men aan elkaar verwant is.

Terloops wijzen we nog op de merkwaardige gevoelswaarde, die het verkleinwoord in het Katwijks heeft (blz. 65). Uit de voorbeelden, die Overdiep geeft, blijkt dat het diminutief dikwijls een zekere sympathie uitdrukt ten opzichte van de eigenaar:

Hij is voor z'n skrijftaefeltje-n-esturreve; 'k Wed dat je noch fan je âêste teeltje weet (je allereerste reis naar zee). Dit gebruik is te vergelijken met de aanspreekvormen van God als 'het lieve Wezentje' en soortgelijke liefkozende termen, die hier en daar in ultra-orthodoxe Protestantse kringen gebruikelijk zijn, en de vraag rijst of we dan wel helemaal billijk zijn, wanneer we dit gebruik, dat de schrijfsters van Sara Burgerhart in Broeder Benjamin al zo gispten, oneerbiedig noemen. Het moge die indruk wekken, zeker is het bedoeld als een uiting van een innige gemeenschap met God, die op zichzelf beschouwd niets oneerbiedigs heeft.

Evenals dit verschijnsel zou ook het zinsrhythme van de Katwijkers (blz. 226) met dat van andere visserdialecten vergeleken dienen te worden. Bij het eerste gehoor lijken deze allemaal min of meer op elkaar, deels ten gevolge van de zinsmelodie, deels ook door het gemeenschappelijk bezit van bepaalde fonemen. Het is dan ook te betreuren dat Prof. Overdiep geen uitvoeriger beschrijving heeft gegeven van de klanken van het Katwijks; de fonetiek komt er in zijn boek maar schraal af, en de fonologie is zelfs geheel en al verwaarloosd. Het valt op, dat de wijde, gespannen klinkers van het Katwijks (bv. de gerekte wijde è) ook in het Urks voorkomen (en in de dialecten van de Zeeuwse vissersplaatsen, maar die hebben ze met de Zeeuwse boerendialecten gemeen). De h wordt vooral in de vissersdialecten aan de Noordzee- en Zuiderzeekust niet uitgesproken, of zoals op Wieringen minder intensief dan elders, terwijl deze klank in Zeeland meer gutturaal is. Is hier invloed van de wind en de buitenlucht in het spel, die maakt dat men elkaar (vooral op zee) vrijwel altijd moet toeschreeuwen om zich verstaanbaar te maken, waarbij dan de h uiteraard in het gedrang komt? Een zelfde klimatologische oorzaak zou men voor het winderige Zeeland kunnen aannemen, maar ook hier kan alleen een vergelijkend onderzoek (dat zich dan ook tot het buitenland zou moeten uitstrekken) de uiteindelijke oplossing van een interessant verschijnsel uit het leven der taal brengen.

Een aantal malen wijst Prof. Overdiep op een al of niet opvallende overeenkomst tussen het dialect van Katwijk en dat van Groningen (en Friesland). Geen van deze gevallen zijn o.i. in die mate treffend, dat ze op een nadere verwantschap behoeven te wijzen, en we mogen veronderstellen dat aan de schr. deze overeenstemming alleen daarom in het oog is gevallen, omdat

hij uiteraard de noordelijke dialecten van het Nederlands het best kent. Een kwestie als deze herinnert er intussen aan, hoe noodzakelijk het is dat een dialectonderzoek van een bepaald gebied samengaat met een onderzoek naar de herkomst van de bevolking, gesteld dat daarvoor bouwstoffen aanwezig zijn. De trouwboeken van Katwijk beginnen met 1614; daaruit zou dus wel het een en ander te halen zijn, ook wat betreft mogelijke inteelt van de bevolking. Kan de dialectoloog dit onderzoek zelf instellen, voor dat van de somatische eigenschappen van de bevolking is hij op hulp van de anthropologie aangewezen, die zich in ons land sinds de laatste halve eeuw doorgaans evenwel meer voor Hottentotten en Bosjesmannen dan voor het Nederlandse volk blijkt te interesseren.

Naast een indruk van de vele problemen, die dit interessante boek bevat en oproept, moge het bovenstaande de lezer ook de overtuiging hebben geschonken, dat een studie als deze eigenlijk pas ten volle tot haar recht komt wanneer ze, naast een aantal andere beschrijvingen van vissersdialecten gelegd, haar plaats krijgt in een groter verband. Het is niet de schuld van Overdiep, dat deze andere monografieën vrijwel geheel ontbreken; alleen is daardoor een odium op zijn boek komen te rusten, dat na verloop van tijd steeds geringer zal worden. Het boek over Urk, dat zeer binnenkort verschijnt, zal dat van Overdiep al dadelijk meer relief geven, al is het geheel anders opgezet. Maar vooral zien we nu uit naar beschrijvingen van de dialecten van Scheveningen, Noordwijk en Zandvoort, van Egmond aan Zee en Wijk aan Zee, indien in laatstgenoemde plaats tenminste nog oorspronkelijk dialect wordt gevonden. Behalve hetgeen men in werken van algemene aard als Winklers Dialecticon, de bloemlezing van de Schelde tot de Weichsel van de Leopolds, het Handboek van Van Ginneken en de Hollandse Dialektstudies van Heeroma aantreft, hebben we over onze vissersdialecten maar bitter weinig literatuur, enkele opstellen en korte woordenlijsten in oude tijdschriften als de Taalgids, de Taal- en Letterbode, Noord en Zuid, Onze Volkstaal, en uit de laatste jaren enkele studies van Knop en Heeroma over het Terschelings en het Tessels. De literatuur komt dit nijpende gebrek aan bouwstoffen enigszins, maar uiteraard onvoldoende te hulp met romans als Thuisvaart (1941) van Henk Mondria, dat in de taal van de Vollenhover vissers, en Martijntje (1940) van Arend Tael, dat in het Schevenings dialect is geschreven. Enkele boeken van

Alie van Wijhe-Smeding spelen in Enkhuizen, o.a. Tusschen de golven (1918) en De ontmoetingen van Rieuwertje Brand (1929) en bevatten materiaal voor het taaleigen van de Enkhuizer vissers, zoals haar Tijne van Hilletje (1928) dat voor Marken doet. Zo vindt de toekomstige beschrijver van de Schiermonnikoger visserstaal gegevens in het werk van K. van der Geest (o.a. Eiland in de branding, 1937), en er zou op dit gebied nóg wel het een en ander te noemen zijn.

Het boek van Overdiep moge het eerste zijn van een reeks van monografieën over onze Nederlandse vissersdialecten, die vervolgens een synthetisch ingesteld dialectoloog in staat zullen stellen, een samenvattende studie te schrijven over onze Nederlandse visserstaal, een tegenhanger van de Seemannssprache van Kluge. Dat een dergelijk boek juist in ons land al niet sinds lang bestaat moet men de Nederlandse filologie als een tekort aanrekenen.

Dertig jaar geleden begon Kloeke zijn dialectologische arbeid met een studie over het dialect' van een Nederduitse vissersbevolking, die naar men wil van Nederlandse afkomst zou zijn: Der Vokalismus der Mundart von Finkenwärder bei Hamburg (1912). Wel heeft Kloeke sindsdien o.a. over de dialecten van de vissers in en rond de Zuiderzee geschreven, maar de dialectgeografische richting, die hij heeft ingeslagen, heeft hem geen tijd en gelegenheid gelaten tot het opstellen van monografieën in de trant van zijn eersteling. Nu, een generatie later, een ander hoogleraar in de Nederlandse taalkunde deze taak weer opvat, wordt dit wellicht de aanleiding om het onderzoek van de taal der Nederlandse vissers, dialectologisch en sociologisch, systematisch aan te vatten en in afzienbare tijd tot resultaten te komen.

Amsterdam.

P.J. MEERTENS.

De archaïserende stijl van Aernout Drost.

In mijn aantekening op blz. 125 van deze Jaargang heb ik ten onrechte ondersteld dat Van Eyck de archaïserende stijl van de schets *Meerhuyzen* voorbijgezien zou hebben: hij heeft er, integendeel, in zijn *Drost-studies* (*Tijdschr*. LX, blz. 192-194) de volle aandacht aan gewijd, maar beschouwt dit ‘slechts als een proefneming voor één keer’. Van Eyck acht dus deze kleine archaïserende schets bij Drost een der ‘rijpingsverschijnselen in zijn korte leven’, waarin hij tot het inzicht gekomen is ‘dat hij het in geen enkele vorm van imitatie zoeken moest’.

C.D.V.

Eldorado: dorado.

In de Utrechtsche Courant werd het vorige jaar zo ongeveer wekelijks over Taalzuivering geschreven. Door wie, kan ik niet zeggen. Wel was het iemand - dat spreekt haast vanzelf - die zijn zuiveringswerk liefst buiten alle taalkunde om zag op te knappen. En al keerde hij zich bij voorkeur tegen uitheemse woorden die vanuit het zuiden onze landsgrens passeerden, het bleef de anonieme strijder voor goed Nederlands almaar ontgaan, dat men ook met nederlandse woorden zeer onnederlands kan schrijven - wat onze taal uiteraard geniepiger aantast, dan uitheemse woorden plegen te doen. Aan het gebruik van dat vreemde zit trouwens meer vast, dan menig goedwillend taalzuiveraar schijnt te vermoeden. Toch wilden we het over iets anders van die taalman hebben. Ik haal de beginalinea's aan van het artikel in de U.C. van 18 Juni 1941:

‘Wat mankeert nu daaraan?’ vroeg Els. ‘In mijn proefwerk aardrijkskunde heb ik geschreven dat Canada het Eldorado der pelsjagers is; en de juffrouw zet onder Eldorado een roode streep.’

‘Je leerares heeft gelijk meisje! Dorado beteekent o.a. goudland; el is in 't Spaansch het bepalend mannelijk lidwoord; el dorado is dus het goudland. Een Eldorado of het Eldorado is een stotter-herhaling: een-het - of het - goudland.’

Voor het laatste ‘het’ zal men ‘het-het’ moeten lezen. Al vast zij aangestipt, dat het spaanse *dorado* in vrij gebruik nooit goudland betekent, maar ‘verguld, goudkleurig’. Dit verbale adjektief (deelwoord) verhoudt zich tot de infinitief *dorar*, gelijk het franse *doré* tot *dorer* (= lat. *deaurare* ‘vergulden’). Toch is de betekenis ‘goudland’ niet louter fantasie; als tenminste El dorado elliptisch wordt genomen voor *El dorado pais* ‘het gulden land, het land van belofte’. Vergelijk echter beneden blz. 171. Als eigennaam is *Eldorado*, gelijk men weet, de naam geworden van een fabelachtig rijk land, dat in de 16de eeuw in Venezuela heette te liggen; het werd zo onveranderd en onveranderbaar o.m. in het Frans, Duits en Engels overgenomen, in welke laatste taal men *El Dorado* spelt. De ontdekking dat de beginsilbe van die eigennaam het spaanse lidwoord is, heeft er

bij ons blijkbaar toe geleid die naam in *Dorado* te ‘verbeteren’. Wel ontging het die verbeteraar welke konsekwenties daaraan vastzaten. Als altijd vond dit geschoolmeester graag navolging[1]. Zo las ik bijv. in De Maasbode: ‘*Een dorado* voor dierenvriendjes’ (4 VIII '33). Maar het Centrum schreef nog jaren daarna: ‘*Het eldorado* van David Wijnkoop’ (19 XII '39); terwijl de Vox Studiosorum (2 XII '38) verklaarde: ‘om en boven de haard bleek *het kletter-eldorado* van het P.H.R.M.-massief te liggen’. Maar de Utr. Cour. wist wel beter: ‘*Een* Italiaansch *ski-dorado*’ (5 X '37); later wilde ‘de zonderlinge pastoor van Prenzlau zijne lezers buiten het Duitsche Rijk doen gelooven in *een* geestelijk *dorado* voor onze geloofsgenooten daarbinnen!’ (13 X '37); maar nog weer later in diezelfde U.C. (23 XI '39) wordt van een staatsbar in de Maxim Gorki-straat gezegd: ‘Sovjet-bladen beschrijven de gelegenheid als *een eldorado* voor fijnproevers’. Dit was echter geen proefwerk, waarin de juffrouw rode strepen kan te werk stellen. - Het *Wdb. der Ned. Taal* III 4060 maakt alleen melding van Eldorado, en citeert één plaats uit Quack met ‘het Eldorado’, en één met ‘een eldorado’ uit J. van Rijswijk - zonder daar nochtans enige aanmerking op te maken.

Men zou enkele vragen willen stellen, zij het dan met de zekerheid dat de journalist-anonymus er geen antwoord op zal geven. Zou het rode potlood van de juffrouw ook in aktie zijn gekomen, als Els geschreven had: ik ga *de elixir* aanstonds halen; ze was met *de algebra* bijna klaar; geef hem ook *een abrikoos*. Want al is ‘el’ van elixir geen Spaans, het is toch een lidwoord, en wel een arabische variant van ‘al’; daar dit internationale woord uiteindelijk op het arab. *al-iksîr* ‘de steen der wijzen’ teruggaat. Karl L o k o t s c h [2] zegt daarvan n. 903 s.v. i k s î r ‘‘Stein der Weisen’, d.h. die besondere Substanz, die bewirken sollte, dasz unedle Metalle in edle verwandelt würden; insbesondere sollte die Masse auch die Kraft besitzen, den menschlichen Körper zu gesunden, zu stärken und zu verjüngen, als ‘Lebenssaft’’. Het arab. *iksîr* komt weer van het griekse ξήριον (niet ζήριον) ‘droog geneesmiddel, strooipoeder’. - Voor de

1) I. van Gelderen-J.H. van Beckum vermeldt ook in het *Duits Woordenboek* I[8] (Groningen 1939), blz. 172 D o r a d o , waarnaar weer s.v. E l d o r a d o 179 wordt verwezen; vgl. II[8] 197 en 220.

2) *Etymologisches Wörterbuch der Europäischen Wörter orientalischen Ursprungs* (Heidelberg 1927).

herkomst van *abrikoos* (n. 247)[1] moge ik aan *Taal en Leven* III 172 herinneren, waar de omslachtige voorgeschiedenis van dit woord zo overzichtelijk mogelijk is samengevat. Ook hierin toch zit het arab. *al* verscholen, met welk lidwoord o.a. ook *algebra* n. 631, *alchimie* n. 1157, *alkali* n. 1029, *alkohol* n. 1227, *alkoof* n. 1221, *alkoran* n. 1250 beginnen, en misschien ook *albatros* n. 988 (vgl. V a n H a e r i n g e n , *Supplement* 5), en *almanak* n. 1389. Een ander arabisch *al*-geval is nog weer *artisjok* (dat via noordital. *articiocco* tot ons kwam, waarnaast ital. *carciofo* zonder *al*- een andere voorgeschiedenis heeft gehad - we gaan daar niet op in). Daarentegen gaat *alligator* op spa. *el lagarto* (de Indias) terug; maar ook daarvan laten we de lotgevallen thans rusten - alhoewel het prachtvoorbeelden zouden zijn om aan te tonen, hoe raar een lidwoord-dubbeltje rollen kan.

Voor nog weer andere komplikaties bij *admiraal* in de romaanse talen, zie men n. 69: bij dit woord krijgt het pseudo-artikel elders pas sekundair een rol te vervullen. Wie meer dan 300 spaanse woorden met arab. *al*- wil verzamelen, kan die zonder moeite in Lokotsch vinden. Sommige van die spanjaarden zijn ook in Nederland geen onbekenden. Zo vermeldt Koenen-Endepols in de 19de uitgave: *alcalde* n. 984, *Alcázar* n. 1117, *alferus* n. 591 v., *alguazil* n. 2160, *Alhambra* n. 882, *alizarine* n. 116, *alkanna* n. 867, *Allah* n. 59 en 1986, *almagra* n. 1349. Het spreekt vanzelf, dat arabische herkomst van een woord niet wil zeggen, dat het nederlandse, het franse, het engelse woord enz., onmiddellijk uit het Arabisch is overgenomen. Woordenboeken kunnen door hun formulering wel eens iets onwaars suggereren; zeker zouden ‘etymologen’ goed doen zich steeds scherp op hun terminologie te bezinnen - gelijk ik dat in *Taal en Leven* III 171-180 uiteenzette, naar aanleiding van *Vreemde woorden in de wiskunde* (Groningen 1939) door E.J. Dijksterhuis. In verband met dat alles gaan we nog even op ‘het’ Arabisch door.

Door hun d o u b l e t t e n toch herinneren verschillende ontleningen, zij het dan slechts in schijn, aan het tweetal *Eldorado: Dorado*, waar het feitelijk om begonnen is. Ik laat *Koran*, dat het oudere *Alkoran* verdrongen heeft, de rij openen. Vondel schreef nog:

> Dus hing de leitsman van dees nieuwe razerny
> *Den Alkoran* op d'eene en 't zwaert op d'andre zy.

1) Zo'n nummer zonder nadere aanduiding verwijst verder steeds naar het in noot 2) genoemde werk van L o k o t s c h .

Merkwaardigerwijze meent het *Wdb. der Ned. Taal* VII 5593 (in een afl. van 1941) s.v. K o r a n : 'Voorheen vaak - ook in andere europ. talen - *alkoran*, waarin *al* het arab. lidw. is: deze vorm is dus zelden of nooit in een andere taal op zijn plaats'. Zo'n 'taalkundige' opmerking à la Dorado werd echter niet gemaakt bij *alchimist* II 108, *alembiek* II 115, *alkoof* II 142. Intussen schreef reeds Chomel: 'Koran, gemeenlijk, doch zeer ten onrechte, Alkoran genaamd, gemerkt *al* in de arabische taal het geslachtwoord *de* betekend, en derhalven moet weg gelaaten worden, wanneer het nederduitsche lidwoordje *de* vooraf gaat'. Men vergelijke nog fra. *Alcoran: le Coran*, eng. *Alcoran: the Koran*, nhd. *der Alkoran: Koran*; ook in het Spaans kent men *corán* naast *alcorán*, terwijl het Portugees aan het ene *alcorão* schijnt vast te houden. Is dat geen koren op de molen van hem, die *Eldorado* het eerst tot *Dorado* ontlidwoordde, en dus ook van allen die dat voorbeeld volgden? Ik meen van niet. Er is nl. dit grote verschil: terwijl *Korân* door latere arabisten uit het Arabisch werd overgenomen, en deze nieuwe geleerde ontlening overal naast het tot dan toe gangbare *Alkoran* kwam, is *Dorado* geen hernieuwde ontlening uit het Spaans, maar een buitenspaanse verschoolmeestering van de tot een vaste 'onveranderlijke' eenheid geworden e i g e n n a a m *Eldorado*, 'dont Orellana, le lieutenant de Pizzare, contribua à crée la légende, popularisée en France par Voltaire dans *Candide*' (Bloch I 245). In *Oosthoek's Geïllustreerde Encyclopedie* V (Utrecht 1919) 117 lezen we o.m. 'E l D o r a d o (bet. 'de vergulde'), hiermede bedoelden de Spanjaarden oorspronkelijk een Indiaansch opperhoofd in Colombia (Z.-Amerika), die eenmaal per jaar ter gelegenheid van een inheemsche offerplechtigheid met stofgoud bedekt een bad nam in een heilig meer'. Europese gouddorstige avonturiers vatten Eldorado op als de naam van een land (el dorado pais!). Anderen moeten het naadje van deze legendarische kous maar eens blootleggen. - Achteraf is mij gebleken, dat reeds Jan Walch, *Uit de levensgeschiedenis van woorden* (Zutphen 1928) een loopje nam met de 'knapperds', die niet van een eldorado, enkel van een dorado willen weten; en wel met een gezicht van: 'Hóór je 't? Druk ik me eventjes taalkundig juist uit, of niet?' (blz. 28 vv.)[1)].

1) Ik kwam die knapheid het eerst tegen bij Taco H. de Beer en Dr. E. Laurillard in: *Woordenschat* ('s-Gravenhage 1908), blz. 240.

Er zijn meer van zulke tweemaal ontleende arabische woorden, al kozen die ontleningen niet allemaal dezelfde weg. Ik denk aan mnl. *a*(*c*)*cotoen* 'katoen; wambuis dat de ridders onder het harnas droegen', naast reeds mnl. *cot*(*t*)*oen, catoen*, die op arab. *al-ḳuṭun: ḳuṭun* (vulgair-arab. *ḳoṭon*) teruggaan (n. 1272); juist als fra. *hoqueton* (ofra. *auqueton*) 'katoenen gestikte overrok': *coton*; spa. *algodón*: ital. *cotone*. - Een ander doublet is *alkali: kali*(*e*) n. 1029, onverschillig of de laatste vorm al dan niet rechtstreeks bij het gelatinizeerde *kalium* aansluit. - Zo staat *chemie* n. 1157, ouder nnl. *chimie* (Van Haeringen 29) tegenover *alchimie*, waarbij het wederom moeilijk is uit te maken, of *chimie* rechtstreeks van het griekse χημεία 'zwarte kunst' is gevormd - welk woord m.i. vrijwel zeker het arab. *al-kîmîjâ* opleverde, niet ημμεία[1] Waar het nochtans op aankomt is het feit, dat deze doubletten (juist als straks ital. *articiocco: carciofo*) t w e e m a a l o n t l e e n d zijn; waarvoor ook nog weer meer dan eens het betekenisverschil pleit. Laat me hier nog een paar uitheemse voorbeelden aan toevoegen: fra. *alcali*: dial. (Zuid-Frankrijk) *caliou* 'Asche aus den Rebstöcken' n. 1029; spa. *alcalde* 'dorpshoofd': spa.- port. *cadi* 'mohamedaanse rechter' n. 984; spa.-port. *alguazil* 'gerechtsdienaar': port. *guazil* 'stadhouder' n. 2160; fra. *alcool: koh(o)l* 'zwart kleursel voor oogranden en wenkbrauwen' n. 1227; enz. - Ndl. *abrikoos* is direkt van franse herkomst, maar het 16-17de-eeuwse *abrikok* van spaanse(-portugese). Van de franse schaakterm *fou* zegt Bloch I 309 terecht, dat deze bezwaarlijk 'une alteration d'*aufin*' kan zijn; een woord dat in ouder *alfin* overeenstemt met mnl. *alfijn* 'raadsheer in het schaakspel', een dissimilatie (*l-l* > *l-n*) van arab. *al-fîl* 'de olifant' n. 605; dit *fîl* vindt men o.m. in het ouddeens *fil*, onoords *fîll* 'olifant'[2], en in slavische talen (Berneker[3] s.v. fil). De skandinavische woorden kwamen uit het oosten,

1) Vgl. Van Haeringen 5; B l o c h , *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Paris 1932), I s.v. a l c h i m i e en c h i m i e ; E n n o L i t t m a n n , *Morgenländische Wörter im Deutschen*[2] (Tübingen 1924), blz. 75 v.
2) Zie H.S. Falk-Alf. Torp, *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg 1910), I 217 s.v. Filsben 'elfenbein'; en Franck-van Wijk s.v. elpenbeen.
3) *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg 1908-1913), I 281.

het naderlandse uit het zuiden (vgl. ofra. *alfin*, mlat, *alphinus*, [ital. *alfino* naast *alfido*]). Van verschillende wegen gesproken!

We hadden niet eens zo ver van huis behoeven te gaan, om het allerindividueelste van de lekenvisie ‘stotter-herhaling’ aan te tonen. Bij mijn weten toch is *het lommer* nooit tot *het ommer* ontstotterd, terwijl het hier zelfs een gewoon naamwoord, geen eigennaam geldt, waarvan de nederlandse vorm uit fra. *l'ombre* (lat. umbra) werd geassimileerd. Ook van het nu verouderde *lodderein* is geen enkele vorm zonder het lidwoord *l-* aan te wijzen, al gaat dit woord ‘haplologisch’ op fr. *l'eau de la reine* terug. Ja het was mogelijk geweest nòg korter bij huis te blijven, met de vraag, of een dienstbode die het over *mijn mevrouw* heeft, zich ook aan stotterverdubbeling bezondigt: *me-* (< *mən*) is immers ook al *mijn*. Maar dan had ook Kloos niet mogen schrijven: ‘wanneer *een* bekende *menheer*... hun een onjuistheid over zijn eigen land komt verkondigen’ (Lett. Inzichten enz. V 75). En wie voldoende gave des onderscheids bezit kan met wat aan *mevrouw, mejuffrouw, meneer* vastzit, nog weer iets soortgelijks bij *madame, monsieur, monseigneur* vergelijken. In het zuiden kent men ook *floddermadammen*, waarvan het meervoudig *-en* met het possessieve *ma* samengaat. Ook is er toch niets op tegen van *een Madonna* te spreken, met als meervoud *Madonna's*; en al zegt de Fransman ‘messeigneurs’, *al die monseigneurs* blijft toch normaal Nederlands. Laat me nog een aardig voorbeeld uit ‘Elzelina’ van Jo van Ammers-Küller aanhalen. Van een boerenjongen, genaamd Hanz, die ‘een mondjevol verhaspeld Fransch’ wist te praten - het is dus een frans voorbeeld - lezen we blz. 258: ‘Voor het probleem dat zijn nieuwe meester een vrouw is, heeft hij een compromis gevonden, hij noemt Elzelina ‘*ma monsieur*’ ’; ‘De koorts maakt uw gedachten verward, *ma pauvre monsieur*’ (264)[1)].

In België zal men daar niet eens erg van opkijken, van dat herhaalde possessivum. De volgende voorbeelden zijn weer ‘nederlands’: ‘Ge weet dat *mijn ma-soeur* uw plan trekt’ (Eline Mare, Cleemke's Fortuintje 90); ‘Cleemke is bijkanst *mijn ma-soeur*’ (135)[2)]. Bij Ernest Claes lezen we: ‘Louis... noemde hem alleen *de maseur*’ (De Witte[3] 12); ‘'t portret van

1) Vgl. nog *sa monsieur* blz. 259 en 265.
2) Voor dit *maseur* in de zin van ‘schoonzuster’, zie A. Weynen, *De Nederlandse Dialecten* (Groningen 1941), blz. 105 v.

'*matant*' uit Leuven' (115); wij zouden hier tante uit Leuven zeggen. En wie kent er het vlaamse lied niet van *het Maseurken*, dat door het kloosterdeurken gluurde? Minder sprekend op het eerste gehoor, maar evengoed ter zake is nog: 'Krokodillentranen, *matantje* is dood. Leve het geld van *matantje*' (Felix Timmermans in: De Windroos 1940, blz. 190). Wie 'matantje' door 'mijn tantetje' zou vervangen, zou blijk geven z'n Nederlands niet te kennen. Het eigenaardige van dat Zuidnederlands kunnen we misschien het beste illustreren met een passus uit 'Heeren, Knechten en Vrouwen[7,]' door Jo van Ammers-Küller: 'Truitje Tavelinck, terwijl zij aan *mon oncle* van Zomervreugt haar compliment maakt, luistert met een half oor naar wat cousin Rombouts met *ma tante* van Pingelenburg amoureus befluistert.... Maar dan komt Santje van de Poll met kleine trippelpasjes en wiegende heupen naar hen toe en knakt een diepe nijging voor *ma tante* Betje en een tweede voor *mon oncle* Lourens Jan' (61). Het is duidelijk dat in alzulke gevallen het possessivum iets anders is geworden dan 'mijn'. In Leiden kent men nog *de mon-père* (-kerk), waar men eertijds de bedienende paters met mon père aansprak; juist als bijv. in meisjespensionaten van Brabant *ma-mère* en *ma-soeur* niet alleen aanspreekvormen, maar ook noemnamen zijn[1)]. Vanwege de ongepaste associatie zal ik nu niet het franse *ma mère l'Oie* vergelijken; terwijl *mamour* (faire des mamours) nog weer een kenmerkend geval is, waaruit blijkt dat bezittelijk voornaamwoord en naamwoord in bepaalde aanspreekwoorden tot een vaste nieuwe eenheid zijn geworden, met als gevolg dat het beginelement van de verbinding z'n oorspronkelijke possessieve kracht heeft ingeboet. Kr. N y r o p [2)] voegt hier nog bij: 'Il faut aussi noter l'infinitif *mamourer* dont s'est servi J.-K. Huysmans', familiaar vertaald 'lievigheidjes uithalen' of 'zoete-liefje spelen'.

Ook uit andere talen zijn gevallen van hetzelfde gehalte aan te halen, ten bewijze dat het niet aangaat zich voor het spraakgebruik van heden op etymologische motieven van vroeger of van elders te beroepen. Om tot het lidwoord terug te keren, moge ik nog enkele woorden noemen, waarvan de aanzet historisch het artikel is, maar eigentijds niet meer als artikel kan gelden.

1) Zie ook *Wdb. der Ned. Taal* IX s.v. *maseur* 279, *matante* 305, *mameer* 164, *mompeer* 1051 (1082), *momfreer* 1074.

2) *Grammaire historique de la langue française* I^3 (Copenhague 1914), blz. 436; II^2 (1924) blz. 412.

Van het fra. *lierre* (ofra. *ierre*) leest men in elke taalgeschiedenis, dat dit woord het lat. *hedera* voortzet. Het heeft weinig zin voor de jongere *l-* van dit woord bovendien nog aan 'Anlehnung an *lier* 'binden'' te denken[1]; daarvoor is in het Frans lidwoordmetanalyse te gewoon. Zo ontstond *lendemain* uit l'*endemain* (ofra. *en demain*, [lat. *de mane*] 'op [de dag van] morgen'); zo gaat *landier* 'groot haardijzer' op ofra. *andier* terug; zo zet *loriot* 'wielewaal' met suffikssubstitutie uit *loriol* ofra. *oriol* voort (lat. *aureolus*; vgl. hd. Goldamsel, Goldammer), enz. Zulke verkeerde woordanalysen treft men vooral in de volkstaal aan, bijv. *le labit* = l'habit, *le loquet* = l(e) hoquet, *le Lantecry* = l'Antichrist; *la Louche* = l'Ouche, *la Lionne* = l'Yonne[2]. Een bekend voorbeeld is nog de franse plaatsnaam *Lille* < *l'île* (lat. *i*[*n*]*sula*) tegenover ndl. *Rijssel* < *te-r ijssel*[3].

Terwijl het één-worden van lidwoord en naamwoord in het Frans geen zeldzaamheid is, kan ik geen algemeen-nederlandse voorbeelden geven[4]. Bij *lommer* en *lodderein* immers betrof het ontleende woorden met uitheems artikel, juist als bijv. bij hd. *lafette* uit fra. *l'affut* (Franck-v. Wijk s.v. affuit). Toch heeft, gelijk men weet, de metanalyse ook bij het nederlands lidwoord een rol gespeeld. Vlaamse woorden als *navond, nonkel, noom, nuchtend* danken hun beginklank aan de slotklank van 'den', al mag men invloed van andere 'voorgangers' niet uitsluiten, bijv. *van avond, mijn*(*en*) *oom*. Naar aanleiding van mnl. en dial. *naernst, ner(e)nst* naast *er(e)nst*, zegt Franck-v. Wijk (s.v. naarstig) terecht: '*nerenst* is geabstraheerd uit verbindingen als *den erenst*...., event. ook uit *in erenst(e)* e. dgl.'[5]. Bij een andere gelegenheid werd er op gewezen, dat de z.g. aphaeresis

1) Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache* (Heidelberg 1928), blz. 560; REW (= *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*[2], Heidelberg 1928, van Meyer-Lübke), n. 4092.
2) Zie verder Nyrop I[3] 435 vv.
3) Voor variërende metanalysen bij plaatsnamen e.a., zie o.a. Behaghel, *Geschichte der Deutschen Sprache*[4] (Strassburg 1916), blz. 225 vv., met uitvoerige literatuur; Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*[2] (Heidelberg 1909), blz. 234 vv.
4) Voor vlaams *dors, teten* e.a. zie De Bo, *Westvlaamsch Idioticon* (Brugge 1873), blz. 215; *tachtig, op en top, op een duit* enz. zijn andere gevallen.
5) Zie ook s.v. ochtend; vgl. *Wdb. der Ned. Taal* IX 1307; Jan te Winkel, *De gramm. figuren in het Nederl.* (Kuilenburg 1884), blz. 44-51, al zal men goed doen hier alles kritisch te bekijken; De Bo 724.

van *n-* (type *arreslee* < *narreslee*) in wezen hetzelfde taalproces vertoont, als de z.g. prothesis van *-n* (*Taal en Leven* III 42 v.).

Het kan niet verwonderen dat zulke metanalysen vooral - lang niet altijd! - bij vreemde woorden voorkomen, waarvan de gewone man het hoe en waarom niet eens half kent. En al raakt het ons onderwerp niet rechtstreeks, ik herinner toch aan enkele bekende feiten, mede om te betogen dat metanalyse en reïnterpretatie (*Taal en Leven* I 53 vv.) elkaar wel eens de hand reiken. Gelijk men weet gaat ndl. *spijt* op *despijt* terug (uit ofra. *despit*). Voor het verdwijnen van de toonloze beginsyllabe, zegt Franck-v. Wijk 645, kan bij 'spijt' ook 'de omstandigheid meegewerkt hebben dat men in *de-* het artikel voelde.' Ik neem die reïnterpretatie ook aan voor mnl. *seplîne* < *disciplîne, lovie* < *dilovie*, waarvan *di-* als lidw. 'die' kon opgevat worden - afgezien van het feit, dat hiernaast ook de vormen *descipline* en *delovie* voorkwamen[1]. Vergelijk nog mnl. *duut* < *deduut* 'genot, plezier' (= ofra. *déduit*); mnl. *sconfelture* 'nederlaag' < ofra. *desconfiture*; mnl. *storbancie* 'het stichten van wanorde' < ofra. *destourbanche*. Hetzelfde geldt weer op zijn manier voor *oksaal* < *docsael* (mlat. *doxâle*), 'dat dial. (Vla.) nog bestaat' (Franck-v. Wijk 467: 'in 't docsael')[2]; en mnl. *almatike* < *dalmatike* (J. te Winkel 79; *Mnl. Wdb.* II 46, I 356).

Hoe echter *arsenaal* (fra. *arsenal*, ital. *arsenale*) de *d-* in het Romaans 'kwijt raakte', blijft een onopgelost raadsel als men uitgaat van arab. *dār-ṣinā`a* 'fabriek, tuighuis, scheepswerf' (ar. *dār* 'huis', *ṣinā`a* 'nijverheid, handwerk, industrie') n. 495. Wel korrespondeert hiermee het ital. *darsena* 'binnenhaven, tuighuis, droogdok', dat werd voortgezet door fra. *darsine*, later *darse* 'dok, bassin (Midd. zee)'. Volgens Littmann 88 haalden de Venetianen hun *arsenale* uit het oosten, maar namen de Genuezen *darsena* over 'aus Nordwestafrika, wo *dâr (eṣ-)ṣan'a* auch die 'Werft' bezeichnete'. Kluge[3] leidt *arsenale* m.i. terecht af van arab. *aṣ-ṣinâ'a* 'arsenaal'[4]; alleen vergelijke

1) Verwijs en Verdam, *Mnl. Wdb.* II 211, 196; VII 979, IV 857 v.; vgl. Salverda de Grave, *De Franse woorden in het Nederlands* (Amsterdam 1906), blz. 304.

2) Vgl. J. Vercoullie. *Beknopt etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*[3] ('s-Gravenhage-Gent 1925), blz. 68 s.v. doksaal.

3) *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*[8] (Strassburg 1915), blz. 23.

4) *aṣ-* is het geassimileerde lidwoord *al*; vgl. ook Franck-v. Wijk 21.

men nog oudital, *arzanale* < oudvenet, *arzaná* (REW n. 2474; Bloch I 44, 200). Ook Gamilischeg 51 laat 'dar' buiten beschouwing, maar laat het arabische woord naar Italië 'über das Mittelgriechische' lopen. Hoe men intussen over dat alles oordele, zeker staat *arsenaal* (J. te Winkel 79) niet op één lijn met (*d*)*almatike. (d)ocsael*, waarvan de *d-* op nederlands gebied verdween, omdat men er het ndl. lidwoord in dacht te horen: het is niet onverschillig wáár zo'n taalproces z'n beslag krijgt! en ook niet hoe dat in z'n werk ging.

Bij een doublet als ndl. *azuur: lazuur* n. 1311 had de reïnterpretatie van de *l-*, en het wegvallen daarvan in de ene vorm uiteraard reeds op romaans taalgebied plaats; het uitgangspunt was perz. *läžwärd*. De etymologische geschiedenis van *oranje*, naast mnl. *arance, ara(y)nge*, is te ingewikkeld om in een paar woorden, het verloop van perz. *näränǧ* (n. 1555) 'sinaasappel' tot de nederlandse vormen te schetsen[1)]. We hopen daar elders op terug te komen, en aan te tonen dat we ook hier een *l*-geval hebben (vgl. arab. *lāranǧ* naast *nāranǧ*, port. *laranja* met dissimilatie van *n - n* > *l - n*).

Een vrij eenvoudig woord lijkt nog weer ndl. *labberdaan* uit fr. *laberdan*. Het doublet hiervan, nl. de 'oudnnl. vorm (o.a. bij Kil.) *abberdaen, abbo(e)rdaen*, reeds 1512 *habourdaen* gaat evenals eng. *haberdine* 'labberdaan' terug op ofr. (*h*)*abordean*, dat ontstaan is, doordat men in de begin-*l* het artikel voelde' (Franck-v. Wijk 366; vgl. evenwel Van Haeringen 96). - Nog eenvoudiger, en alleszins zeker is de dubbelheid *ammunitie: munitie*. Het laatste woord werd in de 16de eeuw uit fra. *munition* overgenomen, het eerste uit *amunition* 'dat een tijdlang in de lagere volkstaal gebruikt werd: 't was geabstraheerd uit *la munition*, als *l'amunition* opgevat' (Franck-v. Wijk 17 en 447)[2)].

We komen nu tot een algemene konklusie. Anders dan bij de *d*-gevallen, waarvan de lidwoord-interpretatie een nederlands taalprocedee is, heeft men de doubletten te zien met en zonder *l-*; hiervan was de dubbelheid reeds een voldongen feit voordat ze in het Nederlands werden overgenomen. Ook bij de gevallen

1) Voor het nog ingewikkelder *oleander*, dat bij *rododendrum* begon, zie G r a m m o n t , *Traité de Phonétique* (Paris 1923), blz. 288, Vercoullie^3 246, Gamilschegg 647.

2) Vgl. Nyrop I^3 427 en 256 v.; fra *munition* 'verdedigingsmiddel; krijgsbehoefte' = lat. *munitio* 'versterking'.

met en zonder arab. *al* - we zeiden het reeds - hebben we met t w e e o n t l e n i n g e n te doen, laat men ze desnoods één volksontlening[1] en één geleerde ontlening noemen. Geheel anders dus dan bij *Dorado* uit *Eldorado* gebeurde: hier werd de vorm zonder lidwoord niet opnieuw ontleend - alsof het spaanse *dorado* in het vrije gebruik ook al 'goudland, land van belofte' betekende[2] - maar het werd in ons land ten koste van het Spaans door een 'knapperd' op taalkundig peil gebracht, en kreeg in de U.C. de pracht-motivering: geen stotter-herhaling asjeblief!

En nu we weer bij ons punt van uitgang zijn beland, moge de lezer ons toestaan nog een paar toertjes te maken, vanwege het stotterherhalen en de onjuistheid van 'het (een) Dorado'. We beginnen met het skandinavisch, of wil men liever: het skandinaafse gebied.

Gelijk men weet, wordt op dit taalgebied het bepaalde artikel gepostfigeerd, al luidt deze uitspraak simplistischer dan de volle taalwerkelijkheid te zien geeft. Vergelijk deens *en Mand* 'een man', *et Barn* 'een kind' met *Manden* 'de man', *Barnet* 'het kind'; zweeds *en hund* 'een hond', *ett barn* 'een kind' met *hunden* 'de hond', *barnet* 'het kind'. Geen wonder dat het 'dubbele' lidwoord in de nederlandse journalistiek bij krantennamen z'n kansen waarneemt, maar toch niet overal. Ik begin met d e e n s e voorbeelden zonder kommentaar: '*Aftenposten* schrijft' (Centr. 11 VII '40). Dit is prachtig: 'De Avondpost schrijft'. Zo ook: '*Het* Noorsche dagblad. '*Aftenposten*' veroordeelt in zijn editie van vandaag....' (Msb. 4 II 40); 'Het blad van de boeren '*Nationen*' schrijft' (C. 11 VII '40); 'De correspondent van '*Politiken*' te Berlijn bericht' (M. 5 XII '39); maar wat te zeggen van: 'Volgens *de 'Politiken'* zullen de Duitsche... leiders' (M. 18 IX '39)? Men stelle: 'Volgens '*Social Demokraten*' hebben de arbeiders' (M. 6 IV '38) tegenover: 'Deze bladen, zooals *de 'Social Demokraten'*, zouden goed doen' (C. 24 VII '40); ''*Extrabladet*' voegt hieraan toe' (U.C. 14 III '40): '*De* Deensche '*Arbeiderbladet*' bericht' (C. 6V'38); ''*Dagbladet*' (liberaal) schrijft in een commentaar... *De* conservatieve '*Morgenbladet*' schrijft...

1) Wèl te verstaan in het Spaans of de taal, waarin het arab. *al*-woord z'n loopbaan begon.
2) Hier komt het op aan: *dorado* betekent 'land van belofte, goudland' alleen in de vaste verbinding *Eldorado*, niet als vrij woord.

De eveneens conservatieve '*Aftenposten*' zegt' (Msb. 20 II '40); enz. Met z w e e d s e dagbladnamen gaat het eveneens met en zonder nederlands lidwoord: 'de correspondent van '*Social Demokraten*' te Helsinki' (M. 16 III '40); 'De Londensche correspondent van *de* Zweedsche *Goeteborgs Posten*, deelt... mede' (U.C. 6 III '41); 'De speciale correspondent van *de Stockholms Tidningen* meldt uit Lemberg' (De Volkskrant 8 VII '41: Tidningen = die Zeitung); '*Svenska Trafikförbundet* maakt er op attent' (M. 22 I '38 = De Zweedse Verkeersbond); 'de Londense correspondent van *Svenska Morgenbladet*' (De Volkskr. 15 VII '41); 'H e t blad *'Svenska Morgenbladet*' (C. 26 IX '40); Volgens *het* Zweedsche *Aftonbladet* is Donderdag...' (U.C. 20 IX '40); 'Volgens den Berlijnschen correspondent van '*Dagbladet*' (C. 29 X '39); 'De vertegenwoordiger van '*Svenska Dagbladet*' is... gearresteerd' (C. 20 VIII '40): 'De correspondent van *de Svenska Dagbladet* wijst er op' (M. 22 V '40); '*De 'Svenska dagbladet'* publiceert' (M. 9 I '37); 'De Londensche correspondent van *het 'Svenska Dagbladet'*... gaf dezer dagen' (M. 11 XI '37); enz. De wisseling van 'de' en 'het' is niet onaardig.

Dat ook in het Roemeens het bepaalde lidwoord achter het naamwoord wordt gehecht, is onze pers-taalkundigen blijkbaar ten enenmale ontgaan[1)]; want ik zag enkel gevallen als: '*De Timpul* schrijft.... *De Universul* schrijft' (M. 12 VI '40,; Timpul = Le Temps, Universul = L'Univers); 'Ook *de 'Universul'* uit dezelfde veronderstelling' (M. 21 X '39); '*De Curentul* verneemt uit de Bulgaarsche hoofdstad' (U.C. 19 II '41); '*De* te Boekarest verschijnende *Curentul* meldt' (C. 27 II '41; Curentul = De Courant); 'In een bekend dagblad te Boekarest (*de 'Semnaloel'*) kon men onlangs... zien' (De Groene 18 XI '39; let op de 'oe': Semnalul = Le Signal). De anonymus van de U.C. zal ons dankbaar zijn voor al deze stotter-herhalingen. Ik ben er zeker van dat hij de voorbeelden kan verdubbelen.

Maar neem nu eens aan, dat Els in haar eerstvolgend proefwerk schrijft, 'dat vele straatnamen *in Istanboel* moeilijk te onthouden zijn en de inwoners dikwijls verdwalen of zelfs vergeten, waar zij wonen', en dat daarom 'een Fransch deskundige *naar Istanboel* gekomen [is] ter verbetering der verkeerstoestanden in deze oude stad' (Msb. 18 XI '37). Zal de juffrouw dat dan

1) Vgl. *un om* 'een mens' tegenover *omul* 'de mens' (om-u-l = lat. *homo ille*).

laten passeren? Of zou die aardrijkskundige niet weten, dat het turkse *Stamboel*, volledíger: *Istamboel* < *Istanboel* aan het ngri. *is tân polin* 'naar de stad' beantwoordt? Maar dan betekent 'naar Istanboel' dus letterlijk 'naar naar de stad', en 'in Istanboel' f e i t e l i j k 'in naar de stad'. En als De Volkskrant schrijft: 'In een bericht *uit Istanboel* publiceert Aftonbladet het bericht' (4 VI '41), dan staat daar 'uit naar de stad'. Het Centrum wist weer te vertellen, dat 'In het centrum *van Istanboul*.. een meer dan 150 meter hooge pyramide' zal gebouwd worden (29 IV '37). En nog weer anders luidde acht dagen na de stottertaalzuivering het bericht in de U.C. (26 VI '41): '*Te Istanboel* wordt bekend, dat het Engelsche consulaat-generaal aan alle Engelse onderdanen den raad gegeven zou hebben, *Istanboel te verlaten* en zich naar Egypte te begeven'. Stel je voor dat het blad in trouwe volgzaamheid aan zijn taalzuiveraar, de raad had laten geven 'de Boel' te verlaten.

We eindigen met een praktische taaloefening als P.S.

P.S. Wijs de stotter-herhalingen aan in de volgende zinnen: De De Vriezen zijn in Nederland niet te tellen. Ken je hier ene De Graaf? Die De Boer, wat is dat voor iemand? Hoe heet de bekende De Man van z'n eigenlijke naam? Vanmiddag komen de Lejeune-tjes op visitie. Is die Lemaire nog familie van je? Geef me even het adres van Van den Hengel. Heb je nog aan Aengenent gedacht? Op Op de Coul kunnen we vast rekenen. Uit Uitenbogaerd was weer niet wijs te worden. Het Den Bosch van nu is niet te vergelijken met dat van een eeuw geleden. 'Hedenmorgen half elf is een jongetje van bijna twee jaar in de Eligensteeg aangereden door een vrachtauto van Van Hoeks Zuurstoffenfabriek aan de Amsterdamsestraatweg' (De Volkskr. 10 VII '41). - Mnl. Doe gine die coninginne ten here heren Waleweine. Met seren ser Raes segele, here van Gavere. God di mote mi verdomen, sprac die here her Gariet. O here her greve! (*Mnl. Wdb.* III 361). Vrouwe ver conincginne! Wel moete comen sijn vrouwe ver Armoede fijn. Segt, vrouwe ver Juliane, hebdi enich oosters bier? (*Mnl. Wdb.* VIII. 1419 v.)[1].

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Voor *Vrouw Verachten, Vergrietens, Vernaleken, Vernimmen; Heer Serclaes, Serlippens* e.a. zie *Mnl. Wdb.* VIII 1421; J. Verdam, *Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal*[4] (Zutphen 1923), blz. 141.

Boekbeoordelingen.

Tachtig voor de lachspiegel.
G. Colmjon: *De renaissance der cultuur in Nederland in het laatste kwart der negentiende eeuw*. (Arnhem - Van Loghum Slaterus N.V. - 1941).

De heer Gerben Colmjon, reeds door zijn ‘Kalderionen’ gekenmerkt als een romancier zonder talent, en door de ‘Litteraire Gids’ als een criticus zonder gezag, heeft het nodig gevonden ook te mislukken als litterair-historicus. Zijn boek over De Renaissance der cultuur in Nederland’ heeft alleen als ongewilde parodie enige kwaliteiten. Het bevat in een slordig en stijlloos proza een enorme, vaak zeer dorre hoeveelheid feiten die zelden nieuw en niet zelden fout zijn, benevens één eenzame gedachte, die nergens nieuw en helemaal fout is. Aan Jonckbloet en Huet immers heeft Colmjon het denkbeeld ontleend, dat de karakteristieke trek van onze letteren de navolging van buitenlandse voorbeelden is. Maar ook zulk een gezag kan niet de misvatting tot waarheid maken, als zou die navolging het eigen verloop van onze letterkunde schaden, ja zelfs verhinderen. De wezenlijke vraag van '80 immers is deze: hoe komt het, dat een figuur als Shelley hier al een tiental jaren ‘bekend’ kon zijn, zonder dat er van enige invloed sprake was, terwijl omstreeks 1880 de bekendheid in verering, de verering in navolging, de navolging in scheppende kracht overging? En waarom koos men juist Shelley, waarom niet Homerus, niet Dante, niet Goethe, niet Shakespeare? Alleen reeds door de selectie der voorbeelden kan een litteratuur nog in de navolging zelfstandig zijn, en zó is de onze. Nog afgezien van de tradities, die zich wèl hebben voortgezet, en die, ook in de vervorming welke door de buitenlandse invloeden ontstond, voor de kenners nog duidelijk zichtbaar blijven.

De heer Colmjon, die van links en rechts zijn tweedehandse kennis heeft bijeengescharreld, maar herhaaldelijk blijk geeft noch de bronnen noch de bestaande vaklitteratuur te kennen, ziet kans om de Balzac reeds in 1842 een beeld te doen ontwerpen van de samenleving onder het Tweede Keizerrijk (bl. 59); hij laat Toneelverbond en Toneelschool stichten zonder de naam van Schimmel zelfs maar te noemen (bl. 123); karakteriseert Van Eeden met verzwijging van zijn twee meesterlijke werken: De Broeders, en Van de koele meren des doods (bl. 156 vlgg.); bespreekt Verwey met weglating van de levensbeschrijvingen

van Potgieter, en van Spiegel (bl. 190 vlgg); verwijt hem zijn germanismen, waaronder nota bene het woord tezamen, terwijl hijzelf ‘angehaucht, unverfroren, anregend’ gebruikt, of ‘instelling’ waar hij geesteshouding bedoelt, en zich te buiten gaat aan woorden als luttelijk, en middenhoede! De heer Colmjon betwijfelt voorts de mededeling, dat Kloos in 1879 de verzen van Shelley kocht, terwijl n.b. het boek, met handtekening en jaartal nog bestaat: een uitgave van E. Moxon, Son & Company te Londen, bewerkt door William Michael Rossetti. Hij behandelt daarna de kwestie Okeanos-Persephone, alsof niet de Briefwisseling Vosmaer-Kloos al sinds 1939 op bladz. 194 de datum van Persephone: 31 Maart 1883, en op bladz. 200 die van Okeanos: 24 December 1883 met preciesheid vermeldt; hij laat de Nieuwe Gids voortbóuwen, typisch gids-werk zoals men weet, op een allerwégen aanwezige blóéi (bl. 97), en is Gutenberg en Koster vóor in de uitvinding der drukkunst, aangezien bij hém reeds in 1402 een volgeling van Chaucer een boek heeft ‘uitgebracht’ (bl. 204).

De heer Colmjon, die een bijzondere voorkeur heeft voor het vak van zout-op-slakken-legger, en zich dan ook zichtbaar verheugt wanneer hij zulke onbenullige lieden als Verwey, Coenen, Ter Braak of Donkersloot op foutjes kan betrappen, vermeldt honend op bl. 198, dat in een exemplaar van Verwey's Maerlantuitgaafje een lange verbeterlijst is ingeplakt. Mocht Colmjons uitgever dit sympathieke voorbeeld willen volgen, dan mag hij, vrij van auteursrecht, gebruik maken van de onderstaande gegevens:

bl.	regel	
9		neerlandicus Ter Braak - lees: historicus;
17		
48		het naturalisme, dat de Nieuwe Gids hier zal gaan propageren - lees: het
19		naturalisme, dat hier door Netscher en Van Deyssel gepropageerd wordt, deels in de N.G., waarvan de redactie echter uitdrukkelijk verklaart géén naturalisten te zijn;
70		drama in verzen Lilith - lees: episch gedicht;
32		
71		in '80 was ten Brink 56 jaar - lees: 46 jaar;
26		
71		na zijn vijftigste - lees: na zijn veertigste;
26		
72		(de Dietsche Warande) een weinig gelezen katholiek weekblad - lees: een
33		ongeregeld, meest tweemaandelijks verschijnend katholiek tijdschrift;
96		deel X van zijn Litterarische Fantasiën en Kritieken - lees: deel I van zijn
8		Litterarische Fantasien;

107 14 (Perk had zich) in het (sonnetten)genre geoefend - lees: in het maken van versjes;
108 6 nog vijf gedichtjes - lees: nog vijf sonnetten;
109 9 (Verwey en Van Eeden één gedicht in de Spectator) beide in '82 geplaatst - lees: Verwey vijf gedichten, tussen 25 Febr. '82 en 13 Jan. '83, en Van Eeden vier, in Maart en Juli '83;
109 17 Het was Pierson geweest, die in '77 in De Gids zijn artikel over Swinburne schreef - lees: in 1878-'79;
111 11 een mr. A.D. de Vries - lees: de artistiek en wetenschappelijk zeer begaafde mr. A.D. de Vries, bij wiens vroege dood Kloos een sonnet in de Spectator publiceerde;
135 38 In een brief scheldt Perk lyrisch - lees: in een vertoog over het middelbaar onderwijs;
137 25 Vijf gedichten van Perk - lees: vijf sonnetten;
137 30 1881 Twee sonnetten van Kloos in De Spectator - lees: 1882;
138 13 Een gedicht van Verwey - lees: vijf gedichten;
138 15 1882 Van Eeden's ‘De Lente’ in de Spectator - lees: 1883;
145 34 (het N.G. omslag) waarop de krullerige ornamentering ouderwets en kneuterig was - lees: een omslag zonder enige versiering, zakelijk en strak;
150 23 een Mr. Lotsy bespreekt staatkundige geschriften - lees: Mr. Lotsy, bekwaam Spinozist, en als zodanig verbindingsschakel tussen het Spinozisme bij Van Vloten en dat van Verwey en Gorter;
166 1 De reeds sinds '89 afgetreden redacteur Verwey - lees: sinds April '90;
182 1 Perk, van hetzelfde studievak (als Kloos) - lees: Perk student in de rechten, terwijl Kloos classicus was;
190 4 Verwey was hem in '89 voorgegaan - lees: in April 1890;
191 noot. Verwijs, hoogleraar in de Ned. Taalkunde te Leiden - lees: archivaris van Friesland en medewerker aan het Woordenboek;
191 noot. van enen man die cnollen vercoopt - lees: van enen man die gherne cnollen vercoopt ene goede boerde; (de gehele noot wekt trouwens de onjuiste indruk, alsof Mevr. Dr. Mees-Verwey de satyre van Verwijs onvermeld laat; vgl. echter haar diss. bl. 133-134);
224 32 Groninger school in de theologie - lees: het Modernisme;

228 3 het debuut van Leopold, het fijne wiegende Scherzo - lees: een nieuwe bijdrage van Leopold, wiens debuut, Zes Christus-verzen, in April 1893 had plaatsgevonden;
229 31 Hij moest liever geven - lees: Hij moest liever sturen;
231 23 Verwey's waarschuwing (aan Kloos, moet) van vóór '92 dateren: - lees: Verwey's waarschuwing van 1888, over de dichters ‘die hun lijf stuk-fuiven en hun ziel vergoren’ in de bundel ‘Van het Leven’.

Voor de volledigheid van bovenstaand lijstje kan niet worden ingestaan.

Eens voor al heeft Huet voor werken als deze de juiste formulering gevonden, toen hij in de Gids van 1864 schreef: ‘Het is mij onverklaarbaar hoe iemand de betrekkelijk zeldzame gaven bezitten kan, noodig om zulke boeken te schrijven en te gelijker tijd verstoken kan zijn van de uiterst geringe hoeveelheid doorzigt die mij toeschijnt gevorderd te worden om ze ongeschreven te laten.’ Nog onbegrijpelijker evenwel is het, dat een erkend litterair-historicus als Prof. Walch zijn wetenschappelijke naam te grabbel gooit, door zulk een prul zijn zegen te verlenen.

-

G. STUIVELING.

Multatuli: Reisbrieven aan Mimi en andere bescheiden, met aantekeningen in het licht gegeven door Dr. Julius Pée (Amsterdam-Wereldbibliotheek - 1941).

De Multatuli-vereerde Julius Pée, vooral bekend geworden door zijn uitvoerig gedokumenteerde studie over *Multatuli en de zijnen*, heeft de ‘intieme dokumentatie’ vermeerderd door de uitgave van deze brievenverzameling, die door de uitgeefster van de *Brievèn* achtergehouden was. Pée beschouwt deze brieven als ‘oorkondenmateriaal van eerste gehalte’, om Multatuli als voordrachtgever, man en vader te leren kennen, gedurende de betrekkelijk weinig bekende laatste levensjaren. Daarvan geeft de uitvoerige inleiding (blz. 7-41) een duidelijk overzicht, deels ook geput uit nog onbekende brieven aan Vosmaer, die de ùitgever belooft nog te zullen publiceren.

Deze reisbrieven geven van dag tot dag een verslag van de voordrachten-tournee's, die Multatuli in de jaren 1878, 1879 en 1880, op initiatief van zijn vriend Jacob Haspels ondernam. Inderdaad zijn ze zeer merkwaardig, zowel voor de mentaliteit van de spreker als voor de reaktie van het publiek. Multatuli, die deze wijze om geld te verdienen aanvankelijk beschouwde

als sen ‘wreede noodzakelijkheid’, als een afmattende inspanning, schrijft herhaaldelijk verrukt over zijn sukses: het wordt ‘een ware triomftocht’ (blz. 56, 116); hij wint ‘bij den dag in populariteit’ (blz. 86); ‘geldgebrek is voortaan onmogelijk’ (blz. 92). Dat hij het publiek boeit en meesleept, blijkt ook uit de verslagen van zijn uitgever Funke (blz. 58, 64). Een eigenaardige kijk krijgen wij ook op de aard van deze voordrachten. Het zijn improvisaties, soms uren lang, waarvan hij het onderwerp eerst kort te voren bedacht heeft. Naief schrijft hij, zelf verbaasd te zijn over zijn ‘onuitputtelijkheid’ (blz. 101). Het zou interessant zijn, als een stenografisch verslag van zulk een voordracht bewaard was, al zou de inhoud, na de *Ideën*, niet veel nieuws bieden. Historisch is het van belang, te weten dat Multatuli omstreeks 1880 tot in de kleinste plaatsen van Nederland zoveel aanhang verworven had.

Ook voor het persoonlijk leven levert deze korrespondentie menig aardig trekje: zijn veeleisendheid maar ook zijn dankbaarheid tegenover zijn vrouw, wier onverstoorbare toewijding bewonderenswaardig is; heftige ontstemming over het gedrag van zijn zoon; zijn roerende liefde voor zijn pleegkind Wouter, ‘een zonnestraal in Dekkers laatste jaren’ (blz. 23); zijn betrekkingen met oudere en jongere Nederlandse bewonderaars. Dit alles maakt, dat deze brievenpublicatie een waardevolle bijdrage is tot de reeds zo omvangrijke Multatuli-litteratuur.

C.D.V.

***Een Schoon Liedekens-boeck, genaamd Het Antwerpsch Liedboek van 1544*, bewerkt, toegelicht en ingeleid door Dr W. Gs. Hellinga ('s-Gravenhage - L.J.C. Boucher - 1941). Prijs geb. f 4,90.**

Het Antwerps Liedboek, de voornaamste bron van de wereldlijke liederen, was tot nu toe alleen toegankelijk in de zeldzaam geworden uitgave door Hoffmann von Fallersleben, in de *Horae Belgicae*, XI. Een nieuwe uitgave is dus geen overbodige weelde. Hellinga heeft zich van deze taak, zowel wat het innerlijk als wat het uiterlijke betreft, op originele wijze gekweten. Uitgaande van de opvatting dat dit boek allereerst bestemd was voor een bredere kring van ‘aandachtige lezers’, die niet door het aesthetisch of moreel minderwaardige afgeschrikt moesten worden, heeft hij het waardevolle in een eerste afdeling samengebracht (blz. 1-147), maar om zijn uitgave ook aan volledige studie dienstbaar te maken, alle overige liederen, als *Aanvullende*

teksten aan het slot afgedrukt, met de oorspronkelijke nummering (blz. 215-382). Daartussen vindt men dan een uitvoerige inleiding (blz. 149-184) en een *Toelichting* bij de liederen van de eerste afdeling.

De levendig geschreven inleiding, die inderdaad geschikt is om ook bij niet-filologen belangstelling te wekken, begint met een beschouwing ‘Over het Nut en Onnut der Geleerdheid’. Dat is tegelijk een zelfverdediging: de aantekeningen onthouden zich namelijk van alle geleerde verwijzingen naar woordenboeken of bewijsplaatsen en geven, na een algemene karakteristiek van het lied, voor de woorden die de leek vreemd klinken, een meer of minder vrij, modern equivalent. Voor de studerende lezer valt er dus wel een en ander na te slaan, al blijkt de uitgever ook voor deze taak berekend. Dat in het tweede deel, ook bij vrij moeilijke teksten, elke verklaring ontbreekt, zal sommige lezers teleurstellen, maar misschien vindt de uitgever, die zich in deze stof eenmaal ingewerkt heeft, later gelegenheid om in een vaktijdschrift deze leemte aan te vullen, en mogelijk ook zijn kommentaar bij het eerste gedeelte te verantwoorden of uit te breiden.

Het uiterlijk van deze uitgave, in oblongformaat, smaakvol gebonden en geïllustreerd, voldoet aan hoge eisen. Het denkbeeld, een facsimilé-uitgave te doen verschijnen van het enig bewaarde exemplaar, heeft Hellinga terecht laten varen. Een dergelijk onaanzienlijk, moeielijk leesbaar boekje, zou weinig aantrekkelijk zijn voor de moderne lezer. Met gelijktijdige toepasselijke houtsneden versierd maakt het nu een antieke indruk, zonder rechtstreeks imitatie te zijn. Terecht is ook de oude spelling bewaard. ‘Muzikale lezers’ worden verwezen naar de door E. Mincoff-Marriage opgespoorde ‘vooizen’ van sommige liederen (blz. 157), die in een volledige nieuwe editie bij de teksten welkom geweest zouden zijn, maar waarschijnlijk dit boek te duur gemaakt zouden hebben. De studie van deze teksten is in elk geval door de nieuwe uitgave gebaat.

C.D.V.

Dr C. Kruyskamp: *Nederlandsche Volksboeken* (Leiden - Burgersdijk en Niermans. - Templum Salamonis - 1942).

Als deeltje van een reeks ‘In den houttuyn’ verscheen dit bescheiden boekje (56 blz.), dat ‘geen andere pretentie heeft dan den belangstellenden leek een inleiding te geven tot het onderwerp’. Nu de kenner-bij-uitnemendheid van onze oude volksboeken, Dr G.J. Boekenoogen, er niet meer toe gekomen is, een

standaardwerk over deze materie te voltooien, deed Kruyskamp een nuttig werk door in kort bestek de hoofdzaken samen te vatten, en een overzicht te geven van wat op dit gebied bewaard, bestudeerd en reeds uitgegeven is. Nadat de *Term en Begrip Volksboek* verduidelijkt is, het *Ontstaan en karakter der oude volksboeken* nagegaan, volgt een *Overzicht* van de stof (blz. 19-36). Interessant zijn de gegevens omtrent *Volksboek en Volksleven*, o.a. een inventaris van volksboeken, in het bezit van een dorpeling in Het Bildt, geboren omstreeks 1578. Wenken voor verdere studie vindt men in een Literatuuropgave aan het slot (blz. 56).

C.D.V.

***Bloemlezing uit het Cruydt-boeck van Rembert Dodoens*, samengesteld en ingeleid door Dr A. Schierbeek (Den Haag - De Hofstad - 1942. Prijs f 1,95, geb. f 2,55).**

Dit boek, dat in de eerste plaats voor biologen van belang is, verdient ook een aankondiging en een aanbeveling in een taalkundig tijdschrift. De oudste redaktie van Dodonaeus' *Cruydtboeck*, van 1554 dagtekenend, werd geschreven in een tijd toen renaissance-geleerden er een eer in stelden, een gezuiverde moedertaal de plaats te doen innemen van het internationale Latijn. Sedert is dit geschrift, ook door de medewerking van Clusius en Lobelius, uitgegroeid tot een standaardwerk, waarvan de vierde druk, in 1644, nog steeds in de ‘Plantijnsche Druckerije’ te Antwerpen, verschenen is, met voortreffelijke houtsneden versierd. Nu dit zeldzame en kostbare werk niet gemakkelijk te raadplegen is, kan men een deskundige keuze van zestig planten, met reproduktie van de houtsneden, hier bijeenvinden. De uitgever zorgde voor een degelijke inleiding over de kruidboeken in 't algemeen, over Dodonaeus en zijn medewerkers, en drukte de tekst zorgvuldig af, met behoud van de oude spelling. Wie zich voor dit kernachtige Brabants interesseert, voor de oude plantennamen, voor de naïeve beschouwing over ‘kracht en werkinge’ van de behandelde planten, vindt hier overvloed van stof. De invloed van zulke vaktaal in bredere kring van belangstellenden mag niet onderschat worden. Als men spreekt van Zuid-Nederlandse invloed op het schrijfgebruik in het Noorden, denkt men terecht allereerst aan de Statenbijbel van 1637. Maar daarnaast is ook rekening gehouden met hoog geschatte standaardwerken op verschillende wetenschappelijk gebied, die tot diep in de achttiende eeuw gezag behielden.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Jaarboek 1941 van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde.
Dit Jaarboek bevat o.a. Levensschetsen met portret van Kan. Amaat Joos en van Gustaaf Segers, beide door Prof. J. Salsman S.J.

Frysk Jierboek 1942 (Assen - Van Gorcum en Comp. Prijs f 3,40).
Van de vele bijdragen in dit Jaarboek, onder leiding van de Friese Akademie uitgegeven, vermelden wij de volgende: een overzicht van de Friese studiën (Juli 1940 tot Juli 1941) door K. Fokkema, een lezing over *De Komponist en de Dichter fen Fryslân* door J. Slofstra, *De bigrinzing fen de Jongfryske biweging* door D. Kalma, en een beknopte levensschets van *Professor Anne Ypey* (1760-1837), de auteur van de eerste 'Geschiedenis der Nederlandsche Tale', door G.A. Wumkes.

Middelnederlandsch Woordenboek, deel X. Bouwstoffen. Tweede gedeelte.
Het is een heuglijk feit dat het onvoltooide werk van W. de Vreese nu krachtig aangevat wordt door Dr G.I. Lieftinck, de aangewezen man voor deze taak, omdat hij op de Leidse bibliotheek kan beschikken over het volledige materiaal van De Vreese en over Verdam's handexemplaren. Even degelijk als zijn voorganger, maar in veel beknopter vorm biedt hij de onmisbare gegevens voor elke nauwkeurige raadpleging van de bronnen, zodat dit werk - waarvan de eerste aflevering (No. 11) bij de firma Martinus Nijhoff verschenen is - in afzienbare tijd voltooid zal zijn.

Klanknabootsing, klanksymboliek, klankexpressie.
Met dit opschrift is een studie van C.G.N. de Vooys verschenen in de Mededeelingen der Ned. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde N.R. V No. 3 (Uitgave van de N.V. Noord-Hollandsche U.M., Amsterdam 1942. Prijs f 0,90).
Gelijktijdig gaf de andere afdeling van de Akademie een studie uit van G. Révész: *Das Problem des Ursprungs der Sprache*, als overdruk uit de Proceedings Vol. XLV No. 1, 2, 3 en 4 (1942). Prijs f 0,90.

Bloemlezing uit Poëzie en Proza van E.J. Potgieter.
In aansluiting bij zijn *Poging tot eerherstel van E.J. Potgieter* (Groot-Nederland, April-Mei 1942) deed F.W. van Heerikhuizen voor zelfstudie en voor de school een keuze uit Potgieter's werk (Dishoeckje No. 45, Bussum 1942), die de volle nadruk legt op

het meest geslaagde werk, uit de latere jaren, omdat ‘de gewone keus z.i. Potgieter eenzijdig belicht’. Men vindt er o.a., enigszins bekort, de schets ‘Onderweg in den regen’ en gedeelten uit ‘De Nalatenschap van den Landjonker’. Inleiding en aantekeningen zijn, in verband met de beperkte ruimte (96 blz.) sober gehouden.

Limburgse dialekten.

In het jubileumnummer van *Veldeke* (Febr. 1941), orgaan van de gelijknamige Vereniging tot instandhouding en bevordering der Limburgse dialekten, publiceert W. Roukens een voordracht over *Limburgsche heemtaal en Limburgsche heemkennis*. Verder bevat dit uitgebreide nummer een rijke verzameling dialektische bijdragen in proza en poëzie.

C.D.V.

Hoeveel Grieksche treurspelen heeft Grotius vertaald?

Er bestaat van Hugo de Groot een boekje ‘Euripides Tragoedia Phoenissae, emendata ex manuscriptis et Latine facta ab Hugone Grotio. Parisiis. Apud Jacobum Ruart clɔIɔcxxx’. Vondel heeft van deze Latijnsche vertaling gebruik gemaakt voor zijn Nederlandsche ‘Feniciaensche of Gebroeders van Thebe’ (Zie W.B. Dl. X, p. 460).

In een brief van Grotius aan Vondel (Brandt, ‘Leven van Vondel’, ed. Hoeksema, 1905, p. 70) leest men: ‘Ik heb by wylen wel gedacht van de zelve (nl. Sophocles' ‘Electra’. G.K.) in 't Latyn te stellen, gelyk ik tot Hamburg zynde gedaan heb Euripides Taurische Iphigenia, de welke ik nu onlangs gezonden heb aan myn' broeder de Groot’.

Hieruit blijkt dus, dat Grotius, behalve Euripides' ‘Phoenissae’ ook de ‘Iphigenie in Tauris’ in het Latijn heeft overgezet. Ongetwijfeld doelt Vondel hierop, als hij in de opdracht van zijn ‘Iphigenie in Tauren’ schrijft: ‘De Groot koos, *beneffens andere* (curs. van mij, G.K.), de Fenisse...’ om te vertalen. (W.B.X., 233).

Is De Groot's vertaling van de ‘Iphigenie’ verloren gegaan? Noch in H.C. Rogge's ‘Bibliographie der werken van Hugo de Groot’, 1883, noch in J. ter Meulen's ‘Concise Bibliography of Hugo Grotius’, 1925, wordt melding er van gemaakt. Gedrukt is het handschrift, dat Hugo naar zijn broer zond, hoogstwaarschijnlijk dus niet.

De vraag naar het bestaan hiervan is van belang met het oog op Vondel's vertaling van hetzelfde stuk in het Nederlandsch. Dr. Meerwaldt deelt mee (W.B.X., 230), dat Vondel de Latijnsche overzetting van Portus in de uitgave van Commelinus heeft gebruikt. Maar hij rept met geen woord van De Groot's manuscript en van de mogelijkheid, dat Vondel dit wel onder oogen kan gehad hebben. Als we denken aan Vondel's vertaling van de ‘Phoenissae’ en aan de groote vereering en hartelijke vriendschap, die de dichter voor De Groot koesterde, ligt toch niets meer voor de hand dan dit. Zoolang echter het handschrift niet gevonden is, zal het onmogelijk zijn deze kwestie op te lossen.

G. KAMPHUIS.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Juni).

De Gids. Juni. A.J. Jansen schrijft over *De verhouding tussen Regenten en Volk in de eerste helft der 18de eeuw*, waarbij vooral geput wordt uit Van Effen's Spectator, pamfletten en gedichten. - In de *Bibliographie* beoordeelt K. Kuypers het proefschrift van C.F.P. Stutterheim over *Het begrip metafoor*.

De Nieuwe Gids. Mei. P. Dezaire publiceert een opstel over *Een Gothiek dichter*, waarmee Guido Gezelle bedoeld is, die hij beschouwt als 'niet enkel priester en Vlaming, maar bovendien Germaan'. In de *Chroniek der Poëzie* prijst M. Beversluis de *Oorlogsgedichten* van George Kettman.

Juni. Lod. van Deyssel schrijft een artikel over *De werken van Jacqueline Reyneke van Stuwe*, van wier vele romans hij een beknopt overzicht geeft, met zijn eigen oordeel.

Stemmen des Tijds. Mei. Onder het opschrift *Dominé en Dichter* behandelt R. Houwink de verhouding dichter-predikant.

Roeping. Mei. Gerard Knuvelder betoogt in een artikel *Dichtkunst en 'Metaphysica'*, dat 'in de kringen van Criterium een voor de poëzie heilzame kentering in de ideeën is gekomen'. Uitgangspunt is een artikel van een der leiders, Cola Debrot, die 'tot het inzicht is gekomen, dat waarachtige kunst niet bestaanbaar is zonder 'metaphysica'.'

Juni. Gerard Knuvelder zendt een *Groet aan August Vermeylen*, bij gelegenheid van zijn zeventigste verijaardag. Hij schrijft met grote waardering over de verdiensten van Vermeylen, die voornamelijk zijn critische arbeid gelden. - St. Axters O.P. biedt een artikel aan *Bij het derde eeuwfeest van Daniël Bellemans* (1641-1941), de priester-dichter van 'Den lieffelycken Paradysvogel', een bundel geestelijke poëzie, waaruit bij deze herdenking treffende staaltjes aangehaald worden.

Leuvensche Bijdragen XXXIII, afl. 3-4. H. Draye geeft het eerste gedeelte van een breed opgezette *Studie van de Vlaamsch-Waalsche taalgrenslijn in België gedurende de hedendaagsche periode*. - R.F. Lissens vond een onbekende *Brief van Albrecht Rodenbach*,

die hij met toelichting uitgeeft. - E. Meeussen behandelt *Ellips in Beschrijvende Taalkunde*. - J. Gessler verschaft gegevens *Over de Oudhasseltsche namen der maanden*, en drukt de berijmde *Tien geboden Gods* af uit een getijdenboek der 15e eeuw.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. April. Emmanuel de Bom herdenkt in een voordracht *Volk van Dichters* allerlei dichters die de roem van zijn land, in 't biezonder van Antwerpen, vermeerderd hebben. - J. van Mierlo putte hoogstmerkwaardige gegevens *Uit de uitgave van het Obituarium van Groenendaal*: met zekerheid kan nu Godefridus de Wevel aangewezen worden als de auteur van het traktaat *Vanden XII Dogheden*, terwijl eveneens vaststaat dat de Brabander Vranke Callaert te vereenzelvigen is met de merkwaardige vertaler van de zgn. bijbel van 1360.

Mei. A.J.J. van de Velde behandelt opnieuw een groot aantal *Technische Woorden*. - Jan Lindemans wijst op het belang van de *Onomastiek in dienst van de Literatuurgeschiedenis*: tal van eigennamen (plaatsnamen en persoonsnamen) zijn ontleend aan de ridderromans.

Juni. Willem van Eeghem toont opnieuw zijn speurzin in enige uitvoerige *Biobiographica*. Ze betreffen 1° Die seven Bliscapen en het Corenbloemken; 2° Brusselsche rederijkers op bezoek te Brugge (1515?); 3° Keizer Karel en de Berchemsche Boer (Prudens van Duyses vertelling (1836) en haar invloed.

Taal en Leven. Mei. Willem van Doorn geeft een *Interpretatie* van een sonnet van J.A. der Mouw. - Chr. Smit verzamelde eigenaardige gevallen van *Accentverschuiving in het Nederlands*. - R. Kuitert maakt een kritische opmerking bij het Rapport over het moedertaalonderwijs (*Nog steeds Schrijftaalonderwijs*). - E. Kruisinga vervolgt zijn artikels over *Filologie en Taalwetenschap*, waarin hij zich beklaagt dat ‘van de studie van de levende taal aan onze universiteiten weinig terecht komt’. In de rubriek *Kroniek en kritiek* publiceert Gerlach Royen enige polemische bijdragen. - A.J. Schneiders oordeelt gunstig over Colmjon's boek *De renaissance der cultuur in Nederland in 't laatste kwart der negentiende eeuw*. - E. Kruisinga bespreekt het gedenkschrift *Vijftig jaren van strijd* van J.A. Daman.

Volkskunde N.R. II No. 1. Cath C. van de Graft publiceert een uitvoerige studie over *Nederlandsche Nieuwjaarskoekenijzers*. - Robert Devoghel schrijft *Over Volkslied en Volksliedstudie*. -

A.C.J. de Vrankrijker vervolgt zijn verzameling *Kinderspelen in het Gooi*. - P. de Keyser schrijft over *Sinter Greef, Sint Maarten en Sint Niklaas in Oost-Vlaanderen*. De nagedachtenis van de verdienstelijke volkskundige *Jozef Cornelissen* wordt geëerd. Tenslotte een lange reeks *Boekbesprekingen* van allerlei aard.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Okt.-Dez. In aansluiting bij een vorige studie in dit tijdschrift[1)] bestudeerde Hubert Grimme *Die Tonstufigkeit der neuhochdeutschen Vor- und Nachtonsilben*, om verband te leggen tussen accent en syntaktische bouw.

Zeitschrift für deutsche Philologie LXVI, Heft 3-4. Marie Ramondt publiceert een uitvoerige studie over *Entstehungsboden und Entstehungszeit des Mittelniederländischen weltlichen Dramas*.

Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur, LX. Heft 3-4. Th. Frings bespreekt zeer uitvoerig en waarderend de jongste critische uitgave van J.W. Muller's *Reinaert*.

Tijdschrift voor Levende Talen VIII, afl. 2. E. Buyssens vervolgt zijn kritisch opgezette studie over *Les six linguistiques de F. de Saussure*, waarin hij zijn bezwaren ontwikkelt. - In de rubriek *Nederlandse Taalkunde* bespreekt W. Pée o.a. Weynen's *Nederlandse Dialecten* en H. Meerts' *Onkruid onder de Tarwe*. - In de rubriek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset een groot aantal Noord- en Zuid-Nederlandse schrijvers.

It Beaken. Mei. De Starter-kenner A.E.H. Swaen brengt *Nogmaals de Menniste Vryagie* ter sprake, waarvan hij 45 jaar geleden (in *Tijdschr*. XVI), de bron aanwees. Sedert verzamelde hij over dit onderwerp allerlei nieuwe gegevens, die hij in dit artikel mededeelt.

Museum. Mei. J.G.M. Moormann beoordeelt *De Nederlandsche Straatzanger en zijn liederen in vroeger eeuwen* van F.H. Kossmann.

C.D.V.

1) Zie de rubriek *Uit de tijdschriften*, blz. 96.

Methodologie der interpretatie van het litteraire kunstwerk.

> De même que la science des lettres a arraché l'étude historique au dilettantisme et en a fait une méthode objective qui de nos jours a atteint la perfection dernière, elle doit chercher maintenant à transformer en un solide instrument de travail la méthode d'interprétation.
> TH. SPOERRI.

Sedert Spoerri deze woorden schreef in de *Revue d'histoire littéraire de France* van 1923[1)], is de methodologie der interpretatie van het litteraire kunstwerk tot krachtige ontwikkeling gekomen. Filosofen als Spanger, Blumenfeld, Heidegger[2)] hebben in het spoor van Dilthey, die in een korte verhandeling voor de hermeneutiek, 'die Kunstlehre der Auslegung von Schriftdenkmalen', als de 'Kern' der filologie nieuwe belangstelling vroeg[3)], de theoretische grondslag voor de tekstinterpretatie als wetenschap gelegd. Romanistische filologen als Brunot, Vossler, Spitzer, Hatzfeld, Spoerri, Winkler, en Duitse litterairhistorici als Walzel, Petersen, Pongs en Petsch hebben deze jonge tak van wetenschap - jong in zoverre ze zich richtte op de interpretatie van het litteraire kunstwerk als zodanig - elk naar eigen aanleg, inzicht en daaruit voortvloeiende methode tot ontwikkeling gebracht.

Bij alle verscheidenheid in inzicht en methode stemmen zij in één opzicht overeen, namelijk in de overtuiging dat, wanneer voor een dicht- of prozawerk alle vragen van filologische, dus van taalkundige, zakelijke, historische, culturele aard, ook die omtrent de 'inhoud', zijn opgelost en toegelicht - een behandeling waarmee het vroegere commentariëren zich vrijwel tevreden stelde - de eigenlijke interpretatorische arbeid eerst

1) *A propos de la sincérité de Pascal. Discussion d'un point de méthode*. t.a.p. 305.
2) Zie: *W. Blumenfeld, Verstehen und Deuten, eine Beitrag zur Theorie der Hermeneutik*, Idealistische Philologie. Jb. f. Philol. Bd. III. 1927. *Heidegger, Sein und Zeit I* (1927). S. 232.
3) *Die Entstehung der Hermeneutik*. Ges. Schr. V, I.S. 318.

begint: de interpretatie die zich richt op het eigenlijke wezen van het taal*kunst*werk.

Bij de filologische voorarbeid, hoe noodzakelijk ook voor het juist begrip van de tekst, behoeven we hier niet lang stil te staan; van de grote nauwkeurigheid en scherpzinnigheid waarmee die reeds in een vorige periode beoefend is, hebben we tal van proeven in uitnemend geëmendeerde en toegelichte tekstuitgaven. Het onderzoek hield zich echter voornamelijk bezig met de significatieve factoren, terwijl de grammatisch-stilistische analyse vrijwel uitsluitend met stijldiagnostische doeleinden werd toegepast op anonieme of niet zeker geverifieerde oudere werken, om daardoor hun afkomst en plaats te bepalen. Maar al te vaak verliep het in een verzamelen en inventariseren van grammatisch en zakelijk materiaal bij afzonderlijke woorden, meer van de betreffende tekst afvoerende dan er heen leidende; in een spreken *over* in plaats van een indringen *in* het werk om zijns zelfs wil.

Een nieuwe uitloper van deze werkwijze is de statistische methode, die door telling en rubricering van syntactische, semasiologische of stilistische verschijnselen zeker nuttige hulpdiensten kan verrichten, maar overigens meer inzicht geeft in taalkundige en rhetorische functie-mogelijkheden in het algemeen, dan dat ze inleidt tot een recht verstaan en waarderen van de stijl - d.i. uitdrukkingswaarde van een speciale litteraire eenheid.

Zoals het taalkundig commentariëren vrijwel aan de oppervlakte bleef, zo maakte ook de synthetische litterair-historische beschouwing geen diepgaande studie van de werken zelf. Men bepaalde zich tot een inhoudsopgave, waar enige karakteriserende opmerkingen, bijvoorbeeld omtrent tijd, landschap en hoofdfiguren, en enkele esthetiserende algemeenheden werden ingevlochten; men paste poëtische of technische regels toe op het bizondere geval of bracht het werk onder in een of andere litteraire groepering. In de dichtermonografie tekende men nauwkeurig het leven en de levens- en kunstbeschouwing van de schrijver, geleid door gegevens uit getuigenissen van hemzelf of van tijdgenoten; speurde ijverig of giste naar invloeden die op zijn werk konden hebben ingewerkt. Of, waar het een letterkundige stroming gold, vergenoegde men zich met een definitie of een algemene karakteristiek, die ten slotte slechts oriënterende waarde heeft, in plaats van uit de litteraire teksten zelf de individuele trekken methodisch op te sporen. In dit alles bleef het werk zelf middel en geen doel, was de literatuurhistorie dienares

van een algemene cultuur- en geestesgeschiedenis en ontwikkelde ze niet het zelfstandig karakter van wat ze allereerst moet zijn: een geschiedenis der taalkunst; geschiedenis, waarin het kunstwerk niet is een der vele uitingen van het geestelijke leven, maar hoogste en wezenlijkste uitdrukkingsmogelijkheid van de menselijke geest.

Hier ligt het onderscheid tussen de oudere en de nieuwere literatuurbeoefening. '*Wissenschaft von der Dichtung*' noemde Petersen zijn grote werk, waarvan het eerste deel in '39 verscheen en dat een belangrijk tijdperk van onderzoek en experiment op dit gebied afsluit. 'Für die Dichtungsgeschichte', aldus zijn beginselverklaring, die als representatief voor de nieuwere beschouwing mag gelden, 'ist die Dichtung Eines und Alles, der beherrschende Gegenstand und Mittelpunkt einer Wissenschaft, die nur ihr gilt und die so hochmütig sein muss, alle anderen Wissenschaften, auch die Geistesgeschichte, auch die Philosophie, von ihren Standpunkt aus als Hilfswissenschaften zu betrachten und dem einen Zwecke der Deutung und Erfassung der Dichtung dienstbar zu machen'[1)].

En wat in 't bizonder de tekststudie betreft: 'Der Text des Worktunstwerkes ist für die Literaturwissenschaft nicht Quelle, die verlassen werden kann, nachdem ihr Inhalt ausgeschöpft ist, sondern er bleibt dauernd der Gegenstand unerschöpflicher Beobachtung, gewissermassen ein heiliger Gral, dessen speisende Kraft sich stetig erneuert und dessen geheimnisvolle Wunder die Frage der Enträtselung immer aufs neue zu stellen aufgeben'[2)].

Het is niet mogelijk, binnen de beperkte ruimte van een tijdschriftartikel de gehele ontwikkelingsgeschiedenis der litteraire tekstinterpretatie na te gaan, slechts op enkele markante punten kan hier gewezen worden, waarbij uiteraard de meeste aandacht zal worden besteed aan het jongste stadium.

Twee oorsprongen, beide uit Romanistische bodem, eisen allereerst bespreking. Het is die van de Franse 'explication de texte', waarvoor Brunot in een merkwaardig artikel in de *Revue Universitaire* van 15 Februari 1895 een methodiek ontwierp, gevolgd door een proeve van bewerking in de Maartaflevering.

1) Reeds vroeger in een voordracht voor de Berliner Akademie der Wissenschaften van 1937: '*Methoden der literarischen Stilforschung*'.
2) *Wissenschaft von der Dichtung* S. 82.

In deze geest werkten Rudler, Roustand en anderen voort ook in handleidingen voor het middelbaar onderwijs, nadat een Instruction ministérielle van 1902 de lecture expliquée, tot dan te zeer ondergeschikt aan het onderwijs in de literatuurgeschiedenis, op het eerste plan had gebracht.

'Soumission au texte, dans son esprit et dans sa lettre, dans son ensemble, ses parties et son détail, intégralement. L'explication doit être une façon de corps à corps avec le texte, un effort incessant pour l'embrasser et le pénétrer.' Dat is de grondregel voor de studie van de tekst. Een 'pénétration exacte', d.w.z. aandachtig, nadenkend, methodisch, met terzijdestelling van de persoonlijke gevoelens en vooroordelen van de lezer, om de gedachten, de gevoelens, de gezichtspunten van de schrijver te doen herleven, met inachtneming van de bodem waarin ze wortelen en de atmosfeer waarin ze zijn gegroeid en ontloken; onderzoek, waarin de nauwkeurigheid van de historicus en de scherpe onderscheiding en ontleding van de interpretator samenwerken tot wederzijds voordeel. Men kan uitgaan van indrukken, maar deze persoonlijke indrukken moeten in een objectieve studie plaats maken voor een gemotiveerd, werkelijk critisch oordeel. Studie die niet eenzijdig oog heeft voor de vorm of voor de idee, maar die de eerste onderzoekt als ontwikkeling van de laatste, en in de rijkdom en zuiverheid van deze ontwikkeling de norm stelt voor z'n esthetische waardering, echter met inachtneming van de regel der historische critiek, opgesloten in Renan's paradoxe: 'l'admiration doit être historique sous peine d'être aveugle'. Met andere woorden, de onderzoeker heeft het werk te zien in de lijst van zijn tijd, waarin het slechts in z'n werkelijke wezen en betekenis te waarderen is[1].

De tweede, mede romanistische, oorsprong waarop we doelden is de reactie tegen een anesthetische taalbeschouwing, ingezet door Croce, in zijn programmatisch werk 'L'estetica come scienza dell espressione e linguistica universale'[2], gevolgd door Vossler's taalfilosofische beschouwingen en zijn proeven van stilistische tekstverklaring.

In zijn school, waarvan Spitzer en Winkler de meest op de voorgrond tredende vertegenwoordigers waren, ontwikkelde de

1) Voor nadere kennismaking met de principes en de uitwerking en toepassing daarvan verwijzen we naar '*L'explication française*' van *G. Rudler* (Paris 1930) en *Roustand, Précis d'explication fr.* (Paris '28).
2) Napels 1901. Duitse vert. Leipzig '30.

litteraire stilistiek zich tot een autonome tak der taalwetenschap, die rijke vruchten droeg voor deze en voor de literatuurwetensohap beide.

Uit het kamp der litterair-historici kwam Walzel. Overtuigd, dat literatuurwetenschap allereerst kunstwetenschap moet zijn, keerde hij zich tegen de eenzijdige 'inhoud'-studie van het litteraire kunstwerk, met zijn klankvolle leuze 'Gehalt und Gestalt', waarin de klemtoon viel op het laatste lid.

Beide stromingen, die uit de school van Vossler en die van Walzel, vertonen het onmiskenbare karakter van reactiebewegingen. Tegenover de vroegere veronachtzaming van de stijl richtten zij zich vooral op de studie van de vorm en in 't bizonder van de esthetische taalverschijnselen. Walzel ging hierin zelfs zo ver, dat hij bij een literatuur-wetenschappelijke analyse van het kunstwerk de logische uitdrukkingsmiddelen van de taal buiten beschouwing wilde laten: 'Will Dichtung wirklich reine Sprache der Kunst sprechen, so muss sie auf das Begriffliche des Worts verzichten und darf nur durch Gestalt zu wirken suchen'[1]. Hij stelde de woordkunst in dit opzicht gelijk met de andere kunsten, die hun inhoud 'überhaupt nur in der Wirkung auf die Sinne, also durch Gestalt' kunnen meedelen. Richter heeft deze beschouwing, ook wat de andere kunsten betreft, terecht bestreden. Een werkelijk kunstwerk is niet als zuivere vorm te beleven, evenmin als het mogelijk is buiten het denkend verstand om kunst tot stand te brengen: 'Es ist einleuchtend, dass Kunst uns keineswegs nur als eigentümliches und im einzelnen nicht analysierbares Konglomerat von Vorstellungen oder Empfindungen gegenwärtig wird, sondern dass sie schon bei ihrem Entstehen sich notwendig als Werk des Geistes auch einer Vernunft-grundlage bedient, die gleich der Achse im Globus aller Form die Richtung und die Gesetze ihrer Wirkung zuweist'[2].

Bovendien school in de eenzijdige vormstudie het gevaar voor een verabsolutering van de stijl. In de stilistiek door een al te mechanisch werken met algemene begrippen, die als het netwerk van een nieuwe rhetoriek over het kunstwerk werden gespannen en het daardoor de schijn gaven van een op effect berekend maak-

1) *Gehalt und Gestalt*. S. 144.
2) *Gustav Richter, Literaturwissenschaft und Stilanalyse*. D. Vierteljahrs. f. Lit. wiss. u. Geistesgesch. Jg. XV ('37) S. 37.

werk, in plaats dat men het doorvorste als een door innerlijke krachten noodzakelijk zo en niet anders gevormd organisme. Walzel's toepassing van stijlbegrippen uit de beeldende kunsten, uiteraard reeds een gevaarlijk experiment, was meer dienstbaar tot het ontwerpen van ‘een hogere mathematiek’ der litteraire kunst in het algemeen, dan tot het indringen in het individuele kunstwerk als organische eenheid van gehalte en gestalte. Zo verviel men ook op dit nieuwe terrein tot een werken met constructieve abstracties, de bestreden tendentie van wat Pongs noemde ‘unsere synthetisch überproduktive Literaturwissenschaft’. Buiten algemene begrippen en vaste termen kan ook de strengst concrete interpretatie niet, maar ze dienen slechts als oriënterende en aanduidende hulpmiddelen; zodra de waarneming ontaardt in een mechanisch werken met van hier en elders bijgebrachte categorieën, verliest het stilistisch onderzoek z'n noodzakelijk momenteel en individueel karakter, dat is het belevend-begrijpend beschouwen van het kunstwerk als werkende gestalte, waarin het innerlijke leven zich scheppend verwerkelijkt tot uitdrukking, tot stijlwerkelijkheid.

‘Wirkender Gestalt’, het is een term van Pongs, die de nieuwe methode der litteraire stijlstudie doordacht en het eerst heeft uiteengezet in zijn belangrijk opstel ‘*Zur Methode der Stilforschung* I’[1]. Stijl is hem niet formeel normatief hulpbegrip der kunstbeschouwing, maar ‘existenziell Einheitsbegriff von Gehalt und Gestalt’; stijlstudie een concreet indringen ‘in die Gegebenheiten der einzelnen Kunstwerke, in die im Stil wirkend verdichtete, in ihm existent gewordene Sinnform des Lebens, in ihrer ästhetischen Eigenwelt’. Hier wordt de stijlstudie wat ze moet zijn, kern en uitgangspunt der literatuurwetenschap. Het kunstwerk is de vorm geworden idee, die slechts bestaat in en dus slechts te kennen is uit deze vorm. Alle inhoudsopgaven en parafrasen zijn slechts vage abstracties van wat alleen organisch leeft in de eigen individuele vorm. Daarom wees ook Rudolf Unger, de methodoloog der litteraire probleemgeschiedenis, op de noodzaak, bij alle probleemstudie uit te gaan van de kunstwerkelijkheid van het dicht- of prozawerk zelf, als de enige bodem waaruit een wezenlijke phaenomenologie van de levensproblemen verkregen kan worden[2].

1) Germanisch-Romanische Monatssch. '29.
2) *Literaturgeschichte als Problemgeschichte.* Ges. St. Bd. I, 154. Vergel. ook: *Cl. Lugowski, Die Form der Individualität im Roman.* Berlin '32. S 4.

Maar hier blijkt ook het onwezenlijke van een contradictum vorm-gehalte en het ondoelmatige van een strenge scheiding van vorm- en inhoudsanalyse, die trouwens bij elk stijlonderzoek aan het licht treden. Vorm en gehalte zijn in de levenseenheid van het ware kunstwerk als ziel en lichaam, ondeelbaar, slechts uit elkander te verstaan. Lugowski heeft de verhouding van vorm- en gehalteanalyse juist gesteld, als de polen van één werkwijze: 'Die Unterscheidung einer Formanalyse von einer Gehaltsanalyse wird ihrer Verschwommenheit erst entkleidet und sinnvoll, wenn man sie nicht als einen Gegensatz zweier einander ausschliessender Methoden fasst, wenn man vielmehr die Reihe der Möglichkeiten von praktischer literarhistorischer Analyse als Kontinuum denkt, dessen Endpunkte auf der einen Seite die "reine" Gehalts- und auf der anderen die "reine" Formanalyse sind, zwei Extreme also, die den Praktiker wenig interessieren werden'[1)].

De taak van de interpretatie is: het litteraire kunstwerk in z'n doelstelling en organische eenheid te doorschouwen. Eenheid, door de kunstenaar in zijn scheppen gewrocht, door de lezer in zijn opnemen van het werk beleefd, als de zinrijke samenwerking van gehalte en vorm tot een taalsymbolische, poëtische gestalte. Zoals de kunstenaar wordt gedreven en voorgelicht door zijn intuïtieve conceptie en geleid door zijn intentie, proces waarin de uitdrukkingsmiddelen zich aanbieden en, critisch gekeurd, worden gevoegd en verbonden tot een juist daardoor aan inhoud verrijkende expressieve vorm, zo loutert en verdiept de lezer zijn aanvankelijke, intuïtieve indruk door bewuste beschouwing, in gevoelig beluisteren van de uitdrukkingswaarden van de vorm, tot een verstaan van het kunstwerk in z'n volle schoonheid.

Analyse en synthese werken hier van het begin tot het eind harmonisch samen. Terwijl de eerste de trekken van het kunstwerk als de draden en patronen in een weefsel uiteenlegt en bestudeert, houdt de laatste de blik steeds gericht op hun organische samenwerking tot de esthetische expressie van de leidende idee of het beheersende sentiment. Zo beweegt zich het onderzoek in de vanouds beroemde 'filologische cirkel': het element wordt uit het geheel, het geheel uit de elementen verstaan, en de grondidee, aanvankelijk kristallisatiecentrum, wordt in de doordringing van eenheid en veelheid steeds rijker en dieper belicht.

1) t.a.p.S. 1.

Alleen in zulk een alzijdige, doordringende studie wordt het gehalte van het kunstwerk ervaren, niet als een min of meer getrouwe weergave, maar als de persoonlijke bezieling en doorlichting van de stof in z'n symbolische d.i. wezenlijke, blijvende levenswaarde; - de gestalte niet als een zelfstandige grootheid, aan het gehalte toegevoegd of daarmee willekeurig verbonden, maar als de uitstraling daarvan in het rijk der vormen. In het lyrische gedicht in 't bizonder in de ritmisch-melodische faalmuziek, die als Spitzer het uitdrukte, achter het woord het oerwoord doet opklinken, d.w.z. de lezer suggereert wat in het beperkte begripswoord van alle dag niet is uit te drukken, de diepste emotie en de rijkste verbeelding. In het epische kunstwerk door de accentuering en lichtverdeling der onderdelen van het verhaal; door de symbolische, atmosferische verdieping en verrijking van natuur- en andere motieven. In het drama door de fijnvervlochten compositie van de handeling, door de bezieling van de karakters en hun psychologisch ontdekkende dialoog.

In deze studie verruimt zich het begrip ‘stijl’ tot dat van de individuele gestalte van de dichterlijke idee, de dichterlijke visie, het dichterlijk beleven, in z'n volle omvang; niet alleen in de taalvorm, maar ook, onlosmakelijk daarmee verbonden, in de middelen tot de verbeeldende voorstelling, tot symbolische verdieping; in de compositie. Het is de verbreding van het terrein der litteraire stijlstudie, waaraan vooral Petsch werkte in zijn uitnemende ‘*Analyse des Dichtwerkes*’[1] en verscheidene meer specialiserende studies als ‘*Epische Grundformen*’ (Germ. Rom. Monats. '29), ‘*Die innere Form des Dramas*’ (Euphorion '29), ‘*Die Aufbauformen des lyrischen Gedichts*’ (D. Vtj. schr. Bd. XV).

Lezen, indringend lezen, noemde Spitzer het enige ‘Handwerkskniff’ van de stijlonderzoeker; Pongs sprak van een objectief, zakelijk ‘Sehen’ als de kern van het existentiële stijlonderzoek. Een lezen, een belevend-begrijpend waarnemen, geleid door filologische en litterair-historische kennis, die het gevaar voor anachronistische dwalingen en subjectieve inlegkunde zo gering mogelijk maakt.

Filologische kennis, kennis van en gevoel voor de materie

1) Opgenomen in *Ermatinger's Philosophie der Literaturwissenschaft* (Berlin '30); herdrukt en uitgebreid in - zijn eigen bundel ‘*Deutsche Litteraturwiss.* (Berlin '40), waarachter een volledige literatuurlijst.

waarin de kunstenaar, gedreven en geleid door een gepraestabiliseerde harmonie tussen taalvorm en idee[1)], de fijnste gedachteen gevoelsschakeringen wist te vangen en vast te leggen.

De taak van de filoloog is, door begrijpende en liefdevolle waarneming ‘aus den Papierform lebloser Buchstaben, in die sie einfroren, die Literaturwerke zu befreien’ (Petersen); een taak die uitteraard gemakkelijker zal zijn waar het werken uit eigen of niet te ver verwijderde tijd dan waar het oudere teksten betreft. Uitnemende gids in deze studie is Leo Spitzer, die langs een lange weg van ernstig experiment, uitgaande van een beoefening der stilistiek als autonome tak der taalwetenschap, tot het inzicht kwam dat deze moet opgaan in de *ene* literatuurwetenschap, die zich het onderzoek van het ‘Gesamtkunstwerk’ ten doel stelt. Maar het wezen van zijn methode blijft het gevoelig bestuderen van de taalvorm, waarin het leven en werken der innerlijke krachten te speuren zijn: ‘Unsere Affekte treiben das Sprachliche zum Knospen und Ausschlagen wie der gärende Saft der Frühlingsbäume. Um zu diesem treibenden und gärenden Safte des Seelischen vorzudringen, muss man die sprachlichen Auswüchse und Knospen beobachten. Sicher wird sich an solchen Stellen seelische Substanz blosslegen lassen. Es ist das sicherste Mittel, auf die seelischen Erregungszentren bei einem Schriftsteller oder Dichter (sie *sprechen* ja auch innerlich, bevor sie schreiben) zu stossen, drauflos zu lesen, bis einem etwas Sprachliches auffällt. Stellt man etwa mehrere sprachliche Beobachtungen zusammen, so lassen sie sich gewiss auf einen gemeinsamen Nenner bringen, und es lässt sich gewiss auch die Verbindung zum Seelischen hin ziehen, ja mit Kompositionellem, mit Aufbau und Gliederung, sowie mit weltanschaulichen Gehalt eines Kunstwerkes in Korrespondenz bringen. Nicht immer wird die sprachliche Abweichung eine ganz ungewöhnliche sein, oft handelt es sich nur um kleine Verschiebungen, wie mit einem Pedal, aber meist wird sich das Seelische des Dichters dort hervorwagen, wo nicht, um im Bilde zu bleiben, abgespielte Tasten der Sprache vorhanden, sondern wo neue Zwischentöne möglich sind - also bei sprachliche Erscheinungen, die noch nicht ganz gefestigt, banal, usuell geworden, die noch labil genug im Sprachgefühl der betreffenden

1) Een nadere bepaling van dit begrip voert ons in de taalfilosofie. Zie in 't bizonder *Weisgerber, Muttersprache und Geistesbildung.* S. 27 ff.

Sprachgemeinschaft geblieben sind, dass sie die seelische Weitung und Unterbauung sich gefallen lassen[1)].

Stijl is de eigen-aardige taal van het individu en tevens de eigenaardige uitdrukking van een situatie; uiting, meer direct, dieper blik gevend in de psyche van de schrijver en de zin van zijn werk dan zijn theoretische getuigenissen in correspondentie of mémoires dit vermogen, die slechts de oppervlakkige lagen van zijn wezen, niet de kern bloot leggen. Wat de schrijver meedeelt omtrent zijn werk, kan zeker nuttige wenken bevatten voor de stijlonderzoeker, maar het blijft secundair; zijn werk zelf is de primaire, de wezenlijke levensuiting, gedreven door krachten die hem zelf niet eens ten volle bewust zijn en die hem meer beheersen dan dat hij ze beheerst. Daarom is niet de dichter zelf de aangewezen interpretator van zijn werk - een mening die men vaak verkondigen hoort, vooral waar het nog levende kunstenaars betreft-, maar de stilisticus die, taalwetenschappelijk geschoold, speurt wat de kunstenaar zelf verborgen blijft en vaak het meest wezenlijke in zijn stijl is. Het is juist het gevoelig naspeuren en interpreteren van deze onderbewuste krachten, zich openbarende in de individuele taalvormen, wat de stijlstudie haar grote waarde geeft.

Ook waar het betreft de karakterisering van een bovenindividuele litteraire stroming. ‘Ich habe mich bemüht’, schrijft W. Michels in een studie ‘Barockstil bei Shakespeare und Calderon’, ‘an den Erscheinungsformen der Diktion bei beiden Dichtern die elementarsten Triebkräfte abzulesen, die den Dichter zu grade diesem und keinem anderen Ausdruck drängten. Eine solche Benennung von Grundtrieben, nachgewiesen an ihren Äusserungen, gehört... zum wesentlichsten, was man überhaupt über einem bestimmten Zeitstil aussagen kann’[2)].

Hier toch is het gevaar voor de misleidende abstractie, de vage algemeenheid (termen als ‘barok’, ‘romantiek’) het grootst; een gevaar, slechts te vermijden door exacte studie der werken zelf, geverifiëerd en gesteund door tekstkritische en taalgeschiedkundige gegevens en door die uit betrouwbare documenten.

Goethe's bekende waarschuwing, dat wie het dichtwerk wil

1) *Zur sprachlichen Interpretation von Wortkunstwerken*. Neue Jahrb. f. Wissensch. u. Jugendbildung. Jg. '30. S. 633.
Zie ook zijn *Stilstudien*. München '28.
2) Revue hispanique 1929.

verstaan niet alleen ‘ins Land der Dichtung’, maar ook ‘in Dichters Lande’ moet gaan, klemt te sterker naarmate z'n ontstaan verder van ons af ligt. De lezer is zo licht geneigd, eigen opvattingen en beschouwingen te schuiven in de plaats van die van de dichter en zijn tijd. Grondige studie van de geestelijke en litteraire atmosfeer waarin het werk ontstond en werkte, is het beste wapen tegen deze gevaarlijke subjectiviteit. Zo ook tegen de dwaling, verschijnselen in het werk als typisch individueel te beschouwen, die in werkelijkheid kenmerken van zijn tijd of kring zijn. Ieder schrijver staat onder, wat Nadler noemt ‘den Gesetz der Norm’, d.i. de invloed en de eis van de traditie, van de conventie der historisch bepaalde poëtiek en van zijn publiek. Werkelijk begrip en gefundeerde waardering is slechts mogelijk met inachtneming van deze belangrijke litteraire en sociologische factoren[1)].

Eerst waar zo in streng objectief, alzijdig onderzoek het werk uit de hulsels van het verleden en uit z'n materiële verborgenheden is losgemaakt, is de weg geopend voor een wetenschappelijke synthetische interpretatie, die uit de essentiële trekken de expressieve fysionomie van het kunstwerk zich ziet samenstellen, de idee in z'n gestalte ziet functionneren. Hoe meer zinvolle samenhang de stijlonderzoeker ontdekt tussen de delen onderling, tussen de delen en het geheel, tussen het innerlijke en het uiterlijke, tussen gehalte en gestalte, des te rijker zijn resultaat.

Deze immanente synthese, deze interpretatie van het werk zelf uit, is de belangrijkste, maar ook de gevaarlijkste taak van de stijlonderzoeker.

Ze eist kunstzinnige aanleg, als trouwens alle werkelijke literatuurstudie. Ze eist congeniale intuïtie, gewekt en verhelderd door liefde, want alleen een schrijver, een werk waartoe men zich voelt aangetrokken kan men stilistisch interpreteren. Ze is gave der ingeving, maar die slechts kiemen kan in de doorwerkte, vruchtbare bodem van studie. Zoals de kunst van de dichter rijpt door voortdurende scholing, zo die van de litterator door methodische oefening en onderzoek. Oefening, die niet is een

1) Men zie hierover het belangrijke opstel ‘*Das Problem der Stilgeschichte*’ van *Josef Nadler* (in Ermatinger's Philosophie der Literaturwissenschaft). Vgl. voor voorbeelden ook mijn ‘*Allegorie als litterair stijlprincipe*’ (N. Taalg. XXXIV, 365 vlg.) en ‘*De inventio in Vondel's dramatische kunst*’ (N. Tg. XXXV, 293 vlg.).

werken met vaste schablonen, toe te passen op elk gegeven onderwerp, maar een toegewijd zoeken van de enige weg die leidt tot het hart, het drijvende, bezielende moment der expressieve gestalte van het onderhavige kunstwerk. Deze weg te vinden is het geheim tot elke werkelijk ontdekkende, wetenschappelijke interpretatie, waarvan Spoerri het ideaal tekende in het hierboven geciteerde opstel:

'Qu'est-ce qui fait l'évidence d'une interprétation? Qu'est-ce qui donne, pour ne citer qu'un exemple, à la théorie de M. Bédier sur l'épopée française cet air d'autorité devant lequel s'efface dans l'ombre tout un siècle de recherches patientes, mais mal orientées? C'est qu'elle nous fait comprendre l'oeuvre d'art à un degré que nous n'aurions jamais atteint de nos propres forces. Ce qui, auparavant, nous semblait disparate, insaisissable, baroque, obscur, incomplet, s'est organisé sous le coup de baguette du magicien en un ensemble parfaitement cohérent, d'une lumineuse transparence, se déployant sous la poussée d'un principe intérieur, donnant à chaque partie sa signification et sa fonction particulière. Et en donnant la bonne interprétation de l'homme et de l'époque, il a projetté un rayon lumineux dans la psychologie et dans l'histoire. Car il n'y a pas de manifestation plus profonde, plus directe et plus significative de l'âme d'un homme et d'un époque que l'oeuvre d'art et surtout le chef-d'oeuvre littéraire'[1)].

W. KRAMER.

'Ic warpe u eenen schoelap naer'.

Als in de bekende klucht van *Nu Noch* de 'Ghebuere' den pantoffelheld heeft aangeraden, op al wat zijn vrouw zegt of doet te reageren met de twee woorden, waaraan de klucht haar naam ontleent, neemt hij (vs. 64 vlg.) van hem afscheid met de woorden:

> Gaet henen, gaet henen, ic warpe u eenen schoelap naer
> Dat ghij wel herden moet in dezen, enz.

Leendertz (Middelnederlandsche dramatische poëzie, pag. 546) geeft hierbij de annotatie: 'Den schoen uittrekken en overreiken was oudtijds het symbool, dat men afstand deed van goed of erfenis, ook van de vaderlijke macht, zie Noordewier, *Regts-*

1) t.a.p. 306.

oudheden bl. 58. De buurman schijnt dus te willen zeggen: “Ik trek er mij nu verder niets meer van aan, gij moet het nu vorder zelf klaarspelen”.’[1)]

Als hij met deze verklaring gelijk had, zou achter vs. 64 een punt gelezen moeten worden; vs. 65 zou er in geen enkel syntactisch verband mee staan. Het ontbreken van het leesteken kan erop wijzen, dat de verklaring onjuist is. Veel meer echter pleit hiervoor de overweging, dat ‘iemand een schoen overreiken’ zeker niet hetzelfde is als ‘iemand een schoen (schoelap) nawerpen’. In zoverre heeft Leendertz gelijk, als men hier te doen heeft met een van de vele uitdrukkingen, welke ontstaan zijn als directe omschrijving van een of andere symbolische handeling.

Nu is mijzelf eens een schoen nageworpen (het kan ook een pantoffel geweest zijn), en wel op de morgen dat ik moest loten voor de Nationale Militie. Ik had een vriend afgehaald, die mij zou vergezellen naar het gebouw, waarin over mijn lot zou worden beslist, en wij wilden juist zijn huis verlaten, toen het gebeurde: een schoen (slof) vloog langs de wand van het trapportaal en trof mij tegen de arm. Ik begreep er niets van en zocht naar de oorzaak van de heftige beweging van het voorwerp, dat in en vroegere rechtsperiode stellig *deodand* zou zijn verklaard. Lang behoefde ik niet te zoeken. Boven aan de trap stond de moeder van mijn vriend te lachen. Zij was het die gegooid had, omdat dit, naar zij zeide, geluk bracht. Zij was verwonderd, dat ik van deze heil brengende handeling nog nooit had gehoord. Hoever haar geloof in deze ging, weet ik niet. Waarschijnlijk geloofde zij er niet aan, - zoals men ook niet gelooft aan ‘afkloppen op ongeverfd hout’, terwijl men (meestal met lachen duidelijk te kennen gevend, dat men geen dupe is van dat bijgeloof) toch ‘afklopt’. In allen gevalle heeft haar goed bedoelde daad mij niet geholpen aan een voldoende hoog nummer bij de loting. Echter wel aan een verklaring van Nu Noch, vs. 64.

Er bestaat dus een oud volksgeloof: iemand een schoen of een slof nawerpen is een magische handeling, die zijn lot op een

1) Van Ham (Klucht en Esbatement, pag. 9) heeft Leendertz' verklaring overgenomen als ‘je moet het nu verder zelf opknappen’. De zin ‘Dat ghij wel herden moet in dezen’ heeft hij om onbegrijpelijke redenen weggelaten. Wel is hierdoor een fout in de nummering goed gemaakt: vs. 64 is bij hem vs. 65. Een andere fout in de nummering vinden wij na vs. 10.

gunstige wijze beïnvloedt. Magisch beïnvloeden kan de verbale omschrijving van zo'n handeling natuurlijk niet meer. De betekenis van een zegswijze en de betekenis van de daaraan ten grondslag liggende handeling staan met elkaar in een ‘metonymisch’ verband. ‘Iemand het heilige kruis nageven’ b.v. betekent: ‘hopen, dat hij niet meer terugkeert’. Zo betekent ‘iemand een schoen nawerpen’: ‘hopen (dat het hem goed gaat)’. Hoopte of wenste men dit niet, men zou nooit tot de handeling, aan welker magische macht men gelooft, overgaan.

De betekenis der beide zinnen is dus: ‘Ik hoop van harte, dat je hierin (nl. in het zeggen van “nu noch”) standvastig zult zijn.’ Na alle door den man geopperde bezwaren heeft de behulpzame buurman wel enige reden om aan deze standvastigheid te twijfelen.

Hieruit volgt, dat de interpunctie bij Leendertz (en in het handschrift) juist is. Vs. 65 moet begrepen worden als een bijzin bij vs. 64. Achter laatstgenoemde regel moet dus niet een punt maar geen leesteken staan (ook een komma is natuurlijk mogelijk). En vs. 66 is door ‘want’ niet met vs. 65 doch met vs. 64 nevenschikkend verbonden. -

Een andere kwestie is: wat is de oorsprong van dit vreemde volksgeloof? In hoeverre is de bedoelde handeling *symbolisch* of symbolisch geweest?

Hier en daar schijnt het in ons land nog de gewoonte te zijn, een bruid een van haar oude schoenen of pantoffels na te werpen, als zij zich naar het rijtuig begeeft, dat haar naar het stadhuis zal brengen. Iemand vertelde ons, dit in Breda te hebben gezien. Hier gaat het dus niet om een willekeurige schoen, maar speciaal om een schoen van de bruid. En deze wordt ook niet willekeurig weggeworpen, maar draaiende om zijn lengte-as. Het is ook zeker niet de bedoeling, de bruid ermee te raken; evenmin om te zorgen, dat haar huwelijk gelukkig wordt. De schoen doet hier dienst als profeet, als orakel, niet als magiër. Na zijn luchtreis ligt hij stil op de grond. Wijst hij nu met zijn punt naar het ouderlijk huis, dan wordt dit beschouwd als een slecht voorteken: het huwelijk zal ongelukkig zijn, de bruid zal weer bij haar ouders terugkeren. In het andere geval ziet haar toekomst er hoopvol uit.

Een dergelijke, in haar primitieve symboliek gemakkelijk te begrijpen handeling ondergaat nu in de loop der tijden een betekenis-verandering, niet ongelijk aan die, waaraan woorden onderhevig zijn. De oorspronkelijke betekenis wordt vergeten.

Wat er dan overblijft, is zinloos; en het blijft zinloos, zo men niet zoekt naar een verklaring voor zijn handeling, zo men er niet een nieuwe zin aan geeft. Den toeschouwer viel het werpen van de schoen als hoofdmoment van het volksgebruik op, ja hij zag er het gehele volksgebruik in; hij begreep niet, dat er iets geïnterpreteerd moest worden. Als enige 'redelijke' verklaring bleef dan nog over: door de bruid een schoen na te werpen tracht men haar huwelijk gunstig te beïnvloeden; in verband met de voltrekking van het huwelijk bestonden er immers zovele oude, in hun oorsprong onduidelijke, min of meer als magisch gevoelde gebruiken. Was het eenmaal zover, dan kon de handeling uiterlijk hoe langer hoe meer degenereren: iemand (niet meer een bruid) een (willekeurige) schoen (zonder draaiende beweging) nagooien.

Er is nog een andere verklaring mogelijk. Ook het geloof in orakels degenereert, vooral dan in orakels, die men zelf in zijn macht heeft. Dit is niet zozeer een gevolg van voortschrijdende rationalisering. Men gelooft nu eenmaal altijd een gunstige voorspelling eerder dan een ongunstige; de hoop is sterker dan het geloof. En men zal niet nalaten een voorspelling, zo dat mogelijk is, in gunstige zin te beïnvloeden. Telt men b.v. met 'ja, neen' op zijn knopen af, of hetgeen men wenst zal gebeuren, dan zal men van te voren met het aantal knopen rekening houden. En hoeveel meisjes springen in het bekende orakel-liedje 'Ik zal trouwen met....' op een bepaald moment 'onbewust-opzettelijk' af? - Deze neiging om van te voren de fortuin te corrigeren kan hem, die het schoen-orakel wilde raadplegen, ertoe gebracht hebben, de schoen zo te werpen, dat hij in de gewenste richting kwam te liggen. Met enige oefening is dit wel te bereiken. Dan is de verdere ontwikkeling vanzelf gegeven. Wat overblijft, is een handeling, waarvan men de oorspronkelijke symbolische betekenis niet kent en waarvan men bij overlevering heeft gehoord, dat zij magische macht bezit. Met een lach tracht men dan anderen en ook misschien wel zichzelf ervan te overtuigen, dat men in die magische macht 'eigenlijk' niet gelooft. -

De uitdrukking 'ic warpe u eenen schoelap naer' en haar oorsprong uit een oud volksgebruik, een oud volksgeloof, zou als bewijsmateriaal kunnen dienen in de controverse, die na de beschouwingen van Max Müller over de relatie tussen metaphoor (symbool) en mythe is ontstaan. Zij zou bewijzen, dat inderdaad een symbool tot een (magische) mythe kan degenereren.

Tiel, Mei 1942.

C.F.P. STUTTERHEIM.

Suster Bertken.
Een mystieke Dichteres.

De leraars van het geestelijk leven hebben te allen tijde geleraard, dat drie wegen naar de volmaaktheid, de zuiverste vorm van bovennatuurlijk zieleleven leiden. De Godminnende ziel, die, hoewel aardgebonden, haar vleugelen wil uitslaan om op te stijgen naar de hemelse sfeer, zoals het arendsjong in het gebergte zijn zwakke vleugels beproeft in onvermoeid pogen, zij zal vooreerst de weg der reiniging moeten betreden, de via purgativa, omdat de goddelijke Bruidegom slechts met een reine inborst, met een van alle passies, alle wereldse begeerten zoveel mogelijk gezuiverd gemoed, is te genaken.

Langs de weg der v e r l i c h t i n g , d e v i a i l l u m i n a t i v a , nadert zij dan het Goddelijke Licht, haar leven en bestaan, nog meer. Verlicht en gesterkt door het hogere licht der heiligmakende genade, komt de ziel tot de zalige erkenning van de meerwaarde van het onstoffelijke en oneindige en maakt zij aanzienlijke vorderingen in de kennis van Gods wezen en liefde. Het leven van de Bruidegom der vrome zielen neemt zij tot richtsnoer van haar eigen leven. Suster Bertken dicht in deze geest:

> Stant op, mijn hoge vrolicheit,
> Mijn siel ende al mijn cracht...

Betreedt deze ziel eindelijk, geadeld en herboren, de weg der v e r e n i g i n g , d e v i a u n i t i v a , dan is in begenadigde, uitzonderlijke stonden het hoogste haar deel: wat geen oog heeft gezien, geen oor gehoord en wat in geen gewoon mensenhart kan opkomen, d.i. wat God bereid heeft voor wie hem geheel en al en exclusief liefhebben.

Men moet zich de zielegang naar het paleis van de goddelijke Bruidegom niet als een tocht langs drie geheel a c h t e r elkaar liggende wegen voorstellen of het tijdsverloop daarvan als drie opeenvolgende stadia - zoals b.v. verkering - verloving - huwelijk - maar veeleer als drie min of meer n a a s t , min of meer b o v e n elkaar liggende banen, die verder niet evenwijdig lopen, doch elkaar zelfs snijden kunnen. De ene ziel betreedt

gedurende langere of kortere tijd dan de andere deze of gene weg. Terugkeer van een hogere, betere op een reeds betreden lagere weg is mogelijk, vooral via de niet-geestelijke wegen, die zich naast en zelfs door de geestelijke slingeren kunnen en die met hun dwaallichten en oneffenheden, met hun duivelse lagen als onkruid tussen het goede kruid zijn.

Goedbeschouwd zijn de drie genoemde wegen geen afzonderlijkheden, maar soorten. De meeste wegen behoren dan wel tot de eerste soort, want op veel wijzen kan de ziel zich reinigen, in bereidheid en overgave aan Gods wil. Dit soort wegen wordt ook het meest betreden. Daarna volgen de viae illuminativae in aantal. Het zijn met name die, waarop Christus' leer en leven tot leiding en navolging stralen. Het minst betreden en niet talrijk zijn de viae unitivae generis.

Gekluisterd in goddelijke boeien spreken de leraars van het geestelijk leven in hun boeiende, dichterlijke werken ook niet altijd van ‘wegen’. Zo spreekt Ruysbroec van ‘staten’ en onderscheidt hij het w e r k e n d , het b e g e r e n d en het bes c h o u w e n d leven. Hier blijkt onmiddellijk de correspondentie, de analogie met de drie genoemde wegen: de ziel, die zich vóór alles moet reinigen, moet zich niet in beschouwingen, meditatie, verliezen maar w e r k e n (men denke aan de rol van de ‘daad’ bij de Broeders des Gemenen Levens).

De verlichte ziel b e g e e r t niet meer het lagere, maar het hogere: door haar verlichting is zij tot de gave van het onderscheid gekomen. In de mystieke vereniging eindelijk, geborgen in het goddelijk wezen van de Bruidegom en daarin opgaand, s c h o u w t de zielebruid de geheimenissen van Gods wezen, geniet zij de verrukkingen Zijner liefde en ervaart het onuitsprekelijke.

Aan Suster Bertken is de periode van worsteling en reiniging uit ervaring bekend. Haar via purgativa is haar symbolische zieletuin, haar ‘hoofken’. Dit is nog niet de ‘boemgaert wael ghedaen’, die zij later betreden zal, waarvan zij in een ‘nyen sanc’ jubelt, dat ‘daer sal die min die nachtegael verstaen.’ Dit ‘hoofken’ is geen gecultiveerde lusthof vol deugden: er staan ‘niet dan distel ende doorn’ in. Dit is ongetwijfeld de tijd vóór haar dertigste jaar, haar kluizenaarsleven, of niet lang daarna. Zoals één soort onkruid vaak meer dan andere een akker of tuin overwoekert, zo was ook in haar tuin één boom als een soort ‘hoofdzonde’ (theologisch nog aldus genaamd)

‘hoochgewassen in corter tijt’. Zij kon hem niet verwijderen, maar de hovenier Jezus volbrengt deze taak. Theologisch uitgedrukt: de ziel vermag dat niet uit eigen kracht, maar slechts met behulp der heiligmakende genade. Zij heiligt zichzelf niet; de genade doet dat. De tragische onmacht van de goedwillende ziel heeft de dichteres innig-kort en teder-krachtig, meeslepend en ontroerend uitgedrukt in deze verstilde klacht:

> Mijn hoofken moet ic wien tot alre tijt,
> Nochtans en can icks claer gehouden niet.

De eerste veertien verzen van dit bekend gedicht behoren tot het ‘werkend’ leven, de laatste veertien tot het ‘begerende’ of ‘verlichte’. Nauwkeuriger bezien vormen de verzen 15 en 16 een trillend-modulerende overgang:

> Hierin so moet ic zayen lelyen saet,
> Dit moet ic vroech beginnen inder dageraet.

Met verrukt-rustig weten, met Hadewychse fierheid, met ongewild-strijdbare, geestelijk ridderlijke noblesse eindigt zij:

> Sijn min heeft mi gegeven so hogen moet,
> at ic niet meer en achte dit eertsche goet.

Niet meer achten, niet meer begeren!

Kent Bertha Jacobs reiniging en verlichting, zij kent ook het reine, gloriënde licht zelf. Haar zielskrachten verblijden zich, als Jezus op haar zieletuin ‘der sonnen schijn’ (de genade) laat schijnen. Rembrandt kent de geheimzinnige luister van het doordringend, zegevierend licht, nog omwademd van donkere tragiek, Bertha Jacobs is vertrouwd met het wondere hemelse glorieschijnsel, waarvan de serene glansen rond tabernakels en beelden van gothische kathedralen een zwakke afstraling zijn:

> Doe die gloriose
> Was in haer camerkijn
> So heeft haer ombevangen
> Dye geware sonnenschijn.

In dit wonder-stille licht daalt de Geest Gods over de maagd Maria en heeft de conceptie plaats, zoals het heet in het bekende Angelus: En zij heeft ontvangen van de H. Geest.

Wonder-teder en toch wonder-sterk, zwak en toch onweerstaanbaar, weifelend en toch feilloos, ongestoord en niet te storen

valt in deze van lief licht sprankelende verzen een hoger licht, waarin God de Geest als de zon vertoeft, wier stralen waren rond de Maagd, de ‘gloriose’, waarvan ‘veel glorioser dingen’ worden gezegd - om één van de superlatieve, extatische benamingen te gebruiken, waarmee de dichteres haar ver-heer-lijkt. Zo gloriet ook het licht bij Jan van Eyck en later bij Herman Gorter. Het onuitsprekelijke, het niet voor plastiek vatbare is rhythmisch uit te drukken. In de, door tempo en ook wel door klankenaantal steeds breder wordende, boven aangehaalde 4 verzen met hun rijzende melodie, met hun lichte en bevallige wendingen en rondingen als van gothische bogen en ornamenten, heeft de geïnspireerde dichteres intuïtief en onwillekeurig de ‘wonderlijken schijn’, voorzover maar mogelijk gestalte gegeven. In die schijn wilde ‘dat licht der salicheyt’ geboren worden ‘als een cleyn kindekijn’. In extase op de weg der vereniging dicht de dichteres over dat licht zoals de Rembrandt der Emmaüsgangers het geschilderd heeft:

> Daer ons veel heyls wert van gheseyt,
> Dat ons ontsteect van binnen
> Boven wise en onderscheyt;
> Geen hert en cant besinnen.

Van wat zij geniet, verzekert zij:

> Geen tonghe en mach uutspreken,
> Wat si van hem ontfaen.

Geen hart is in staat ‘der minnen vroude’ te ‘verstaen’. Haar verrukte jubilatie is dan even ‘wonderlic te horen’ als ‘der engelen sanc’; die klonk:

> Doe God als een cleijn kindekijn glorioselic wert gheboren,
> Met hogher claerheit ombevaen.

In stralend licht ook verschijnt de vurig verbeide Minnaar:

> Stant op, mijn hoge vrolicheit,
> Mijn siel ende al mijn cracht,
> Hi naect, hi sel u comen,
> Die ghy met suchten wacht.
> Hi brengt u vrede en vrolicheit,
> Sijn claerheyt heeft hi uutghespreyt.
> Gevoelt sijn hete minne.

Dit is in wezen de exulterende, dansende vreugde, die in een

z.g. navolging van een gedicht van Suster Bertken, van *Die werelt hielt my in haer gewout*, aldus wordt beschreven:

> Wie sel den hoghen dans verstaen,
> Dat nighen, dat swighen, dat stille staen,
> Dat sweven omme en omme,
> Dat treden van, dat sweven an,
> Die snelle hoghe spronge!
> Die minne staet, die minne gaet,
> Die minne singhet, die minne springhet,
> Die minne rust in der minnen,
> Die minne slaept, die minne waect,
> Wie mach dit al versinnen![1)]

Verwijtend vervolgt de dichteres:

> Si en mogen des gevoelen niet
> De leven naden sinnen(.),

waarna de hoog- en zuiver-lyrische dichteres, van wier poëzie Van Mierlo getuigt, dat zij een ‘didactische inslag’ heeft, heel even didactisch-instructief wordt:

> Te leven naden sinnen
> Dat mogen wi so verstaen
> Als idelheit te minnen,
> Dye waerheit af te gaen.

Jezus' liefde gaat overigens ook het verstand te boven:

> Het gaet al boven reden en sinnen,
> Hoe vast dat wi gedrucket sijn in Jhesus herte met minnen.

Het ‘hoofken’ behoort, gelijk boven aangetoond, niet eenzijdig tot één der drie orden. Van haar andere gedichten kan hetzelfde, hoewel niet van alle in gelijke mate, gezegd worden.

Kortheidshalve zal ik in het vervolg de gedichten met de cijfers 1-8 aanduiden, in de volgorde genomen waarin zij bij Keuchenius-Tinbergen in Ned. Lyriek I, blz. 115 evlg. voorkomen: *Met desen nyen jare* (1), *Mi quam een schoon geluyt in mijn oren* (2), *Ic was in mijn hoofkijn om cruyt gegaen* (3), *O siele uutvercoren* (4), *Die werelt hielt my in haer gewout* (5), *Hoge vrouden*

1) Th. E.C. Keuchenius - Dr. D.C. Tinbergen, Ned. Lyriek I. blz. 176. - Op deze verzen slaat ook blijkbaar een passage in Pater van Mierlo's Middelned. Letterkunde II, blz. 204. Voor den lezer behoeft de bewuste passage niet geciteerd te worden.

zijn hier boven (6), *Nu hoert, ic sal enen nyen sanc beginnen* (7), *Jhesus, den ic vercoren heb* (8).

Gedicht 2, een Kerst- en Nieuwjaarslied, heeft een illuminatief karakter, maar aan het slot en met het referein:

> O Jesu, oversoete kindekijn,
> Ic begeer u algeheel te zijn,
> Ic en mach niet langer heten mijn(.),

komt het in de unitieve sfeer.

Ook gedicht 1 is een Kerst- en Nieuwjaarslied. Na gelukzalig verwijlen in de derde sfeer wendt de dichteres zich hier plotseling verwijtend en pleidooi voerend-catechetisch tot hen die buiten de viae wandelen, die ‘Jhesum’ niet navolgen en niet weten, dat die vloeden sijnre soeticheit - vloejen hem altijt inne. Het gedicht ‘valt’ hier niet, de inspiratie is niet verdwenen, de bouw niet gebrekkig, maar door deze stoute tegenstelling blijft het zich op de gewonnen dichterlijke hoogte handhaven.

Van Mierlo S.J. heeft, op. en loc. cit. nogal gebrekkige typeringen van zes der acht gedichten van de kluizenaresse gegeven. Gedicht 1 noemt hij een aansporing om Jezus in vernedering na te volgen. Van een ‘navolging’ is echter slechts sprake in vers 50-54 en dat is dan nog een navolging in vreugde en tegenspoed. Wel spreekt vers 59 van een bekeren tot ootmoed. Dit gedicht bezingt de heerlijkheid, de rijkdom der goddelijke liefde en bevat een welsprekende opwekking om Jezus ‘boven alle gescapenheyt’ lief te hebben en zijn ‘arme slaef te sijn’.

De ‘siele uutvercoren’ van gedicht IV, die brandende liefdesdialoog, mag aanvankelijk geaarzeld hebben zich zonder enig voorbehoud aan Jezus' dienst te wijden, zodra de bruidegom de verzekering van zijn ‘ongemeten min’ heeft gegeven, noemt zij hem met bevend hart ‘edel schoon van formen’ en ‘Heer boven alle heeren’. Jezus zegt haar altijddurende vrede toe en ‘den alre besten wijn’, waarvan ook sprake is in gedicht 6:

> Die Jhesus minne smaken,
> Den alren besten wijn,
> Altijt is haer begeren
> In sinen dienst te sijn.

Gaat haar hart van seraphijnse liefde branden, dan zegt hij haar de ‘vroude en lust’ der engelen toe. De allerdiepste genegenheid wordt hier in de eenvoudigste, zinrijkste bewoordingen uitgedrukt. De hoogste en zuiverste minnelyriek wordt in haar

ongewild onthullen van het wezen der angelische liefde tevens indirect de hoogste didactiek. Geest en gemoed hebben hier beide die diepte en hoogte bereikt waarop zij één kunnen worden, zoals de minnenden één zijn in de unitieve sfeer, als de bruid bezweert:

> O Jhesu, soete brudegom,
> Siet my van binnen aen,
> Ic heb dijn soete beelde
> Diep in mijn herte staen...

Of als de bruid jubelt:

> Hert, moet, cracht ende zinnen
> Sijn lieflic opgedaen,
> Uit groter lust van minnen
> Heb ic di nu omvaen.

Van Mierlo noemt dit extatisch zwijmelen in liefdesverrukking ‘de pramende uitnoodiging van den bruidegom tot de door schuldbewustzijn weifelende, doch naar zuivere liefde verlangende ziel.’ (Voor ‘weifelende’, zie boven).

In gedicht 5 heeft de ziel zich uit de menigvuldige strikken der wereld losgerukt om onbevreesd voor haar vijanden ‘den enghen weg’ - de via purgativa - te volgen, die ‘recht totter ewigher vroechden leyt.’ Volgens Van Mierlo is het een getuigenis van ‘afkeer van de wereld’ en een ‘opwekking tot waakzaamheid’. Zij wekt echter anderen niet op, spreekt niet in het meervoud met een ‘laet ons’ zoals in gedicht 1, maar zij verklaart:

> Mijn vianden nemen des nauwe waer,
> Heymelick ende openbaer;
> Si legghen mi valsche laghen.
> Hier om so moet ic wacker sijn
> Bi nacht ende oec bi dage.

Het gaat ook niet aan om juist in dit gedicht, dat overwegend slechts een purgatief karakter heeft ‘slechts een naklank van Hadewych's mengeldichten’ te vinden. In gedicht 6 zou volgens Van Mierlo de ziel aangespoord worden om ‘eigen wil te laten’. Er wordt in dit gedicht over de hemelse vreugde gesproken, die Jezus de minnende zielen bereid heeft. De Jezus, die de dichteres in zijn ‘hoghe majesteyt’ wenst te aanschouwen en naar wien haar hart ‘loopt van binnen’, is de Rex Regum van Jan van Eyck, wiens beeltenis op ongeëvenaarde wijze mannelijkheid en vrouwe-

lijkheid, vorstelijkheid en eenvoud, waardigheid en minzaamheid, beheerstheid en bewogenheid harmonisch verenigt. Hij is de ‘Coninc der coningen, der heeren heer, God ende mensch, dats wonder meer’, die ‘zijn hoge mogentheyt’ zoo ‘minlic heeft gebogen’ (ged. 2). Zoo ook verenigt haar Moeder Gods, die ‘met groter eerwaerdicheyt haren soon tot haer ghenomen’ heeft, die ‘hem custen voer sinen heylighen mont’, wier ‘maechdelike hert moederlic bewogen’ werd, de menselijkheid en heiligheid, de zuiverheid en de moedertrots, de verborgen ontroering en de kennelijke rust van Hans Memlinc's Madonna met kind, van wiens kunst in het algemeen ook kan gezegd worden dat zij ‘bevallig, eenvoudig, teeder’ is (woorden van Van Mierlo over Suster Bertken). Aards en hemels zijn door deze Primitieven zo teder en ondeelbaar gemengeld, dat het hemelse aards en gewoon en het aardse en gewone verhemelst en ongewoon en dus zuiver-dichterlijk tevens wordt, zodat de geslachtsdelen van het Jezuskind bij Memlinc evenmin aanstoot mogen geven als het voeden van het kind door Maria, die het kind ‘haer reine borsten boot’ met ‘soeten mededogen’. Ook dogmatisch beschouwd zijn godheid en mensheid nauw verbonden in den Godmens, wiens dubbelwezen van de Hemelse Moeder komt. Een hemel ook van licht en rust is in het landschapje op de achtergrond van Memlinc's Madonna. Verder is er verwantschap tussen haar Jezus, die ‘armoede, rou ende lyden groot heeft - gedaen tot inder doot van sinen ionghen daghen’, wiens beeld ‘bleec, bloedich ende seer ontdaen’ in haar hart staat en het met doornen gekroonde, bebloede Christushoofd van Quinten Matsys op de zweetdoek van Veronica. En de tragiek van haar Christus en van haarzelf - sterk in de gedichten 5 en 7 en ook in het couplet uit 8:

> Dat ic versmaet der werelt bin
> En is my geen verdriet:
> Den ic met gansser herten min,
> Hi en sel mi laten niet -

dat is de tragiek van de gekruisigde of kruisdragende Christus van Rogier van der Weyden en van Geertgen tot St. Jans, met welke laatste eveneens Noordnederlandse kunstenaar zij bovendien een zekere onderschatting deelt.

De Jezus, die ‘om dyn minne-gestorven’ is ‘in den cruce

den bitteren doot' (ged. 4) is een deelgenoot van de minnende ziel der dichteres, die klaagt:

> Der minnen vroude is liden ongemeten (ged. 7).

Van Mierlo noemt ged. 7 'eigenaardig als voorstelling en rhythme'. Hier paart zich een donkere guitaartoon aan een trillend mandolinegeluid. Het gedicht is als een melodie in majeur, die zelf of in haar accompagnement een mineurkarakter bijwijlen krijgt. Dissonanten schrijnen, mar des te bekoorlijker is de oplossing. Het eerste woord van het tweede vers van elk couplet wordt herhaald. Dit woord heeft kracht en betekenis van een bisseren en daar al de aldus gebisseerde woorden tot één klasse behoren, wanneer zij dichterlijk en in hun samenhang beschouwd worden: min (viermaal voorkomend), natuer (tweemaal), lyef, clanc, hoert, sanc, wel, rou, krijgen zij gezamenlijk de kracht van een rijk referein. Dit gedicht is het gedicht van de o r e w o e t , van de kwaal en de onrust der liefde, door Hadewych o.a. geschilderd in: *Al droevet die tyt ende die vogeline*. Ruysbroec zegt in zijn *Chierheit der geestelyker Brulocht*, dat deze orewoet ontstaat uit heftig verlangen naar God, wiens heerlijkheid gevoeld, maar niet verkregen wordt. Van Mierlo noemt het het gedicht van de 'lijdende steeds onverzadigde liefde'. Inderdaad:

> Die min en can gerusten nyet,
> Sy wil in vrouden clagen haer verdriet.

Terwijl de dichteres niet het visioen kent, dat bizar en extravagant kan aandoen, waardoor zij ons in haar onverstoord evenwicht van Nederlands mens des te meer verwant is, weet zij blijkens een vers van dit ged. 7 wel van de 'slaep', volgens Tinbergen 'de toestand van de minnende ziel, waarin zij zich zelf niet bewust is.'

Gedicht 8 ten slotte is volgens Van Mierlo 'het lied dat met Hadewych het innigst verwant is', maar dat 'mist den vollen hartstocht der groote mystica'. Het is ook weer een Nieuwjaarslied, zoals blijkt uit de verzen:

> Dyemen nyet volprisen en mach
> Hem wensch ick openbaer
> Mijn hert na sijn behagen
> Tot een nyen iaer.

Boven de hartstocht is het, als Gezelle's *Ego Flos*, uitgerezen. In hartstocht is verlangen, in verlangen gemis. Hier is slechts

trouw met trouw beloond; zij wil hem ‘gestadich bliven’ en ‘ganslic tot inder doot’:

> Eer ic hem soude laten
> Den ic heb ombevaen,
> Al dat ye gescapen wert
> Dat soude eer vergaen;
> Ic ders wel lyden openbaer.
> Noch hoger gaet syn trouwe tot my,
> Dat weet ic wel voerwaer.

In dat ‘ie ders’ is veel van het moederdier, dat vecht voor zijn jong en in dat knellende staccato van het rhythme, in die hyperbolische bezwering is boven haarzelf uitgerezen vrouwenkracht.

Dit gedicht kent ook de zoetheid der liefde en haar vuur, waarvan in de religieuze kunst der mystieken passim sprake is:

> Syn woert is mi so oversoet
> Dat mi sijn hete minne
> Daer in versmelten doet.

Deze zoetheid kent de dichteres in de verzen: seer sacht ende sult vol minnen (1), die vloeden synre soeticheyt, die vloejen hem al tijt inne (1), oversoete kindekijn (2), want Iesus is altijt bereyt uut te storten sijn sueticheyt (2), o oversoete Ihesu, dijn soete claer aenschijn (4), sijn min is suet (8), sijn oversuete stemme (8).

Van het vuur der liefde wordt gesproken in de verzen: mijn hert beghint te bernen (4), die vlammen dijnre minnen sijn door mijn herte ghegaen (4), dijn bernende minnen cracht (4), in het hele couplet 4 van 5, die minne voert so groten brant (5).

Uit het voorgaande moge blijken, dat de dichteres op het praedicaat ‘mystica’ ten volle aanspraak kan maken: zij kent immers de drie mystieke wegen naar het hart van de Bruidegom. Zij woont in dat hart. Zij kent niet het eigenlijk visioen, maar wel de ‘slaep’, de ‘orewoet’ en de extase, die bij haar tegelijk en onafscheidelijk geestelijk en dichterlij is. Haar werk verdient een aandachtige beschouwing en daarom heb ik mijn uitvoeriger kenschetsingen en analyses naast de korte typeringen van Van Mierlo S.J. gesteld. De kunst van deze mystica, die als Theresia van Avila in de zalen van het ‘kasteel der ziel’, de minneburcht der geestelijke liefde verwijlt, is zo zeer verwant met de zo gevierde, volmaakte en innige kunst der Vlaamse schilders, der Primitieven, dat zij gevaar loopt eerder onder- dan overschat te worden.

P.N. DEZAIRE.

Elkaar.

In de algemene omgangstaal worden de vormen *elkander* en *mekander* weinig meer gehoord. Zij hebben het veld moeten ruimen voor *elkaar* en *mekaar*, waarvan het eerste in de meer verzorgde, het laatste in de meer gemeenzame taal overheerst. In de dialekten staat de zaak anders. In Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, West-Overijsel en het noordelijkste stuk van het Duitse Rijngebied (het land van Kleef) schijnen mij de *-aar*-vormen te overwegen, in Vlaanderen zijn *-aar* en *-ander* wellicht even sterk, in Brabant, Limburg en het noordoosten van ons taalgebied heeft *-ander* stellig de overhand. Het Fries staat met zijn *-oar* geheel op zichzelf. Ik geloof dat *-aar* oorspronkelijk in de westelijke kuststreken (Vlaanderen, Zeeland, Holland) heeft thuisgehoord en dat het door Hollandse invloed in de laatste eeuwen ook verder oostelijk, tot in Kleef toe, in gebruik is gekomen.

De steden moeten bij deze uitbreiding wel een leidende rol hebben gespeeld. Men vergelijke slechts hoe tegenwoordig het dialekt van Leeuwarden *mekar* heeft temidden van het Friese *-oar*-gebied, en evenzo het dialekt van de stad Groningen *mekoar*, terwijl de provincie uitsluitend *-ander-*, *-anner-* en *-annerk*-vormen kent[1)].

Het Fries kent naast elkaar *elkoar, mankoar, inoar, inkoar* en *menoar*. Het Gronings *n̥ander* en *n̥kander*, het Drents *'nander*, *'nkander* en *menander*, het 17de-eeuwse Hollands *elkaar, menkaar, enkaar*, enz.[2)]. Behalve *elk* en *malk* hebben ook *mank* (ofri. *mannik*) en *een* als eerste lid gefungeerd. De vormen die met *enk-* (*ink-*) en *men-* beginnen lijken mij kruisingsproducten. Dat *men-* van *menander, menaar*, enz. op *man* zou teruggaan, zoals Verdam[3)] wil, lijkt mij weinig waarschijnlijk.

Over de herkomst van het tweede lid *-aar* zijn verschillende meningen geuit. De oudere etymologen meenden dat de Ingwaeoonse syncope van *n* voor scherpe spirans aansprakelijk gesteld moest worden voor de merkwaardige vorm van het woord

1) Zie Fokkema, *Stadfries*, en Ter Laan, *Gron. Wdb.*
2) Zie *Friesch Wdb.*, Ter Laan, Bergsma en *W.N.T.*
3) *Mnl. W.* 2, 613.

(*anþar* > **âþar* > **ader* > *aar*). Van Haeringen[1] heeft daartegen verschillende bezwaren geopperd: 1°. *anþar* werd in het Ingwaeoons *ôþar* en daaruit kon geen *aar* ontstaan; 2°. een soortgelijke ontwikkeling als *aar* heeft *keieren* uit *kinderen* gehad en hier ontbreekt de scherpe spirans geheel[2] Schönfeld[3] sluit zich bij Van Haeringen aan en noemt als parallelgeval nog de plaatsnaam *Rarep* uit *Randorp* of *Randerdorp*. De verklaring van de genoemde vormen wordt door Van Haeringen gezocht in een bijzonder sterke reductie bij veel gebruikte woorden.

Deze verklaring lijkt mij onjuist en ik wil ten dele weer terugkeren tot de oude etymologie. Niet dat ik een Ingwaeoons **âþar* wil construeren, maar ik meen wel dat men met deze constructie in de goede richting zocht. De Ingwaeoonse *n*-syncope is een nasaleringsverschijnsel: de aan een *n* voorafgaande vocaal was genasaleerd, de *n* kwam daardoor zwak te staan en werd aan een volgende scherpe spirans geassimileerd. In andere posities, waar de *n* niet op een dusdanige wijze verdeeld werd tussen voorafgaande vocaal en volgende consonant, bleef er ondanks de nasalering van de vocaal toch nog wel zoveel van de *n* bewaard, dat deze zich in een volgende periode weer geheel kon herstellen. De Ingwaeoonse nasalering is niet de laatste geweest die onze taal heeft beleefd: het verschijnsel is ons o.a. ook uit moderne dialekten bekend. Tussen die Ingwaeoonse en die moderne nasaleringsperioden in moet echter nog tenminste één, misschien wel twee, andere worden aangenomen. Aan de eerste van deze twee (resp. aan de eerste fase van deze tussentijdse) bewaart, naar ik meen, ons *-aar* de herinnering, aan de tweede (resp. de tweede fase) ons *mangel* (amandel).

Evenals de Ingwaeoonse nasalering, die evenwel niet tot het kustgebied beperkt bleef, trad ook de bedoelde tussentijdse nasalering op in Vlaanderen, Zeeland en Holland. Bij de Ingwaeoonse nasalering zo goed als bij de latere is het effect vrijwel weer ongedaan gemaakt door invloeden van verder landinwaarts gesproken dialekten. Het bewaard blijven van *-aar* is te danken aan de klankwet van de syncope van de *d* tussen een betoonde

1) *Ts.* 42, 280.
2) Tot dusver is *keieren* het enige voorbeeld gebleven van *inde* > *eie*; misschien is de Hollandse mansnaam *Reier* (uit *Reinder*?) een dergelijk geval?
3) *Hist. Gramm.*[3] 31.

en een onbetoonde vocaal, het bewaard blijven van *mangel* aan een incidentele assimilatie van de *d* in deze bijzondere positie.

Ik stel het mij dus zó voor, dat in de bedoelde periode, die nogal vroeg moet liggen, immers vóór de, ook al tamelijk oude *d*-syncope, iedere vocaal voor *n* plus dentaal genasaleerd werd. Toen de *d*-syncope ging werken, gold deze nasaalvocaal samen met volgende zwakke *n* als één vocaal: *ã^{n}der* werd dus *ããr*. In andere gevallen handhaafde de zwakke *n* echter iets van zijn eigen karakter, zodat hij verder zijn eigen ontwikkeling kon hebben. Een fase in die verdere ontwikkeling is de gutturalisering van *n* tot *ng*, waarbij een niet-samengetrokken *ã^{n}der* tot *ãngder* kon worden. Het is ook mogelijk dat tussen *ã^{n}der* en *ãngder* een tijd ligt waarin de nasalering weer geheel is teruggelopen, en dat *ãngder* tengevolge van een nieuwe nasalering uit *ander* is ontstaan[1)].

Het oudste voorbeeld dat Verdam opgeeft van *aar* is uit een Amsterdamse tekst[2)], die waarschijnlijk uit het begin van de 15de eeuw zal dateren (het handschrift is volgens De Vreese van omstreeks 1440). Het oudste bewijs van *angd* uit *and* dat ik ken is uit Spieghels *Twe-spraack*, die blijkens de voorrede in 1583 al geschreven was. De ontwikkeling van *and* tot *angd* heeft in ieder geval na de *d*-syncope plaats gehad. De bloeitijd van *angd*, althans in de teksten, is de 17de eeuw geweest. De tegenwoordige dialekten in Holland, Zeeland en Westvlaanderen vertonen er nog maar schamele resten van[3)]. Wanneer de bloeitijd van de nasalering die *aar* heeft opgeleverd geweest is, kan men zelfs niet bij benadering zeggen. Omdat deze post-ingwaeoonse nasalering nog nooit in het juiste licht is gezien, lijkt het mij goed om een aantal sprekende bewijsstukken ervan hier eens bij elkaar te zetten. Het zijn allemaal woorden waarin *ande* via *ã^{n}de* tot *à* is geworden. Of er op *ande* nog een consonant volgt, is van geen betekenis:

1) Dat de gutturalisering samenhangt met de nasalering van de voorafgaande donkere vocaal, staat voor mij vast. Hoè de samenhang echter precies is, zij hier in het midden gelaten. Een mogelijkheid is, dat in *ã^{n}der* < *ander* de zwakke *^{n}* om zich beter te kunnen handhaven zich gedissimileerd heeft tot *ng*. De gutturalisering is dan een afgeleid nasaleringsverschijnsel. In deze richting denkt Dr. Van Haeringen, naar hij mij meedeelde.
2) *Ons Heren Passie* r. 396.
3) Zie voor Holland b.v. mijn *Holl. Dialektstudies* 81 vgg., voor Zeeland Weijnen in *O. Taalt.* 7, 343 vgg., voor Vlaanderen De Bo op *nd*.

in auslaut kan de *ã* zich even goed ontwikkelen als voor *r*. Ik geef hier de voorbeelden in alfabetische volgorde:

1. *aar* uit *ander*, waarover hierboven al uitvoerig is gesproken. Hier vestig ik alleen nog de aandacht op de Goereese vorm *ò̃r* en de Katwijkse vorm *a*^{o}*r*, waaruit het oorspronkelijk nasale karakter van de vocaal duidelijk blijkt.
2. de Goereese meervoudsvorm *bò̃n* uit *banden*. In de enkelvoudsvorm *band*, waar de *d* bleef, kon de *n* zich weer herstellen. Hetzelfde geldt voor:
3. de Goereese meervoudsvorm *hò̃n* uit *handen*.
4. de 17de eeuwse plat-Haagse verkleinvorm *haatje* uit *handetje*[1].
5. *ma* uit *mande*. Behalve uit Goerees *mò̃* blijkt het nasale karakter van de vocaal ook weer uit Katwijks *mao* (volgens Overdiep[2] met een lange nasale open *òò*, enigszins verschillend van de vocaal in *a*^{o}*r*). In Scheveningen schijnt de vocaal meer een zuivere *a* te zijn: enkv. *ma*, mv. *maje*[3] Oude plaatsen van *ma* zijn mij niet bekend, de samenstelling *maatjespeer* uit *mandetjespeer* (waarnaast *mandjespeer*) komt echter al in het begin van de 18de eeuw voor[4]. Van Wijk heeft in zijn *Etym. Wdb.* de zonderlinge vergissing begaan om *maatjes-* uit (*St.*) *Maartens-* te willen verklaren: de *maatjespeer* (of bergamot) zou omstreeks 11 November rijp zijn! Behalve op fonetische bezwaren en de duidelijke identiteit van *mandjes-* en *maatjes-* strandt deze verklaring ook op het feit dat de Hollandse bergamot in September rijp is, zoals het zeer deskundige *Register van Peeren* bij de *Nieuwe Nederlandsche Hovenier*, waarin het oudste voorbeeld van *maatjespeer* voorkomt, ons met alle gewenste duidelijkheid meedeelt...
6. de Goereese meervoudsvorm *rò̃n* uit *randen*.
7. de plaatsnaam *Rarep* uit *Randorp*. Reeds in de 16de eeuw komt de spelling *Raerop*, alsmede, waarschijnlijk tengevolge van verkeerde etymologische associaties, *Raederdorp* voor.
8. *sta* uit *stande*, dat bij Berkhey voorkomt en verder voor Goeree wordt opgegeven in de bet. 'vat' of 'kuip'[5].

1) Bij Huygens, *Ged.* 1, 167. Prof. Kloeke maakte mij op deze vorm opmerkzaam.
2) *O. Taalt.* 3, 206.
3) Zie tal van voorbeelden in A. Tael, *Martijntje*.
4) Zie *W.N.T.*
5) Zie *W.N.T.* op *roomstaar* en *sta*.

9. *staar* uit *stander*, dat hetzelfde betekent als *sta*, maar al eerder in de literatuur opduikt (reeds in de 17de eeuw[1)].
10. *stra* uit *strande*, alleen bekend uit het dialekt van Schouwen. Ten onrechte verklaart Weijnen[2)] *stra* uit *strange* en dit weer uit *strande*. Weliswaar pleit de geografische verhouding tussen *stra* en *strange* in Zeeland voor samenhang tussen beide vormen, maar gezien het feit dat alle andere voorbeelden die hier zijn opgesomd, *a* uit *ande* hebben, moet *stra* ook wel uit *strande* worden afgeleid.
11. de Goereese meervoudsvorm *tǫ̀n* uit *tanden*.
12. de 17de eeuwse plat-Haagse verkleinvorm *taatje* uit *tandetje*[3)].

De onder 2-12 genoemde vormen horen alle thuis in Noord- en Zuid-Holland en Zeeland. Het ligt ook hierom voor de hand om de bakermat van het dialektische *aar* en het algemeen gebruikelijke *elkaar* in het westen van ons taalgebied te zoeken. Het enige dialekt dat de overgang van *ande* tot *a* nog min of meer 'klankwettig' vertoont is het zeer conservatieve Goerees. Bijzonder fraai is daar de tegenstelling bewaard tussen de enkelvoudsvormen *mǫ̀* uit *mande* en *band, hand, rand, tand*, die nooit een *e*-uitgang hebben gehad.

In het Goerees heeft de apocope van de slot-*e* nog steeds niet plaats gevonden, in het vastelands-Zuidhollands over het algemeen wel, maar er komen ook daar nog resten van niet-geapocopeerde vormen voor. Naast *ma* en *sta* heeft de Zuidhollandse volkstaal juist de niet-geapocopeerde vormen *mande* en *stande* bewaard: het laatste komt voor bij de Rotterdamse dominee Weiland, het eerste kan men in Delft of Leiden nog dagelijks om zich heen horen. In Holland benoorden het IJ, waar de apocope van de slot-*e* veel vroeger optreedt en blijkbaar ook geheel klankwettig is geweest (bezuiden het IJ schijnt hij in jonger tijd, b.v. in de 15de tot 17de eeuw, geïmporteerd) kunnen we de onder 5, 8 en 10 genoemde vormen dus niet verwachten. Evenmin trouwens de onder 4 en 12 genoemde vormen, want het diminutiefsuffix -*etje* hoort niet benoorden het IJ thuis.

K. HEEROMA.

1) Zie *W.N.T.* op *staar* (II).)
2) *O. Taalt.* 7, 347.
3) Zie noot 1 op blz. 220.

De laatste sporen van *du* in Noord-Holland.

Het is een gelukkig toeval geweest dat in Jaargang XX van de *Nieuwe Taalgids* een artikel van Kloeke verscheen: *De ondergang van het pronomen du*, en een van Muller dat zich ook met de ondergang van dit enkelvoudspronomen bezigheld. Het éne een studie van een dialect-geograaf, die met het heden begint en vandaar uit terugtast naar het verleden, de bekende retrograde methode der dialect-geografen; het andere een onderzoek van een philoloog dat van oude getuigenissen opklimt tot de tijd van de laatste, nog in schuilhoeken te vinden voorbeelden. Het zou verleidelijk zijn beide methoden, de historische-opklimmende en de dialect-geographische, in het verleden afdalende, nader met elkaar te vergelijken. Ik wil dat hier niet doen, maar alleen zeggen dat ze elkaar op gelukkige wijze aanvullen; en - dat het volgende, enkele sinds jaren liggende aantekeningen, bedoeld is als kleine aanvulling op beide studies.

Kloeke zegt op blz. 4, dat *du*, ten tijde van Bredero ‘in het toen ook nog bestaande “oude” Hollandsch nog aanwezig was,’ onder verwijzing naar Nauta. Nog aanwezig was, het ‘oude’ Hollands, Bredero suggereren dat Kloeke doelt op een ‘levend’ pronomen. De lectuur van Muller's studie zal hem hebben geleerd dat dit ten opzichte van de Amsterdamse volkstaal iets te boud gesproken is. Wat vinden we bij Bredero; enkele vormen als: wat *raestu, maeckstu, du bist*, die voorkomen in zijn ‘aendachtighe’ liederen en stellig in de godsdienstige sfeer vallen, in ruimer zin onder het ‘bijbelse’ *du* zijn te brengen, literaire, buiten normaal taalgebruik vallende reminiscentiën[1)]. Verder, zover ik zie, alleen *du* (doe) + invectief: *doe dayvels dier* (Griane 19; waarschijnlijk Hollands benoorden het IJ); *du Toversche kol* (Br. III, 287)[2)], een ruw: *douw Hoeren-soon* (tegen Cupido, III, 334). *Her, her, du Moorders her! her, her du valsche Gasten* (Rodd'-rick ende Alphonsus 1379) kan Kloeke leren dat *du* hier voor

1) Vgl. Muller, blz. 97.
Typisch zijn vormen als *bitstu* (= bistu); *boutstu* (= bouwstu), Br. III, 550, die moeilijk op echte spreektaal kunnen wijzen.

2) Uitgave Gebr. Binger 1890).

Bredero niets meer is dan een affectuiting, een uiting van boosheid of minachting, te stellen naast Kloeke's relicten: *du lillekerd* enz. (blz. 7). Meer vbb. van de nominatiefvorm zijn er niet in Bredero's werk als ik het wel heb, behalve één, dat ik afzonderlijk moet noemen.

Sp. Brab. 1907-08 luiden:

> De menschen, lieve man, zijn langher niet te betrouwen. 't Is hedendaags een wetspul, *'t is werelts vergang: doe dogest niet*.

Byateris is aan het woord. Wat betekent: *'t is werelts vergang: doe dogest niet*? Een geheel bevredigende verklaring heb ik nooit gelezen. Mag men het opvatten als: Ainsi va le monde? Vergelijk dan *Warenar* 222: *Tis huydendaeghs de werelt* = zo gaat het tegenwoordig onder de mensen[1]. Maar *verganc* komt in het Mnl. Wdb. voor als einde. In ieder geval schijnt het mèt de toevoeging *du dogest niet* een zegswijze, een spreekwoord, mogelijk een Nederduits spreekwoord[2]. En dan heeft de hele wending geen bewijskracht voor een levend *doe*.

Alles bij elkaar genomen levert dus Bredero te weinig op om Kloeke's uitspraak te rechtvaardigen. In Samuel Coster's Tijsken vindt men een reeks *du's* in een scheldpartij van een waard tegen een boer, alle weer in de bekende relictpositie: *du* + invectief (814, 816, 817, 822, 826, 828, 833, 834 en dan 1217, ook tegen de boer). - Muller's uitgebreider onderzoek levert geen ander resultaat. Natuurlijk scheidt hij te recht het Overlandse *dou* (du), b.v. in Coster's Teeuwis, van de Hollandse gevallen. *Du* schijnt reeds in 't begin van de 17de eeuw als normale spreektaalvorm in Amsterdam zo goed als dood te zijn.

Eén voorbeeld uit onze kluchten staat mij ter beschikking. In *Mr. Sullemans Soete vriagi* ('ghespeelt op de Amsterdamsche Camer in 1633') komt voor: *dat floustouw as ien dief*, even later gevolg door: dat liegh jij deur jou hals, een uitdrukking met gelijke zin. Hier een duidelijk geïnclineerd enkelvoudspronomen *dou*(w). De plaats is ook nog merkwaardig om het werkw. *flouwen*, dat in het Ndl. Wdb. niet voorkomt. Ik ken het werkwoord, behalve uit het Fries, ook alleen van deze plaats. In het heden-

1) Zie ook Van Moerkerken, blz. 366; *Dat's nu s'werelts beloop*....
2) Men ontmoet meer Duitse of Duits getinte spreekwoorden in 17de-eeuwse Hollandse volkstaal. Ik noem alleen maar Sp. Brab. 1904: *sich voor dich*, trouw is weynich.

daagse Fries is *flouwe* een zacht woord voor liegen, jokken dus, en een *flou*[1](*ke*) of *flousel* is een jokkentje.

Tal van *du*'s vindt men in de verzameling kluchtige verhalen, uitgegeven onder de titel *De Geest van Jan Tamboer* (d.i. Jan P. Meerhuysen, 1618-1668); ik durf ze zò niet beoordelen.

Ik heb mij beperkt tot de nominatief *du* (*doe, dou*) en uit het bijeengebrachte materiaal blijkt dat het ruwe of minachtende, nog als pronomen gevoelde *du* in de eerste helft van de 17de eeuw in de stad Amsterdam vrijwel buiten gebruik was gekomen. Natuurlijk kan en zal het hoger op in Noord-Holland nog wel een tijd in gebruik zijn gebleven. Het vinden van plattelandsmateriaal is sterk afhankelijk van het toeval. Ik vind in Boekenoogen (*Zaansche Volkstaal*, blz. VII) een fragment uit een verhaal van de secretaris van Niedorp (tussen Hoorn en Medemblik): '*Dou schelm*! waerom *hebt stouse* hier gebracht! *Dou machste* den Officier doot brenghen tot Nieuwdorp, maer niet levendigh!' enz. Ziedaar een stellig bewijs van een nog levend enkelvoudspronomen, 1649. Meer dan honderd jaar later kent Marken het nog: In een 'Brief van een Marker', geschreven door Betje Wolff in *De Grijsaard*[2] komt voor: 'Neen *Jonge*.... ik zal het *dy* zeggen'. Hierbij de volgende aantekening: 'De Markers spreeken altijd iemand aan met den naam van *Jonge*. Zy zouden, wanneer Zyne Hoogheid kwam, zeggen: welkom Jonge! 't is dog wil (prettig)[3], *datste* ook hier iens *komsste*. Een deezer eilanders maakte, niet heel lang geleden, dit compliment aan een predikant, die heel groot was en er welgedaan uit zag: *Jonge*, wat *bitste*[4] een kerel! *dou zietste* er grouwelyk zondig (gezond wilde hy zeggen) uit'. Betje zal dus nog een in gebruik zijnd *dou* (-(*s*)*te*) gehoord hebben op Marken - en in wat voor verhouding!

De heer R. die de rol van mauvais sujet speelt in de Sara

1) Vgl. het Hollandse *flauwsie*? (niet ernstig bedoelde uitvlucht of voorwendsel); ongeveer smoesje; zie ook Ter Laan i.v.). Ook dit woord vind ik niet in de Wdbb. *Flouwe* zal wel een afleiding zijn van het adj. flauw. Vgl. Epkema's Wdb. op Gijsbert Japicx i.v. *flouwheftig*, met de daar aangehaalde literatuur; deze brengt het werkwoord ook bij 't adj. *flauw*.
2) Zie de Losse Proza-stukken en Brieven van E. Wolff-Bekker, door Van Vloten uitgegeven in *'t Klass. Letterk. Pantheon*, blz. 39.
3) Vgl. Fries *wille*, subst.: *nocht en wille kinn' folle tille* (dragen), voor genoegen en vermaak kan men veel verdragen, getroost men zich veel moeite of ontbering. En het Hollandse (Nederlandse?) *ergens wil van hebben*.
4) Vgl. de noot op blz. 223.

Burgerhart, begint zijn brief aan ‘vriend Jan’ met de woorden: ‘Hoe dikwijls, *dou lompen kerel*....’. Professor Muller acht het mogelijk dat dit *dou* ‘een Overlandschen landjonker’ moet typeren (blz. 100), hij acht een dergelijk *dou* in het Noordhollands taaleigen niet meer inheems. - Er is in dit schrijven verder niets dat naar de Saksische grensgewesten wijst. Dit *dou* sluit aan bij de te voren genoemde gegevens. De heer R. eindigt zijn brief met: ‘daar zijn weer tien dukaten rekel’ enz. Dat tekent zijn verhouding tot ‘vriend Jan’.

Ten slotte een laatste getuigenis, uit de 19de eeuw. Winkler schrijft in zijn *Dialecticon* onder de tekst van de Verloren Zoon in het Schagens (II, 40): ‘Talrijke oud en goed friesche woorden zijn nog dagelijks in den Kolhorner tongval in gebruik. Zelfs is het gebruik van *doe* en *dou* voor *gij* in het enkelvoud, te Kolhorn *nog niet geheel uitgestorven*. Men maakte er zelfs voor een tiental jaren ongeveer en wellicht nog wel *onderscheid in 't gebruik van doe en dou*; het eerste zei men tegen personen die men eerbied of achting verschuldigd was, het laatste tegen zijns gelijken of zijn minderen’. Het is jammer dat Winkler deze beweringen niet met een autoriteit bevestigt, niet met enkele vbb. illustreert. Mag men aan zijn woorden geloof hechten, dan is *du* nog minstens tot ± 60 à 70 jaar geleden in Noord-Holland in gebruik geweest. Een dergelijk langzaam uitstervingsproces lijkt mij in dit gebied niet onwaarschijnlijk.

Nog een enkel woord over de vocaal van het pronomen: *du, doe, dou*. Bij Bredero vindt men ze alle drie. De *u* is overheersend in het overgeleverde Amsterdamse materiaal; en *u* moet hier wel het teken zijn voor de palatale uitspraak. Dit schijnt vreemd, althans voor de volkstaal van Holland. Men zou hier *ou* verwachten, *nou* is reeds uit de Middelnederlandse periode bekend naast *nu*. Wijzen de *u*-vormen in 17de-eeuwse kluchten reeds op enkel-literaire herinneringen? Is de schrijfwijze nog ten dele bij de klankontwikkeling achtergebleven, is er schroom voor de rouwe werkelijkheid? Ook de meervoudspronomina, die wij nu uitsluitend kennen als *jou* (pers. vnw.) en *jouw* (bez. vnw), uitsluitend dus met de *ou*-klank, vindt men in 17de-eeuwse literatuur nog herhaaldelijk geschreven met *u* (*uw*), o.a. in Coster's *Tijsken*, vs. 161 (dat loof ick *juw*), 1452 *juw* fijn klerck enz.; daarnaast *jou* en *jouw*; bij Willem Meerman bijv.- wat jaeght *juw* hier, naast laet het *jouw* niet ontwaeyen[1)] enz. Het is bekend dat verschillende

1) Zie Van Vloten, *Bloeml. uit de Ned. Prozaschrijvers der* 17*de-eeuw*, blz. 259 vlg. voor meer vbb.

Middelnederlandse teksten reeds dezelfde verhouding vertonen, o.a. de *Walewein* (vgl. verder *Van Helten*, § 333). Deze diphthongering van lange *u* onder bepaalde condities, die in verband wordt gebracht met de dipht. van î en û, komt dus, althans graphisch, in bepaalde dialecten veel vroeger tot uiting dan de twee andere. Het is hier niet de plaats daarop dieper in te gaan, maar de kwestie verdient een nader onderzoek.

Bredero gebruikt naast du *doe* en *dou*, maar de gevallen zijn zeldzaam. Na hem vertoont het Noordhollands *dou* de te verwachten vorm met *ou*, waarnaast, als men Winkler mag vertrouwen, de *oe*-vorm gebruikt werd als de meer beschaafde. Ook het tegenwoordig Fries kent in het pronomen de *oe*- en de *ou*-vorm (naast *ou* ook *ô*, met een lichte vernauwing aan het slot); het verschil schijnt enkel geographisch te zijn, vgl. Hof, *Friesche Dialectgeographie*, blz. 179 en 238. Het mij bekende Fries (uit Drachten en omstreken) gebruikt *do*, en in relictpositie nog *doe, oetoe* rakker (= uit, weg jij rakker).

Daarmee zijn mijn aantekeningen ten einde. Ze zijn hier gepubliceerd onder invloed van Kloeke's uitgebreide en diepgaande studie over '*De Beleefde Friese aanspraak met jou*' (Mededelingen der Ned. Ak. van Wetenschappen, Afd. Letterk. N.R., Dl. 4, no. 17). De aanspreekvormen geven ons wel veel te doen, maar hun gebruik, als levende exponenten van menselijke verhoudingen, vormt een zeer interessant observatieterrein voor de taalkundige.

A.A. VERDENIUS.

De naamvals-*N* bij een Zuidnederlands schrijver.

Het letterkundig maandblad Criterium van Oktober-November 1941, bevat een verhaal getiteld *Het Tankschip*, van de Antwerpse schrijver Willem Elsschot (schuilnaam van Alfons de Ridder). De vereenvoudiger, Kollewijner of niet, zal bij de lezing ervan al spoedig getroffen worden door de ongewone, grillige toepassing van de naamvals-*n*. De auteur, niet-vereenvoudiger, blijkt in dezen allesbehalve konsekwent te zijn ten opzichte van het traditioneel gebruik. Bij toetsing aan de geslachtslijst van De Vries en Te Winkel verkreeg ik in dit stuk van slechts 26 bladzijden het volgende resultaat: de seksuele *n* toegepast in 9, weggelaten in 27 gevallen; de niet-seksuele *n* toegepast in 61,

weggelaten in 39 gevallen. De naamvals-*n* was dus in het geheel 70 keer geplaatst en 66 keer weggelaten.

De seksuele *n* komt al heel weinig voor. Ik trof hem aan bij *havenmeester, heer, Heiland, Jack Peeters, koning, man, manager, speaker*, en *steller. Man* moet het echter 6 keer doen zonder -*n*, bijv.: 'van die eerlijke man', 'je moet de man in alles zijn zin geven'. *Speaker* mist 1 maal de -*n*: 'die de fransche speaker razen liet'. Woorden als *bookmaker, concierge, debiteur, eigenaar, generaal gevangene* ('van die Spaansche gevangene met zijn verborgen schat'), *jongen, kerel, kok, landgenoot, opdringer, Oscar, pastoor tsaar, vreemdeling*, en *vriend* krijgen de -*n* niet.

De niet-seksuele *n* wordt nu eens wel en dan weer niet toegepast bij: *arm, avond, fiscus, naam, stap, tijd, vorm* en *wagen*, bijv.: Iedere*n* avond ging ik naar de Bar', naast 'en nog dezelfde avond zou het epos van de Guadeloupe gezongen worden'; voor onbepaalde*n* tijd', naast 'ik verweet hem al die tijd....'. *Blik* en *hoek* krijgen wel de -*n, aanblik* en *scheepvaarthoek* echter niet De mannelijke woorden: *achtcylinder, aftocht, boeg, brief, dageraad, datum, dauw, dijk, draak, eisch, gloed, hond, inktpot, kant, moed, middag, nevel, oorlog, overtocht, prijs, regenboog, rooster, strop, tekst, tuin, vogel, voorraad*, en *verkoop* moeten het zonder de -*n* stellen.

In hoever dialektiese invloed hier een rol speelt, kan ik niet beoordelen. Van 'accusativisme', het schrijven van de accusatief-*n* in de onderwerpsvorm, is geen sprake. Aan een enkel woord en een enkele woordschikking kan men merken dat een Zuid-Nederlander de schrijver is, maar dan een Vlaming die vreemd met de traditionele naamvals-*n* omspringt.

Dr. Walter Couvreur, bestrijder van de *n*-regel der vereenvoudigers, zegt in zijn artikel *De Nederlandsche spelling- en schrijftaalhervorming* van Henri Bruning's *Verworpen Christendom* (1938): 'In de eerste vijftig bladzijden van dit boek wordt de accusatief-*n* 55 maal juist geplaatst en 46 maal "vergeten"'[1)]. Als voorbeeld van stelselloze toepassing had hij wellicht beter zijn stad- en landgenoot Elsschot kunnen noemen met diens 70 en 66 keer op - zes en twintig bladzijden. *Het Tankschip* verscheen echter negen maanden na Couvreur's studie.

Van de Zuid-Nederlander of Vlaming wordt gezegd dat hij vastheid omtrent het genus bezit en dat de 'Hollander' deze mist. Wanneer we onder dit genus moeten verstaan het geslacht volgens

1) Leuvensche Bijdragen Jg. 33 Ns 1 en 2 1941, blz. 23.

de lijst van De Vries en Te Winkel, is Elsschot voor de toepassing van de naamvals-*n* al een heel onbetrouwbare gids. De Vlaming en Waal die hun Nederlands uit de boeken willen of moeten halen, zullen bij deze letterkundige slecht in de leer kunnen gaan.

De 'vereenvoudiger' ziet het *n*-probleem niet als 'bijkomstig' aan, zoals de linguïst Couvreur[1]. Integendeel, het niet-toepassen van de -*n* is zijn hoofdregel. De kunstmatige -*n*, die bovendien zoveel kostbare tijd van de school vergt, verwerpt hij. En als Couvreur nu betoogt dat 'dit vraagstuk alleen in de schrijftaal bestaat en niet in de beschaafde spreektaal, die casueele beteekenis met woordorde verbindt'[2], dan moeten we hem hier toch wijzen op de funeste invloed van die casus-*n* bij redenaars, sprekers in het publiek en bij de lezer. Naast 'fouten op papier' willen de vereenvoudigers dan toch ook de fouten in het spreken en lezen die daarvan het gevolg zijn, bestrijden; kortom, fouten die de leek op een dwaalspoor brengen, waardoor we een Nederlands te horen krijgen dat onnatuurlijk aandoet.

Wat de voornaamwoordelijke aanduiding betreft, *Het Tankschip* zou ook door een Noord-Nederlander kunnen geschreven zijn. Opvallend echter dat Elsschot het bezittelijke *haar* ook wel verbuigt: 'de baak van *haren* winkel', 'weggezakt in *haren* hoek', 'mevrouw Ketelaar met *hare* twee aankomende dochters'. Daarentegen doelende op het tankschip de Josephine: 'droeg zij een witrooden band om *haar* zwarten schoorsteen', en 'met *haar* hooge boeg en zware kont', in welke laatste aanhaling hooge ook geen naamvals-*n* krijgt.

'Te bate van het moedertaal-onderwijs moet gebroken worden met de buiging van een gelatiniseerde grammatica. De naamvals-*n* is evenzeer strijdig met het levende Nederlands van Zuid- als van Noord-Nederland. Het is niet toevallig dat ook in het Zuiden juist de organisaties van onderwijzers en leraren herhaaldelijk op de invoering van de vereenvoudigde schrijfwijze aangedrongen hebben.' Aldus De Vooys in zijn '*Nog enige kanttekeningen*' bij het reeds genoemde artikel van Couvreur. De praktijk van Elsschot die in *Het Tankschip* herhaaldelijk van de 'historische norm' afwijkt, bevestigt de juistheid van deze uitspraak. Was toch de naamvals-*n* een l e v e n d element in het Nederlands van deze schrijver van naam, een zo stelselloze toepassing zou niet mogelijk geweest zijn.

Utrecht, Juni 1942.

J.A. DAMAN.

1) Ib. blz. 16.
2) Ib. blz. 16.

Wendingen.

'Le bon sens et la raison sont les mêmes dans tous les siècles'[1]. Nier zonder voorbehoud is deze regel voor de kunst te handhaven, want de wisselende smaak heeft samen met de worstelende geest herhaalde veranderingen in het oordeel bewerkt. Het schijnt opeenvolgende literatuurhistorici te gaan als museumdirecteuren, die telkens op hun beurt een of ander miskend meester uit het magazijn opdiepen, waar ze dan weer een overschatte grootheid naar verbannen. Enkele voorbeelden van zulke overgangen mogen de onregelmatige beweging in de geschiedenis illustreren.

Jonckbloet ontkende het bestaan van een Oud-Nederlandse letterkunde, die sommigen onder zijn tijdgenoten wilden aannemen, omdat er ook een Oud-Hoogduitse letterkunde bestond[2]. Tegenwoordig wordt die voorafgaande literatuur, tenminste in Vlaanderen, opnieuw aanvaard en zoveel mogelijk uit resten en sporen gereconstrueerd[3]. Binnen dezelfde kring van vorsers herleeft de voorliefde van Jonckbloet voor de vroege middeleeuwen, maar Vlamingen zien in die ouderdom nu een bewijs voor de oorspronkelijkheid van onze letterkunde, die door Jonckbloet bijna volledig werd ontkend. Hadewijch, bij Jan te Winkel nog een 'dweepster' en een 'kleine figuur'[4], is door Kalff en Verwey, om twee Hollandse getuigen te noemen, in haar volle maat hersteld. Dat de strofische gedichten van Maerlant, buiten de Reinaert gerekend, 'vrij algemeen voor het beste gehouden worden' in de middelnederlandse poëzi[5], kan niet langer gelden. Want sinds de naroem van deze schrijver volledig in kaart werd gebracht[6], is zijn aanzien alles behalve gestegen.

Een paar schoolboeken met gelijke bestemming als dat van

1) Racine: Préface d'Iphigénie.
2) Jonckbloet: Geschiedenis der Ned. letterkunde[3], 1884, I 6.
3) J. van Mierlo: Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden [1939] I 23 vv.
4) J. te Winkel: Geschiedenis der Ned. letterkunde, 1887, I 108.
5) Jacob van Maerlant's Strophische Gedichten, uitg. Verdam en Leendertz, 1918, bl. XIII.
6) J. te Winkel: Maerlant's werken beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw[2], 1892, bl. 498 vv.

Everts en dat van Moller geven in hun verschillende zwaartepunten de schommelingen, die het oordeel binnen een halve eeuw doormaakte, verrassend aan. Kan elke vorm van geschiedenis wel niet meer bereiken dan de waarheid te benaderen, de geschiedenis van de kunst, die zulke persoonlijke krachten als gevoel en verbeelding raakt, vertoont een doorlopende deining, waarin de ziel van het leven zelf beweegt. Dat de mystieken hoe langer hoe beter gewaardeerd werden, stond in wisselwerking met een modern proces van vergeestelijking. Menige figuur uit het verleden dient verder als medium voor programma's, die geschiedschrijvers achtereen vertegenwoordigen. Nadat, om een geval te noemen, de Byencorf bij Bayle vol 'contes burlesques' geheten had, werd Marnix in Tollens' tijd 'de bedaarde handhaver van de godsdienst' genoemd, terwijl liberalen weer zijn anticlericalisme voor het wezenlijke in hem hielden[1]. De zestiende eeuw is sinds het vroege werk van Kalff volledig omgeploegd en sinds een jeugdliefde van Verwey heel nieuw opgebloeid. Had Jeronimo de Vries de 'plaat' Bredero afgewezen, om een Barlaeus als man 'vol geest' te verheerlijken, en had van Kampen zijn lezers niet willen vervelen met een optelling van Bredero's toch al vergeten blijspelen, die 'nog veel onbeschaafder' klonken dan Warenar - zo'n afkeer viel eenvoudig te herleiden tot het klassicisme[2]. Het geslacht van Potgieter en Huet, dat een gereserveerde en gestileerde kunst uitkoos, kon niet laten Hooft te bewonderen; en overgangsfiguur als hij was, volgde Perk met dezelfde eerbied zijn 'schim van Hooft'. Maar jongeren, die om felle uitingen vroegen, voelden zich meer verwant met Bredero.

Van Deyssel gaf de toon voor een nieuwe generatie aan, toen hij in 1906 verklaarde:

> 'Vondel toont ons lichtrijke engelen en plechtige historische gestalten en groote kunst, maar wanneer onze geest plotseling een gedichtje van Breeroo tegenkomt, dan zeggen wij toch: "swat is dát?" en hebben den indruk van iets innigers ontvangen.'[3]

1) J. Wille: Marnix' Byencorf, 1919, bl. 23 vv.
2) N.G. van Kampen: Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden, 1821, I 132; Jan ten Brink: G.A. Brederoo, Historiesch-aesthetiesche studie van het Ned. blijspel der zeventiende eeuw[2], 1871, bl. 3 vv.
3) L. van Deyssel: Verzamelde Werken[3], V 284.

Jan te Winkel moest even vanzelfsprekend Hooft bevoorrechten als Prinsen het Bredero deed. Het had veel tijd gekost, eer zijn werk zó hoog boven de grond uitstak, dat deze dichter een lieveling van de gevoeligen kon worden. Het eerste wat hij jaren lang te bedenken gaf, was alleen hoe hij van onfatsoenlijkheid viel schoon te wassen[1]. Dan maakten kenners zich druk met de identiteit te bepalen van zijn liefjes[2]. Want na de comicus begon eindelijk de lyricus op te duiken. Dichterlijk mochten zijn liederen wel niet heten, maar hier en daar dorst een geleerde toch de vraag te stellen, of ze niet meer dan alledaags waren, want ze leken hem wel 'lief en aardig geschreven'[3]. Een Vlaming bleef ze kleineren en iemand als Kalff, die er nog wel studie van maakte, sprak om de vrije maat meelijdend van 'klappermanspoëzie'[4]. Onder de verzen, die Verwey voor zijn bloemlezing uitzocht, waren er zelfs, die bij Kalff als 'slecht berijmd proza' aangeduid stonden[5]. Deze miskenning door de besten sloeg eindelijk in zijn tegendeel om, toen de liefde voor direkte poëzie was doorgebroken.

Dat Antonides hoog geprezen, Jan Luiken doodgezwegen werd, lijkt ons bijna ongelofelijk lang geleden. Het was de tijd, waarin een retorische versificatie voor echte schoonheid gold. Even wonderlijk dunkt het ons, hoe Siegenbeek zijn relaas kon besluiten met een hulde aan de dominee, waarvan de welsprekendheid 'eene zoo hooge vlugt' had genomen, die 'als geheel eenig in de geschiedenis onzer letterkunde prijkt'[6]. Dit was de periode, toen het Nederlands proza zijn meester voorgoed in de predikant Van der Palm scheen te vinden. Wat rijk voelde zich een geslacht, dat meteen het toppunt van poëzie meende bereikt te hebben in Bilderdijk! De luidruchtigste dichter uit onze literatuur is niet eens meer een teken van tegenspraak, nadat hij even hartstochtelijk vereerd als verworpen werd. De liberalen bestreden hem om zijn beginsel, ofschoon zijn gedichten nog altijd onaantastbaar hoog aangeschreven stonden. Nadat

1) Eelco Verwijs, Spaansche Brabander, 1869, bl. V vv.
2) H.E. Moltzer: Studiën en Schetsen van Nederlandsche letterkunde, 1881, bl. 114 vv.
3) bl. 113, 134, 137.
4) G.A. Bredero: Werken, uitg. J. ten Brink e.a., 1890, III 176.
5) F. Buitenrust Hettema: Taal- en dichterstudies, 1908, bl. 209.
6) M. Siegenbeek: Beknopte geschiedenis der Ned. letterkunde, 1826, bl. 353.

Busken Huet en Multatuli zijn roem betwist hadden, brak Verwey eindelijk het misverstand, dat Bilderdijk een tweede Vondel zou zijn[1].

Da Costa leek in de vorige eeuw een meester, naast wie niemand volgens Hofdijk kon staan om 'de verhevenheid van zijn genie'[2]. En naar het getuigenis van Potgieter was Da Costa 'onze grootere Vondel', die 'een grootscher vermaking dan Vondel liet aan de faam'[3]. Op een afstand zien de verhoudingen er wel wat anders uit. Potgieter zelf is bovenaan gesteld door Verwey, die niet alleen studie op studie over hem schreef, maar ook volgelingen tot onderzoek van zijn werk bezielde. 'De Negentiende Eeuw in Nederland is Potgieter', stelde Verwey zo zeker mogelijk vast[4]. Deze voorrang bleef niet onverdeeld aan Potgieter gegund. Prinsen viel helemaal niet in zo'n 'denk-artist', aan wie hij verweet een bergerie van onze zeventiende eeuw te maken en voor wie hij alleen uit plicht eerbied betuigde[5]. Daarna is, vooral bij vitalisten als Menno ter Braak en Eduard du Perron, Multatuli vanzelfsprekend op de ereplaats van Potgieter gekomen. 'Potgieter is knap en onleesbaar, Multatuli is levend, vol geest en gevoel'[6].

De herleving van Multatuli en de openbaring van Gezelle werden eerst denkbaar, toen met Bilderdijk was afgerekend. Maar een waardering, die op gelijk peil blijft staan, is nu eenmaal uitgesloten, zolang er geen vaste standaard is voor de kunst en zolang de liefde voor schoonheid altijd een persoonlijke verhouding onderstelt, die wentelt met het leven. De doorlopende reeks van zulke veranderingen vormt tenslotte de geschiedenis.

GERARD BROM.

1) Gerard Brom: De strijd over Bilderdijk (De Gids 1942, III 457 vv.)
2) W.J. Hofdijk: Geschiedenis der Ned. letterkunde, 1857, bl. 481.
3) Potgieter: Werken IX, 111, 113.
4) Verwey: Het leen van Potgieter, 1903, bl. 342.
5) De Gids 1911, II 80 v.
6) J. Greshoff: Rebuten, 1936, bl. 126. Voor de opkomst van de Multatulistudie vgl. C.G.N. de Vooys, De Nieuwe Taalgids 1915, IX 113.

Hoeveel e^{a}-phonemen kent het Noordbevelands?

Voor dit kleine onderzoek heb ik mij bediend van het materiaal dat ik aantrof in A. Verschuur, Klankleer van het Noord-Bevelandsch, Amsterdam 1902, speciaal hoofdstuk II A.

Ik vond n.l., dat in dit dialect aan de Ned. onvolkomen e meer dan één klank beantwoordt. Een ĕ^{a}, welke 'klinkt als de e in ndl. pet, met een steeds waarneembaar maar in duidelijkheid zeer variëerend Ă-timbre'; en een ē^{a}, 'de aangehouden ĕ^{a}, maar met eenigszins duidelijker Ă-klank dan deze' (§ 10). Dat a-timbre is geheel in overeenstemming met het door Verschuur § 1 geconstateerde verschijnsel, dat in het Noordbevelands de kaakstand bij vele vocalen biezonder wijd is.

Om nu de in den titel gestelde vraag te kunnen beantwoorden, is het nuttig, eerst het dialectmateriaal bijeen te zetten. In § 10 komen voor: *pĕ^{a}tə, tĕ^{a}m, sχĕ^{a}ə, ĕ^{a}nt, lədĕ^{a}tə, bē^{a}də, ē^{a}, ē^{a}ə, in § 88 ĕ^{a}ldər, ĕ^{a}mdə, ıē^{a}lə, ē^{a}ndə, ĕ^{a}leəm, ĕ^{a}lt, wĕ^{a}tə, smĕ^{a}kə, mē^{a}r^{ə}kə, tē^{a}r^{ə}hə, zē^{a}hə, vē^{a}r^{ə}kə, spĕ^{a}tərə, dĕ^{a}k, strĕ^{a}k, dĕ^{a}kə, tĕ^{a}mə, strĕ^{a}kə, ē^{a}r^{ə}bĕ^{a}it, ē^{a}r^{ə}m, ē^{a}r^{ə}mōē^{ə}, bē^{a}r^{ə}χ, dē^{a}r^{ə}m, ē^{a}r^{ə}χ, mē^{a}r^{ə}k, sχē^{a}r^{ə}p, wē^{a}r^{ə}m*, in § 91 en 92 ĕ^{a}fən, həbĕ^{a}t, həmĕ^{a}t, mĕ^{a}nə, rĕ^{a}χtə, smĕ^{a}rtə, trĕ^{a}kə, slĕ^{a}χt, wĕ^{a}χt zĕ^{a}k, ē^{a}l^{ə}ə, bē^{a}lə, dē^{a}l$^{əvə,\ wē^{a}ə,\ ē^{a}r^{ə}bē^{a}r^{ə}ə,\ stē^{a}r^{ə}və,\ bē^{a}rəχ,\ tē^{a}r^{ə}və}$, in § 100 ĕ^{a}səns, in § 143 *ĕ^{a}χt, vĕ^{a}t, ĕ^{a}mər, ē^{a}ə*və en in § 104 *ē^{a}r^{ə}ənst*. Ogenblikkelijk valt uit dit materiaal af te leiden (hoewel Verschuur er ons nergens op wijst), dat ĕ^{a} voorkomt vóór t, m, p, nt, ld, ls, lt, k, f, nə, χt, rt, s, en ē^{a} in auslaut en vóór hə, də, lə, ndə, r^{ə}k, r^{ə}h, r^{ə}b, r^{ə}m, r^{ə}χ, r^{ə}p, l^{ə}p, l^{ə}v, r^{ə}v. Of anders uitgedrukt: ĕ^{a} komt voor vóór de stemloze ploffers en glijders, vóór 1 of r + dentaal, vóór enkele 1[1] (en r?)[2], vóór m, (ng?)[2] of n (behalve ndə), ē^{a} in de overige gevallen. Tenminste constateren wij dit laatste in auslaut, vóór 1 of r + velare of labiale consonant - met tussengevoegde svarabhakti -, vóór də, hə, lə, ndə. Voor de rest laat zich de opgestelde regel bij nader toezien redelijk wel veronderstellen.

1) Dit is te concluderen naar *bĕal* wel (§ 45) en *fiĕnĕal* (§ 203).
2) Hierover heb ik geen materiaal.

Dit alles wijst er dus op, dat men met twee vaste combinatorische varianten te doen heeft[1].

Gedeeltelijk in strijd met genoemde afwisselingsregel lijkt het, dat, zoals § 92 en 100 ons leren, zonder enig betekenisverschil naast elkaar voorkomen: *bĕ^{a}rm* en *bē^{a}r^{ə}m, dwĕ^{a}rχ* en *dwē^{a}r^{ə}χ*, en zelfs *ē^{a}rdər* en *ĕ^{a}rdər*. Maar bij nader toezien zijn de paren *bĕ^{a}rm-bē^{a}r^{ə}m* en *dwĕ^{a}rχ-dwē^{a}r^{ə}χ* er toch niet mee in strijd, omdat wij de lengte van de vocaal vóór *r* + niet-dentaal óók bonden aan de optredende svarabhakti. Daarom mag ook het in § 143 voorkomend *ləwĕ^{a}rkə* naast *lŏŭĕ^{a}rkə*, aangezien ook hier de svarabhakti ontbreekt, dus toch nog als regelmatig opgevat worden. Historisch zou deze uitzondering overigens best te verklaren geweest zijn, daar de ĕ^{a} hier staat in een lettergreep die pas laat de hoofdklemtoon heeft gekregen, maar voor de opstelling van het huidig phonologisch systeem maakt het geen verschil of de uitzonderingen al dan niet historisch verklaarbaar zijn. En wat het ander paar: *ē^{a}rdər-ĕ^{a}rdər* betreft, dit is nu juist, omdat het klankverschil hier geen intellectueel-onderscheidende functie heeft, een duidelijk contra-phoneem-pleitend-paar in den geest van Van Ginneken[2] en bewijst dus nogmaals de samenval van ĕ^{a} en ē^{a} in één phoneem. Trouwens de *bĕ^{a}rm - bē^{a}r^{ə}m-* en *dwĕ^{a}rχ - dwē^{a}r^{ə}χ*-paren zouden, daar aan het vocaalverschil hier geen betekenisverschil beantwoordt, hetzelfde doen.

Hiermee is het onderzoek nog niet volledig te noemen. Ik heb, toen ik eenmaal uit de genoemde §§ de verdelingswet gevonden had, niet meer alle verspreide ē^{a}- en ĕ^{a}-woorden nagegaan. Toch lijkt ons materiaal ons wel voldoende zekerheid gebracht te hebben, want de verdere voorbeelden die ik nog onder ogen kreeg, volgden alle deze wet.

Eén ‘uitzondering’ moet echter vermeld worden. Tegenover *ē^{a}* hebben, met ē^{a} in auslaut, vond ik met ĕ^{a} in auslaut: *ĕ^{a}hé* (uitroep) § 45, *kwĕ^{a}* roep tegen paarden in de wei (§ 173) en *wĕ^{a}* wel en *mĕ^{a}* maar (§ 204). De eerste twee vormen als interjecties geen bezwaar tegen onze stelling; immers Jac. van Ginneken[3]

1) Met opzet heb ik de samenstellingen niet in het onderzoek betrokken, omdat phonologisch-irrelevante rhythmische invloeden hier de eigenlijke verhoudingen zouden kunnen verdoezelen. Vgl. Jac. van Ginneken, *De phonologie van het algemeen Nederlandsch*, Onze Taaltuin II 322.
2) Vgl. Jac. van Ginneken ibid. 333.
3) Vgl. Jac. van Ginneken ibid. 322.

adviseert, interjecties voor het opstellen van een phonologisch systeem buiten beschouwing te laten. Maar de beide andere, hoewel diachronisch volkomen duidelijk - immers bij *ĕ*^{a} is bə weggevallen en bij *wĕ*^{a} en *mĕ*^{a} 1 en r; en nu mochten we vóór bə, gelijk voor de en he ē^{a} verwachten en vóór enkele r en l ĕ^{a} - wijken zuiver synchronisch inderdaad van onze wet af. Daarom moeten wij haar in deze geest wijzigen, dat in auslaut steeds ĕ^{a} voorkomt, behalve wanneer het woord slechts uit één phoneem bestaat (dus in één geval!). De enige uitzondering is dan *ĕ*^{a} hé, maar deze is, gelijk gezegd, phonologisch onbelangrijk. Derhalve is er bij de vervangingswet geen enkele uitzondering te bekennen en is de phonologische eenheid van ĕ^{a} en ē^{a} volstrekt[1)].

A. WEIJNEN.

Een Middel-Engelse parallel van een opmerkelijk gebruik van *ander*.

Een Middel-Engelse parallel van het door Prof. Verdenius in een vorig nummer van de Nieuwe Taalgids gesignaleerde mnl. gebruik van *ander* (*Lantsheren ofte ander papen*) komt misschien voor in de *Handlyng Synne* van Robert Mannyng of Brunne (begin 14de eeuw). In zijn inleiding tot het verhaal over de dansers van Colbek (Sisam, *Fourteenth Century Verse and Prose*, p. 4) zegt de auteur, dat het heiligschennis is om in kerken of op kerkhoven toneel te spelen, te zingen, of muziek te maken:

> Or entyrludes, or syngynge,
> Or tabure bete, *or oþer* pypynge -
> Alle swyche þyng forbodyn es
> Whyle þe prest stondeþ at messe.

In zijn Glossarium bij Sisam vertaalt Tolkien *or oþer* door *or else*; hij leidt dit *oþer* echter af van OE *āhwaeþer, ōhwaeþer* (verwant met ne. *either*), en een vertaling ‘or piping either’ zou goede zin geven. Met het oog op de mnl. parallel lijkt mij evenwel de mogelijkheid niet uitgesloten, dat wij hier met *other* = ander(s) te doen hebben, en dat *or other* dus hetzelfde is als *ofte ander*. In het Oxfords Engels Woordenboek schijnen geen voorbeelden van *or other* (of *or oþer*) voor te komen; wel een van *or.... oþer*, in de betekenis van *or.... either*.

Groningen.

R.W. ZANDVOORT.

1) De quantiteit in de tweeklanken ĕ^{a}i en ē^{a}i werd hier natuurlijk buiten beschouwing gelaten. Immers het e^{a}-element daarin is zeker niet met onze ĕ^{a}-ē^{a} phonologisch identiek.

Boekbeoordelingen.

Dr H.E. Buiskool: *Over het ontstaan en de vorming van nieuwe woorden* (Mededeeling N°. 3 van de Centrale Taalcommissie voor de Techniek. - 's-Gravenhage - Centraal Normalisatiebureau - 1942). Prijs f 1,-.

Zoals uit dit opschrift blijkt, heeft deze beknopte brochure (56 blz.) een praktisch doel: 'zuivering en veredeling van den technischen taaltuin', het verschaffen van 'eenige richtlijnen' aan technici voor hun taalgebruik, zonder 'overdreven purisme'. Daarvoor is de hulp van een taalkundige ingeroepen. Maar zeer terecht zeggen de ondernemers in een 'Woord vooraf': 'De technicus dient dit werk in eersten aanleg te verrichten, want alleen voor hem leven de technische woorden en uitdrukkingen in hun volle beteekenis'.

Dr Buiskool heeft zijn voorlichtingstaak zó opgevat dat hij in het eerste gedeelte handelt over de invloed van vreemde talen, gunstige en ongunstige invloed onderscheidt, en 'het onnederlandsche in barbarismen' brandmerkt (§ 1-5). Het tweede gedeelte: 'Goed nederlandsche modellen' (§ 6-9) geeft een beknopt overzicht van de woordvorming: samenstellingen, koppelingen, samenstellende afleidingen, praefixen en suffixen, met aanwijzingen voor de spelling van samenstellingen. De schrijver is er in geslaagd, ondanks de beknoptheid, ook voor de leek op taalgebied, een heldere uiteenzetting te geven, met veel goed gekozen voorbeelden. Niet steeds zijn wij het met hem eens, als hij woorden of constructies als barbarismen brandmerkt. In de rubriek Anglicismen neemt hij gevallen als *Rijkelui's kinderen, een dokters rekening, De Rijks H.B.S.* op, zolang ze vaneen geschreven worden. Is daarbij niet te veel waarde gehecht aan de schriftelijke aanduiding? *Een goud horloge* (vgl. een zilver potlood e.d.) is m.i. autochthoon-Nederlands. Zinnen als: *Ik heb geen lust te blijven* en *Hij kwam aangeloopen* zou ik niet als germanismen willen beschouwen. Dat geldt ook voor sommige voorbeelden op blz. 23 (b.v. de praepositie *rond, in de toekomst, waardevol*) en op blz. 25-26. Dat iets tegelijk 'ingeburgerd' en 'laakbaar' genoemd wordt, is m.i. ook onverenigbaar met de theoretische opzet, waar aan allerlei vroegere vreemdelingen nu volledig burgerrecht toegekend wordt.

Ten slotte nog een opmerking. Is er wel sprake van vertalende overneming, wanneer voor een overgenomen voorstelling of begrip een eigen woord bedacht wordt? Bv. *buitenspel = off side*,

geheelonthouder = teetotaller, padvinder = boy scout (blz. 13-14). Deze gevallen staan toch niet gelijk met de vele andere op dezelfde bladzijde, die inderdaad 'Lehnübersetzung' zijn.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Juli-Augustus).

De Gids. Juli. A.H. Cornette geeft *Herinneringen* aan het Theater in Antwerpen.

Aug. A.H. Cornette besluit de bovengenoemde *Herinneringen*.

Stemmen des Tijds. Juni-Juli. Ab Visser beoordeelt in een *Kroniek der Poëzie*, verzen van A. Marja, Muus Jacobse, Niek Verhaagen, Koos van Doorne, E. den Tex en Paul Lenda.

Groot-Nederland. Juli-Aug. Deze dubbele aflevering is geheel gevuld met een tiental korte verhalen van Louis Couperus, ingeleid door J.W.F. Werumeus Buning.

Roeping. Juli-Aug. Jan Nieuwenhuis geeft een overzicht van de *Hollandsche dramaturgie* in het speelseizoen '41-'42, waarin ook 'betrekkelijk veel Nederlandsche stukken gespeeld zijn', o.a. van Marc Holman, Ben van Eysselstein en A. den Hertog.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXII, afl. 1. C. Kruiskamp schrijft *Iets over klankschildering of expressieve klankwaarde*, waarin hij betoogt dat klankexpressie zowel bij woordvorming als bij ontwikkeling van woordbetekenis een belangrijke faktor is. - G.I. Lieftinck geeft een overzicht van een vrijwel onbekend vijftiende-eeuws Mnl. werk, *Het Ridderboek*, in een Brussels handschrift bewaard, deels berijmd, maar grotendeels in proza. - Onder het opschrift *Sparsa* verzamelde R. van der Meulen een groot aantal etymologische aantekeningen. - F. de Tollenaere maakt *Enkele aanteekeningen bij een bron van Van Lenneps* '*Zeemanswoordeboek*', nl. een artikel van de dichter S.J. van den Berg over Noordwijkse vissers (1853), en bespreekt uitvoerig het Nederlandse woord *vierboet(e), vuurboet* = vuurtoren. - G. Kloeke beoordeelt de nieuwe uitgave van *Die Haager Liederhandschrift*, door E.F. Kossmann.

Leuvensche Bijdragen XXXIV, afl. 1-2. H. Draye besluit zijn uitvoerig en grondig gedokumenteerde bijdrage over *De studie van de Vlaamsch-Waalsche taalgrenslijn in België gedurende de hedendaagsche periode*, waarmee belangrijke problemen voor België samenhangen. - Een interessante syntaktische studie

over *De Kortzin* levert E. Meeussen: het materiaal is geheel ontleend aan een dialekttekst, de '*Gêinsche Prâoť* van Jan Cleppe. Allerlei zinnen die men vroeger ten onrechte 'onvolledige' zinnen noemde, worden gerangschikt en gekarakteriseerd. - R.F. Lissens geeft een opstel over *Albrecht Rodenbach en Paul Alberdingk Thym*, dat zowel leerzaam is voor het karakter van de jonge dichter als voor de sympathieke Leuvense hoogleraar.

Bijblad. XXXIII, afl. 3-4. P. van Valkenhoff bespreekt met veel lof *Prof. Dr. J van Mierlo S.J. en de Literaire Geschiedschrijving der Middeleeuwen*. - L. Grootaers publiceert opnieuw *Vragenlijsten* voor het *Zuidnederlandsch Dialectonderzoek*. In de rubriek *Boekbespreking* vindt men o.a. recensies van E. Meeussen over Stutterheim's proefschrift *Het begrip 'metaphoor'* en over *Spraak, Taal en Rede* van W.L. Thieme; een afbrekend oordeel van H. Draye over een dilettantische publicatie van W.J.L. van Es: *De ondergang van het Dietsch in Frankrijk na de Saksisch-Frankisch-Friesche nederzetting*, en een beoordeling van J.L. Walch's *Nieuw Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* door E. Rombauts.

Levende Talen. Juni. M.J. Langeveld schrijft over *Het Rapport-1941 inzake het Nederlands en de paedagogiek*. Zijns inziens is in dit rapport 'geen enkel probleem aangepakt op een wijze, die getuigt van inzicht in de *paedagogische* samenhang dezer vraagstukken'. - P. Dezaire betoogt, in een artikel *Conversanten*, dat bij het spreekonderwijs het 'samenspreken' van biezonder gewicht is. - W. Mensonides wijst er op, dat Bilderdijks 'Gedaanteverwisselingen' vervallen is in *Onverdiende vergetelheid*. - C.A. Zaalberg wil meer systeem gebracht zien in de toepassing van *De accenttekens in het Nederlands*.

Taal en Leven VI, afl. 1. Willem van Doorn geeft in een opstel *Taalkunde en onkunde* aardige voorbeelden van de Engelse voornaamwoordelijke aanduiding bij dieren, die vaak onafhankelijk blijkt van het grammatische 'geslacht'. - Gerlach Royen handelt over *Onmiddellik kontakt*, d.w.z. proleptische en analeptische assimilatie bij stemloze en stemhebbende konsonanten. - W. Preusler beschouwt opnieuw *Das Problem des Afrikaans*, waarbij hij tot de gevolgtrekking komt dat bij de ontwikkeling van het Afrikaans allerlei faktoren in het spel geweest zijn: spontane ontwikkeling naast invloeden van Maleis-Portugees en

inboorlingentalen. - Gerlach Royen levert twee polemische bijdragen: '*Die vervelende en zotte n*' en *Half-om-half*. - W. Preusler beoordeelt *De expansie van het Nederlands* van Marius Valkhoff.

Tijdschrift voor levende talen VIII, afl. 2. Armand Boileau geeft het eerste deel van een opstel over *Les emprunts*, als een 'chapitre de linguistique générale'. Hij bespreekt ontleningen van suffixen, van fonemen, en van syntaktische aard. - Denise Honhon schrijft met veel waardering over *Nico van Suchtelen's Kunstopvatting*. - F. Closset bepleit, in een kroniek over onderwijs in levende talen, het 'dramatiseren' van de behandelde teksten, naar aanleiding van een nieuwe bloemlezing door Dr C. Godelaine: Zuid-Nederlandsche Theaterkunst. - G. Vannes verzamelde ten bate van het onderwijs in Zuid-Nederland, parallel een groot aantal *Deftige en minder deftige woorden*. - Willem Pée bespreekt de jongste geschriften over de geschiedenis van de spellingstrijd.

Volkskunde II, No. 2. Jan de Vries gaat de betekenis na van de kleurenkeuze *Rood-Wit-Zwart* in de sprookjeslitteratuur. - Robert Devoghel besluit zijn studie *Over Volkslied en Volksliedstudie*. - A.C.J. de Vrankryker beschrijft opnieuw *Kinderspelen in het Gooi*. Verder bevat deze aflevering *Kleine Mededeelingen* en vele *Boekbesprekingen*, o.a. een beoordeling van *Volksliederen*, een boekje van Pol Heyns, door Rob. Devoghel.

Neophilologus XXVII, afl. 4. Marie Ramondt publiceert een studie over *De middelnederlandse sproken in hun verhouding tot de werkelijkheid en de duitse litteratuur*. Bedoeld zijn enige allegorische sproken in hoofse geest. In het biezonder wordt de sproke van *De Wildeman* behandeld en in verband gebracht met folkloristische spelen en gebruiken. Ten slotte wordt gewezen op het verband van de *Jammerliche Clage* met Zuid-Duitse dodenklachten.

Algemeen Nederlands Tijdschrift voor wijsbegeerte en psychologie XXXV, afl. 4. In de 'Annalen van het Genootschap voor wetenschappelijke philosophie' publiceert C.F.P. Stutterheim een artikel over *De polysemie der taal: een probleem der philosophische taal-critiek*.

Museum. Juli. M. Schönfeld beoordeelt *Toponymische verschijnselen, geografisch bewerkt* door J. Lindemans. - Gerlach Royen beoordeelt een uitgave van *Mittelniederländische Reimchroniken* door H. Fr. Rosenfeld.

De dateering van Hooft's *Achilles en Polyxena*.

Gewoonlijk laat men de vernieuwing van het Nederlandsch drama der zeventiende eeuw beginnen met Hooft. Hij zou de eerste geweest zijn, die de classicistische vormen hier heeft toegepast: vijf bedrijven en koren[1].

Zijn eerste stuk, de *Achilles en Polyxena*, is, naar men meestal aanneemt, vóór zijn Italiaansche reis geschreven. Te Winkel stelt het jaartal van ontstaan vermoedenderwijs op 1597, Kalff zegt: 'vóór 1598', wat practisch op hetzelfde neerkomt[2].

Erg waarschijnlijk lijkt deze dateering van den *Achilles* niet, zelfs niet voor een begaafde jongen als Hooft. Want stellen we ons de toenmalige situatie in het literaire leven goed voor oogen! Tevergeefs zal men in de Nederlandsche letteren van vóór 1600 zoeken naar een verwante stof in een verwante vorm. Beiden, stof en vorm, waren geheel nieuw. Hooft behandelt in den *Achilles* een klassieke stof weliswaar, maar op een eenigszins romantische, toenmaals moderne wijze: het conflict tusschen liefde en eer gedurende een galant avontuur van den hoofdpersoon.

De uiterlijke vorm: vijf bedrijven en koren, was oogenschijnlijk niet geheel nieuw. Coornhert had deze in drie zijner spelen reeds toegepast (*Abrahams Uytganck, Comedie van Israel* en *Comedie vande Blinde voor Jericho*). Worp en Te Winkel meenen hier rechtstreeksche invloed van Seneca te mogen constateeren[3], maar deze bewering mist elke grond. Naar de inhoud is er in deze vrome bijbelsche spelen geen spoor van Seneca's invloed te bespeuren, (wat reeds blijken kan uit het ontbreken van de voor Seneca karakteristieke geestverschijningen en gruwelen) en de formeele kenmerken: vijf bedrijven en koren, zijn van te algemeen-classi-

1) A.G. van Hamel, *Zeventiende-eeuwsche Opvattingen en Theorieën over Litt. in Ned.*, 1918, p. 162.

2) Te Winkel, *Ont.* III, 1923^2, p. 114 en 126; Kalff, *Gesch. der Ned. Lett.*, IV, p. 203 en *Lit. en Toon. te A'dam*, 1895, p. 212; Worp, *Gesch. van het Dr. en Toon. in Ned.*, I, p. 92; Walch, *Nw. Handboek tot de Ned. Lett. Gesch.*, 1942, p. 357.

3) Worp, a.w. p. 247 en *De Invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel*, 1892, p. 63; Te Winkel, a.w. III, p. 36.

cistische aard om een dergelijke conclusie te wettigen. Bovendien hebben twee van de drie stukken slechts vier bedrijven en alle een koorlied na de slotacte. Dit is bij Seneca niet gebruikelijk. Men zal dan ook veeleer moeten denken aan invloeden van het Latijnsche schooldrama of van het Fransche bijbelsche drama[1)].

Wijkt Hooft's toepassing van indeeling in bedrijven en reien bij nader toezien nog al af van die van Coornhert, bij een formeele beschouwing van den *Achilles* kan men Seneca toch evenmin te pas brengen. Wel heeft Leendertz in zijn tekstuitgave van Hooft's gedichten opgemerkt, dat er enkele verzen uit Seneca's *Agamemnon* en *Hecuba* in voorkomen[2)], maar het valt dadelijk op, dat de koren van het eerste, tweede en vierde bedrijf niet aan het eind der bedrijven, maar ergens midden in staan. De bouw van het stuk voldoet dan ook zeker niet aan Scaliger's, gedeeltelijk op de theorieën van Aristoteles en Horatius, gedeeltelijk op Seneca's practijk steunende, classicistische opvatting van het ideaal-treurspel[3)], waarop later Heinsius en Vossius zouden voortbouwen.

Het probleem is nu: hoe kwam Hooft aan *deze* stof in *deze* vorm?

In zijn Amsterdamsche omgeving kan hij daarvoor toentertijd moeilijk een voorbeeld gevonden hebben, al beweert Kalff, dat de *Achilles* en de *Ariadne* 'vruchten (zijn) van het onderwijs ter Latijnsche school genoten, en van voortgezette eigen studie'[4)]. Ook in de overige Nederlandsche steden schreef en speelde men toen uitsluitend zinnespelen[5)] (of, in humanistische kringen,

1) Ik hoop te gelegener tijd mijn bevindingen hieromtrent te publiceeren.
2) *Ged. van P.C. Hooft*, ed. Leendertz-Stoett, II, 1900^2, p. 61, 76, enz. Verg. voorts Worp, *De invloed.... enz.*, passim.
3) *Ivlii Caesaris Scaligeri, viri clarissimi, Poetices libri septem*, 1561. In liber III, cap. XCVIII geeft hij een schets van een model-tragedie over het onderwerp *Ceyx en Alcyone*. Verg. verder: E. Brinkschulte, *J.C. Scaligers kunsttheoretische Anschauungen und deren Hauptquellen*, Bonn, 1914; Ch. S. Baldwin, *Renaissance Literary Theory and Practice*, Columbia Press, 1939, p. 171-175.
4) *Lit. en Toon. in A'dam in de zevent. eeuw*, p. 211.
5) Zie b.v. de bundels met spelen van het Haarlemsche (1606) en Vlaardingsche (1617) rederijkersfeest en de stukken van Zach. Heyns, Abr. de Koningh e.a., die doen zien, dat pas in het tweede decennium der 17de eeuw en dan nog heel langzaam de vorm van het classicistische treurspel begint door te dringen in ons land.

schooldrama's[1]), waarin wel soms een verdeeling in vier of vijf bedrijven voorkwam, maar die toch van een geheel ander slag waren. Daar het niet waarschijnlijk is, dat Hooft dit nieuwe zoo maar gevonden heeft (ook in de kunst is er veel meer geleidelijke groei en aansluiting aan het bestaande dan sprongsgewijze verandering), is er maar één oplossing mogelijk, n.l. dat hij contemporaine buitenlandsche voorbeelden voor oogen heeft gehad. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat dit tijdens zijn buitenlandsche reis zal gebeurd zijn.

Laten we, alvorens dit punt verder af te handelen, eerst eens zien, welke argumenten men heeft aangevoerd voor de gangbare dateering op 1597. In zijn tekstuitgave[2]) geeft Leendertz de volgende (en andere schrijvers hebben daaraan, voor zoover ik weet, niets toegevoegd):

1. Gerard Brandt, sprekend over de *Achilles* en de *Ariadne*, zegt in *Het Leeven van P.C. Hooft*[3]): 'het eerste (is), myns oordeels, voor zyne reize naar Italie, het tweede naa zyne wederkomste gedicht'.

2. Wagenaar merkt op, dat de beide stukken 'vermoedelijk' kort voor en na 1600 op de Amsterdamsche kamer werden vertoond.

3. Vs. 240 van den *Achilles* luidt:

> 'T'welriekent haar getoyt met een wtheemsen vont'.

Dezelfde regel komt ook voor in Hooft's brief uit Florence aan de kamer *In Liefde Bloeyende* van 8 Juli 1600 (vs. 52). Maar in het oorspronkelijke handschrift daarvan staat boven 'wtheemsen' de variant 'gentile', met dezelfde hand en dezelfde inkt geschreven, en zonder dat het andere woord is doorgestreept (wat Leendertz in zijn betoog niet duidelijk laat uitkomen). Hij concludeert: dus is dit vers uit de *Achilles* overgenomen. De logica daarvan is mij niet duidelijk. Het vers kan evengoed in den *Achilles* uit de brief zijn overgenomen, waarbij Hooft dan uit de twee mogelijkheden het Nederlandsche woord heeft gekozen. Zelfs in de door Hooft later zoozeer omgewerkte Rijmbrief, die in 1653 werd gedrukt, staat hetzelfde woord, terwijl daarentegen

1) Zie hiervoor het uitvoerig overzicht bij Worp, *Gesch. van het Dr. en Toon. in Ned.*, I.
2) A.w. I, p. XLVIII.
3) Ed. Leendertz, 1932, p. 10.

in deze uitgave ‘getoyt’ in hetzelfde vers overeenkomt met den *Achilles* i.p.v. ‘gevlecht’ in het handschrift van de Rijmbrief. Dit is toch een indicatie, dat eerst de Rijmbrief en daarna de *Achilles* is geschreven.

4. Leendertz meent, dat Hooft na zijn terugkomst uit Italië geen stuk meer kon schrijven als de *Achilles*, terwijl de dichter van de brief boven die van het tooneelstuk zou staan[1)].

Gaan we de waarde van de genoemde vier argumenten na, dan blijkt het volgende:

Het eerste is te onzeker om eenig houvast te geven. Men kan trouwens niet verwachten, dat Brandt, die ruim vijfentwintig jaar na deze gebeurtenissen werd geboren, hierover nauwkeuriger zou zijn ingelicht. Wagenaar drukt zich nog aarzelender en vager uit. Zijn bron is wel hoogstwaarschijnlijk Brandt geweest. Als hij in archiefstukken van de stad Amsterdam of van de kamer *In Liefde Bloeyende* duidelijke gegevens had gevonden (wat niet onmogelijk zou zijn), had hij zeker niet geschreven ‘vermoedelijk’. Het derde argument berust, zooals we gezien hebben, op een onjuiste conclusie, terwijl het vierde niet anders dan een tamelijk subjectief gevoelen weergeeft.

Ik meen dan ook tegenover de gangbare meening te mogen stellen, dat Hooft zijn eerste drama *na*, of misschien ook, geheel of gedeeltelijk, *tijdens* zijn reis (11 Juni 1598-8 Mei 1601) heeft geschreven. De stellige meening van Lambert ten Kate, dat de *Achilles* in 1600 is ontstaan[2)], is nog niet zoo verwerpelijk als Leendertz wel dacht! Het volgende pleit er voor:

1. Het is hoogst onwaarschijnlijk, dat Hooft, die niet zooals Hugo de Groot een wonderkind was[3)], reeds op zijn zestiende jaar een dergelijk voor zijn tijd en omgeving origineel stuk zou hebben geschreven.

2. De *Achilles* en de *Ariadne* verschillen onderling niet zooveel, (vooral niet als men beiden stelt tegenover de *Geeraert van Velzen* en de *Bato*), dat men daartusschen een reis zou moeten veronderstellen, welke Hooft geheel nieuwe ideeën inzake het treurspel

1) *Gedichten*, I, p. IL.
2) *Aenleiding*, I, p. 161, aangehaald door Leendertz, a.w. XLVIII.
3) Het leeren ging niet altijd vlot; zie D.C. Meyer Jr., *De Jeugd en de Jongelingsjaren van P.C. Hooft* in *De Gids*, 1881, II. De Groot verbaasde reeds op zestienjarigen leeftijd den Franschen koning met een Latijnsche redevoering.

zou gebracht hebben. Eerder ziet men in de eerste beide stukken en beginnend bij den *Achilles* een continuë, opgaande ontwikkeling, die in de *Granida* een hoogtepunt en afsluiting bereikt. Daarna heeft Hooft, een aantal jaren later, onder invloed van oudere Fransche voorbeelden (b.v. Garnier) en van de door Heinsius opnieuw geformuleerde classicistische theorieën, zijn laatste beide, zoo geheel andere stukken geschreven.

3. Vs. 1035 wijst, zooals A.S. Kok heeft aangetoond, op een zeer nauwkeurige kennis van een in Italië gangbaar schertsend gebruik van een versregel van Patrarca[1)].

4. In het koor II,5 is een bij Ariosto en Tasso voorkomende stanzenvorm gebruikt, terwijl in IV,5 een sonnet voorkomt. Deze laatste vorm was toen weliswaar niet nieuw in Holland, maar de inhoud er van wordt geheel gedragen door de bezieling voor het nieuwe, in Italië ervaren schoonheidsideaal. Het heele genoemde koor is van een poetisch meesterschap, een weidsche volheid van klank en een evenwicht tusschen beeld en gedachte, die de veronderstelling van een dichter van zestien jaar zonder een ruimere horizon dan die van het toenmalige Amsterdam absurd maken. Men kan wel met Leendertz beweren, dat het sonnet, de stanzen en de strofe, waarin de onder 3. genoemde regel voorkomt, later zijn toegevoegd, maar dat is toch een verklaring, die te gewrongen is om aannemelijk te zijn.

Gezien dit alles kan men met een groote mate van waarschijnlijkheid vaststellen, dat Hooft de romantische behandeling van een klassieke stof in een dergelijk vormschema geleerd heeft in Italië of Frankrijk. In het laatste land heerschte tijdens Hooft's reis het ‘théatre irrégulier’. Kluyver heeft in dit verband reeds gewezen op Hardy[2)], die de stof voor zijn *La Mort d' Achille* eveneens bij Dictys Cretensis en Dares Phrygius had gevonden. Men kan niet zeggen, dat Hardy met dat stuk Hooft's voorbeeld is geweest. Er zijn hierbij bovendien nog allerlei vooralsnog onoplosbare moeilijkheden van chronologischen aard[3)]. Maar het is

1) *Van Dichters en Schrijvers*, Culemborgh, 1898, p. 33 vlg. Zie ook *Gedichten*, II, p. 450.
2) *De gesch. van Achilles en Polyxena bij Hooft*, in Versl. en Med. der Kon. Acad. van Wetensch. Afd. Lett. 4, XI, 1912, p. 294-307.
3) Zie voor de chronologie van Hardy's drama's ook H.C. Lancaster, *A History of French dram. Lit. in the seventeenth Century*, Part I, *The Pre-classical Period*, 1610-1634, Vol. I, Baltimore-Paris, 1929, p. 45.

toch zeer waarschijnlijk, dat Hooft tragi-comedies van dezen auteur en zijn tijdgenooten heeft gezien. Vreemd genoeg overigens, dat de *Reisheuchenis*[1] niets vermeldt van theaterbezoek of lectuur tijdens het verblijf in Frankrijk, dat toch vele maanden duurde. Hardy schreef aanvankelijk in zijn drama's koren. Later schrapte hij ze in zijn oude en schreef hij ze niet meer in zijn nieuwe stukken[2]. In zijn *La Mort d'Achille* vindt men ze slechts in het 5de bedrijf (een *Choeur des Troyens* en een *Coeur des Grècs*) hier en daar, niet strofisch, maar in alexandrijnen; ze werden dan ook niet gezongen, maar gesproken. Doch in zijn oudere stukken zijn er volop reien, die onregelmatig geplaatst zijn. En zoo is het ook bij andere Fransche dramaschrijvers in de tweede helft der 16de eeuw[3]. De Protestantsche dramaschrijvers in Frankrijk hadden zich trouwens aanvankelijk (Beza) bewust tegenover de klassieke traditie gesteld door hun ‘Cantiques’ of ‘Chants de la Troupe’ niet als afsluiting van bedrijven te gebruiken[4].

Dat Hooft's *Achilles*, zooals Te Winkel meent, ‘een redelijk trouwe copie’ zou zijn van Seneca's tragedies[5] (waarmee hij door schoollectuur goed bekend moet zijn geweest), is, formeel gezien, zeker onjuist. De invloed van Seneca op de Westeuropeesche letteren in de 16de en 17de eeuw is een feit[6], maar in ons land toch niet alleen heerschend, ook niet in de veel meer classicistische laatste stukken van Hooft; dit laatste kan reeds blijken uit wat ik de *polychorie* daarin zou willen noemen, welke Hooft

1) *Brieven van P.C. Hooft*, ed. Van Vloten, II.
2) Zie *Le Théatre d'Alexandre Hardy*, Ed. E. Stengel, Marburg, 1884, 5 dln. en E. Rigal, *Alexandre Hardy et le théatre français*, Paris, 1889, p. 254 vgl.
3) B.v. Messer Philone's *Josias*, 1566 (zie E. Kohler, *Die Entwicklung des bibl. Dramas des* 16. *Jahrhunderts in Frankreich*, Naumburg, 1911); en later, kort na Hooft's reis, Claude Billard's *Henri le Grand*, 1610 (zie Fr. Klein, *Der Chor in den wichtigsten Tragödien der franz. Renaissance*, 1897, en H. Tivier, *Hist. de la Litt. dram. en France depuis ses origines jusqu'au Cid*, Paris, 1873, p. 565).
4) Zie de voorrede van Beza's *Abraham sacrifiant* en voorts R. Lebègue, *La Tragédie religieuse en France, 1514-1573*, Paris 1929.
5) *Ontw.*, III, p. 127.
6) Verg. P. Stachel, *Seneca und das deutsche Renaissancedrama*, Berlin, 1907, en Em. Faguet, *La Tragedie française au XVI Siècle*, 1550-1600, Paris, 1883.

en ook Vondel in zijn eerste tijd aan de Franschen hebben ontleend[1].

Van een antwoord op de vraag (gesteld tenminste, dat deze precies te beantwoorden is), welke buitenlandsche schrijvers Hooft ten voorbeeld hebben gestrekt bij zijn eerste pogingen tot vernieuwing van ons drama, moet ik me vooralsnog onthouden. Want de tijdsomstandigheden maken het onmogelijk een meer uitgebreide studie te ondernemen van Fransche tooneelstukken uit de tweede helft van de zestiende eeuw, daar de Nederlandsche bibliotheken op dit gebied slechts schaars voorzien en de buitenlandsche thans ontoegankelijk zijn.

Ik meen echter in het bovenstaande voldoende gronden aangevoerd te hebben voor de opvatting, dat Hooft zijn eerste treurspel tijdens of na zijn reis heeft geschreven onder invloed van het Fransche tooneel zijner dagen.

G. KAMPHUIS.

Losse notities.

Hoegenaamd.

Het is bekend dat Douwes Dekker, werkzaam in Lebak, eens een mondelinge boodschap aan de Resident heeft laten overbrengen door de controleur Van Hemert. Aangezien deze Resident, Brest van Kempen, in zijn rapport heeft verklaard, dat Dekker van het ‘ter zijner kenniskomen van zulke hoogst gewigtige feiten hoegenaamd geene voorafgaande opening’ aan hem gedaan had, is er wel verondersteld, dat Van Hemert de boodschap zou hebben vergeten. Men kan echter ook menen, dat de Resident hier het woord ‘hoegenaamd’ gebruikt in een betekenis, die sindsdien zich sterk heeft verbreid en thans de oorspronkelijke grotendeels heeft verdrongen.

Het Wb. geeft alleen de etymologische betekenis: hoe ook genaamd, welke naam ook dragende; en samen met een ontkenning dus: absoluut niets, volstrekt geen. Opmerkelijk is echter, dat de voorbeelden lang niet alle even overtuigend zijn. Wanneer Kneppelhout het heeft over een berg, ‘die niets hoegenaamd voor den reiziger oplevert’, is op zichzelf de betekenis van ‘nagenoeg’ zeer goed mogelijk. Toch komt het mij voor, dat de nieuwe nuance van jonger datum is: Van Lennep in de Pleegzoon, hfdst. XXX, gebruikt het woord in volkomen onbetwistbare zin. Twijfelachtig echter lijkt mij Cyriel Buysse, als hij in 1913 schrijft: Het riviertje ‘is als een aangename maar wel zeer haastige

1) Ik ben hierop ingegaan in een nog te publiceeren artikel.

reiziger, die hoegenaamd geen tijd heeft zich daar op te houden' (Per Auto). En geheel duidelijk, doch nu met gewijzigde betekenis, wordt het woord gebezigd door een Hilversumse schilder, die in de zomer van 1941 zegt: 'Zo nu en dan krijgen wij nog een paar bussen verf, maar het is hoegenaamd niets.'

Dit laatste gebruik, dus als: 'niet noemenswaard', 'het mag geen naam hebben', wordt door de middelbare scholieren met grote meerderheid als juist erkend: in enkele klassen kwam hoegenaamd geen uitzondering voor.

Nabestaanden.

Een merkwaardig voorbeeld van de invloed, die homoniemen op elkander uitoefenen, vindt men in het woord 'nabestaanden'. Oorspronkelijk gevormd uit 'na' in de zin van nabij, dichtbij, en uit 'bestaan' in de zin van verwant zijn: vgl. Reinaert 1480: Isengrine, die mi nie ne bestaet, heeft dit woord bij de nu-levenden een geheel andere betekenis-nuance gekregen.

Het ww. bestaan, met zijn grote groep van mogelijke begrippen, trekt zich steeds méér terug op het veelvuldigste: in wezen zijn, in leven zijn, in waarheid zijn. Voor de jongere generatie is de uitdrukking: 'Hoe bestáat het' zo gewoon, dat zij de woorden: 'Hij heeft het bestaan, mij te beledigen' slechts tenauwernood, en de uitdrukking: 'Hij bestaat mij in de tweede graad' in het geheel niet meer begrijpen.

Maar tegelijk met de verschuiving in het tweede lid, is ook het eerste gewijzigd. 'Na' betekent thans niet meer: nauw, dichtbij, doch: later dan. De nabestaanden zijn tegenwoordig de mensen die nog bestaan, nadat een ander gestorven is; en aangezien het uiteraard alleen geldt voor mensen die iets met elkaar te maken hebben, kent men dit woord voornamelijk in de zin van: vrouw en kinderen, eventueel man en kinderen, of de kinderen alléen, bij de dood van een der echtgenoten. De voorbeelden in het Wb. zijn alle aan ouder gebruik ontleend; het is trouwens niet uitgesloten, dat er van jonger datum alleen bewijsplaatsen te vinden zijn bij schrijvers, die voldoende thuis zijn in de taalgeschiedenis, om nog de oorspronkelijke betekenis te weten. Voor de velen, die het interpreteren op de nieuwe manier, blijft het een woord, dat de grenzen tussen passieve en actieve woordenschat wel nooit overschrijdt.

G. STUIVELING.

Over het voornaamwoord jullie.

In N. Tg. XXXV, 161 vlg. verdedigt Kloeke nader de reeds in zijn *Deftige en Gemeenzame Taal* geopperde mening dat ons vertrouwelijkspronomen *jullie* teruggaat op een nominatiefvorm *jou - lui*, die zelf weer zijn ontstaan heeft te danken aan de accusatief- en possessiefvorm *joului*. Hij laat daarbij Hollands en ander materiaal buiten bespreking - dat in deze kwestie niet buiten het geding màg worden gelaten. Dit is de aanleiding geweest tot het hier volgend opstel.

Kloeke besluit zijn studie met deze woorden: 'In het bovenstaande is de theorie ontwikkeld van een vèrgaande invloed van de objectief en vooral van de possessief op de nominatief. Dat sluit de gedachte aan *een verloren gegaan jijlui niet uit, maar de levenskansen van een dergelijk woord moeten wel uiterst gering zijn geweest*' (Curs. van mij). Waarom? is men geneigd te vragen, waarom, als Urk bijv. *jielui* zegt, Zwolle *i-jlü*[1)], Groningen o.a. *jijluu*, Deventer *ilü* enz.?[2)]

Alvorens op die vraag in te gaan een tweede aanhaling: 'Het is zeer wel mogelijk dat acc. èn possessief tezamen een opkomend *jijlui* (*gesteld dat het werkelijk geleefd heeft*; curs. van mij) in de kiem hebben gesmoord.' Het is duidelijk dat Kloeke het wel zeer problematisch acht dat er een Hollands subjectspronomen *jijlui* heeft bestaan en levenskansen heeft gehad.

En toch: van af de 17de tot in de 19de eeuw komt het (naast *jelui*) in onze volksliteratuur geregeld voor, terwijl slechts sporadisch en vrij laat worden aangetroffen de nominatieven, waarmee Kloeke opereert[3)]. Kloeke gaat uit van *joului* (in het midden der 18de eeuw voor het eerst als nominatief aangetroffen), Heeroma van *juyluy* (gevonden in een kluchtspel uit het begin der 18de eeuw); *juyluy*, 'de oudst-overgeleverde vorm van de gehele familie,' zegt Kloeke. Ik was een weinig onthutst, toen ik dit alles nog eens nauwkeurig overlas, want ik weet dat het materiaal over *jijlui* in het Woordenboek wel zeer gebrekkig

1) Kloeke noemt deze vormen, blz. 170, en geeft daarvan een mij niet geheel bevredigende verklaring; zie het vervolg van dit opstel.
2) Op Saksisch gebied zijn deze vormen stellig niet zo zeldzaam; over het uiterste Oosten van ons land kan ik niet oordelen, maar op de Veluwe bijv. hoort men ze zowel op het *platteland* als in de dorpen. Vgl. hierbij Kloeke, N. Tg. XV, 39 en de daar genoemde literatuur.
3) Èn *Heeroma* opereert, in zijn artikel *Jullie*, Ts. 57, blz. 80.

is - de oudste daar genoemde vbb. zijn uit Wolff en Deken -, maar ik weet ook dat ik in N. Tg. XXXII heel wat vbb. van *jijlui* uit onze 17de-eeuwse kluchten heb gegeven[1]. Mijn eerste vb. stamt uit de *Warenar*! Blijkbaar zijn ze Kloeke ontgaan. Het kan zijn nut hebben hier althans nog één nieuw vb. te noemen, Zuidhollands en volkomen betrouwbaar, naar het mij voorkomt. Trouwens Kloeke zal al het N. Tg. XXXII genoemde materiaal evenmin willen wraken. Het komt voor in een, door Huygens in Zuidhollandse volkstaal vertaald, fragment van Terentius' Andria: Wegh, *jijluy*, met dat goet (Worp VI, 297).

Het is jammer dat Kloeke met dit oude Hollandse materiaal geen rekening heeft gehouden bij zijn hypothese: Hollands *jullie* < *joului*, die hij overigens naar alle zijden en met velerlei belangrijk (hedendaags) materiaal tracht te steunen. Wij krijgen nu een enigszins zonderlinge figuur: *jullie, niet voor de tweede helft der 19de eeuw in onze literatuur verschijnend*, is hij geneigd te rekenen tot de *Zuid-hollandse* woordenschat van de 17de eeuw[2]; waarom desondanks in de 17de-19de eeuwse Hollandse volksliteratuur steeds *jelui* en *jijlui* voorkomen, daarover wordt met geen woord gerept. Om dit *17de-eeuwse jullie* te verklaren wil hij een *nog vroegere* tot nominatief geworden objectsvorm *joului* aannemen, een nominatief waarvan slechts enkele vbb. - eerst uit de tweede helft der 18de eeuw in *Noordhollandse* taal - zijn aangetroffen[3], vbb. die ik voorlopig Fries-Hollands[4] zou willen noemen.

Ik besef dat het *hedendaags* taalmateriaal in de Holl. dialecten, de *jollie-, jullie-* enz. -vormen[5], Kloeke vooral heeft gedreven

1) In een art. over *Onze Vertrouwelijksheidspronomina en de daarbij behorende werkwoordsvormen* (blz. 205); ik hield mij daar terloops bezig met Kloeke's theorie, zoals die geformuleerd was in *Deftige en Gemeenzame Taal*. - Het aantal vbb., er zijn er ook uit Van Effen, laat zich natuurlijk vermeerderen; zie bijv. Van Moerkerken, blz. 573, 581.
2) *Deftige en gemeenzame Taal*, blz. 14. Het daarvoor aangevoerde bewijs (het Zuidafrikaanse *julle*) is m.i. verre van dwingend.
3) Zie een vb. van mij in N. Tg. XXXII, blz. 208, noot 2, de (drie) vbb. van Kloeke N. Tg. XXXV, blz. 108.
4) Althans stellig niet Zuidhollands.
5) Men vindt een hele opsomming van de voornaamste Hollandse varianten in *Deftige en gemeenzame taal* (blz. 19, noot 12). '*Ook*', in Kloeke's verzekering: '*Ook* in Zuid-Holland is *jullie* verreweg de gebruikelijke vorm', vindt geen voldoende steun in het meegedeelde Noordhollandse materiaal: er zijn tal van vormen in Noord-Holland die òf wat de eerste òf wat de tweede vocaal betreft, afwijken.

tot zijn hypothese, en wanneer hij verzekert dat '*jijlui* tot dusver in geen enkel (hedendaags) dialect is geboekstaafd' (XXXV, blz. 170, noot 1), dan buig ik gaarne voor zijn autoriteit. Maar toch, hij zelf noemt in het materiaal, waarnaar in de noot hieronder is verwezen, voor Purmerend de nom. *jailoi*. Ik noteerde uit Winkler II, 49 (Hoorn): 'steek *jijlui* die jonge.... gauw ferm in de plunje.'

In dialecten buiten Holland komt het type *jijlui* meer voor. Ik noem eerst het ook door Kloeke vermelde *jielui* op Urk; verder op Saksich gebied o.a. de aan het begin van dit artikel reeds genoteerde vormen.

Kloeke brengt deze eveneens ter sprake, maar hij schrijft ze toe aan expansie van het Hollandse *joului* **>** *jullie*-type. Hij zegt: 'Verder van het centrum nam men het Hollandse type over met aanknoping aan het gewone aanspreekpronomen. In Urk is dat *jie*[1], dùs zegt men *jielui*, in Zwolle zegt men *i-jlü*....' Dit zou dan niet zozeer ontlening als wel navolging zijn. Maar hier rijzen toch bedenkingen. *Jullie*, een aanspreekvorm, die nog steeds moeite heeft 'standing' te krijgen (zie Deftige en Gemeenzame Taal, blz. 14), die op een volkomen 'platte vorm' *joului*[2] zou teruggaan, weet zich te doen gelden in het Oosten (N. Tg. XXXV, 169) en schept daar een aanspreekvorm, die stellig *geen ongunstige gevoelstoon* heeft? *Jullie*, voor het Hollandse taalbewustzijn niet, of nauwelijks ontleedbaar, doet in het Oosten een grammatisch volkomen doorzichtige vorm ontstaan, met andere vocalen dan in *jullie*, met de vocalen die voor die streken als normaal zijn te beschouwen?

Tegen het andere alternatief: *jieluu, i-jlü* zijn in het Oosten *zelfstandige* scheppingen, moet Kloeke wel ernstige bezwaren hebben. Eén ervan wordt genoemd, althans aangeduid. Verder naar het Oosten wordt het *-luu-type* steeds 'zeldzamer' of geheel 'ongebruikelijk'. Over *-luu* vormen in het Oosten van ons land bezit ik slechts povere gegevens: *ieluu boeren bint*.... noteerde ik voor Lochem in *Van de Schelde tot de Weichsel* I, 475; Kloeke zelf geeft in Ts. 39, blz. 260 *i-jlu* voor *Sleen, Vledder*,

1) Heeft op Urk ook het enkele *jie* nog meervoudsfunctie, of die functie eerst kort geleden opgegeven? Dat schijnt mij in de kwestie die ons bezig houdt, van belang (zie het vervolg van dit artikel).

2) De lage afkomst van *joului, jullie* speelt in Kloeke's theorie een zeer belangrijke rol: zij verspert dit voornaamwoord een paar eeuwen lang de toegang tot de geschreven taal; zij doet het onzichtbaar blijven.

Westerbork, waarvan hem werd gezegd, dat deze vorm ‘ook wel’ gebruikt, doch ‘liever vermeden’ werd, wat hem de overtuiging schonk dat ‘hij niet eigenlijk leeft’. In het Nederd. Wdb. van Ten Doornkaat Koolman (1882) vind ik (als enkel vb.): *ji lû' od. lüden*! wat mên ji wol? Hier is natuurlijk geen sprake van ‘navolging van het Hollandse type’. *Moet* men die aannemen voor de Saksische streken binnen Nederlands taalgebied? De geringe frequentie van *i-luu* is voor mij geen overtuigend bewijs. Het gebruik van *i-luu* moet toenemen, naarmate de meervoudsfunctie van *i-j* zwakker wordt[1]. *I-j* heeft op het gehele Saksische gebied (waar *doe* nog leeft) nog steeds meer of minder duidelijke meervoudsfunctie; dit in scherpe tegenstelling tot de *jij*-vorm van het Westen (Holland), die langzaam maar zeker in de loop van de 17de-18de-eeuw is teruggedrongen naar de louter- enkelvoudige functie. De weg waarlangs, de invloeden waaronder dit is geschied, mag ik hier verder laten rusten; het is een feit dat de combinatie *jij-boeren* die minstens tot ± 1800 in Holland in gebruik was, nu reeds lang onmogelijk is geworden[2].

Dat het met *luu* (lui) samengestelde pronomen steeds minder voorkomt, naarmate men verder Oostelijk gaat, vindt, meen ik, zijn verklaring in de hierboven kort vermelde omstandigheid; dat het *i-j-luu*-type in het Oosten *navolging* zou zijn van het Westelijk spraakgebruik, mag, gezien de zeer ruime gebruikssfeer van *luu* in onze Saksische gewesten[3], nader bewezen worden. Lag een dergelijk compositum niet genoeg voor de hand om het als geheel zelfstandige schepping te beschouwen?

Maar het wordt tijd dat ik terugkeer tot Hollands *jullie*. Zodra *jij* uitsluitend tot de enkelvoudsfunctie beperkt werd, werd de combinatie *jijlui*, indien men zich de samenstellende delen bewust maakte, een contradictie in terminis. Ik weet, men mag zulke zaken niet enkel van logisch standpunt beschouwen, maar misschien mag men dan zeggen: zodra *jij* niet meer als levend

1) En (er bestaat hier natuurlijk een wisselwerking) naarmate *i-luu* meer in gebruik komt, verliest *i-j* steeds meer het vermogen om (zonder het toevoegsel) het meervoud aan te duiden.
2) De verzwakte vorm van jij *je* heeft de kracht van meervoudsaanduiding langer bewaard, bezit die onder bepaalde omstandigheden nog steeds: Jongens, *je* moet hier komen (niet: Jongens, *jij* moet hier komen).
3) Ik wijs op *lu* als vocatief (*Hou mouwe der mit aan, lu*? Ter Laan), op het compositum *manlu* (zelfs *manluvolk*!) naast *vrouwlu* enz. - Het Fries kent evenzeer een ruim gebruik van *ljuw(e)*; zie Fr. Wdb.

bestanddeel van het pronomen kon worden gevoeld, lag de weg geheel vrij voor vervorming. Ik zou verband willen zoeken tussen het feit dat *jijlui* in het Westen uit de literatuur verdwijnt, kòrt nadat *jij* zijn meervoudsfunctie heeft verloren en dat *jullie* voor het eerst verschijnt, kort nadat *jijlui* heeft afgedaan in onze literatuur. Als vrij algemene tijdsbepaling mag men daarvoor nemen de eerste helft van de 19de eeuw[1]. Deze chronologische voorstelling van zaken vindt haar steun en gaat uit van de ons bekende oudere taalfeiten.

Wie mocht menen dat het eerste bestanddeel van jullie op *jij* terug moet gaan, 'zal spoedig bemerken dat onze Hollandse dialecten geen materiaal opleveren, dat tot steun voor deze hypothese kan dienen,' zegt Kloeke N. Tg. XXXV, 161; en op blz. 168: 'in geheel Holland en Zeeland (komen) nimmer vocalen met *i-* of op zijn minst *e*-kleur, zoals **jillie* of **jellie*' (aan het licht). Inderdaad, maar dat in onze Brabants-Frankische dialecten *gullie* een zeer gebruikelijk meervoudspronomen is, dat zich toch wel uit *gij-lie* moet hebben ontwikkeld, vermeldt Kloeke niet, hoewel hij overigens wel het art. *jullie* uit Van Haeringen's Supplement op Franck-Van Wijk aanhaalt[2]. Maar *gullie* lijkt mij juist Van Haeringen's sterke troef voor een ontwikkeling *jijlui* **>** jullie, die hij tegen Kloeke's hypothese in Deftige en Gemeenzame Taal, blz. 9 vlg. uitspeelt.

Wat de sterke accentverzwakking betreft, die voorwaarde is voor de *ui* **>** *ie* wijziging, daarvoor is niet noodzakelijk een possessiefverbinding (*joului oom*; Kloeke noemt ook constructies als *joului ook* enz.; blz. 162) aan te nemen. Immers ook in syntactische verbindingen als *jijlui boeren* is die accentwijziging op te merken. Bovendien is te bedenken, dat het tweede lid van *jijlui* (tegenover *jelui*) nooit een dominerend accent kan hebben gehad[3].

1) In dit verband mag er nog op worden gewezen, dat het oude *jelui*, waarvan het eerste lid *je* nog steeds meervoudsfunctie heeft, is gebleven. Een verdere opmerking over *jelui* (tegenover *jullie*) geef ik in ander verband aan het slot van dit artikel.
2) Voor de strijd tussen de *oudere Brabantse nominatiefvorm göllie* en het jongere Hollandse *jullie* in Westelijk Brabant zie Van Ginneken, '*Regenboogkleuren*', blz. 68.
3) Tussen *jijlui* (jullie) en *jelui* is syntactisch o.a. dit verschil, dat alleen het eerste in emphatische positie kan voorkomen, het tweede niet. Zo vullen deze beide pronomina elkaar enigermate aan.

Vrouwlui > *vrollie* > *vrullie* is een treffende parallel voor de ontwikkeling van *joului* tot *jullie*, en niemand zal Kloeke bestrijden dat de objectiefvorm *jullie* uit *joului* is ontstaan. Verder is het aannemelijk dat deze objects- (en possessief) -vorm jullie invloed heeft uitgeoefend op de *fixering* van een nominatiefvorm als *jullie*. Maar ik kan vooralsnog niet een ontwikkeling *jij lui* > *jullie*, waarvoor zoveel schijnt te pleiten, afwijzen op grond van het feit dat er geen tussenvormen *jillie, jellie* worden aangetroffen. Al zou men die in normale gevallen phonetisch mogelijk als tussentrappen verwachten, de vervormingen van veel gebruikte, bovendien dikwijls met affect geladen woorden, onttrekken zich meermalen aan regelmatige klankwijziging. En tenslotte is hier dan nog de *l*, die zijn rol kan hebben gespeeld.

Samenvattend meen ik, dat Kloeke in zijn betoog ten onrechte met verschillende belangrijke factoren geen rekening heeft gehouden, 1° niet met het feit dat *jijlui* tot in de 19de eeuw in het Hollands heeft geleefd en in *jullie* zijn onmiddellijke opvolger schijnt te vinden; - 2° dat *jijlui* behoefte kreeg aan een zekere thérapeutique verbale, toen *jij* alleen nog maar enkelvoudsfunctie in Holland overhield (dat zal mogelijk omstreeks 1800 een feit zijn geworden); men kan ook zeggen, dat toèn de weg tot vervorming van dit pronomen vergemakkelijkt was; - 3° dat het gebruik van een met *lui* (*lie*) samengesteld pronomen moest toenemen onder invloed van het onder twee genoemde feit, dus dat de frequentie van een *jullie*-vorm afhankelijk is van de ontwikkeling van *jij* tot zuivere enkelvoudsvorm - 4° dat het *veelvuldig* gebruik van dit pronomen dus betrekkelijk jong kan zijn[1)] en dus ook zijn vervorming(en), mede afhankelijk van de frequentie, niet maar zo naar de 17de eeuw of nog vroeger mag (mogen) worden verschoven.

Men moet Kloeke toegeven dat in verschillende Hollandse dialecten en bij verschillende Hollandse pers.vnw. de oorspronkelijke nominatiefvorm is verdrongen door de objects-(of possessief-) vorm, maar daaruit volgt nog niet dat het *algemeen-Hollandse* jullie (uitsluitend) langs die weg is ontstaan[2)]. Het schaarse

1) Een concurrerende wending geeft Winkler nog voor het Markens *jijmekaar* (*zij mekaar* enz.), II 60. Het ontbreken van het voorzetsel *met* wijst toch wel op een tamelijk sterk (en langdurig) gebruik; zie voor dgl. wendingen in het Oosten van ons land Kloeke, Ts. XXXIX, 269.

2) De algemene taal heeft *nominatieven* als *jou, ons, hun* enz. afgewezen.

jou-lui-materiaal (als nominatief) dat hij uit de vroegere literatuur weet aan te halen - zeer schaars tegenover de *jij-lui*-vormen - dwingt niet tot die conclusie[1]. Ik meen in het bovenstaande verschillende feiten in het licht te hebben gesteld die, zo ze al niet tot een volkomen gewijzigde opvatting leiden, toch door hem ten onrechte buiten het geding zijn gelaten.

A.A. VERDENIUS.

Vormen met gesyncopeerde *n*.

Nu Heeroma in een zeer lezenswaard artikel over *elkaar*[2] de hem bekende voorbeelden van - min of meer jonge - syncope bijeengebracht heeft, wil ik, zonder op de kwestie zelf thans nader in te gaan, daar gaarne enig materiaal aan toevoegen, dat voor de chronologie en geografie van het verschijnsel niet zonder belang is.

Het geval *keieren* uit *kinderen* is niet zo geïsoleerd als de Schr. meent; een volkomen parallel levert *Bijlmermeer*, naam van een droogmakerij ten Z. van Diemerbrug onder Weesperkarspel. Van der Aa zegt, dat het *Bijlmer-* of *Bijlemermeer* oudtijds *Bendelmermeer* heette[3], en Wagenaar[4] noemt als oude vormen *Bijdelmeer* en *Bindelmeer*(*broec*).

Inderdaad vindt men in de volgens Oppermann omstreeks 1214 samengestelde Liber Sancti Adalberti *Bindelmarbruch*[5]. Hierin is *Bindelmar* een samenstelling met mnl. *mare* 'poel, meer, moeras', bekend uit namen als *Alkmaar, Maerlant*[6]; later is het vervangen door het bekendere *-meer*.

Dit *-meer* is verkort tot *-mer*, en als zodanig schijnt *Bijlmer* nog bewaard in de aldus klinkende persoonsnaam. Begrijpelijkerwijze werd in de plaatsnaam, doordat men er de uitgang *-er*

1) De voorkeur die verschillende hedendaagse dialecten voor handhaving van de oorspronkelijke nominatief blijken te hebben, maant tot enige voorzichtigheid aan.
2) N.T. 36, 218 v.v.
3) Vgl. Tegenwoordige staat der Nederlanden VIII 144 v. Voorts noemt hij de vorm *Bellemermeer*. Een *Belmermeer* komt ook voor in Waterland (N.G.N. 6, 112); bij gebrek aan nadere gegevens is niet uit te maken, of deze naam dezelfde oorsprong heeft.
4) Wagenaar, Amsterdam 3de stuk blz. 93 v.v.
5) Oppermann, Fontes Egmundenses bl. 81 r. 21.
6) Vgl. Frings, Germania Romana blz. 157 v.v.

in voelde, tautologisch *-meer* toegevoegd. *Bindel-* werd via **Bijndel-* tot *Bijdel-*, en daarna is *Bijdel-* gesyncopeerd tot *Bijl-*.

Iets soortgelijks vindt men in de naam van het *Muieveld* onder Loosdrecht, in de 'Lijst der aardrijkskundige namen van Nederland' *Muideveld* genoemd. *Mui*(*d*)*e-* heeft hier niets te maken met *-muiden, Muiden*, waarnaar het eerst in jongere tijd vervormd is uit **Mijde(veld)*. Dit **Mijdeveld* is door syncope van *n* ontstaan uit *Mijndenveld* (*Mijnderveld*), welke vorm Van der Aa als de normale opgeeft; men voelde in zijn tijd nog het verband met *Mijnden*, waaronder de buurtschap *Muieveld* gelegen is. Het is begrijpelijk, dat in het driesyllabige *Mijnde(n)veld* de *n* vóór *d* eerder gesyncopeerd werd dan in het tweesyllabige *Mijnden*.

Kon ik in mijn Hist. Gr. wijzen op *Rarep*: *Ransdorp*, thans wil ik er twee voorbeelden uit Brabant en Gelderland aan toevoegen. In Noord-Brabant ligt een dorp *Andel*[1)], dat omstreeks 1560 voor 't eerst als *-ael* verschijnt: *Opael ende Neerael*, nu officiëel *Op- en Neerandel* geheten[2)]. Van der Aa deelt mee, dat de landlieden veelal spreken van *Op-Eil(Eel) en Neer-Eil (Eel)*. Daar de oudste vorm is *Analo* (a. 814) en in 1259 *Alle* voorkomt, zou men aan assimilatie van *n* aan *l* kunnen denken, maar dit is niet juist: niet alleen dat in de 15de eeuw weer *Andel* verschijnt en dan in de 16e *-ael*, maar vooal zou in dat geval een rekking van de *a* niet aannemelijk zijn. Het tweede voorbeeld is *Andelst* (in Gelderland), dat volgens Van der Aa en Pott bij verkorting ook *Aalst* genoemd wordt; de vorm komt voor sedert de 18de eeuw[3)]. Hier is het intussen denkbaar, dat de meermalen in dezelfde streek voorkomende naam *Aalst*[4)] invloed heeft geoefend.

Het is niet twijfelachtig, dat Kloeke[5)] gelijk had, toen hij ook al in verband met de syncope van *n* opmerkte: 'Eine intensivere Erforschung der Ortsnamen wird hier noch manche Ergänzung bringen können.'

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

1) De naam moet niet verward worden met die van gron. *Den Andel*, waarover W. de Vries herhaaldelijk in de N.G.N. schreef.
2) Zie voor deze en de volgende oude vermen N.G.N. 2, 106.
3) N.G.N. 3, 10.
4) *Aalst* heeft een geheel andere oorsprong; zo heet het in de Bommelerwaard gelegen *Aalst* a. 709 *Halosta* (N.G.N. 3, 11).
5) Festschrift-Borchling blz. 361.

De lidwoordsvorm *den* (*d'n*) in het hedendaags Fries.

Hy sei sa forheflich as er koe', 'Nou het *den donder* him sels scienmeitse wollen....' (Hij zei zo heftig als hij kon: nu heeft die duivelse kerel zichzelf willen schoonwassen). *Den donder*, een echte emphatische nominatief die men in het Fries niet zou verwachten[1]. Hij is te vinden in de *Rimen ind Teltsjes* van de gebroeders Halbertsma (Deventer, 1871), blz. 194. Deze *n*-vorm, duidelijk ontstaan onder invloed van het affect, zal ook de hedendaagse Fries nog vertrouwd in de oren klinken, hij kan daar ongetwijfeld analoge voorbeelden naast plaatsen.

Een traditionele nominatief-vorm met *n* is: *uws ljeawenhear* (Rimen ind Teltsjes 258; dezelfde vorm na voorzetsel o.a. blz. 307); het aantal voorbeelden is gemakkelijk te vermeerderen. In 17de-eeuwse Hollandse (Amsterdamse) kluchtentaal is Onze *Lieven* Heer de normale vorm.

Men vindt in het Fries nog meer sporen van oude *n*-'buiging': it is dy God *yn den heagen himel* klagge (geklaagd), R.i.T. 281; *op den duur*, R.i.T. 281. Wendingen als de laatste zijn door enclytische aansluiting van het lidwoord aan de praepositie geworden tot *op 'en dûr*; o.a. ook *troch'en tiid* (door de tijd = gewoonlijk); *troch'en dei*[2] (dagelijks); vgl. Sipma, *Phonology* § 204 en Fr. Wdb. i.v. *troch*. Sipma noemt ook: *for den divel, for den donder*, waar de -*n* nog duidelijk zijn affectieve rol speelt.

Laat ik besluiten met *al dendei*, de gehele dag, of dagelijks. Het was mijn bedoeling enkele sporen van een mannelijke nominaalklasse in het hedendaagse Fries te laten zien. De echte emphatisch nominatief is onder dit materiaal dat kan worden uitgebreid, wel het meest opvallend.

A.A. VERDENIUS.

Haar-kultuur.

In *Groot-Nederland* van April-Mei 1942 (blz. 239) schrijft Joh. van der Woude de volgende zin:

'Hij poogde haar te ontvluchten in de muziek, in de roes van den drank, maar zooals hij steeds tot haar terugkeerde in het alledaagsche leven, drong deze verfoeide werkelijkheid ook in zijn proza door; een tragische gespletenheid: hij haatte haar en zij fascineerde hem'.

Die *haar* is: de werkelijkheid!

1) Vgl. voor dergelijke *n*-nominatieven op Noordoostelijk taalgebied Overdiep, *Stil. Gramm.*, blz. 290.
2) Vgl. daarmee: *op 'e strjitte* (op straat); ook: *op 'e* (*om'e*) *hals, op'e hoed; op'e wein* (wagen); *oer'e flier* (over de vloer) en dgl., alle zonder *n*.

Hughelijn en vrouwe Ogerne **(Reinaert 796-800).**

In zijn laatste uitgave van den ‘Reinaert’ (1939, p. 119) acht Prof. Muller het onaannemelijk, dat de naam van de lantarenrepareerster Ogerne, behalve dat deze een aanzienlijke Waalsche vrouwennaam is, ook nog een secundaire, woordspelende beteekenis zou bevatten. In Jrg. XXVII, 1934, p. 32 van dit tijdschrift had Heeroma nl. verondersteld, dat Ogerne een spottende bijnaam voor een ‘pute’ zou zijn (O, gherne!).

Wat dit laatste betreft, er is m.i. geen aanleiding om in Ogerne een publieke vrouw te zien. Bruun's scheldpartij (vs. 917 ‘Lamfreit, ergher puten sone’) geeft daarvoor geen afdoende reden; iemand, die om zijn gemoed te luchten aan het schelden slaat, nadat hij zoo deerlijk toegetakeld is, neemt het met de waarheid niet te nauw.

Maar dat er aan deze ‘vrauwe’ wel een steekje los was, bewijst de naam van haar man. Voor zoo ver ik weet, is daaraan nog geen aandacht geschonken.

Verwijs heeft er reeds in 1871 op gewezen, dat Hughe in de M.E. ook als soortnaam dienst deed (‘Van Vrouwen ende van Minne’, p. 132). Het was de aanduiding voor een hoorndrager. Twee plaatsen van een dergelijk gebruik zijn er bekend: een in de genoemde verzameling van Verwijs (II, 60) en een in de ‘Rubben’ (Leendertz, ‘Middelned. Dram. Poëzie’, 1908, p. 154). Naar de eerste verwijst ook het Mdln. Wb.

De oorsprong van deze toepassing als soortnaam is onbekend. Dr. D. Th. Enklaar stelt in zijn ‘Uit Uilenspiegel's Kring’ (1940, p. 107) op grond van plaatsen bij Dante en bij Villon de vraag, of misschien de Fransche koning, Hugo Capet, zijn naam heeft geleend aan den bedrogen echtgenoot. In ieder geval is Hugues gedurende de M.E. ook in het Fransch een scheldwoord geweest, zooals deze schrijver aanwijst. Waarschijnlijk is het woord daaruit in het Middelnederlandsch overgenomen.

Zoo bezien, wordt de satirische genealogie van Lamfreit nog veelzeggender. Immers, daar Hughelijn een hoorndrager was, wordt het heelemaal onzeker, of deze nu eigenlijk wel Lamfreit's vader was. De schijnbare stoplop ‘dat weet men wale’ vergroot nog het komisch effect. Het is, of de dichter den lezer een knipoogje geeft, als hij over dit zoogenaamde vaderschap komt te spreken. En mag het, gezien dit alles, nog wel zoo onaannemelijk heeten, dat de naam Ogerne inderdaad een secundaire beteekenis zou hebben? De uitspraak van de g kan toch geen argument hiertegen zijn, daar de Vlaamsche g dichter bij de Fransche uitspraak dzj ligt dan de Noordnederlandsche. In ieder geval krijgt het ironische ‘best gheboren’ (vs. 794) door dit alles een ongemeene versterking.

G. KAMPHUIS.

Boekbeoordelingen.

Dr. L.C. Michels: *Bijdrage tot het Onderzoek van Vondel's werken* (Dekker en Van de Vegt N.V., Nijmegen - Utrecht - 1941).

De Wetenschap ‘schroomt niet de pretentie te voeren dat de waardering van het kunstwerk in zijn volle rijkdom aan haar bemoeiingen het een en ander, en zelfs veel te danken heeft,’ aldus Dr. Michels in de Inleiding tot zijn proefschrift, een inleiding, die men de titel zou kunnen geven van *Défense de la Philologie*. Het is niet de eerste ‘verdediging’ die deze philoloog pur sang heeft geschreven. Een dergelijke oratio pro domo, in geestige en meer uitgebreide vorm, vindt men in T.T.L. XX (1932), 129 vlg. Een verdediging waartegen? Tegen de louter literairaesthetisch gerichte beschouwingswijze van oudere kunstwerken, welker voorstanders hun hoofd schudden bij de bergen geleerdheid die philologen in commentaren en voetnoten weten op te stapelen. Wanneer ik er hier alleen van zeg dat deze twee ‘feindliche Brüder’ - vijandig door de eeuwen heen - het met elkaar zouden moeten vinden en een open oog moesten krijgen voor elkaars verdiensten (en niet enkel voor wederzijdse tekortkomingen), dan kan ik dit verder laten rusten, te eer daar Dr. Michels, niet alleen in zijn inleidende theoretische beschouwingen, maar ook in de practijk van zijn dissertatie het goede recht, de onmisbaarheid van de philoloog op overtuigende wijze aantoont.

Dit is een proeve van Vondel-philologie.

Het boek zou ook - al doet men het met die betiteling ongetwijfeld tekort - kunnen heten: Vrijmoedige op- en aanmerkingen bij vroegere Vondel-edities, inzonderheid bij de W.B.-uitgave. Deze laatste heeft toch wel in hoofdzaak de gang van de dissertatie, de compositie van dit werk bepaald. In hoofdzaak: de twee laatste hfst., *Elisie* en *Diftongering* zijn van meer algemene aard; daaraan vooraf gaan een paar over woorden en uitdrukkingen. Overigens heten de capita naar gedichten en gedichtjes van Vondel, te beginnen bij *Hymnus of Lofzangh vande Christelycke Ridder* (W.B.I, 446 - vlg.) en sluitende met *Enige plaatsen uit Salmoneus* (W.B.V., 709 - vlg.). Meen niet dat de overige delen niet ter sprake komen. In een register van behandelde plaatsen aan het slot van het werk nemen Deel VII en VIII van de W.B.-uitgave verreweg de grootste plaats in.

De door Michels gevolgde methode is gewoonlijk zo: een

moeilijke passage in het gedicht waarnaar het hfst. heet, wordt toegelicht met vbb. uit andere gedichten. In één daarvan komt ook weer een wending voor, die nadere bespreking verlangt. Ook daarvoor dienen bewijsplaatsen uit Vondel te worden aangevoerd. Deze kunnen weer het uitgangspunt vormen voor nieuwe excursies enz. enz. Aan het slot van het hfst. dat naar *Winius* (W.B.V, 596) is genoemd - een hfst. waarboven ook met enig recht *begenadigen* had kunnen staan, zijn we deze dienaar van 'Zijne Zaarse Majesteit', de Keizer aller Russen reeds lang kwijtgeraakt en via tal van belangwekkende excursies beland bij de betekenis van *leest*, in een geheel ander gedicht dan dat aan Winius gewijd!

Men vergeve mij deze uitvoerigheid in een kort gehouden bespreking over Michels' proefschrift. Ik achtte ze nodig om tot dit besluit te komen: Naar *gehalte* is dit alles voorbeeldige philologische arbeid, ten zeerste bijdragend tot een beter begrip van Vondels werken. Maar als *compositie* is het iets anders, moest het, gegeven het doel van de schrijver, die zowel eigen, afzonderlijke positieve onderzoekingen, als tekstkritiek op de W.B.-uitgave in één boek wilde samenvatten, iets anders worden dan men gewoonlijk van een promovendus verwacht. Wil men een eenheid in dit boek, dan is het deze: het is bladzij voor bladzij een les in indringend lezen, in een de volle aandacht vragende leeskunst. Het toont doorlopend een navolgenswaarde philologische geesteshouding tegenover 's lands grootste poëet. - En alles wordt behandeld met een klaarheid en meesterschap, met een kennis van Vondels taal, een vertrouwdheid met de Vondelliteratuur, die bewondering afdwingt - en jaloezie kan opwekken.

Wil men Michels nog verder iets verwijten, dan zou men mogen zeggen: hij is soms te breedvoerig, te uitbundig in bewijsplaatsen. Bij het hfst. '*Dus lang*' is de lezer geneigd te verzuchten: waarom *dus lang* bij een kennelijk onjuiste interpretatie stil gestaan, die Van Lennep en het Ndl. Wdb. niet steunen! Michels bewijst soms te veel eer aan onjuiste opvattingen van Vondel-commentatoren in de W.B.-uitgave (zie o.a. ook blz. 94: *zonder dat*; blz. 120 (Salmoneus 317); blz. 143 (Salm. 1711). Soms hindert een te subtiele redeneerkracht.

Ik moet kort zijn: daarom spaar ik de lezer mijn (philologische) aantekeningen bij M.'s philologische arbeid en uit slechts een enkel woord van waardering over het hfst. *Harpoen*, een hoffelijke polemiek met Greiner, wiens degelijke studie over dit hekeldicht

in Ts. 45 in vele opzichten verhelderend heeft gewerkt. Waar M. met Greiner van mening verschilt, is men doorgaans geneigd Michels bij te vallen. - Het hfst. over de diftongering is van zuiver taalkundige aard; het levert een bijdrage tot het diftongerings-vraagstuk, welke allen die zich voortaan met deze ingewikkelde kwestie willen bezig houden, niet ongelezen mogen laten.

Het is jammer dat Dr. Michels, wiens boek tal van belangrijke (met zijn werkwijze samenhangende) excursies van algemeenphilologische of taalkundige aard bevat, verspreid over de verschillende hfstt., niet een zaak- (en een woord-)register op zijn werk heeft gemaakt. Men zou dan zonder veel zoeken kunnen vinden: *vermenging en koppeling van metaforische voorstellingen bij Vondel en zijn tijdgenoten* (25), *de conjunctief van het praet. met de kracht van een conj. van het plusquamperfectum* (126); *de afwezigheid van nadrukkelijke klemtoon op het pronominale antecedent* (134), *de uitgespaarde flexie* (44), woorden als *willen* (23), het bijwoord *vry* (61), *strelen* (72), *begenadigen* (83) om maar enkele waardevolle excursies te noemen.

En ten slotte: Deze philoloog wiens acribie bekend is, geeft een viertal errata achter zijn werk. Ik acht mij gelukkig dit aantal tot meer dan het dubbele te kunnen uitbreiden: *Bilderdijijk*, lees: *Bilderdijk* (blz. 45); *op aan*, lees: *aan op* (72); *alles*, lees: *aller* (84); 120 *staeten*, lees: Staeten (120); *gevolgelte*, lees: *gevogelte* (159). En met deze kleine plicht der dankbaarheid moet ik eindigen.

A.A. VERDENIUS.

Dr. W. de Vries: *Iets over verbreidheid en herkomst van het Fries en Enige opmerkingen op het gebied der Nederlandse Taalwetenschap* (Teksten en Studiën, onder redactie van Overdiep, VI: Assen - Van Gorcum - 1942).

Enige maanden na de dood van de Schrijver verscheen dit werk, waarvan de proeven nog door hem gecorrigeerd zijn, en ieder vakgenoot zal zeker met een gevoel van eerbied het boek van deze grote geleerde ter hand nemen, wiens werkkracht met het klimmen der jaren scheen toe te nemen. Het kenmerkt zich door dezelfde eigenschappen als het overige werk van De Vries: een fenomenale kennis van détails en een onuitputtelijk materiaal, vooral op het gebied van klankleer en toponymie, terwijl zijn grote scherpzinnigheid hem eer brengt tot afbreken dan tot opbouwen. Wie b.v., afgaande op de titel, zou menen,

veel nieuws te horen over de herkomst van het Fries, zou bedrogen uitkomen; uitgangspunt is voor hem, als zo vaak, het werk van een ander, waarmee hij zich niet kon verenigen. In casu is dat Heeroma, wiens dialectstudies, maar vooral wiens vernuftige theorie over de Friezen en het Fries aan een grondige critiek wordt onderworpen. De Vries toont met zijn uitgebreide kennis, in 't bijzonder van 't Gronings, aan, op welk zwak materiaal (als de woorden *verkopen, ganzen, voeten, geloven, zoeken*) Heeroma zijn verstrekkende conclusies gebaseerd heeft, en doet zo het hele kaartenhuis ineenstorten.

De tweede helft van het boek bevat enkele algemene beschouwingen, maar toch vooral ook losse opmerkingen, meermalen aanvullingen op vroeger werk. Het betreft hier expansie, taalveranderingen, declinatie van substantief en adjectief, farrago stilistica, kleinigheden over uitspraak en spelling: altegader om de wijze van behandeling de aandacht der vakgenoten ten volle waard. Het boek wordt met gevoelvolle woorden ingeleid door zijn zoon Hendrik de Vries, die tevens meedeelt, dat de wetenschappelijke nalatenschap van zijn vader uit bijna 1000 bladzijden (deels in losse samenhang, deels afgeronde gehelen) bestaat. Het ware te wensen, dat, indien de tijdsomstandigheden een uitgave onmogelijk maken, de familie deze verzameling aan een wetenschappelijk lichaam zou doen toekomen, ten algemenen nutte.

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

Lou Lichtveld: *Sesam der Kunst. Leef duizend levens. Inleiding tot het lezen van romans*. (Amsterdam - N.V. Amsterdamsche Boek- en Courantmaatschappij - 1941). (Prijs geb. f 4.90).

Bij oppervlakkige beschouwing zou men kunnen menen dat in dit boek de romanschrijver Albert Helman een geestige causerie hield om als vakman de romanlezer een kijkje in de keuken van het bedrijf te geven, met nuttige wenken bij de keuze van zijn lektuur. Inderdaad noemt de schrijver als einddoel: ‘met inzicht en zo groot mogelijk aesthetisch genot goede romans te leren lezen’ (blz. 236). Geestig is al dadelijk de opzet, waar hij de romanlezers rubriceert als: de verslinder, de pottenkijkster, de tijddoodster, de leergrage, de ruziezoeker, de fijnproever en ten slotte: de ideale lezer. Ook de slothoofdstukken: *Wat lezen*? en *Hoe lezen*? wijzen naar het ‘einddoel’.

Toch bevat dit boek vrijwat meer, waardoor het ook van belang wordt voor de litteratuur-wetenschap. De schrijver toont niet alleen een zeldzame belezenheid in de internationale romanlitteratuur, maar heeft ook degelijk en met vrucht bestudeerd wat in de litteratuurgeschiedenis en in de belangrijkste theoretische werken over het genre van de roman en de epiek in het algemeen te vinden was[1)]. Van geleerdheidsvertoon is hij afkerig; zijn stijl blijft vlot en smaakvol; op grond van eigen lektuur, ervaring en nadenken geeft hij een heldere uiteenzetting van alle vraagstukken die zich bij de verscheidenheid van dit zo rijk vertegenwoordigde genre voordoen. Daarbij beperkt hij zich niet tot de roman in engere zin, maar spreekt ook over verwante epische genres: het heldendicht, berijmde verhalen, romances enz.

De compositie van de overvloedige stof heeft de schrijver wel eens hoofdbreken gekost. Begrijpelijkerwijze worden eerst de zogenaamde ‘eenvoudige vormen’ besproken. Aardig gekozen voorbeelden - zie blz. 36 en 44! - illustreren hoe uit een bericht een verslag, uit een raadsel of spreuk een parabel, een fabel, een sprookje kan groeien. Een volgend hoofdstuk (III) behandelt dan de verhouding van novelle, roman en epos en saga, om in het biezonder te komen tot de roman en zijn eigenaardige ‘representatie-vormen’, o.a. de ik-roman, de dagboekroman, de kroniekroman, de brievenroman, de kadervertelling. Naar het voorbeeld van Petersen geeft de schrijver telkens grafische voorstellingen van de constructie, terwijl op blz. 163 een Overzicht staat. Wij vestigen de aandacht van onze lezers op de paragraaf over *Het roman-proza* (blz. 107-114), die aanvankelijk voor ons tijdschrift bestemd was.

Hoofdstuk IV is gewijd aan de inwendige struktuur: het plan, de fabel, de ‘kunstgrepen’, de intrigue, de betiteling, de inzet, de ‘profilering’, de inmenging van de schrijver enz., terwijl dan in Hoofdstuk V de vraag gesteld wordt, in hoeverre wij, ondanks bedoelde objectiviteit, de persoonlijkheid van de schrijver uit zijn werk kunnen leren kennen. De samenvatting aan het einde van dit hoofdstuk (blz. 270-276) doet denken aan een afsluiting van het werk, maar dan volgt nog een zesde hoofdstuk met een indeling van de romans naar de soort (avonturenromans, sociografische romans, historische romans, karakterromans, ideeënromans, these- en sleutelromans), met een karakteristiek en toe-

1) Vgl. de litteratuuropgave op blz. 376-377.

lichtende voorbeelden. Los daarnaast staat weer een hoofdstuk (VII) over verdediging en bestrijding van de roman, door kunstenaars en zedenmeesters. In de laatste hoofdstukken (VIII-X), van kleinere omvang, wendt de schrijver zich weer, als voorlichter, tot het lezende publiek.

De schrijver is soms wat breedsprakig en valt wel eens in herhalingen - het is ook geen boek om achtereen uit te lezen - maar mede door de vele goed gekozen voorbeelden uit eigen lektuur weet hij de lezer te boeien. Ten slotte nog de opmerking dat, hoewel toelichtende voorbeelden uit onze letterkunde niet ontbreken, ze tegenover de vele buitenlandse soms wat schaars bedeeld zijn. De schrijver is trouwens zo bescheiden geweest om ook van zijn eigen werk slechts eenmaal, en terloops, melding te maken.

Uit dit onvolledige overzicht blijkt reeds dat dit boek ook voor beoefenaars van de geschiedenis en de theorie van de letterkunde veel wetenswaardigs biedt.

C.D.V.

Dr. F.K.H. Kossmann, *De Nederlandsche Straatzanger en zijn liederen in vroeger eeuwen*. (Patria. Vaderlandsche cultuurgeschiedenis in monografieën onder red. van Dr. J.H. Kernkamp XXVI) Amsterdam, Van Kampen 1941.

Het boekje van Dr Kossmann bevat geen verzameling van liederen, zoals ‘het Straatlied’. De schrijver heeft het over een ouder tijdvak en ‘tracht uit de verspreide gegevens een indruk te verkrijgen over straatzangers en liedjesverkoopers van de zestiende tot de eerste helft der achttiende eeuw en over de liederen die zij verspreidden.’

In *Museum* (Jrg. 49, No. 8) besprak ik dit mooie werkje reeds. Ik moge den belangstellenden lezer daarnaar verwijzen.

Wie in deze tijd een goede uitgave van het Straatlied tot stand wil brengen, moet boven de stof staan, die hem geboden wordt. Hij mag, uit politieke overwegingen, geen deel van de liederen weglaten. Dan zou het Straatlied, dat zo'n mooie kijk op de emoties van een volk kan geven en dat daardoor historisch van groot belang is, worden tot middel ter geschiedvervalsing. Het is daarom beter geen moderne liederen te bundelen in deze, ‘beroerelijcke’ tijden. Kossmann's boek is goed: hij heeft het over oude liederen.

Nijmegen.

J. MOORMANN.

Aankondigingen en mededelingen.

Twee nieuwe bloemlezingen uit de moderne dichtkunst, in Noorden in Zuid-Nederland.

Onder de titel *Stille Opmars*[1] deed F.W. van Heerikhuizen een keuze uit de 'Verzen van de nieuwe generatie in Nederland', met een uitvoerige *Inleiding* (blz. 10-43). In een 'verantwoording' zegt hij, dat hij 'zich vooral geïnspireerd heeft op een van de weinige hem zinvol voorkomende bloemlezingen uit de moderne Nederlandse poëzie, nl. Coster's Nieuwe Geluiden.' Zijn bedoeling is, de lezers 'bekend te maken met de mooiste verzen die de laatste jaren te onzent geschreven zijn', en 'enig inzicht te geven in de plaats van deze verzen in hun tijd', zich daarbij bepalend tot Noord-Nederland. In de Inleiding wordt de betekenis van het expressionisme en de 'nieuwe zakelijkheid' voor de Nederlandse verskunst beknopt uiteengezet, en uitvoeriger gesproken over het optreden van *Forum* (1932-'35), als 'de hoofdbasis waarvan de nieuwere poëzie is uitgegaan'. Van de ouderen is alleen M. Nijhoff vertegenwoordigd met werk uit zijn 'laatste periode', samen vallend met het optreden van jongeren, sedert 1933. Alle auteurs, een 19-tal, en de gekozen gedichten - uiteraard een zeer persoonlijke keuze - worden in de inleiding kort gekarakteriseerd.

Een soortgelijk boek voor Zuid-Nederland, breder van opzet, werd samengesteld door André Demedts: *De Vlaamsche Poëzie tusschen 1918 en 1941*[2]. De *Inleiding* (blz. 7-125) vormt een studie op zich zelf, bestaande uit de volgende tien hoofdstukken: I. *Vlaamsche Poëzie en Europeesche Hernieuwing*, II. *'Ruimte' en het humanitair Expressionisme*, III. *Op zoek naar de zuivere Poëzie*, IV. *''t Fonteintje' en de Sensualisten*, V. *Moderne realisten, VI. De Dichters der Innerlijkheid*, VII. *Godsdienstige en wijsgeerige Dichters*, VIII. *Romantische dichters*, IX. *'De Tijdstroom', 'Vormen' en het Vitalisme*, X. *Politieke en volkverbonden Kunst*.

In de *Bloemlezing* (blz. 129-327) zijn de dichters alfabetisch gerangschikt: de meeste van dit zestigtal zijn ruim vertegenwoordigd. Achterin vindt men ook een reeks *Bio- en bibliografische nota's over de behandelde dichters*. Voor de studie van de moderne Vlaamse dichtkunst is dit boek dus een belangrijke aanwinst.

1) Amsterdam - Wereldbibliotheek - 1942. Prijs f 1.25.
2) Kunst-uitgeverij Pro Arte. Diest - 1941. Prijs geb. f 8.50.

Phonometrie.

Een zakelijke bespreking van Sveinn Bergsveinsson's proefschrift *Grundfragen der Isländischen Satzphonetik* (Kopenhagen - 1941, prijs 15 Kr.) valt wegens het onderwerp buiten het kader van ons tijdschrift. De schrijver heeft evenwel een dubbel doel: zijn studie is niet alleen een uiteenzetting van 'Grundfragen speziell der isländischen Satsphonetik, sondern ein erster Entwurf der Prinzipien einer allgemeinen Satzphonetik zugleich', en verdient daarom de aandacht van linguisten in ruimere kring. Dat geldt vooral de principiële inleiding *Zur Theorie und Methode der Phonetik* (blz. 11-23), waarin de verhouding en tegenstelling tussen 'Experimentalphonetik' en Phonologie ter sprake komt, en de Phonometrie als 'eerste poging tot een synthese' aanbevolen wordt. De Phonometrie 'wählt nicht einzelne Wörter, sondern die ganzheitliche sinnvolle Rede als Forschungsgegenstand'.

Belangrijk en helder geschreven zijn ook de hoofdstukken *Über Silbentheorien* (blz. 63 vlg.), die vergeleken en tegen elkaar afgewogen worden, en de beschouwingen over *Die Prinzipien der Melodieforschung* (blz. 125 vlg.). Voor het Nederlands is op dit gebied o.a. door Guittart, Overdiep en Pée reeds verdienstelijk werk verricht. Voortgezet onderzoek zal met dit Deense proefschrift rekening dienen te houden.

Een Italiaans boek over Guido Gezelle.

In een reeks van monografieën over 'autori di più larga fama' verscheen een deel over Guido Gezelle, door Romana Guarnieri (Morcelliana - Brescia - 1941). De schrijfster, die zich grondig op de hoogte gesteld heeft van de gehele litteratuur over dit onderwerp, beschrijft uitvoerig het leven van de dichter (blz. 1-142), toegelicht met aanhalingen uit zijn werken, terwijl in het tweede gedeelte proeven van vertalingen gegeven worden (blz. 143-199). Dat daarbij door het prijsgeven van het rijm en het teloorgaan van de Vlaamse klanken de dichterlijke waarde niet geheel tot zijn recht kon komen, is vanzelfsprekend, maar van de eigenaardige persoonlijkheid van de dichter en de geest van het werk kan de Italiaanse lezer een goede indruk krijgen. Don Giuseppe De Luca schreef voor dit werk een uitvoerige inleiding (blz. VII-XXII).

Klanknabootsing en klanksymboliek.

Ongeveer gelijktijdig met mijn verhandeling over dit onderwerp, verscheen hoewel reeds gedrukt in 1940, in het Tijdschrift

voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde (LXXX, afl. 2) een uitvoerige studie van Prof. Dr J. Gonda: *Some remarks on onomatopoeia, sound-symbolism and wordformation à propos of the theories of C.N. Maxwell*, met overvloedig materiaal uit Indonesische talen, maar als parallellen ook uit Europese talen.

Diminutieve en affektieve suffixen in de Germaanse talen.

Over dit onderwerp verscheen een studie van E. Kruisinga in de Mededeelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks V No. 9 (Amsterdam - N.V. Noord-Hollandsche U.M. - 1942).

Handelingen van het vijftiende Vlaams Philologencongres.

Onlangs verschenen de *Beknopte Handelingen* van dit kongres, in Maart 1940 te Gent gehouden. Daarin is volledig afgedrukt de openingsrede van Paul de Keyser: *De studie van de volkstaal in het raam der volkskunde*, terwijl de voordrachten in de sektievergaderingen beknopt samengevat worden.

Westfriesch Jaarboek (1942).

In dit jaarboek, uitgegeven door de West-Frieze-styk, is een uitvoerige studie opgenomen van K. Heeroma over *Hollands en Fries* (blz. 10-49), met enige taalkaartjes toegelicht.

Twee Brouwershavense dichters.

In het Archief van het ‘Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1941-1942’ publiceerde P.J. Meertens een kleine bijdrage over *Jacob en Johanna Hobius, twee Brouwershavense dichters* uit de kring van Jacob Cats.

Taalzuivering.

Van de bekende brochure, uitgegeven door het Algemeen Nederlandsch Verbond, verscheen in 1941 een elfde herziene en vermeerderde druk, waarin de losse aantekeningen over stijl- en taalfouten verwerkt zijn tot een beredeneerd geheel, dat als inleiding dient. De oude spelling is door de vereenvoudigde vervangen. Opmerkelijk is, dat aan de germanismen, in verhouding tot anglicismen, nauwelijks plaats verleend is. De lijsten, in *Onze Taal* gepubliceerd, hadden bij de samenstelling van dit boekje goede diensten kunnen bewijzen, al zijn deze m.i. niet onvoorwaardelijk te aanvaarden.

Nieuwe uitgaven en herdrukken voor het onderwijs.

Van de firma J.B. Wolters ontvingen wij de 16de druk van Poelhekke's *Woordkunst*, opnieuw herzien door Jos. J. Gielen, met een los supplement: *Opdrachten bij de bestudering van Woordkunst* door Jos. J. Gielen; de 17de druk van de *Historische Schets van de Nederlandse Letterkunde* door C.G.N. de Vooys, met medewerking van G. Stuiveling, de veertiende druk van *Esmoreit*, bezorgd door R. Verdeyen, en *Taalvorming*, Leesboek II door R. Kuitert en A. van der Wijden.

Van de firma G.B. van Goor Zonen ontvingen wij: *Gouden Aren*, deel II (3de gewijzigde druk) door J.A. Brandse en R.W. Lieve, en *Oefeningen bij 'Is dat goed Nederlands*?' door F.C. Dominicus en Charivarius en *Praktisch Taalboek* door A. Bertram.

C.D.V.

Een 'Vlaemsche Spraekkonst' uit het einde van de achttiende eeuw.

Bij de oude Vlaamse grammatica's, die J.F. Willems in 1824 opsomde[1)] ontbreekt er een, waarvan ik toevallig een exemplaar in mijn bezit kreeg. Aan dit schoolboekje van 64 blz. ontbreekt het titelblad en daarmede de naam van de schrijver en het jaar van uitgave. Ik hoop dat een van onze Vlaamse lezers mij de auteur zal kunnen aanwijzen. Het jaar van ontstaan is bij benadering aan te geven: de schrijver kent de spraakkunst van Jan Des Roches (1761) en de Brugse Spraekkonst van Balduinus Janssens (1775), maar bovendien dateert hij in een slotrubriek drie modelbrieven: Brussel 1 Jan. 1785, Dendermonde 2 Maart 1785, Gend, 4 April 1785. Vermoedelijk is het boekje dus in 1785 ontstaan. Op Dendermonde wijst bovendien de approbatie door P.F. Nys, Deken van 't District van Dendermonde.

Ter herkenning laat ik het eerste gedeelte van het karakteristieke *Voorberigt* volgen:

Eene Vlaemsche Spraekkonst voorschryven is zig begeven in eenen Doolhof, doorkruyst met ontelbaere bebaende en onbebaende wegen, van welke men nauwelyks eenen kan betreden zonder eenen inwooner t'ontmoeten, die ons schielyk te rug stoot

1) Zie het artikel *Enige wensen en wenken voor een geschiedenis van de Nederlandse taal* in de Nieuwe Taalgids XXII, blz. 138.

en luydkelig toeroept, dat men eenen anderen weg moet verkiezen om de regte baen te vinden; maer dan raekt men ligtelyk in meerdere dwaeling.

Wat ontelbaere Doolwegen? wat ongegronde, eygenzinnige en verschillende behandelingen zyn 'er niet in onze Tael? De Schryvers betwisten elkanderen, en elk wilt aen zyne gezindheyd, landaerd oft gebruyk de zegebladen toeëygenen.

Wat middel is 'er, om deze Doolhof, deze dwarsgezindheyd te verydelen? dit noodlot aen onze Tael t'ontrukken?

Den voordeeligsten dunkt my te zyn: dat door een Konstgenootschap ofte Opperschool (*Academie*) eenen Prys zoude toegewezen worden voor den genen, die de geletterdste Spraekkonst opstelt: Dit zoude ongetwyffeld alle Tael-iveraers aenmoedigen, om dit lofryk Praelloof te plukken. Naer dat dan de gekroonde Spelkonst door d'Opperschool en eenige der kloekste Kampers rykelyk doorsnuffeld en (noodig zynde) verbeterd waer, zoude door *hoogere Hand* de Drukkers en Schoolmeesters aenbevolen moeten worden, de zelve stiptelyk te volgen. Indien dit den eygenzinnigen Schryver niet beteugelde, het zoude (denk ik) zyne wederstreving stremmen, en de klem aen zyne schriften benemen.

Alle volken beïveren hunne Tael en poogen die tot volmaektheyd te brengen; maer de Vlaemingen zyn lafhertig tot de hunne, en blyven oft worden by gevolg in de schoonheyd, zuyverheyd en rykdom onzer woorden onkundig, mishandelen die in d'uytspraek, volgens hunnen landaerd, zoodaniglyk, dat een en 't zelve woord in het schrift en uytspraek teenemael verschilt en een ander woord schynt te wezen.

De Regtsgeleerde en geletterdste Persoonen doormengen deze woordryke Tael met menigvuldige onnoodige, oneygene en ontaerde woorden, die de geleerdste en vloeybaarste schynen in hunne Taelrabraekende schriften.

Verscheyde Nieuwsgezinde hebben groote verwarring geteelt met de Letteren te teekenen; ook zyn 'er moeyelykheden ontstaen uyt het verschil van sommige woorden, zoo men zal aanwyzen.

Op de inhoud van dit boekje komen wij bij een volgende gelegenheid terug.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(September-Oktober).

De Gids. Sept. In een opstel *De strijd over Bilderdijk* gaat G. Brom na, hoe deze eigenaardige persoonlijkheid tijdens en na zijn leven beoordeeld is. - E.J. Dijksterhuis gaat de betrekingen na tussen *Stevin en de Grotii*.

Okt. E.J. Dijksterhuis geeft nog een kleine verbetering bij zijn voorafgaand artikel, over *Grotius en het Nederlands*. - F. Kossmann beoordeelt een uitgave van *Liederen uit de oude doos*, door D. Wouters.

De Nieuwe Gids. Aug.-Sept. Lod. van Deyssel vervolgt de bonte rij *Opmerkingen en beschouwingen*, terwijl hij uit zijn *Gedenkschriften* een paar bladzijden publiceert betreffende Willem Kloos.

Okt. Een uitvoerig artikel van George de Sévooy is gewijd aan *De litteraire verschijning van Jan H. Eekhout*.

Groot-Nederland. Sept. Onder het opschrift *Een veelbelovend verleden*: 'Bordewijk door een filosofische bril' geeft **J.** van de Waal een zeer uitvoerige beschouwing over de romankunst van deze auteur in verband met zijn psychologie. Hij betoogt dat de kunst van Bordewijk, na enige hoogtepunten bereikt te hebben, nu vastgelopen is.

Okt. Deze aflevering opent met een beknopte radiovoordracht: *J. van Oudshoorn: Een schrijver over zichzelf*.

Roeping. Sept. In een uitvoerig artikel *Ars et Vita* beantwoordt Gerard Knuvelder de beschouwing van Cola Debrot, aanknopend bij zijn vroegere studie over 'Dichtkunst en Metaphysica': de 'kwaal der dichtkunst' is z.i. alleen te genezen door het geloof, dat in staat stelt 'waarlijk te leven met alle faculteiten zijner persoonlijkheid'. - Van Eyck's uitgave van 'Akbar' gaf L.G.J. Verberne aanleiding tot een artikel *Van Limburg Brouwer onder nieuwe belichting*, waarin hij Van Eyck's behandeling van deze auteur als Spinozist onbevredigend acht, en zijn betekenis als romanschrijver geringer schat.

Okt. Karel Meeuwesse schrijft over *De dichtkunst van Bernard Verhoeven*, naar aanleiding van zijn jongste bundel *Het Hof van Rozen en Olijven*. - L.G.J. Verberne besluit zijn opstel over *Van Limburg Brouwer's* Akbar, waarin hij betoogt dat dit boek in wezen toch een tendensroman is, die door Van Eyck overschat wordt.

Onze Taaltuin X, No. 6-7. Deze dubbele aflevering is bijna geheel gevuld met kritiek op het rapport-Van den Ent over het moedertaalonderwijs. W. Couvreur bespreekt de *Voornaamwoordelijke aanduiding*, die hij onbevredigend geregeld vindt, en voor Zuid-Nederland onaannemelijk. - J. Wils (*Meer taaltucht*) acht het rapport 'een schrede terug'. - L.A.H. Albering (*Over 'stijlonderwijs'*) verlangt dat 'de stijlleer niet van de grammatica gescheiden wordt'. - A. Weijnen bepleit *Onderwijs in moedertaal en heemtaal op de 'Middelbare school'*, en meent dat het dialekt in het rapport niet tot zijn recht komt. - J. van Mierlo (*Het Nederlandsch op dwaalwegen*) houdt 'eenige algemeene beschouwingen over spelling en geslachten'. De gehele vereenvoudiging acht hij vandalenwerk en afbraak van de cultuurtaal; hij ziet alleen heil in een algehele terugkeer naar 'het veilige vaarwater van De Vries en Te Winkel'. - Jac. van Ginneken antwoordt ontkennend op de vraag: *Was Thomas Hemerken een scheppende geest*? Een zeer geprezen sermoen blijkt ontleend te zijn aan het Speculum humanae Salvationis. - W. Jansen bewijst dat *Oudtestamentische voornamen* reeds in de Middeleeuwen te vinden zijn. - R. Jans beoordeelt het proefschrift over *De Fabel* van J.F. Heybroek.

Taal en Leven VI, afl. 2. In een artikel *Gymnasiale taalmethodiek* oefent Gerlach Royen scherpe kritiek op de 'vergelijkende' spraakkunst, zoals die in leerboeken voor het Frans en het Engels toegepast is. - Ph. J. Simons schrijft over *De favoriete letter*, n.l. de spellinguitspraak van z in verbindingen als langzaam; daaraan verbindt hij een beschouwing over spellinguitspraak in 't algemeen. - E. Kruisinga behandelt *Drie gevallen van endemiese en-ziekte*, n.l. jonge*n*, nee*n* en eige*n*lik, en vult de gebruikelijke polemische rubriek *Kroniek en Kritiek*, waarin opnieuw de leraarsopleiding ter sprake komt. Dezelfde schrijver beoordeelt *Onkruid onder de tarwe* en H. Meert; A.J. Schneiders bespreekt de bloemlezing uit het *Cruydt-boeck van Dodoens* door A. Schierbeek. Aan het slot is een anti-kritiek van G. Colmjon opgenomen, gericht tegen Stuiveling's beoordeling van zijn boek in ons tijdschrift[1)].

1) Dat dit stuk door mij 'geweigerd' is, wordt ten onrechte toegeschreven aan 'domperstaktiek'. Sinds 35 jaar wordt uit ons tijdschrift *alle* antikritiek geweerd.

Tijdschrift voor Levende Talen VIII, afl. 4. L. Michel vervolgt zijn studie over *La phonologie. Tendances de la linguistique contemporaine*. - Arm. Boileau vervolgt zijn beschouwing over *Les emprunts*, 'un chapitre de linguistique générale'. - Denise Lejeune-Hans schrijft over *De Kleine Johannes*. - Fr. Closset bespreekt in de rubriek *Het onderwijs in de Levende Talen*, o.a. het Nederlandse Rapport over het moedertaalonderwijs.

Levende Talen. Okt. Gerlach Royen oefent scherpe kritiek op de *Taalkundige beginselen van het rapport-1941*. In hoofdzaak afwijzend is ook de kritiek van J.E. van der Laan op *De letterkunde in het rapport-1941*. - D. Th. Enklaar behandelt *Twee standenrechtelijke plaatsen in onze oudere literatuur*, nl. in Maerlant's *Eerste Martijn* en in het *Wilhelmus*. - P.H. Schröder levert een bijdrage: *Sara Burgerhart stilistisch-psychologisch beschouwd*. - P. Dezaire schrijft *Over de natuur der dichterlijke verbeelding*. - In de rubriek *Boekbeoordelingen* bespreekt A. Zijderveld uitvoerig W. Kramer's *Grondlijnen voor een Methodiek en Didactiek van het voortgezet Moedertaalonderwijs*.

Studia Catholica. Sept. L.M. Fr. Daniels O.P. wijdt een uitvoerige literair-liturgische studie aan *'Die bediedenisse van der missen' in de Middeleeuwen*, op grond van de door Oudemans in 1852 uitgegeven tekst. De auteur van de Mnl. tekst 'dankt zijn grondplan vermoedelijk aan de preeken van den beroemden Franciscaan Berthold van Regensburg', terwijl ook Durandus geraadpleegd zal zijn. Een nieuwe uitgave acht de schr. gewenst.

It Beaken. Sept. Het slot van deze aflevering brengt een vervolg van A.E.H. Swaen's bijdrage: *Nogmaals de Menniste Vryagie*.

Museum. Aug.-Sept. Gerlach Royen beoordeelt een studie van E. Buyssens: *Les six linguistiques de F. de Saussure*, te voren verschenen in het Tijdschrift voor Levende Talen, en een uitvoerig boek van P. Menzerath over *Der Diphthong*. - G. Kazemier oordeelt ongunstig over *De Renaissance der Cultuur in Nederland in het laatste kwart der negentiende eeuw* van Gerben Colmjon.

C.D.V.